

زمان و زار

ژماره (۳) (گولانی-۲۷۲۲) (بهاری-۲۰۲۲)

گۆقاریکی زمانناسی و هرزییه

سهرنوسهر:

فهرهیدوون سامان

خاوهرن ئیعتیاز:

د. تهها رهسوول

سهرنوسهری فخری:

توفیق وههیبی بهگ

زمان و زار

هه نه گری: ئوقمان.م شلانی

دیزاینی ناوهوه: ئومیید محهمهد

به رگا: ئارام عه لی

چاپ: ۲۰۲۲

تیراژ: ۵۰۰ دانه

نرخ: ۵۰۰۰ دینار

چاپ: چاپخانه ی تاران

کۆمه لگه ی پهروه ده یی مارگریت و
ریکخراوی خانی بۆ لیکۆ لینه وه ی هزری ده ری ده کات

هه موو نه و بابه تانه ی بلاوده کرینه وه:
گوزارشت له راوبۆ چوونی نووسه ره که ی ده کات

مامۆ ستایانی زانکۆ و پسیپۆ رانی بواری زمان، خۆ یان به رپرسن له
شیوازی نووسین و خالبه ندی بابه ته کانیا ن نه ک گۆ قاره که مان.

دەستى راوژىكارى:

- د. ھۆگر مەحمود
- د. مزگىن چالى
- د. دارا ھەمىد
- كامەران رەھىمى
- ئىدرىس لاوھ

راوژىكارى كارگىرى: ئەقېن ئەھمەد

پەيۋەندىيەكان: سارا سەعدى عومەر

خەزان بابان

بۆ پەيۋەندى بە گوڧارى زمان و زار

fereydunsaman61@gmail.com

پېرست

- ۷- له باره ی زمانى یه کگرتوى کوردییه وه.....
سهرنوسهر
- ۹- شوپشه کانی میژوی زانستی زمانهوانی.....
قادر فه تاح ئەحمه د
- ۳۷- له کی؛ زمان، زار.....
موژگان کاوسی- وهرگیپانی: ریباز مسته فا
- ۶۳- زمان و ئه رکه کانی سهرده م.....
شاسوار ههرشه می
- ۶۷- نه فهره ی پوکیرۆ- بیخزانی.....
تاریق هه مه وه ند
- شوڤینیزی زمانى، کاریگه ریبی زمانه کان له سهر یه کدی، گورانی دهنگ...
۹۱- وتووێژى حه سه نى قازى له گه ل پرۆفیسور جه عفه رى شىخولئیسلام.....
- له نه بوونى ده وله تى سهر به خۇدا ده بیته خه مخوریبی له زمان سه د قات
به رزتر بیته وه، وتووێژ له گه ل ده اشتم ئەحمه دزاده.....
۱۰۹- ژیان و به ره مه کانی توفیق وه هبى به گ،.....
ئا / فاتح یاسین موده ریس
- ۱۲۷- پانته م، فیلسوفى زمانشیکار.....
ئهیوب گارزانی
- ۱۳۱- زمانى کوردی له په راویزی سه ده ی بیست و یه کدا.....
فه ره یدوون سامان
- ۱۵۱- ئارکۆلۆژیای زمانى مارکس له ئەده به وه بۆ گوتارى سیاسى.....
سمکۆ محه مه د
- ۱۸۳- نه ورۆز له نیو دوو بازنه ی ریتوال و ئیتیمۆلوجى.....
سابیر ژاکاو
- ۱۹۷- عاده ت؛ ملۆزمى شله ژانى رینووسى کوردی.....
ئه حمه د به حرى

به‌راوردیکی گرنگیدان به زمان له‌نیوان هه‌ریمی کوردستان و هه‌ریمی کیبکی که‌نه‌دادا.....۲۳۳
پ.د.هۆگر مه‌حموود فه‌ره‌ج

– لک؛ زبان، یان گویش ۲۶۱
نگارنده: مژگان کاووسی

– تحول تاریخی صامت ها در زبان کردی.....۲۸۷
استاد: یوسف شریف سعید
استادیار: مزگین عبدالرحمان احمد

– هورامان، قلب کوردستان.....۳۱۳
مصاحبه با اسماعیل شمس

واژه سازی؛ چرایی و چگونگی.....۳۱۷
عه‌تا منصوری

– تبلور أشكال حروف الابجدية الكردية عبر التاريخ حتى يومنا هذا.....۳۲۹
دلاور زنگی

– کوردستان هي مهد اللغات الهندو – أوروبية.....۳۳۹
د.مه‌دی کاکه‌بی

– أولى الكتابات الكردية خطت بلغة سكان هورامان.....۳۴۳
صابر گل‌عنبری.

کافان زارزان – کافانی زه‌رزان (Gavanê Zerzan) و «زرباب» وشؤون أخرى...۳۴۷
د.خلیل جندی

نعم لتوحيد لغة موحدة في كوردستاننا، فهي لا تقل كثيرا عن استقلالها.....۳۵۳
د. سیروان انور مجید

– Dîroka Zar û Zimanê Kurdî.....5
Dilawerê Zengî

Wek Çavkaniyeke Zimanê Kurdî Ehmedê Xanî.....13
Zana Farqînî

Place of Nickname among Kurdish Students in Iran.....23

لهبارهی زمانی یه کگرتووی کوردیهوه

سه رنووسهر

یه کیک لهو پرسانهی که لهو چهند ساله‌ی دوایی ته‌نانهت پیشتریش، که له کایه سیاسی و ئەکادیمی و کولتورییه‌کاندا رووبه‌رووی کیشهی گه‌لی کورد بۆته‌وه، ته‌نانهت له‌سه‌ر ئاستی کوردستانی گه‌وره‌ش به‌هزر و بۆچوونی جیاواز قسه‌ی له‌سه‌ر ده‌کریت، ئەویش هیشتا نه‌بوونی زمانی یه‌کگرتوو یان ستانداردی کوردی بووه.

هه‌لبه‌ت هۆکاره‌کانی نه‌بوونی ئەو زمانه یه‌کگرتوو دیارن و زۆریش قسه‌یان له‌سه‌ر کراوه، زمانی یه‌کگرتوو له‌ ناوه‌پۆکدا ئەو زمانه ئەده‌بیه‌یه که له‌ ره‌وشیکی میژوویی ژبانی نه‌ته‌وه‌دا ده‌رده‌که‌وێت و پیشده‌که‌وێت و بلاوده‌بیتته‌وه، سه‌ره‌نجام له‌ شوینه جیاوازه‌کانی ولاتدا خۆی ده‌سه‌پینیت و دواییش ئەو زمانه له‌ ره‌وشی گه‌شه‌کردنی نه‌ته‌وه‌دا ده‌بیتته‌ زمانیکی گشتی، مۆرکی زمانی گشتی وه‌رده‌گریت، ئیدی ئەو زمانه ستاتووسی زمانی ستاندارد په‌یدا ده‌کات، دواتریش به‌ بریاریکی سیاسی له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتی سیاسییه‌وه یان په‌رله‌مان، یان ده‌زگایه‌کی ئەکادیمی نیشتمانی زماناسیه‌وه ده‌کریته‌ زمانی ستانداردی نه‌ته‌وه و له‌هه‌موو ده‌زگاکانی ده‌وله‌ت و سیستمی په‌روه‌رده و خویندن و راگه‌یاندن و ده‌قه‌ره جیاوازه‌کانی ولاتدا به‌کارده‌هینریت و ده‌بیتته ئەو داوه به‌هیزه‌ی که ته‌واوی ئەندامانی نه‌ته‌وه و ناوچه‌کان له‌رووی کولتورییه‌وه، له‌رووی لیک تیگه‌یشتنه‌وه، له‌رووی وه‌رگرتنی زانیارییه‌وه بیک ده‌به‌ستیتته‌وه.

له‌ کاتی‌کدا ئەو زمانه‌ی به‌ تپه‌رینی رۆژگار وه‌ک زمانی کوردی ناوه‌راست ناسراوه و ستانداردی نیوان ناوچه‌کانی سۆران و بابان و گه‌رمیان و موکریان و ئەرده‌لان و هه‌ورامان بووه، تا راده‌یه‌کی زۆریش ئاخپوه‌ره‌کانی دیکه‌یش وه‌ک کوردانی فه‌یلی و له‌کی و که‌له‌ووری و بادینیش به‌و شیوه‌ زمانه ستاندارده‌ به‌ تایبه‌ت له‌ باشووری کوردستاندا پێی ئاشنان، به‌لام له‌و سالانه‌ی دوایی له‌هه‌مانکاتدا له‌لایه‌ن ئیلیه‌تیک له‌و بیکهاتانه‌ دژایه‌تی ئەو ستاندارده‌ ناوه‌راسته‌ ده‌کریت و هه‌ریه‌که‌ لای خۆی گه‌ره‌کیه‌تی سه‌ره‌خۆیی زاره‌که‌ی به‌ فه‌رمی بناسینیت. بۆ نموونه راسته له‌ سه‌رده‌میکی میژوویدا

بۆ ماوهی پتر له شهش سهدهش زمانی فهرمی میرنشینی ئهردهلان، که سنورهکهی بۆ دهشتی گهرمیانی باشووری کوردستانیش دریژ ببوهوه، ههروهها زمانی ئایینی کوردانی یارسان زاری گۆران-ههورامی که له قوناغیک له قوناغهکانی میرانی جزیره و بۆتان زاری کورمانجی زمانی فهرمی ناوچهیهکی بهرفراوانی کوردستانی باکوور و رۆژاوا بووه دهیان کهله شاعیری وهک ئهحمهدی خانی و فهقیی تهیران و مهلای جزیری بهرههم هیناوه، ئهری رهنکه ئهمه بۆ کرمانجی ئاخپههرانیشت راست بیت، بهلام پرسیار له وهدایه ئاخو له قوناغه ههستیاره دا جار دانی سهربهخویی ئه و زارانه دوا جار خزمهت به دۆزی نهتهوه و زمانی یهگرتووی کوردی دهکات، یان پیچهوانهکهی راسته؟

زار- بنزار به تنیا ناتوانی بنهمای ئینتیکی پیک بهینیت، له بهرئهوه هه داوایهکی ئاوا، داوایهکی سیاسییه و زور کهسیش پی وایه که ئهمه دهستیکی له پشته وهیه، له باکووری کوردستاندا رهوشه که جیاوازتره، ئهوان زۆرینهی کورمانجی ئاخپههرن و له گهله که مینهیهکی زازاکی، به تیپی لاتینیش دهنوسن، ئهوان کهی خویان و زمانه که یان ئازاد بوون، ئهوکاته پیش هه که سیک باشتتر دهزانن چ زاریک هه لده بژیرن، زاری بایه زیدی، بۆتانی، یان بادینی هه لده بژیرن، یان ئه و شیوه زمانه هه لده بژیرن که ئیستا له دهرهوهی کوردستان له ئهروپا پی دهنوسریت و زور له و زمانه ئه ده بییهش جیاوازه که مهلای جهزیری و خانی پنیان نووسیوه.

بیگومان زمانی هه نه ته وهیه ک پیویستی به سیسته میکی پهروه دهی به هیژ هیه، که هم پیویستییهکانی جیهانی نوئ و قهیرانهکانی به باشی لیک بداته وه و بپواته ناو کایه که وه و هه مییش سامانیکی گهورهی زمانی و ئه ده بی که هیه تی ئاراسته ی جیهانی که شف نه کراوی خوی بکات و «بوون» ی زمان و مروقی کورد بۆ خوی به یان بکات. مخابن له و بواره دا ئه زمونی حکومرانی له باشووری کوردستاندا نهیتوانی سه رکه و توهانه مامه لهیه کی واقیعی و زانستی له گهله زمانی یهگرتووی کوردیدا بکات، بی گه رانه وهش بۆ مه رجه، ستاتوویه کهی دابهش کرد به سه ر زارهکانی زۆنی زهرد و سه وزدا، ئیستا زمانی کوردی به کردار دابهش بووه و بۆته دووزار، له بواری پهروه ده و فیترکردنیشدا به فهرمی کاری پیده کریت. جگه له زمانی فهرمی زۆرینهی فه رمانگاکان که کوردی نین، له وانهش دادگاکی کوردستان.

شۆرشه كانى ميژووى زانستى زمانه وانى

■ قادر فهتاج ئەحمەد*

پوختهیهك

ئەم توێژینه‌وهیه له‌و ڕووداوه‌ گە‌ورانە‌ی میژووی زمانە‌وانی دە‌دوێ‌ که‌ له‌ نیو سە‌دان و هە‌زاران هە‌ول و ڕووداوی دیکە‌ی نیو ئە‌و میژووە‌دا، ڕۆ‌ل و کاریگە‌رییە‌کی چارە‌نووسسازیان هە‌بوو و، توانیویانە‌ گۆ‌رانی گە‌وره‌ و درێژخایە‌ن له‌ ڕی‌باز و ڕوانگە‌ و ئامانجە‌کانی زانستی زمانە‌وانیدا پیک‌ بینن؛ ڕووداوی ئە‌وتۆ‌ که‌ سە‌بارە‌ت بە‌ قوولی و بە‌رینی کاریگە‌رییان، بە‌ شو‌رپشیک‌ له‌ زمانە‌وانیدا ناو‌دی‌ر کراون.

توێژینه‌وه‌که‌ بە‌ سوودە‌رگرتن له‌ ڕی‌بازی وە‌سفی - شیکاری ئامادە‌ کراوه‌ و له‌ ە‌ بە‌ش پیک‌ هاتوو‌ه. له‌ بە‌شی یە‌که‌مدا، چە‌مکی «شو‌رپشی زانستی» و هۆ‌یە‌کانی ناو‌دی‌رکرانی ڕووداوه‌ دیاریکراوه‌کان بە‌ «شو‌رپشی زانستی»، ڕوون دە‌کاتە‌وه. له‌ هەر یە‌ک له‌ بە‌شە‌کانی ٢ و ٣ و ٤‌یشدا، یە‌کیک له‌و ڕووداوه‌ گە‌ورانە‌ بە‌ پشتبە‌ستن بە‌ ڕوانگە‌ و بۆ‌چوونە‌کانی زانا و زمانە‌وانی پێ‌وه‌ندیدار که‌ بریتین له‌ فیلیام جۆ‌نز، فی‌ردینان دی‌سۆ‌سی‌ر و نوام چۆ‌م‌سکی، دە‌ناسینی و کاریگە‌ریی ڕوانگە‌ و بۆ‌چوونە‌کانیان دە‌ست‌نیشان دە‌کا.

ئە‌م توێژینه‌وه‌یه‌ وێ‌رای ولامدانە‌وه‌ی ئە‌و پرسیاره‌ که‌ «هۆ‌ی چیه‌ ئە‌م ڕووداوانە‌ وە‌ک شو‌رپشیک‌ له‌ زمانە‌وانیدا چاویان لی‌ دە‌کری؟» ولامی پرسیاریکی دیکە‌ش دە‌خاتە‌ روو که‌ «ئاخۆ‌ شو‌رپشی دیکە‌ی زانستی له‌ زمانە‌وانیدا چاوه‌روان دە‌کری؟» له‌ ژێ‌ر ڕووناکیی باسە‌کانی ئە‌و چوار بە‌شه‌، توێژەر کۆ‌مه‌لیک ئاکامی وەرگرتوون که‌ له‌ «ئە‌نجام»ی توێژینه‌وه‌که‌دا سە‌رنج راده‌کێ‌شن.

وشە‌ سە‌ره‌کییە‌کان: میژووی زمانە‌وانی، شو‌رپشی زانستی، زمانە‌وانیی بە‌راوردی، زمانە‌وانیی میژوویی، زمانە‌وانیی بنیادی، زمانە‌وانیی گواستنه‌وه‌ و بە‌ره‌مه‌پێ‌تان، زمانە‌وانیی درک‌ پیک‌کردن.

(*) خۆ‌بە‌ندکاری دوکتورای زمانی کوردی له‌ زانکۆ‌ی کۆ‌به‌

۱- «شورشی زانستی» وهك چه مكيك له تويزينه وهی زمانه وانیدا:

زمانه وانى وهك بواریك له بوارهكانى ژيانى كومه لایه تى مرؤف و وهك زانستیکیش، میژوویهکی دور و دریژی ههیه. سه رهتای ئەم میژووه له پوژهلایتی جیهان دهگه رپته وه بو سه دهی پینجه می پیش زاین به تایبه تی بو هه وله كانی پانینی له نووسینی ریزمانیکی ریکوپیک بو زمانی سانسکریت. میژووی زمانه وانى له یونان، روم و هیندیک ولات و ناوچهی دیکه ی جیهانیش بو بهر له زاین دهگه رپته وه. به لام زمانه وانى به واتا مودیرنه که ی، میژوویهکی ئەوهنده کونی نییه. چونکه له دوای بلابوونه وهی کتیبه که ی دی سوسیر له سه ره تاکانی سه دهی بیستدا بوو که زمانه وانى ریکه یه کی زانستی گرت بهر. بهو حاله ش دی سوسیر له پریک و به ریکه وت نهگه یشته روانگه و بوچوونی ئەوتو که ریبازی میژوویهک بگورئ. ناکرئ بی ئاوردانه وه له هه وله کانى پیش ئەو و، ئەزموونی زمانه وانانى سه دهکانى پیشتر، بینه سهر باسی میژووی زمانه وانى.

۱-۱ میژوو و پیناسه ی چه مکى «شورشی زانستی»:

«شورش» (Revolution) وهك چه مکيك له ئەده بیاتی سیاسى و، له پیوه ندی له گه ل گورپان و رووداوه سیاسیه کاند، بوو ته هه لگری پیناسه و واتایه کی تا راده یه ک جیگیر که بریتیه له پیکه اتی گورپانی گه وره و بنچینه یی؛ گورپانی ئەوتو که پیکه اته ی سیاسى و کومه لایه تى پیشوو له بناغه وه بگورئ و شتیکی نوئ بینه ته جئ. له بواری زانستیشدا ئەم چه مکه بو ئەو رووداو و ئالوگورانه به کار ده هینرئ که گورپانیکى گه وره ی زانستییان لئ که وتوو ته وه و شوینه واریکى گه وره یان به جئ هیشتوو.

«چه مکى «شورشی زانستی» یه که م جار له لایه ن «ستیفان شیپین» له کتیبیکدا هه ر بهو ناوه The Scientific Revolution به کار هینرا. وه رگیرى فارسى ئەو کتیبه له له پیشه کیى خو ی بو وه رگیرانه فارسى به که دا دنووسئ: «شیپین له و کتیبه دا ۱۶۰ جار چه مکى «شورشی زانستی» به کار هیناوه. مه به ستیشی له شورشی زانستی، نه ک شیکردنه وه ی نیوه روک و واتای ئەو چه مکه، به لکوو ئەو گورپان و پیشکه وتته زانستیانه یه که له سه ده ی حه قده یه می زاینیدا روویان دا و ماوه ی سه ده یه کی ته واوی خایاند. «(شیپین، ۲۰۱۹: ۲۱-۱۹).

ئەوھى لەبارەى پېتوھندى ئەم چەمكەوھ گرنگە ھەر تەنیا مېژووى بەكارھاتنەكەى نىيە؛ واتا و مەبەستى چەمكەكەش گرنگى خۆى ھەيە، تەنانەت گرنگىيەكى زياتریشى ھەيە، چونكە بە يارمەتیی ئەو چەمكەيە كە دەتوانین خویندەنەوھ و ھەلسەنگاندنمان بۆ گۆرپانە زانستیيە گرنگەكان باس بكەین. توماس كۆھین لە كتیبی «پیکھاتەى شۆرشە زانستیيەكان» دا خویندەنەوھى خۆى لە شۆرشى زانستی بەم جۆرە دەخاتە ڤوو: «...كاتیک شۆرش ڤوو دەدات، یەكەم ئەو شۆرشە لایەنى دەفع(پالپوھەنان)ى ھەيە، دوویەم کامل(تەواو)ە و، سێیەم، دابراڤنى تەواو لە نەرىتى پېشوو پیک دینیت. ئەم سى تايبەتمەندییە واتە «تەواوى»، «دابراڤ» و «جیاوازیى بنچینەيى»، دەبن بە ھۆى ئەوھ كە كۆھین سەرنج بخاتە سەر ئەو شۆرشانەى لە زانستدا ڤوویان داوھ و ژمارەيەکیان ھەلسەنگینی.» (كرباسى، ۲۰۱۷)

ڤاستییەكەشى ئەوھيە كە بېرمەندان، زانایان و توێژەران بى دەستراگەيشتن بە چەمك و تیرمی ئامانچپیک و گونجاو، ناتوانن شیکردنەوھى پېویست و دەربېرنى سەرکەوتوویان ھەبى. پیدەچى چەمكى «شۆرش» بۆ گوزارشتکردن لە گەورەترین ڤووداوەكانى مېژووى زمانەوانى، فریای ژمارەيەك لەو زمانەوان و توێژەرانە كەوتبى كە لە مېژووى ئەو زانستیان كۆلیوھتەوھ.

۱-۲ چەمكى «شۆرشى زانستى» لە باس و توێژینهوھى زمانەوانیدا:

زمانەوانان و توێژەرانى بواری زمانەوانییش بۆ گوزارشتکردن و خستنه ڤووى ھەلسەنگاندنى خۆیان لە بارەى بنچینەبیتترین گۆرپانەكانى مېژووى زمانەوانى، لە چەمكى «شۆرشى زانستى» سوودیان وەرگرتوھ. ھەلبەت ئەوان شۆرشیان لە چوارچێوھى زانستیکدا مەبەست بووھ، ئەویش زانستى زمانەوانى، نەك شۆرش لە پانتایى زانست بە گشتیدا.

ڤوون نىيە چ كەسێك یەكەم جار ئەو چەمكەى لە پېتوھندى لە گەل ڤووداوە گەورەكانى مېژووى زمانەوانیدا بەكار ھیناوھ. دیارترین سەرچاوە كە ئەم چەمكەى تیدا بەكار ھاتبى، كتیبی THE POLITICS OF LINGUISTIC لە نووسینى «فریدریك نیو ماییر»ە. نیوماییر سالى ۱۹۸۶ ئەو كتیبەى نووسیوھ. كتیبەكە لە ۶ بەش پیک ھاتوھ: ۱- توێژینهوھى زمان، ۲- سەرھەلدانى زمانەوانى سەر بەخۆ، ۳- زمانەوانى بنیاتی ۴- شۆرشى چۆمسكى، ۵- دژایەتى لە گەل زمانەوانى سەر بەخۆ،

۶- چەند هه‌لۆیسته‌یه‌ک له سه‌ر مشتومرێ سه‌ربه‌خۆیی. مایێر له‌و کتێبه‌یدا که له لایه‌ن «اسماعیل فقیه» وه‌رگێردراوه‌ته سه‌ر زمانێ فارسی، سێ پروداوی گه‌وره له میژووی زمانه‌وانیدا وه‌ک «شۆرشی زانستی» ناو ده‌با. ئەو سێ پروداوه بریتین له: ۱- بلاو بوونه‌وه‌ی وتاره‌که‌ی قیلیام جۆنز له که‌لکه‌ته (۱۷۸۶) له باره‌ی خزمایه‌تی زمانه‌کان،

۲- بلاو بوونه‌وه‌ی کتێبی زمانه‌وانی «دی‌سۆسیر» ۱۹۱۶،

۳- بلاو بوونه‌وه‌ی یه‌که‌م کتێبی چۆمسه‌کی ۱۹۵۷. (دروس دکترا، درس نحو، ۱۳۹۷). چەندین نووسه‌ر و توێژه‌ری دیکه‌ی بیانی و ئیڕانی‌ش تیرمی «شۆرشی زانستی» یان له میژووی زمانه‌وانیدا به‌ کاره‌یناوه. نه‌ک هه‌ر ئەو تیرمه‌یان به‌ کار هێناوه به‌ لگه‌و رێک ئەو سێ پروداوه‌یان وه‌ک شۆرشی زانستی ناو بردووه. لێره‌وه ده‌رده‌که‌وێ که هاوڕاییه‌ک له ئاستی جیهانیدا بۆ نرخاندن و هه‌لسه‌نگاندنی ئەو سێ پروداوه هه‌یه و، له سه‌ر بنچینه‌یی بوونی ئەو پروداوانه دانپێدانانیکی گشتی به‌دی ده‌کری. ئەمه‌ش شتیکی به‌ رێکه‌وت نییه؛ ئەو سێ پروداوه هه‌ر کامیان به‌ نۆره‌ی خۆیان بوون به‌ ده‌سپێکی سه‌رده‌میکی نوێ له میژووی زمانه‌وانیدا و، هه‌ر یه‌کی له‌وان له سه‌رده‌می خۆیاندا بوون به‌ هۆی پیکهاتنی گۆرانی گه‌وره له ۱- تیگه‌یشتن روائین بۆ زمان، ۲- رێگا‌کانی لیکۆلینه‌وه له زمان و، ۳- پێوه‌ندی نیوان زمان و زانسته‌کانی دیکه.

بۆ تیگه‌یشتن له قوولایی و گه‌وره‌یی ئەو سێ پروداوه‌ی وه‌ک شۆرشی زانستی ناویان هاتوه و ده‌ستنی‌شانکردنی شوینه‌واره‌کانیان، هه‌ر وه‌ها وه‌رگرته‌وه‌ی ولامی ئەو پرسیاره که ئاخۆ به‌ کار هیتانی ئەم چه‌مکه‌ (شۆرشی زانستی) له بواری زانستی زمانه‌وانیدا، له جێی خۆی دایه، هه‌ر یه‌ک له‌و سێ پروداوه زانستییه له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا به‌ جیا باس ده‌کری.

۱-۳ «شۆرشی زانستی» ی دیکه‌ش به‌ رێگاوه‌ن:

ئه‌گه‌ر باوه‌رمان به‌وه هه‌بێ که زانست و پێشکه‌وتن له هه‌ر بواریکی زانستیدا، له شوینی‌ک ناوه‌ستن و، به‌و ئاسته‌ رازی نابن که تییان، ده‌بێ چاوه‌روانی ئەوه‌ش بین که شۆرشی دیکه‌ی زانستی روو ده‌نه‌وه. ده‌سکه‌وت و داھیتان و دۆزینه‌وه‌کانی دوینی، ده‌بن به‌ ده‌سمایه‌ی زانایان و بیرمه‌ندان بۆ قوولبوونه‌وه‌ی زیاتر له

دياردهكان و گەيشتن بە ئەنجامى وردتر و زانستىتر، لەئەنجامدا خستنه‌پرووى تيور و ميتودى نووتير. هەر سى پرووداوى گەورەى ميژووى زمانەوانى كە بە شوپرشىك لە پانتايى ئەو زانستەدا ناودير كراون، كۆمەليك ديد و بۆچوون و تيور و ميتود و قوتابخانەى زمانەوانى پيش خويان پەتكرده‌وه. بەلام لە گەل ئەوهشدا قەرزدارى ئەو ئەزموون و تويزينه‌وه و دەسكەوتانەى پيش خويان بوون؛ چونكە ئەوه لاوازى و عەيبەكانى ئەوان و سەرکەوتوونەبوونيان لە ولامدانەوهى پرسيارە نوييه‌كاندا بوو كە بووه هاندهرى نەوهيه‌كى ديكە لە زمانەوانان تا بە دواى روانينيكي نووتير و تيور و ميتوديكي گونجاوتردا بگه‌رپن و بگەنە ئەنجامى باشتر.

۲- وتارەكەى فيليام جۆنز لە كەلكەتە و كاريگەرييه گرنگەكانى:

راسته كە زمانەوانى، لەدواى كتيبه‌كەى سۆسيتره‌وه، بەرگى زانستى پۆشى، بەلام پيشتريش پروودا و گۆرانى وا هەبوون كە رۆليان هەبووه لە پال پيوه‌نان و هاندانى ئەو بواره بەرەو شارپيگەى چوون بەرەو حەقيقه‌ت و زانستيوون.

۲-۱ دۆزينه‌وهى خزمایه‌تیی نيوان سانسكريت وچەند زمانىكى ديكە:

زور لەو سەرچاوانەى لە ميژووى زمانەوانى دواون، باسى ئەوهيان كردوه كە چەند خاليكى وەرچەرخان لە ميژووى زانستى زمانەوانيدا هەن. يەكەمىنى ئەو پرووداوه گەورانە، لەدايكبوونى ئاراستەى بەراوردى و ميژوويى لەزمانەوانيدا يەكەم سەرچاوه‌كەيان پرووداويك لە كۆتايى سەدهى هەژدهيه‌مدا بوو. ئەوهى وەك يەكەم شوپش لە ميژووى زمانەوانيدا تۆمار كراوه و ناوى دەرکردوه، دەگه‌رپته‌وه بۆ سالى ۱۷۸۶ى زايىنى كە وتارە بە ناوبانگەكەى مافناس و زمانەوانى ئينگليزى فيليام جۆنز بوو.

«روبينز»، دانەرى كتيبى «كورتە ميژووى زمانەوانى» دەلى: ئەگەر بمانه‌وى تاقە ساليك لە سەدهى هەژده‌دا هەلبژيرين و، ئەو سالا وەك سالى دەسپيكي سەرده‌مى نووى زانستى زمانەوانى بناسين، تەنيا سالى ۱۷۸۶ هەيه كە بۆ ئەم مەبەسته گونجاو بى؛ ساليك كە فيليام جۆنز پيوه‌ندى و خزمایه‌تیی نيوان سانسكريت و زمانەكانى لاتين، يونانى و هەر وها زمانە ژيرمه‌نييه‌كانى سەلماند و... هيج گومانىكى لەم راستييه‌دا نەهيشته‌وه. (روبينز، ۱۹۹۱: ۲۸۷-۲۸۶)

رۆژھەلاتناسی بریتانی سیر فیلیام جۆنز کارى بۆ کۆمپانیای هیندی شەرقى دەکرد و لە مەحکەمەییەکی ئینگلیزی لە هیندوستان دادوەر بوو. پێشتر زمانەکانی لاتین، یونانی و ئێرانی کۆنی دەزانی. لە ئاکامی پیکگرتن و بەراوردی بینای زمانەکان، دەنگەکانیان و وشەکانیان، هەستی بە پێوەندیی نزیکى ئیوان ئەو زمانانە کردبوو. جۆنز کاتیک دەقەکانى سانسکریتی لە گەل فارسیی کۆن و لاتین بەراورد کرد، ویکچوونیکى زۆرى لە ئیوان ئەواندا بەدى کرد و هاتە سەر ئەو برۆایە کە ئەو زمانانە یەك سەرچاوەیان هەیه کە ئەویش زمانى هیند و ئەورووپاییە.

جۆنز سالی ۱۷۸۶ لە وتارە بە ناوبانگەکەى خۆیدا کە پێشکەشى ئەنجومەنى پاشایەتیی کەلکەتەى کرد، ئاماژەى بە خزمایەتیی و ریشەى هاوبەشى سانسکریت واتە زمانى هیندوستانى کۆن و، ژمارەیهک لە زمانە ئەورووپاییەکان کرد. پوختەى قسەکانى جۆنز ئەمە بوو :

«زمانى سانسکریتی، کۆنییەکەى هەر چەندیک بیت، هەر بینایەکی سەیری هەیه. زۆر تەواوترە لە زمانى گریکی، زۆر دەولەمەندترە لە زمانى لاتینی، زۆر جوانترە لە هەر دووکیان، بەلام لە خۆیدا شتیکی زۆرى خزمایەتیی لە گەل ئەم دوو زمانەدا پاراستوو چ لە رەگى فەرماندا، چ لە فۆرمى گراماتیکدا، کە ناتوانی بلیین بە ریکەوت دروست بوو. خزمایەتییەکە ئەوەندە بە هیزە کە هیچ زمانەوانیک، کە لە لیکۆلینەوهى ئەو سى زمانە بزانییت، ناتوانی باوەر بەوه نەکات کە هەموویان هەر لە یەك سەرچاوەى گشتییەوه هاتوون، کە لەوانەیه جاریکتر نەبیتهوه. بناغەیهکی ئەنالۆگى هەیه، کە تەواو قەناعەتت پى ئەکات، وا فەرز دەکات، کە زمانى گۆتى و کیلتی، بە تیکەلیشیانەوه لە گەل دیالیکتی تەواو جیاوازدا، هەر لەو نەژادەوه هاتوون کە سانسکریتی لێوه هاتوو، دەتوانی فارسیی کۆنیش ببریتهوه سەر ئەم خیزانانەى زمان...» (رەسوول، ۲۰۰۵: ۲۱) بەم جۆرە چەخماخەى یەکەم شۆرشى زانستی لە میژووی زمانەوانیدا لێی دا و، ئەو زانستە بە بەراورد لە گەل میژووی دوور و درێژ بەلام پچر پچر و جیاجیای زمانەوانیدا، کەوتە سەر رینگەیهکی دروست.

۲-۲ جۆنز پردی پێوەندیی زمانەوانیی هیندی و زمانەوانیی رۆژاوا:

دەسکەوتی جۆنز لە تووژینەوهکانى خۆی لە هیندوستان، هەر تەنیا دۆزینەوهى خزمایەتیی ئیوان سانسکریت و زمانەکانی لاتین، یونانی و ئێرانی کۆن و، سەلماندیان

نەبوو. ئەو بە سەر گەنجینەھەیک لە دەسکەوتەکانی زمانەوانیی هیندوستاندا کەوت. ھەیک لەو دەسکەوتە بە نرخانە، ریزمانی پانینی، زمانەوانی بە ناوبانگی هیند بوو. «ئەو ریزمانە لە کۆتایی سەدەى چواری پیش زاین بە مەبەستی خویندەنەوہی دروست و بە دوور لە ھەلەى سروودەکانی فیدا نووسرابوو. ریزمانی پانینی کە پیدەچى کۆنترین شیکردنەوہى زمانى سانسکریت بى، ھەتا ئىستاش جى ئىعتیارە و ھەر ئەم نووسراوہیەشە کە دواتر بوو بە بەردى بناغەى تووژینەوہ لە بارەى زمانى سانسکریت.» (باقرى، ۲۰۰۴ : ۲۴) ریزمانی پانینی ھەشت بەرگ بوو و گەلیک لایەنى زمانەوانی و ھک فونولۆژى، مورفولۆژى و تەنانەت مورفوفونیمی تیدا باس کراوہ. ھەر ھەشت بەرگی ئەو کتیبە لە نیوان سالانى ۱۷۴۰-۱۸۱۵ لە ئەوروپا وەرگێردراوہ. ئەگەر ئەو راستییە لە بەرچاو بگرین کە زمانەوانی هیندی چەندین سەدە پیشتر، لە ھەر کام لە بواریەکانی زماندا بە ئەنجامی ورد گەیشتبوو، بۆ وینە دەنگەکانی زمانى بە دوو گروپى کونسۆنانت و قاول پۆلین کردبوو و، بە گوێرەى سازگەکانیان ریزبەندى کردبوون، ھەر وەھا لە بواری وشەسازى و رستەسازیشدا، گەیشتبووہ کۆمەلیک ئەنجامی گرنگ، ئەو کات باشتەر بۆ ئەم قسەییەى رۆبىنز مل رادەکیشین:

«ھەر کام لەو جیلوہ جوراوجورانەى زانستى زمانەوانى قابیلیەتى تاییەت و دەسکەوتى تاییەت بە خویان ھەییە ؛ ھەر ھەیک لەوانیش لەم یا ئەو بەرگەى میژوو لە گەل نەریتى زمانەوانی ئەوروپایی بەریەککەوتنیان ھەبووہ . لەم یا ئەو رینگەییەوہ شتیکیان خستووہتە سەر، یا کاریگەرییان لە سەر بەرەوپیشچوونى ھەبووہ. لە زۆر بارى گرنگەوہ زەحمەتە باوہر بکەین کە زمانەوانی ئەوروپایی دەیتوانى بەم جینگە و پیگەییەى ئەمرۆى بگا ئەگەر سوودى لەو روانگە و دەسکەوتانە وەرئەگرتبا کە بەرھەمى ھەولەکان و ئەنجامى شوینەوارە زمانەوانییەکانى نەتەوہکانى دیکەى دەرەوہى سنوورەکانى ئەوروپان، بە تاییەتى پشکى شوینەوارى زمانەوانانى هیندى لە سەردەمى کۆندا، زۆر بەرچاوہ.» (روبینز، ۱۹۹۱: ۲۳-۲۲)

شۆرشیک کە سەرچاوہەکەى دەسکەوتە زانستییە زمانەوانییەکانى فیلیام جۆنز بوو، لە رەوتى پەرەگرتن و لە دریزەى خویدا، بووہ ھوى سەرھەلانى زمانەوانی میژوویی لە سەدەى نۆزدەھەمدا. لە گەل ئەوہى زمانناسی میژوویی کۆمەلیک لەو ئامانجانەى ھەبوو کە دواتر زمانەوانی بەراورد بە شوینیانەوہ بوو، بەلام بەوہ لى

جیا دهکرایه وه که تهنه وهک زانستیک له زمانی نه دهکۆلییه وه به لکوو «مه بهستی ئەو زمانناسییه، به ره مهینانی فرههنگ و نووسینه وهی ریزمانیک بوو که یارمه تیی تیگه یشتنی دهقه ئەدهبی و ئایینییه کۆنه کان بدات.... زانایانی زمانناسیی میژوویی له گه لیک بابته تی گرنگی زمانه وانییان دهکۆلییه وه وهک هۆمبۆلت که گرنگییه کی زۆری به په یوهندی نیوان زمان و بیر دها و، گه یشتبووه ئەو ئەنجامه ی که زمان و بیر ته و اوکهری په کترن و ناکرئ لیک جیا بکرینه وه. (محمد، ۲۰۱۳ : ۳۰-۲۹)

دۆزینه وه زانستییه کانی قیلیام جۆنز، ریحۆشکه ر بوون بۆ زنجیره یه ک توژیینه وه و به راورد له نیو زمانه کانی جیهان له لایه ن زمانه وانانی ئەورووپا. ئەوان له ره وتی توژیینه وه کانیاندا، بواری ره هندی جیاوازی زمانه وانییان کرده ئامانجی توژیینه وه کانیان و دهسکه وتی زانستی باشیان هه بوو.

۲-۳ سه ره له دانی زمانه وانیی به راوردی و دهسکه وته کانی:

دۆزینه وه که ی «قیلیام جۆنز» بووه هۆی یه کیک له گه وره ترین سه رکه وته نه هزییه کانی سه ده ی نۆزده هه م که سه ره له دانی میتۆده کان و دهسکه وته کانی توژیینه وه له بواری زمانه وانیی به راوردییاندا لیکه وته وه. جۆنز بووه هۆی ئەوه ده رگای زمانه وانیی ئەورووپا به پووی دهسکه وته کانی زمانه وانیی پۆژه لاتی دنیا به تاییه تی ئاسیادا بکریته وه و ناسینی زمانه کانیان و به راوردیان له گه ل زمانه ئەورووپاییه کان ببیت به به رنامه ی کاریان. «زمانه وانیی به راوردکاری لقیکه له زانستی زمان که له دوو زمان یا زیاتر دهکۆلیته وه به مه بهستی لیکۆلینه وه له جۆری زمانه کان، واته پۆلکردنی زمانه کان له سه ر بنه مای جۆره کانیان نه ک له سه ر بنه مای شوینی جۆگرافی و په یوه سته بوونیان به ناوچه یه ک یا شوینیک. ... هه ر وه ها لایه نی ویکچوو یا جیاواز له نیوان دوو زمان یا زیاتر له ماوه یه کی دیاریکراودا دهستنیشان دهکات، یان لیکۆلینه وه له تاکه زمانیک دهکات له قوناغه جیا جیاکانیدا به پیی میژووی زمانه که. به راده یه کی زۆر ئەو جۆره لیکۆلینه وانه بۆ ئەوه یه که دهستنیشان پنجی هاوبه ش له نیوان زمانه کان بکریت که له سه ده ی نۆزده هه مدا زۆر باو بووه و زمانه وانه کان به دوا ی پنجی زمانی هیندۆئه ورووپیدا گه راون و به دهیه ها زمانیان بۆ ئەم مه به سته به راورد کردوه بۆ ئەوه ی وینه یه کی زمانی هیندۆ ئەوروویی هاوبه ش بنیاد بنیتنه وه. (سه عید، ۲۰۱۱ : ۱۲-۱۱)

”به‌راوردکاره‌کان نه‌ک هر توانیان راستیی قسه‌کانی جۆنز بسه‌لمینن، به‌لگوو توانیان ئەو راستیی‌ش بخه‌نه‌ پروو که زۆربه‌ی ئەو زمانانه‌ی له ئەورووپا، ئییران و هیندوستان قسه‌یان پێ ده‌کری، سەر به‌ بنه‌ماله‌یه‌کی زمانین.» (نیومایر، ۲۰۰۹: ۲۲) پیشکەوتتی زیاتری زمانه‌وانیی به‌راوردی، ئەو گریمانه‌یه‌ی سه‌لماند که نزیکه‌ی ئەو چوار هه‌زار زمانه‌ی له دنیا‌دا قسه‌یان پیده‌کری، سەر به‌ چه‌ند بنه‌ماله‌یه‌کی زمانین. بۆچوونه‌کانی جۆنز شو‌ر‌ش‌گێ‌ر‌انه‌ بوون و پ‌خ‌ۆ‌ش‌ک‌ه‌ر بوون بۆ سه‌لماندنی ئەو راستییه‌ که هیندی‌ک له زمانه‌کان، سه‌ره‌رای مه‌ودای زۆری جوگرافیایی و جیاوازی ناوچه و شوینی هه‌ل‌ک‌ه‌وتنیان، سه‌رچاوه‌یه‌کی هاوبه‌شیان هه‌یه. ئەو بۆچوونانه هاندەر بوون بۆ تووژینه‌وه‌ی تیر و ته‌سه‌ل و به‌رین له پانتایی زمانه‌وانیی میژوویی و به‌راوردیدا، هه‌ر وه‌ها بووه‌ هۆی ناسین و پۆلینکردنی بنه‌ماله‌ زمانیه‌کان. دیاره‌ ئەو ده‌سکه‌وتانه، دوا‌ی جۆنز، قه‌رزدا‌ری هه‌وله‌کانی کۆمه‌لیک زمانه‌وانی ئەورووپایی-زانی جیاواز له ولاتی جۆراوجۆر، بی پێوه‌ندی له گه‌ل یه‌کتر- که له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌دا، خه‌ریکی روونکردنه‌وه‌ی پێوه‌ندی خزمایه‌تی زمانان بوون و ئەنجامی باشیان ده‌ست که‌وت.

«فرانس بۆپ (۱۸۶۷-۱۷۹۱) یه‌کسه‌ر له بیروپراکانی ف. جۆنزه‌وه ده‌ستی پیکرد و له میتۆدی به‌راوردکاری گه‌ردانی فرمانه‌ بنه‌ره‌تیه‌کان له سانسکریتی، گریکی، لاتینی و گوئی (۱۸۱۶) له به‌رابه‌ری ره‌گ و گه‌ردان (ته‌سریف)ی ده‌رخست، که ئەمه‌ له پروی میتۆدۆلۆجیه‌وه‌ نرخ‌ی تایبه‌تی هه‌بوو...» (ره‌سوول، ۲۰۰۵: ۲۲) زانی دانیمارکی راسمۆس کریستیان راسک (۱۸۳۲-۱۷۸۷) به‌ رێگایه‌کی دیکه‌دا پیش بۆپ که‌وت. ئەو باوه‌ری وابوو که لیکچوونی لیکسیکی له نیوان زماناندا ناتوانی به‌لگه‌ی خزمایه‌تی بی، ئەوه‌ی زۆر گرنگتره‌ لیکچوونی گراماتیکیه‌، چونکه‌ به‌ باوه‌ری ئەو وه‌رگرتن و ئالوگۆری وشه‌، به‌ تایبه‌تی گه‌ردانکردن، هه‌رگیز نابیت. راسک، لیکۆلینه‌وه‌کانی خۆی له به‌راوردی زمانی ئایسله‌ندی له گه‌ل زمانه‌ ئاتلانتیکیه‌کان (گرینادی، باسکی، کیلتی) ده‌ست پیکرد، پاشان زمانی ئایسله‌ندی (یه‌که‌م جوغزی)، له گه‌ل زمانی نۆروژی که‌ خزمی هه‌ره‌ نزیکیه‌تیه‌ (دوویه‌م جوغز) به‌راورد کرد و، به‌مه‌ جوغزی سیته‌می ده‌ست که‌وت که زمانه‌ سکاندینا‌قییه‌کانی ده‌گرت‌ه‌وه‌ (سویدی، دانیمارکی). پاشان له گه‌ل زمانه‌ ژیرمه‌نییه‌کانی دیکه‌دا (جوغزی چواره‌م) به‌راوردی کردن. به‌راوردی نموونه‌کانی

ژیرمه‌نیی له گه‌ل‌ئو شتانه‌دا کرد که له زمانی لاتینی و گریکیدا دیارن. راسک به لای سانسکریتدا نه‌چوو، ته‌نانه‌ت دوا‌ی‌ئو‌ه‌ش که چوو‌ه‌ر‌وسیا و هیندوستان، ئە‌مه‌ جو‌غزه‌که‌ی‌ئو‌ه‌ی‌ ته‌سک‌ کرده‌وه و ئە‌نجامه‌کانی‌ کز‌ کرد. به‌لام‌ به‌ چوونه‌ سه‌ر‌ زمانه‌ سلاقییه‌کان و به‌ تاییه‌تی‌ بالتیکییه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی‌ زۆر‌ دیار‌ ئە‌و‌ که‌لێنا‌نه‌ی‌ پ‌ر‌ کرده‌وه. (سه‌رچاو‌ه‌ی‌ پ‌یشوو: ۲۲-۲۳)

ه‌ه‌ر‌ له‌ سه‌ده‌ی‌ نۆزده‌یه‌م‌دا‌ ده‌سته‌یه‌ک‌ زمانه‌وان‌ سه‌ریان‌ ه‌ه‌ل‌دا‌ که‌ به‌ ر‌ی‌زماننووسه‌ نوویی‌ه‌کان‌(نودستوریان‌) ناویان‌ ده‌ر‌کرد و ر‌ۆل‌یکی‌ گرنگیان‌ له‌ پ‌یشخستنی‌ زمانناسیدا‌ ه‌ه‌بوو. ه‌ه‌ولیان‌ دا‌ زمانناسی‌ میژوویی‌ وه‌ک‌ میتو‌دی‌کی‌ زمانه‌وانی‌ ب‌چه‌سپ‌ینن، به‌ تاییه‌تی‌ «پاول»؛ ئاخاوتنی‌ تاک‌ و به‌کاره‌ینه‌ری‌ زمانیان‌ به‌ سه‌رچاو‌ه‌ی‌ زمانناسی‌ دانا؛ له‌ به‌ر‌ ئە‌وه‌ی‌ ئاخاوتنی‌ ئاخ‌یوهر‌ که‌رسته‌ی‌ لیک‌ۆلینه‌وه‌ی‌ زمانناسیان‌ بوو، زمانناسیان‌ به‌سته‌وه‌ به‌ ده‌رووناسی‌ و کولتووره‌وه؛ ه‌ه‌ر‌ وه‌ها‌ گرنگیان‌ دا‌ به‌ ئاسته‌کانی‌ ناوه‌وه‌ی‌ زمان‌ وه‌ک‌ ده‌نگسازی، واتاسازی و دیالیکتۆلوژی‌ که‌ ئە‌مانه‌ بوون‌ به‌ ه‌ۆی‌ سه‌ره‌ه‌ل‌دانی‌ کۆزمانه‌وانی‌.... زمانناسه‌ لاه‌کان‌ بر‌وایان‌ وابوو‌ که‌ گۆران‌ له‌ زماندا‌ سیسته‌ماتیکه‌ و به‌ پ‌یی‌ چهند‌ یاسایه‌کی‌ چه‌سپ‌او‌ ر‌وو‌ ده‌دن؛ له‌ گۆرانی‌ ده‌نگ‌ و کاریگه‌رییان‌ له‌ چوارچ‌یو‌ه‌ی‌ یه‌ک‌ زمانیاندا‌ کۆلییه‌وه‌ که‌ ئە‌مه‌ ه‌ه‌نگاو‌یکی‌ سه‌ره‌کی‌ بوو‌ به‌ره‌و‌ ده‌ستنیشان‌کردنی‌ یاسا‌کانی‌ فۆنۆلوژی‌ و دیاریکردنی‌ سنووری‌ ئە‌و‌ زانسته‌ له‌گه‌ل‌ یاسا‌ فۆنه‌تیکیه‌کاندا. دوو‌ فاکته‌ری‌ زۆر‌ گرنگیشان‌ ده‌ستنیشان‌ کرد‌ که‌ کاریگه‌ری‌ زۆریان‌ ه‌ه‌یه‌ له‌ لیک‌دانه‌وه‌ی‌ گۆرانه‌ ده‌نگییه‌کان، ئە‌و‌ دوو‌ فاکته‌ره‌ش «خواستنی‌ وشه‌» و «پ‌یوهر‌» بوون. (سه‌رچاو‌ه‌ی‌ پ‌یشوو: ۳۱-۳۲)

به‌م‌ جوهره‌ ئە‌نجامی‌ تو‌یژینه‌وه‌ زمانه‌وانییه‌کانی‌ فیلیام‌ جۆنز‌ ر‌ه‌وت‌ و ر‌وانینی‌ زانستی‌ زمانه‌وانیی‌ له‌ کۆتایی‌ سه‌ده‌ی‌ ه‌ه‌ژده‌ و سه‌رانه‌ری‌ سه‌ده‌ی‌ ۱۹‌دا‌ گۆری؛ گۆرانی‌ک‌ که‌ شو‌ر‌ش‌گ‌ی‌رانه‌ و ر‌وو‌ له‌ پ‌یشه‌وه‌ بوو؛ چاو‌خشانده‌وه‌ و دوور‌که‌وتنه‌وه‌ له‌ ئە‌نجامه‌کانی‌ پ‌یشووی‌ زمانه‌وانیی‌ به‌ دوا‌دا‌ هات‌ و، ئاسۆکانی‌ ر‌وانین‌ و تیگه‌یشتنی‌ زمانه‌وانانی‌ به‌رین‌ کرده‌وه؛ ئاسته‌کان‌ و توخمه‌کانی‌ دیکه‌ی‌ زمان‌ بوون‌ به‌ ه‌وینی‌ تو‌یژینه‌وه‌ و، قوتابخانه‌ی‌ زمانه‌وانیی‌ تاییه‌ت‌ به‌ خۆیان‌ ل‌ی‌ پ‌یک‌ هات‌ و زانستی‌ زمانه‌وانی‌ گه‌شه‌ و پ‌یشکه‌وتنی‌ به‌ خۆوه‌ دیت.

۳- دوویه مین شوڤرش، بلاو بوونه وهی کتیبه کهی دی سوئیسر:

بلاو بوونه وهی بوچوونه کانی دی سوئیسر که خویندکاره کانی چهند سالیک دوی مه رگی ئەو زمانه وانه و له تویی کتیبیک له ژیر ناوی «کورسیکی زمانه وانینی گشتی» دا بلاویان کرده وه، به سهره تای زمانه وانینی نوئ داده نریت. له راستییش دا سوئیسر به روانگه و بوچوونه کانی، بیرکرده وه و روانینی زمانه وانانی له سهره تاکانی سه دهی بیسته مدا گوری.

۳-۱ دورکه وتنه وه له لیکۆلینه وهی میژووی و بهراوردکاری:

بلاو بوونه وهی بیروپا و بوچوونه کانی فیردینان دی سوئیسر له ۱۹۱۶، به دهسپیکی دووه م شوڤرش یا رووداوی گه وره له میژووی زمانه وانیدا ده ژمیردری. خودی دی سوئیسریش به پیشه وای ریگاکانی لیکۆلینه وهی نوئی زانستی زمان داده نریت. فیردیناند دی سوئیسر (۱۸۵۷-۱۹۱۳) له پاریس و دواتر ژنیف مامۆستای فهلسه فه بوو؛ سی سال دوی مردنی، دوو له خویندکاره کانی به ناوه کانی «شارل بالی» و «ئالبیر سیتیشی» ئەوهی بو خویان له کاتی محازره کانی ئەو مامۆستایه یاندا نووسیبوویانه وه، وهک کتیبیک له ژیر ناوی Cours de linguistique générale به زمانی فه رهنسی بلاو کرده وه. سهره رای ئەو که موکوری و که لین و که له بهر و پچر پچرییهی له نیوان بهش و بابه ته کانی ئەم کتیبه دا به دی دهکرا، ده رچوونی به مه زنترین شوڤرش و گرنگترین رووداوی سه دهی بیسته م ده ژمیردری. هه موو قوتابخانه و ریپازه کانی سه دهی بیسته می زمانه وانانی، به شیوه یه کی راسته وخو یا ناراسته وخو له ئەجامی کارتیکردنی بیروپاکانی دی سوئیسره وه سه ریان هه لداوه.» (ئه مین، ۲۰۱۱: ۴۷)

بیروپاکانی دی سوئیسر بووه هوی ئەوه «زانایانی زمان له لیکۆلینه وه میژووی و بهراوردییه کان دور بکه ونه وه و دهست بکه ن به جه ختکردن له سه ر لیکۆلینه وه وه سفیه کان و بایه خدانیان به دهنگه کانی زمان و ریژمانه کهی و وشه کانی له کاتیکی دیاریکراودا.» (شینخ ته یب، ۲۰۱۳: ۱۲۸) ئەوه که دی سوئیسر به باوکی زمانه وانینی نوئ داده نرئ، بهر له هه ر هۆکاریکی دیکه ده گه ریته وه بو لای ئەم روانگه یه ی دی سوئیسر که پیی وابوو ده بی «زمان» چه قی لیکۆلینه وهی زمانی بیت و، توژیینه وهی زمانی له خودی زمان بکۆلینه وه. «دی سوئیسر پیی وابوو، توژیینه وهی زمانه وانانی ته نیا

بۆ تووژینهوه له خودی زمان و له دهرهوهی هۆکارگهلی وهک کۆمهل، جوگرافیا، کولتور و هتد، تهرخان بکری. زمانهوانیی نوێ که له سههر کۆلهکهی زانست بنیات نراوه، ههول دهدا به یارمهتی میتود و شیوازی زانستی، له زمان بکۆلیتهوه، ههر له سههر ئهم بناغهیهش زور لهو چوارچیوه و ریوشوینانهی که زمانهوانیی کۆن له تووژینهوهی زماندا پشتی پی دههستن، وهلای ناو.» (باقری، ۲۰۰۴: ۳۳).

بیر و بوچوونهکانی دی سۆسیئر، له سههر بناغهی رهتکردنهوهی ریزمانی کلاسیکی (سوننهتی) بوون. ریزمانی کلاسیکی تیکهلهیهک بوو له راو و بوچوون و بیردۆزهی سهدهکانی رابردویی ئهوروپا و، گوزارشتی له ریبازیکی یهگرتوو نهدهکرد؛ تیکهلهیهک لهو بنهما و شیوازانه بوون که به شیوهیهکی جیا جیا له چهرخه جیاوازهکاندا سهریان ههلبوو و قوتابخانه زمانهوانییه جوړاو جوړهکان به کاریان دهینا. «ئهو دستوورانه له سههر بنهمای لیکۆلینهوهی زمانی نووسرابوون به تایبهتی زمانی گهوره ئهدییان و به تایبهتیش کۆنینهکان، بایهخیان به زمانی درکیندراو نههدا. ئهو ریزمانانه زور جار جهختیان له سههر هندی لایهنی زمانهوانیی کهمبایهخ دهکردهوه که چی هندیکی لایهنی زور گرنگترین فهرامۆش دهکرد که بایهخ و گرنگیهکی زۆریان بۆ وشهسازی و پرستهسازی ههبوو.

ریزمانه کلاسیکییهکان، بۆ زمانیک دانرابوون که له کاتی دانانی ئهو دستوورانهدا به کار نههاتبوون، له بهر ئهوه پێوانهیی بوون (نهک وهسفی) و، زمانی نووسراوی نیو کتیبه ئهدهبی و ئایینییهکانیان وهردهگرت وهک نمونهی بهرز، راستی و ههلهیان پێ پێوانه دهکرا و لایهنی دهنگی وهک لایهنیکی گرنگی زمانیان فهرامۆش دهکرد و بیردۆزهیهکی کاملیان بۆ زمان پینشکesh نهکرد. (شینخ تهیب، ۲۰۱۳: ۱۳۶-۱۲۹).

۲-۳ روانین و بوچوونهکانی دی سۆسیئر شوپشگیرانه بوون:

ریبازی میژوویی بهراوردی به دریزایی سهدهی نۆزدهیهم و تا ئهوکاتهی کتیبهکهی دی سۆسیئر بلاو بووه، تاکه ریباز بوو که بواری زمانهوانیدا مهیدانداریی دهکرد و به دۆزینهوهی خزمایهتی و بهراوردی زمانهکان و بهراوردی وشه هاوواتاکیان و هویهکانی پینکھاتی گۆرانی دهنگی له وشهکان و هتدا خهریک بوو، بهلام زمانهوانیی له ئهرکی راستهقینهی خۆی که تیگهیشتنه له خودی زمان وهک سیستهمییک و چۆنییهتی کارکردنی ئهو سیستهمه، لادابوو. (ئهمین، ۲۰۱۱: ۴۷-۴۸).

را و بۆچۈنەكانى دىسۆسىر، لەدايكبۈنى رېيازىكى نۆيى زمانەوانىيان لىكەوتەوہە
 كە بە رېيازى بنىاتگەرى ناسراوہ. زمانەوانى بنىاتگەرى دووركەوتنەوہ و وەلانانى
 ھەموو ئەو رېچكە و مېتۆدانە بوو كە لە ژىر كارىگەرى زمانەوانىي كلاسيكىدا بوون.
 دىسۆسىر ھات و ئەم گۆمەى شلەقاند. زمانەوانىي لەم كۆتە رزگار كرد و دەرگای
 ئاسۆبىيەكى ترى فراوانى لە جىھانى زمانەوانىدا خستە سەر گازى پشت. چەند رايەكى
 سادەى جووتلايى يا (جووتەكى) Dichotomy بەلام يەكجار گرنكى پىشكىش كرد. بە
 ھۆيانەوہ رېچكەى شىكردەنەوہى زمانى گۆرى و زمانەوانىي ھىنايە بوارى راستەقىنەى
 خۆى. (سەرچاوەى پىشوو: ۴۸) دىسۆسىر كۆمەلىك بنەماى بۆ لىكۆلینەوہ لە زمان ھىنايە
 گۆرى كە ھەتا ئىستاش لە شىكردەنەوہى زماندا، رېنىشاندەرن و پشتيان پى دەبەستى.

بنەماكانى زمانەوانىي نۆى كە دىسۆسىر خستىنە روو برىتىن لە:

۱- زمان، بابەت و كەرستەى زمانەوانىيە، كە مەبەستى ئەوہ بوو زمانەوان دەبى
 لە زمان بکۆلئىتەوہ نەك شتى لاوہكى.

۲- زمان و ئاخاوتن، دوو شتى جياوازن. سوسىر لەم پىوہندىيەدا سى چەمكى
 زمان (Langue)، زوبان (Langage) و ئاخاوتن (Parole) لىك جيا كردهوہ.
 زمان (Langue)، برىتىيە لە سىستەمىكى ھىمايى و رىزمانى، كە لە نەوہىكەوہ بۆ
 نەوہىكەى دىكە دەگوازىتەوہ و دياردەيەكى كۆمەلايەتتەيە و مرؤف لە كۆمەل وەرى
 دەگرى و جياوازە لە شىوازى تاكەكان. بەلام زوبان (Langage) ، دياردەيەكى
 كۆمەلايەتتەى نابەرجهستەيە، مرؤف تواناى بە كارھىنانى ھەيە بەلام توانا و دەسەلاتى
 بە سەرىدا نىيە. «ئاخاوتن» (Parole) یش، چالاكىيەكى ھۆشەكى تاكەكەسىيە، مرؤف
 دەسەلاتى بەسەرىدا ھەيە، بە پىي تاك و كات و شوين دەگۆرپت.

۳- لىك جياكردنەوہى دوو لقى سەرەكى لىكۆلینەوہى زمانەوانى، لايەنى وەسفى
 (Synchronic) و لايەنى مېژووئى (Diachronic). تايبەتمەندى ھەرە گرنكى مېتۆدى
 ساىكرونى ئەوہى كە كەرستەى لىكۆلینەوہكانى زىاتر زمانە زىندووہكانە، زمان لە
 كات و شوينىكى ديارىكراودا، بە مەش جياواز دەبىت لە مېتۆدى داىكرونى كە زىاتر
 پشت بە لىكۆلینەوہى دەقى نووسراو و دەستنووسى كۆن دەبەستى. دىسوسىر بۆ
 لىكۆلینەوہ لە زمان بە پىويستى دەزانى ھەمىشە لايەنى ئىستاي زمان (ساىكرونى)
 پىش لايەنى مېژووئى (داىكرونى) بکەوئت.

۴- زنجیره‌ی گوتن له پیوهندی ئاسۆیی (Syntagmatic) و ستوونی (Paradigmatic) پیک هاتوه. هه‌رچی پیوهندی ئاسۆیییه، بریتییه له پیوهندی سینتاکسیی ئارگومینته‌کان به پیی گونجان و ده‌رکه‌وتنیان له گه‌ل یه‌کتر له قالبی فریز و رسته‌دا. به‌لام پیوهندی ستوونی بریتییه له په‌یوهندی پارادگماتیک (مورفۆلۆژی) نیوان کاتیگورییه زمانیه‌کان له میشکی مرۆڤدا. ده‌ستنیشانکردن و روونکردنه‌وه‌ی ئه‌و دوو جۆره پیوهندییه له لایهن سوسیره‌وه بوون به هۆی پیکهاتنی قوتابخانه‌ی زمانه‌وانیی پراگ.

۵- زمان، پیره‌وه. دی‌سۆسیر له خسته‌ن رۆوی پیره‌وی زماندا باس له پیوهندی نیوان فۆرم و واتا ده‌کات. به‌مه‌ش هیما ده‌بیت به به‌شیک له زمان. زمان بریتییه له پیوه‌ریکی هیمایی که ته‌واوکه‌ری یه‌کترن. دی‌سۆسیر، هیما به «دال» (Signifier) و هیما بۆکراو به «مه‌دلول» (Signified) ناو ده‌بات. (محمد، ۲۰۱۳: ۵۶-۳۵) په‌ره‌گرتن و گه‌شه‌ی هیماناسی (سیمیۆلۆژی) که ئه‌م‌رۆ رۆل و کاریگه‌رییه‌کی زۆری نه‌ک هه‌ر له بواری زمانه‌وانی به‌لکوو له بواری هونه‌ری، راگه‌یاندن و هتد دا هه‌یه، قه‌رزدار ی ئه‌م بۆچونه‌ی دی‌سۆسیره.

جاناتان کالیر، نووسه‌ری کتییی «فیردینان دی سوسیر» له کتییبه‌که‌یدا، دوو ره‌هه‌ند له کاریگه‌ری دی‌سۆسیر له سه‌ر زمانه‌وانی به‌دی ده‌کا: یه‌که‌م ئه‌وه‌یه که دی‌سۆسیر توانی بگاته ریبازیکی گشتی، واته هیئانه‌گۆری ئه‌رک و رپوشوینی ئه‌وتو بۆ زمانه‌وانی که هه‌تا ئیستا به ده‌گمه‌ن گومانیان خراوته سه‌ر، به جۆریک که بوون به شوناسی ئه‌و زانسته. له روانگه‌ی دی‌سۆسیره‌وه، ئه‌رکی «زمانه‌وان» شیکردنه‌وه‌ی زمانه‌ وه‌ک سیسته‌میک له یه‌که‌ زمانیه‌کان و پیوهندی نیوانیان، ئه‌رکی «زمانه‌وانی» یش بریتییه له وه‌سفی یه‌که‌کانی زمان، پیوهندی نیوان ئه‌وان و یاسا‌کانی لیکدانیان. دیاریکردنی ئه‌م جۆره ئه‌رکانه بۆ زمانه‌وانی، له نیو زمانه‌وانانی پیش دی‌سۆسیردا به‌دی نا‌کری. دیاره هیندیکیان که‌م تا کورتیک ئاماژه‌یان به‌م خاله‌ کردبوو، به‌لام ئه‌و ئه‌رکه له دوا‌ی دی‌سۆسیره‌وه هه‌تا راده‌یه‌کی زۆر خۆی بۆ پیناسه‌ی تویرینه‌وه زمانیه‌کان ته‌رخان کرد. زمانه‌وانیی وه‌سفی و تیۆری گه‌شه‌ی کرد و ئه‌و جیگه و پینگه‌یه‌ی داگیر کرد که دی‌سۆسیر پنیشتتر بۆی دیاری کردبوو. گرنگترین و سه‌ره‌کترین ده‌سکه‌وتی ئه‌و، په‌لداکوتانی بیده‌نگ و شاراه‌وی بۆچونه‌کانی له هه‌ناوی ئه‌و لقه‌ی زانستدا بوو. زمانه‌وانیی بنیاتگه‌را به‌و جۆره‌ی

دى سۆسىز دەيناسىتى، شوپنپەنجە و كارىگەرىيەكەى بە سەر زۆربەى قوتابخانە نويىيە گەورەكانى زمانەوانى بەدى دەكرى.

دوويەم كارىگەرى يا رەھەندەكەى دىكەى كارىگەرىيەكانى بۆچۈنەكانى دى سۆسىزلە دىدى جانانان كالتر، كە شايانى توپژىنەوۋە لە سەر كردن، ھەر ئەو كارىگەرىيەى چەمكە تايبەتەكانن كە ئەگەر چى بە تەنيا بە داھىنراوى دى سۆسىز دانانزىن، بەلام ئەوۋە ئەو بوو كە جىگىرى كردن و برەوى پىدان. بۇ وىنە: جىاوازىي نىوان زمان و ئاخاوتن، جىاكردەنەوۋەى دايكرۆنى و سايكرۆنى، رۋانين بۇ زمان وەك سىستەمىك لە پىۋەندىيە ئاسۆيى و ئەستونىيەكان. زور لە ئالوگور و پىشكەوتنەكانى دواترى زمانەوانى نوي، لەراستىدا توپژىنەوۋەى وردترى شوناس و نىۋەرۆكى ھەمان ئەو چەمكەنەن. (كالتر، ۲۰۰۰: ۹۱-۹۲).

كارىگەرىيى رۋا و بۆچۈنەكانى دى سۆسىز بە سەرھەلدانى رىياز و قوتابخانە نويىيەكانى دواى بنىاتگەرى، كۆتايىيان پىنەھات و ھىندىك لەوان، تەنانەت لە زمانەوانىي چۆمكىيىشدا رەنگدانەوۋەيەكى توخىان ھەيە.

۴-سىيەم رۋوداۋ بىلابوۋنەوۋەى رۋانين و بۆچۈنەكانى چۆمكىيى:

زىاتر لە ۶۰ سال بە سەر بىلابوۋنەوۋەى يەكەم كىتەبى چۆمكىيدا رادەبرى، كىتەبىك كە وەك سەرھەتاي سەردەمىكى نوي لە زمانەوانىدا لىتى دەروانى. سەرھەراي تىيەرىنى ئەو ھەموۋە سالە بە سەر لەدايكبوۋنى زمانەوانىي چۆمكىيدا، ھەتا ئىستاش تىۋر و بۆچۈنەكانى ئەو زانايە، لە بوارى زمانەوانىدا، ھەروا قسەى يەكەم دەكەن.

۴-۱ لەدايكبوۋنى رىيازى گۆيزانەوۋە لە زمانەوانىدا:

سالى ۱۹۵۷، كىتەبەھەفتاۋپىنج لاپەرەيىكەى چۆمكىيى «دارپشتەى رستە» (Structure Syntactic) بىلابوۋ. بە دەرچوۋنى ئەم كىتەبە «رىيازى گۆيزانەوۋە» لە دايك بوو و، ئەمە بوو بە گرنگترىن رۋوداۋ لە مېژوۋى زمانەوانىدا. پروفىسور وريا عومەر ئەمىن ئەم رۋوداۋە بە بەرپاكردى «شورپىنىكى كۆپرىنىكى» دەشوبھىنى. چۈنكە چۆمكىيى بەم ھەنگاۋەى، «ھەموۋ پىۋانەكانى سەرھەوژوور كرد. رىيازىكى دامەزراند ھەموۋ قوتابخانەكانى سەردەمى خۆى و پىش خۆى رامالى و ئاسۆيەكى فراوانى بى پايانى لە بەر دەم لىكۆلىنەوۋەى زمانەوانىدا كىردەوۋە. ئەنجام زۆربەى

هه‌ره‌زۆری زمانه‌وانانی جیهان که‌وتنه ژیر کاریگه‌ریی و وای لی کردن دووباره به بیر و باوهر و پیره‌و و بوچوونه‌کانیاندا بینه‌وه و، زمانه‌کانیان له ژیر ئالای ئەم ریبازه نوییه شی بکه‌نه‌وه.» (ئەمین، ۲۰۱۱: ۱۹-۲۰)

ئەم ریبازه زۆر به خیرایی پهره‌ی سه‌ند. له ژیر کاریگه‌ریی ریبازی گویزانه‌وه‌دا ژماره‌یه‌ک ریبازی دیکه سه‌ریان هه‌لدا.

ریبازی گویزانه‌وه به چەند قوناغیکدا تیپه‌ریوه که دیارترینه‌کانی بریتین له:

- ۱- قوناغی (SS Structure Syntactic) که له گه‌ل ده‌رچوونی کتیبه‌که‌ی چۆمسی سالی ۱۹۵۷ ده‌ست پیده‌کات.
 - ۲- قوناغی Aspect که له گه‌ل بلا‌بوونه‌وه‌ی کتیبی «ئەسپیکت» ی چۆمسی له سالی ۱۹۶۵ دا ده‌ست پیده‌کات. ئەم قوناغه به ستانده‌ریش Standard Theory ناوی ده‌برئ.
 - ۳- قوناغی درێژه‌پیداوی ستاندارد.
 - ۴- قوناغی پیداچوونه‌وه به درێژه‌پیداوی ستاندارد.
 - ۵- قوناغی فه‌رمان.
 - ۶- قوناغی ده‌سه‌لات - به‌سته‌وه.
 - (سه‌رچاوه‌ی پیشوو، لاپه‌ره‌کانی ۱۹-۲۰)
- زانایه‌کی بواری زمانه‌وانی که چۆمسی که‌وتیبته ژیر زۆرتین کاریگه‌ریی ئەو، زمانه‌وانی ئەمریکی و مامۆستای زانکۆی پینسیلوانیا، زیلیگ هاریس بو. چۆمسی سالی ۱۹۷۵ له کاتی پیداچوونه‌وه‌ی به‌شینک له کتیبه‌که‌ی سالی ۱۹۵۵ ی خۆی له ژیر ناوی (Transformational Analysis) دا، - هه‌مان ئەو به‌شه‌ی وه‌ک نامه‌ی دوکتورای خۆی پیشکه‌شی زانکۆی پینسیلوانیا کردبوو- ده‌نوووسی: «هه‌موو ره‌هه‌نده‌کانی بابه‌ته‌کانی ئەم کتیبه‌م، یه‌که‌یه‌که‌ و به‌ش به‌ش نیشانی زیلیک هاریس داوه، به‌جۆریک که نیشانه‌کانی کاریگه‌ریی ئەو به‌ئاشکرا به‌یه‌کی لاپه‌ره‌کانی کتیبه‌که‌مه‌وه دیاره.» (سورن، ۱۳۸۹) (۲۰۱۰): ۲۶۰

تایبه‌تمه‌ندییه‌کی گرنگ که ریزمانی چۆمسی له‌وانی دیکه جیا ده‌کاته‌وه ئەوه‌یه: «چۆمسی پێی وایه تیۆری ریزمان ده‌بی ئەو توانایه‌ بده‌ به‌ ئاخوهرانی هه‌ر زمانیک له زمانه‌کانی جیهان، بتوانن ئەو رستانه‌ی پیشتر هه‌رگیز نه‌یانیبستوه به‌ره‌م به‌ینن

و لئی تیئگه ن. چۆمسی بۆی ده ركهوت زانایانی پیش خۆی به تایبه تی دی سۆسیر و هومبولتیش له سه ر ئه م تایبه تمه ندییه پیداکر بوون. « (جان لاینز، ۱۳۷۶: ۱۰) چۆمسی وای داده نی که زمان حاله تیکی گشتییه و یاساکانی زمانه وانی له سه ر هه موو زمانه کان پهیره و ده کریت، که ره سه کانی زمانیش له گه وره ترین که ره سه ته وه ده ست پێ ده کات تا ده گاته بچوو کترین که ره سه ته. (ناوخۆش و خۆشناو: ۳۷۸)

یه کیک له گرن گترین ده سه که وه ته کانی زمانه وانی چۆمسی، که بووه هۆی ناوبانگ په یدا کردنی بی نایه ی ریزمانی گو یزانه وه، پشت به ستنی ئه و زانایه به لۆژیکی نوێ و بنه ما بنچینه یییه کانی بیرکارییه. ده کرئ ئامانجی چۆمسی له تیوری رسته سازی به م جو ره شی بکه ی نه وه:

به باوه ری چۆمسی تیوری سینتاکس یه ک ئامانجی گه وره ی هه یه، ئه ویش شیکردنه وه ی ته وا و وردی توانستی ئاخپه ره (ئه و که سه ی به زمانی خۆی قسه ده کات). به لای چۆمسی که وه ورد ئه وه یه که یاساکان هه نگاو به هه نگاو و به شیوه یه کی میکانیکی بۆی بچین یا خود شی بکه ی نه وه. به جو ریک که ئه گه ر ئه و یاسایانه بده ین به که سیک که زمانه که نه زانی، بتوانی رسته ی پێ به ره م بی نی.

توانستی ئاخپه ره: ئاخپه ره ئه و که سه یه که به زمانی خۆی قسه ده کا. به لای چۆمسی ئه وانه ش که به زمانی بیگانه ده دوین، ئه م جو ره توانسته یان هه یه به پله یه کی به رز که ئه م زمانه به کار به یتن.

به لای چۆمسی دوو توانست (توانا) له ئاخپه ردا هه یه:

۱- توانست (Competence)، قدره (مقدره). مه به ستی له و زانیارییه زمانیه یه که له می شکی ئاخپه ردا هه یه، واته هه ر چی زانیارییه ک که په یوه ندی به زمانه وه هه بی، توانسته.

۲- جو ری دوویه می توانست (توانا) «داء» یه (Performance)، کارا کردنی (تفعیل) توانسته، هه موو ئاخپه ریک توانستی هه یه (سه لیه). توانست هی نه ده «نامجرد» ه، نا به رجه سه ته یه که ئاخپه ره هه ستی پێ ناکات. بۆ نمونه ئی مه هه موومان کۆمه لیک زانیاریی زمانی له می شکماندا هه یه، که به ته واوی نا به رجه سه ته یه، که س درکی پێ ناکا، کاتیک ده رده که وئ که زمانه که به کار ده ینین، واته که توانست کارا ده که ین له بارودۆخیکی تایبه ت و دیاریکراودا، واته توانست له له کارا کردنی زانیارییه کاندادا ده رده که وئ، واته که قسه ده که ین. (فه تاح، ۲۰۰۹).

دیاره ئەم دوو جوړه توانایه یهک شت نین، چونکه ئەگەر یهک شت بان، لیک جیا نه ده کرانه وه... کاتیک له کاتی قسه کردندا هه له ده کهین، هه له له «توانست» (Competence) دا نییه، به لکوو هه له له «توانا» (Performance)) دایه. توانست ریگه نادا هه له بکه ی، به لام هیندیک حاله تی وهک دوو دلی و ماندوو بوون و باری دهروونی و توو په بوون، کار ده که نه سهر کارکردن نهک توانست، واته توانست ئەو یاسایانه که له میتشکدا دروست بوون، بۆیه هه موو که سیک یاساکانی زمان ده زانی، ته نانه تئو توانسته وا ده کا که نهک هه له ی خۆت به لکوو هه له ی قسه که ری تریش راست بکه یته وه، واته توانست هه رگیز هه له ی تی ناکه وی. به پیی بوچوونی چۆمسیکی ئیمه هیچ له زمانه وانی یان له سینتاکس دروست ناکهین، به لکوو ئامانج ئەوه یه که یاساکانی جاریکی تر دارپژینه وه. (سه رچاوه ی پیشوو)

۴-۲ داهینان و نوێکارییهکانی چۆمسیکی:

چۆمسیکیش وهک زانایان و زمانه وانی پیش خۆی له ژیر کاریگه ری پوانین و بوچوونهکانی کۆمه لیک له زانایانی بواری فهلسه فه و زمانه وانی پیش خۆی و هاوسه رده می خۆیدا بووه. به لام شتیک که وای کردوه چۆمسیکی له بواری زمانه وانییدا ببیت به خاوهن جیگه و پیگه ی تایبهت به خۆی و، ببیت به دامه زرینه ری تیور و قوتابخانه ی نوێی زمانه وانی، ئەو نوێکاری و داهینانان به بوون که ئەو زمانه وانه له وانی پیش خۆی و هاوسه رده می خۆی جیا ده کاته وه. Pieter A.M.Seuren نووسه ری کتیبی «قوتابخانه زمانه وانییه نوێیهکانی رۆژاوا» بهم جوړه و له پینج خالدا داهینان و نوێکارییهکانی چۆمسیکی ده خاته روو:

۱- «پیکهاته سینتاکسییهکان» (Syntactic Structures) ریکوپیک و به رچاو روونی دا به زمانه وانی تیوری.

رهسه نایه تی (اصالت)ی چۆمسیکی له پیشدا له توێژینه وه ی ریکوپیک و هه لسه نگاندنی رهخنه گرانه ی له باره ی ئەو هه لویت و روانگانه وه بوو که زمانه وانی سه رده م- زمانه وانی بنیادی- به هه موو لقه کانییه وه خستبوویانه روو. هه ر وه ها رهسه نایه تی ئەو له و ئەنجامه گشتییانه دا بوو که له ریگای ئەو توێژینه وه و هه لسه نگاندنانه، پینان گه یشتتوو.

پیکهاته سینتاکسییه کان (۱۹۵۷) هه تا رادهیه کی زور تیکه له یه کی ئه و کارانه ن که به و په ری چری و پوختی دارپژراون. ئه مانه ش به هیچ جور شتیکی که م نه بوون. بهر له ۱۹۵۷، زمانه وانی بواریکی ئالوز بوو، تاییه تمه ندیی هه ره سه ره کیی ئه م بواره، هه ولدان بوو له تاریکاییدا به مه بهستی دوزینه وهی ریگاگه لی ئه زمونگه رانه بو تیگه یشتن له پیکهاته زمانیه کان و، سه ره ده رکردن له رول و ئه رکی ئه وان.

۲- پیداکری زیاتر له سه ر تاییه تمه ندیی روخساری ریساکان و سیسته مه کانی پیکهاتوو له ریساکان

چۆمسی له سالانی سه ره تایی توژیینه وه زمانیه کانیدا، زور زیاتر له «هاریس» بایه خی به پیکهاته ی ریساکان و سیسته مه کانی پیکهاتوو له ریساکان و سروشتی بیرکاریانه ی ئه وان هدا. به کرده وهش ده رکه وت ئه م بایه خدانه به سوود بووه، چونکه ده ری خست ئاشنایی زیاتر له گه ل که شوه وهی بیرکاریانه ی ریساکان و سیسته مه کانی پیکهاتوو له وان، بمانه وئ و نه مانه وئ یارمه تیمان ده که ن که ئه و شته قه بوول بکه ین که ناومان ناوه «روانیی به رزه فرانه» و، به هویه وه ئاماده یی ده رکردنی یاسای گشتی و گونجاو له باره ی ریساکان و سیسته مه ریساکیه کانمان تیدا پیک هاتوو.

۳- ورد تر بوونه وهی چه مکی ریساکی گویزانه وه (transformational grammar) و

ئاویته کردنی له تیوری ریزماندا.

چۆمسی زیاتر له هه ر زمانه وانیک دیکه له ویناکردن و خسته نه پرووی ریساکی گویزانه وه دا سه رکه وتوو بووه و، سوود مه ندیی کاره که شی به کرده وه سه لماوه. ئه و ویناکردنه بووه به سه رچاوه ی زور گوران که هیندیکیان ئه و هه سته یان خولقاندوه که -ئه م گورانانه- بوون به هوی له دایکبوونی روانیتیکی واقعی له باره ی پرسه ناوکه ییه کانی پیکهاته ی زمان. له روانگه ی ئیمه وه له کوتایی سه ده ی بیسته مدا، داوه رییه کی دادپه روه رانه ده بی ئه گه ر بلین ئه وه چۆمسی بوو که بیرکردنه وه ی خوی له باره ی سیسته می ریساکانی گویزانه وه وه که به شیک له یاسای به ره مه یانه وه جیگیر کرد؛ ئه وه چۆمسی بوو که ده ریخست سیسته می ئه و ریسا ئامارزه پیکراوانه، زور له سیسته مه پیشنیازکراوه که ی هاریس به بایه خترن که هیچکات نه بوون به به شیک له مودیلی شیکردنه وه ی ریزمانی. چۆمسی چه مکی گویزانه وه ی هاریسی

له گه‌ل چه‌مکی «پرسیای واژ-واج» (morphophonemic rule) ی بلومفیلد ئاویتته کرد و هه‌ردووکیانی له گه‌ل چه‌مکی (item and process) ی «هاکت» له شیکردنه‌وه‌ی ریزماندا، ئاویتته کرد. ئەو لیکدان و ئاویتته‌کردنه‌ش سوود و به‌ره‌می زۆری لیکه‌وته‌وه.

۴- ویرانکردن (رامالین) ی ره‌وشتگه‌ری.

هه‌ر وه‌ها چۆمسی هۆکارێکی گرنگ و ئاشکرا بووه له ویرانکردن و رامالینی ره‌وشتگه‌ریدا. ره‌خنه‌ی چۆمسی له کتیبی «ره‌وشتی قسه‌یی» (Verbal Behavior) ی سکانه‌ر، له‌گه‌ل ئەوه‌ی که موکووپی زۆر جیدیدی تیدایه، به‌لام ئیستا هه‌موان دانی پیندا ده‌نین. مه‌ک کور کۆدیله‌ (۱۹۷۰) به تاییه‌تی ده‌ریخست که چۆمسی هه‌لویتته‌کانی سکانه‌ر له زۆر لایه‌نه‌وه و زیاتریش له لایه‌نی بنچینه‌ییه‌وه به ناراست ده‌ناسینی. هیرشه‌کانی چۆمسی ئەوه‌نده‌ی هیرشه‌ بۆ سه‌ر ره‌وشتگه‌ری وه‌ک میتۆدیکی گشتی له فه‌لسه‌فه و ده‌روونزانیادا، ئەوه‌نده هیرش نین بۆ سه‌ر تیگه‌یشتنی سکانه‌ر.

گومانی تیدانییه‌ که هه‌نگاهه‌کانی چۆمسی هه‌م له ده‌روونناسی و هه‌م له زمانه‌وانیدا، کاریگه‌رییه‌کی رزگاریده‌ری هه‌بووه؛ رزگاربوون له کۆت و به‌ندی ره‌وشتگه‌ری، پیوستیه‌کی حاشاهه‌له‌گر بوو بۆ ئەوه‌ی روو بکریته «استعاره» (خوازه) ی نوێی کۆمپیوتیری (Computation)؛ «خوازه» یه‌ک که له پیشدا له بواری ده‌روونزانیادا بوو به باو، پاشان دوا‌ی ۱۹۶۰ له هه‌موو بواره‌کانی زانسته‌ مرۆییه‌کاندا جی خۆی کرده‌وه.

۵- جن بۆ کردنه‌وه و گونجاندنی زمانه‌وانی له تانوپۆی فه‌لسه‌فه‌ی زانستدا.

زۆربه‌ی به‌ره‌مه‌کانی چۆمسی له بواری زمانه‌وانیی تیۆری و، له پیوه‌ندی له گه‌ل پرسه‌کانی سه‌رووی تیۆری (metatheoretical) دان. ئەم راستیه‌، چۆمسیکی بردووته‌ ریزی سه‌روو زمانه‌وانان (metalinguists) نه‌ک زمانه‌وانان. ژماره‌ی شیکردنه‌وه و باسکردنه‌ پراتیکیه‌کانی چۆمسی له باره‌ی یاسا ریزمانیه‌کان به سه‌رنجدان به کۆگای ده‌وله‌مندی نووسینه‌کانی له باره‌ی تیۆری زمانه‌وانی، زۆر که‌من. چۆمسی له پرۆسه‌ی خستته‌رووی پرسیاره‌ سه‌رووتیۆرییه‌کان و دۆزینه‌وه‌ی ولامه‌کانیاندا، توانیوتی کۆمه‌لیک چه‌مک و پرسی باو له فه‌لسه‌فه‌ی

نوئی زانستدا بینیتته نیو پانتایی زمانهوانیی تیوری و، به جوریک به کاریان بینئی که بهر له ئەو، بۆ هیچ کهسیک جیبه جی نه بیوو؛ پرسگهلی پیوه نیدار به سروشتی داتا زمانیهکان، واقیعیبوون له بهرامبه ر ئامرازگهری، «علیت» (هۆکاری Causality)، راقه کردن (explanation)، تیورهکانی کیفایهت و، شتی دیکه ی له م چهشنه که ئیستا به شیوهیهکی پاراوتر و پسپورانه تر له وهی له سهردهمی زمانهوانیی بنیادیی دوای بلۆمفیلدا باو بوو، کاریان پیده کړی و له شیکاریدا پشتیان پی ده به سترئ. (سورن، ۱۳۸۹: (۲۰۱۰): ۲۷۳-۲۸۱)

۴-۳ جیگره وهیهکی شۆرشگێر بۆ زمانهوانیی چۆمسیکی؟

چۆمسیکی له و کاتوه که یه کهم کتیبی زمانهوانیی خۆی بلاو کردوو ته وه، بهردهوام به تیورهکانی خۆیدا هاتوو ته وه، گۆرانی تیدا کردوون و به گۆیره ی ئەو ئەنجامانه ی له رهوتی به کارهینانی ئەو تیوریانه له مهیدانی کرده وه و له پیوهندی له گه ل زمانه جیاوازهکانی جیهاندا به دهستی هیناون، روانگه و تیورییهکانی خۆی نوئ کردوونه وه. بهم حاله ش به ره و پرووی رهخنه ی جۆراوجۆر بووه ته وه؛ به جوریک که ئیستا زمانه وان و بیرمهندی وا هه ن باس له کۆتاییهاتن و «گه یشتتی تیور و روانگهکانی چۆمسیکی به بنهست» دهکن، «ئیبوتسون» (Paul Ibbotson) و «توماسلو» (Michael Tomasello) نمونه ی ئەو جۆره زمانه وانانه. «ئیبوتسون» وانه بیژ و مامۆستای په ره پیدانی زمانی له زانکۆ ئازادهکانی بریتانیایه. «توماسیلو» ش ئەرکی پیداوونه وه ی زمانی له دامه زراوه ی مرۆفناسیی «مهکس پلانک» له لایپزیکی ئەلمانی له ئەستویه. ئەو دووانه له م سالانه ی دوایی له وتاریکدا که به هاوبه شی نووسیویانه و بلاویان کردوو ته وه، ده لێن به شیکی گه وره له شۆرشیی چۆمسیکی له زمانه وانیدا، یه ک له وان چۆنیه تیی فیروونی زمان له روانگه ی ئەو زمانه وان، سهردهمی به سه ره چوه:

« تیورییهکی به ناوبانگی چۆمسیکی ئەوهیه که میشکی ئیمه خاوهنی چوارچیوهیهکی بیرهکی (ذهنی) بۆ فیروونی ریزمانه. نزیکه ی نیو سه دهیه که ئەم باوه ره بووه به باوه ری زال له زمانه وانیدا. به لام له م دوایانه دا زۆر له زانایانی زانستی درکپیکردن و زمانه وانان، تیوری «ریزمانی جیهانی» یان وه لاناوه. هۆیه که ی ده گه رپه ته وه بۆ ئەو

تویژینه‌وه نوییانه‌ی له سهر زۆریک له زمانه‌کان ئه‌نجام دراوان، یا له و پرسه‌یان کۆلیوه‌ته‌وه که مندالان چۆن فیری زمانی کۆمه‌لی خویان دهن و قسه‌ی پین ده‌که‌ن. ئه‌م تویژینه‌وانه، قسه‌که‌ی چۆمسه‌کی پشته‌راست ناکه‌نه‌وه. ئه‌و تویژینه‌وانه روانگه‌یه‌کی ته‌واو جیاواز پيشان ده‌ده‌ن و ده‌ری ده‌خه‌ن که فیربوونی زمانی یه‌که‌م لای مندال له سهر بناغه‌ی بنیاتیکی نیوخوی و به‌تایبه‌تی ریزمان نییه. به‌گۆیره‌ی ئه‌نجامه نوییه‌کان، مندالان له‌ته‌مه‌نی که‌مدا کۆمه‌لیک بیری جیاواز به‌کار دینن که له‌وانه‌یه‌هیچ به‌ستراوه‌یه‌یه‌کیان به‌زمان نه‌بێ. وه‌ک نمونه‌ی ئه‌م جۆره‌ بیرانه، ده‌توانین ئاماژه‌ به‌ پۆلینکردنی دنیا به‌گروپی جۆراوجۆر(بۆ وینه‌ تاکه‌کان یا که‌لوپه‌له‌کان) بکه‌ین، ههر وه‌ها تیگه‌یشتن له‌په‌وه‌ندی نیوان شته‌کان.

به‌تیگه‌یشتنی چۆمسه‌کی ئه‌و زمانانه‌ی که‌خه‌لک له‌ژیانی رۆژانه‌یاندا بۆ په‌وه‌ندیگرتن به‌کاریان دینن، شتیکن له‌چه‌شنی زمانی بیرکاریته‌وه‌ر (ریاضی محور) له‌لای تازه‌سه‌ره‌له‌داوی زانستی کۆمپیوتیردا. چۆمسه‌کی له‌تویژینه‌وه‌کانیدا به‌داوی رۆنایی ژیره‌وه‌ و «محاسبات»ی زمانه‌وه‌ بوو و کۆمه‌لیک له‌میتۆده‌کانی خسته‌پوو که‌رسته‌ی خۆش بنیات(well formed)یان به‌ره‌م ده‌هینا. بیروپرای شو‌رپشگیرانه‌ ئه‌وه‌ بوو که‌به‌رنامه‌یه‌کی له‌چه‌شنی پرۆگرامی کۆمپیوتیر ده‌توانی رسته‌ی وا به‌ره‌م بینی که‌مرۆقه‌کان له‌باری ریزمانیه‌وه‌ به‌دروستیان ده‌زانن. ئه‌و پرۆگرامه‌ ههر وه‌ها ده‌یتوانی لیک‌ی بداته‌وه‌ که‌مرۆقه‌کان چۆن رسته‌کانیان به‌ره‌م دینن. چۆمسه‌کی هاوکات له‌گه‌ل په‌ره‌پیدانی بۆچونه‌ بیرکارییه‌کانی خۆی، ئه‌م بۆچونه‌شی خسته‌پوو که‌رۆنانه‌ زمانیه‌کان ریشه‌ی بایۆلۆژیان هه‌یه. ئه‌م بۆچونه‌ی بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌ی ده‌کرد که‌ژیرخانی قوولی بایۆلۆژی زیاتر له‌ ۶ هه‌زار زمانی دنیا، ئاشکرا ده‌کا؛ ههر وه‌ها به‌هیزترین و دیاره‌ جوانترین بۆچونه‌ زانستییه‌کان، یه‌کگرتنی شاراو‌ه‌ی ژیر چینه‌ جۆراوجۆره‌کانی سه‌ره‌وه‌ ئاشکرا ده‌که‌ن. ههر بۆیه‌ ئه‌م بۆچونه‌ی خه‌لکیکی زۆری بۆ لای خۆی راکیشنا. به‌لام به‌لگه‌ و نیشانه‌کانی ئیستا بۆچوونی چۆمسه‌کی رته‌ ده‌که‌نه‌وه؛ بۆچوونیک که‌له‌مێژساله‌ تووشی مردنیک‌ی به‌ئاسپایی بووه. مردنی ئه‌و تیوره‌ له‌وه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرێ که‌ به‌گوته‌ی زانای فیزیا ماکس پلانک، بیرمه‌ندانی دیرین، به‌میتۆده‌ دیرینه‌کان وه‌فادار ده‌میننه‌وه، ئه‌گه‌رچی ههر هه‌نگاوێک پيشکه‌وتنی زانست، رهوداویکی به‌خاکسپاردنی لی ده‌که‌ویته‌وه.» (ئیۆتسوون و توماسیلو، ۲۰۱۶)

«ئیبۆتسۆن» و «تۆماسیلۆ» پاش ئاماژە کردن به و رهخنانه‌ی له تیورییه‌کانی چۆمسی گيراون و ده‌گیرین(له پیوهندی له گه‌ل فیروونی زمان و سه‌رکه‌وتوونه‌بوونیان له شیکردنه‌وه‌ی جیاوازییه‌کانی پۆنانی رسته له زمانه جیاوازه‌کان و هتد) ده‌گه‌نه‌ئو ئاکامه‌که: «هه‌مووی ئه‌وانه به ئاشکرا ده‌مانگه‌یه‌ننه‌ئو بۆچوونه که چه‌مکی ریزمانی جیهانی به ته‌واوی هه‌له‌یه. دیاره زاناکان هیچ کات تیورییه‌که‌ی خۆیان ئه‌گه‌ر له گه‌ل زۆر به‌لگه و نیشانه‌ی دژ و نات‌باش به‌ره‌و‌پ‌وو بن، وازلئ ناهین هه‌تا ئه‌و کاته‌ی جیگره‌وه‌یه‌کی لۆژیکیی بۆ ده‌دۆزنه‌وه. ناوی ئه‌و جیگره‌وه‌ی ریزمانی جیهانی، «زمانه‌وانیی بنیاتنراو له سه‌ر پراگتیک» ه و، هه‌ر ئیستا هاتووته مه‌یدان. به‌گۆیره‌ی ئه‌و تیوره که شینوازی جوراوجۆری هه‌یه، بنیاتی ریزمانی، زاتی نییه، به‌لکوو به‌ره‌می میژوو و ده‌روونزانیی مروّفه. (مه‌به‌ست له میژوو ئه‌و پرۆسانه‌یه که بریار ده‌دن زمان له نه‌وه‌یه‌که‌وه بۆ نه‌وه‌یه‌کی دیکه بگۆیزریته‌وه. مه‌به‌ست له ده‌روونزانیی مروّیش، کۆمه‌لیک له توانا کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و درک پیکردنیکه که توانای ئه‌وه ده‌دا به نه‌وه‌کان که یه‌که‌م زمان فیروبن.) (سه‌رچاوه‌ی پینشو)

ئایا زمانه‌وانیی درکپیکردن، ده‌توانی به‌دیل(جیگره‌وه‌ی) قوتابخانه و تیوره‌کانی گۆیزانه‌وه و به‌ره‌مه‌هینان بیت؟ زمانه‌وانیی درکپیکردن، بواریک له زمانه‌وانییه که له پیوه‌ندی نیوان میثکی مروّف و ئه‌زمونه کۆمه‌لایه‌تی و فیزیایه‌کانی ده‌کۆلیته‌وه. سه‌رچاوه‌ی ئه‌م بواره له زمانه‌وانی، تووژینه‌وه زمانه‌وانییه‌کانی ده‌یه‌ی ۷۰ و ۸۰ زیاینییه که به‌ره‌به‌ره‌په‌ره‌ی گرت و سه‌ره‌ئ‌نجام بوو به یه‌کیک له گرنگترین و پرلایه‌نگرتترین قوتابخانه زمانه‌وانییه‌کانی پۆژاوا. ...ئهم روانگه‌یه به‌ره‌می کیشه و ململانی «زمانه‌وانانی درکی» و لایه‌نگرانی واتاناسیی به‌ره‌مه‌هینان(ی سه‌ر به چۆمسی)یه. جۆرج لیکاف و رۆنالد لانگاکیر له درێژه‌ی ئه‌و ململانییه‌دا گه‌یشتنه ئه‌و ئاکامه، که روانین بۆ زمانه‌وانی، ده‌بێ له بناغه‌وه بگۆردری و بناغه‌ی تووژینه‌وه زمانه‌وانییه‌کان له سه‌ر کۆله‌که‌ی واتا و بایه‌خدان به هیز و توانا درکییه‌کان(ناسین) ی مروّف دابنریته‌وه. (ویکی پدیا، زبانشناسی شناختی)

هه‌ر له په‌وتی ناساندن و شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و جۆره زمانه‌وانییه‌ش دایه که جاریکی دیکه چه‌مکی شو‌رش له باس و بابته‌ی زمانه‌وانیدا به‌رجه‌سته بووه‌ته‌وه.

«له سه‌رده‌می ئیستادا له زانستی درکپیکردن و زانسته‌کانی پیوه‌نیدار به زمان و می‌شک، دوو شوپشی مه‌عریفه‌تناسیی جیدی روویان داوه. له سه‌رچاوه‌کانی زانستی درکپیکردن، ئەم دوو گۆرانه به ناوه‌کانی «شوپشی یه‌که‌می درکپیکردن» و «شوپشی دوویه‌می درکپیکردن» ناویان دیت. جۆرج لیکاف و مارک جانسین ئەم دوو گۆرانه‌ی درکپیکردنیان ناو ناوه «نه‌وه‌ی یه‌که‌می زانستی درک پیکردن» و «نه‌وه‌ی دوویه‌می زانستی درکپیکردن». ئەگەر چی هەر دوو شوپشی درکپیکردن به نیوه‌روکیکی زمانه‌وانیانه (شوپشی یه‌که‌م به پیشه‌نگایه‌تی چۆمسیکی و شوپشی دوویه‌م به پیشه‌نگایه‌تی لیکاف) ده‌ستی پیکرد و دریژه‌ی کیشا، به‌لام لایه‌نی هاوبه‌شی هەر دووکیان، ره‌تکردنه‌وه‌ی بنچینه‌فلسه‌فیه‌کانی سه‌رده‌می پیشووی خۆیانه له پیوه‌ندی له گه‌ل چیه‌تی درکپیکردن و پیوه‌ندی زمان و می‌شکدا.

شوپشی یه‌که‌می درکپیکردن به دهرسوهرگرتن له کاره‌ساته‌کانی شه‌ری دوویه‌می جیهانی ناره‌زایه‌تی دهربرینیک بوو به‌رامبه‌ر روانینی ره‌وشتیانه و توژیینه‌وه له مروّف له چه‌شنی ئاژه‌ل (وه‌کوو ئاژه‌ل سه‌یرکردنی مروّف و، توژیینه‌وه له باره‌ی. وه‌رگێر) بۆ ناسینی باشتری مروّف. ئەم شوپشه‌که له نیوه‌ی دوویه‌می سه‌ده‌ی بیسته‌مدا بره‌وی په‌یدا کرد، به له‌به‌رچاوه‌گرتنی پابه‌ندبوونی به بنه‌ماکانی فلسه‌فه‌ی شیکاری و لۆژیکی فۆرمالیستی (منطق‌صوری) له لیکدانه‌وه‌کاندا، زۆرتر مه‌یلی به لای شوپشیکی میکانیکیدا بوو. به‌لام له شوپشی دوویه‌می درکپیکردندا، له ریگای ناره‌زایه‌تی دهربرین له روانینی میکانیکی بۆ زمان (وه‌کوو ماشین له زمان روانین- وه‌رگێر) و گرنگی نه‌دان به شوناسی که‌لتووری مروّف، بناغه‌ی تیورییه‌کانی زمان و «میشکی ناجه‌سته‌یی» (disembodied mind) پیشنیارکراوی فلسه‌فه‌ی گوێزانه‌وه و فلسه‌فه‌ی پیشینی، به‌ره‌و‌پووی چالینج کرده‌وه. «(نیلی پور، ۲۰۱۶، پیشه‌کیی کتیب).

به‌م جۆره شوپشه‌که‌ی چۆمسیکیش به‌ره‌و‌پووی چاره‌نووسی شوپشه‌کانی پیش خۆی ده‌بیته‌وه، به‌و واتایه که بیرورا و بۆچوونی نویی ره‌خنه‌گرانه به قامکدانان له سه‌ر ناته‌واوییه‌کانی زمانه‌وانیی چۆمسیکی، ته‌نگی پی هه‌له‌چنن و جیگای به تیور و میتود و روانگه‌ی سه‌رده‌میانه‌تر پر ده‌که‌نه‌وه.

ئەنجام:

۱- مېژووی زمانه‌وانی پرە لە هەولدان و دۆزینەو و دەسکەوت و سەرھەلانی پوانگەى جۆراوجۆر. زۆربەشيان كەم و زۆر كاریگەر بیان هەبوو لە دەولەمەندبوونی ئەو قوتابخانەى و بەرەوپېشچوون و پەرەگرتن و بەرچاوپروونییەكەى دا. بەلام بە هەموان ناگوتى شۆرشى زانستى. تەنیا ئەو گۆران و رووداوانە بە شۆرشى زانستى ناویدی كراون كە وەرچەرخانیان لە رەوتى بەرەوپېشچوونى زانستەكەدا دروست كرده، بەو مانایە كە بەرەو ئاستىكى بەرزتر و خۆیندەووەیەكى زانستىتریان بردو، و وەپېش رېیاز و قوتابخانەكانى دیکە كەوتوونەو و لە بازەنى ولاتىك و ناوچەىەكدا نەماونەو و، زانستى زمانه‌وانى لە ئاستى جیهانیان دا تەنیووەتەو.

۲- هەر شۆرشىك دژ كردهو بوو بەرامبەر دۆخى پېش خۆى و تەنانەت شۆرشەكەى پېش خۆى. بەو مانایە كە زمانه‌وانان لە درێژەى پەبیردن بە ناتەواویەكانى قوتابخانە و ئاراستە زمانییەكانى سەردەمى خۆیان و بێوولامى ئەو قوتابخانە و ئاراستانە لە دۆزینەو و ولامى دروستى پرسىارەكانیان، یا سەرنەكەوتنیان لە كرنەو و گریكویرەكان و شىكرنەو و دروستى دیاردەى جۆراوجۆرى زمانیدا، گەشتوونە بىركرنەو و ئەنجام و میتۆدى نوئى؛ ئەنجامى وا كە بە هۆكارى زانستىتریبون و وەلامدەرتر بوونى رێژەبیان لە شىكرنەو و زمان و زانستى زمانه‌وانیدا، ئاراستەى زمانه‌وانى جیهانى گۆریو و بوو بە خالى وەرچەرخان و، سەردەمىكى نوئى لە مېژووی زمانه‌وانیدا خولقاندو.

۳- هەر یەك لەم رووداوانە، لە كات و سەردەمى خۆیاندا بوون بە سەرچاوهى پىكهاى رېیاز و قوتابخانەى نوئى لە زمانه‌وانیدا. هەمووشیان لە گەل سەرھەلانی و بەرەوپېشچوونیان، جوولە و تەكانى گەورەیان خستوو تەنیو زمانه‌وانان و توێژینە زمانه‌وانییەكان، بوون بە هۆى خستەرووی پوانگە و بیروبوچوونى جۆراوجۆر و پىكدانى ئەو پوانینە جیاوازانە. دیارە ئەو شۆرشانە وەكوو یەك قورسایى سەرنجى زانستى خۆیان نەخستوو تە سەر ئاستەكان و رەهەندە جیاوازه‌كانى زمان. هەر كامىكیشیان لە پوانگەى ئەو ئاست و رەهەندەى زمان كە بە لایانەو گرنگ بوو، بایەخیان بە زانستەكانى دیکەى پێوهندیدار بە زمانه‌وانى داو. كاریگەرى هەر یەك لەو شۆرشانەش، چەند دەیه دواى روودانىشیان (تا شۆرشىكى دیکە رووى داو) هەر ماووەتەو و زانستى زمانه‌وانیان لەسەر بنیات نراو تەو.

۴- زانست به‌رده‌وام له پیشکەوتندایه و، دەسکەوت، میتۆد و ئەنجامی نوێتر و سەرکەوتووتر بە دەست دێنێ. زانستی زمانەوانییش له دەرەوهی ئەم یاسایە نییه. هەر وهک له رابردوودا، گۆرانی گەوره لهو زانستەدا پرویان داوه که بوون به خالی وەرچەرخان و وهک شوێرشێ زانستی چاویان لێ دەرکړی، له داها تووشدا، گۆرانی گەوره که سەرتاپای زانستی زمانەوانی بخاته ژیر کاریگەریی شیکردنەوهی نوێتر و قوولتری خۆی و، دەسکەوتی زانستی گەورهی لێ بکه‌ویتەوه، چاوه‌روانکراوه. هەر ئیستا زمانەوانان، قسه له شوێرشیکێ نوێی زانستی دەرکەن که دەستی پێ کردوه، ئەویش بریتییه له سەرھەلدانی زمانەوانی درکپیکردن. ئەو بواره له زانستی زمانەوانی، خەریکی چەسپاندنی روانین و دەسکەوتەکانییه‌تی.

سەرچاوه‌کان:

کوردی:

- ۱- ئەمین، وریا عومەر ئەمین(پ.د.)، ۲۰۱۱، پیتۆکه‌کانی زمانەوانی، هه‌ولێر، دەرگای ئاراس.
- ۲- رەسوول، د.عیزەدین مستەفا رەسوول (پروفیسۆر)، ۲۰۰۵، بۆ زمان»، سلیمانی، چاپخانه‌ی شفقان.
- ۳- سەعید، یوسف شەریف سەعید(پ.د.)، ۲۰۱۱، زمانەوانی، هه‌ولێر. چاپخانه‌ی رۆژھەلات.
- ۴- فەتاح، محمد معروف فەتاح (پروفیسۆر)، ۲۰۰۹، رستەسازی، (کۆرسی یەکه‌م، محازرە ی دوکتورا)،
- ۵- محمد(دارا حمید محمد)، ۲۰۱۴، هەندێ لایەن له تیۆرییەکانی زمان، سلیمانی، چاپخانه‌ی گەنج.
- ۶- ناوخۆش(سەلام ناوخۆش) و خۆشناو(نەریمان خۆشناو)، ۲۰۱۱، «زمانەوانی، بەرگەکانی یەکه‌م، دووهم و سینیەم، چاپی دووهم، هه‌ولێر، چاپخانه‌ی رۆژھەلات.

فارسی:

- ۱- ایچیسون، جین ایچیسون، ۱۳۸۰(۲۰۰۱)، مبانی زبانشناسی، مترجم: محمد فائض، تهران، موسسه انتشارات نگاه.
- ۲- باقری، مەهری(دکتەر)، ۱۳۸۳(۲۰۰۴)، مقدمات زبانشناسی(ویرایش جدید)، چاپ هفتم، تهران، نشر قطره.
- ۳- روبینز، آر. اچ. روبینز، ۱۳۷۰ (۱۹۹۱)، تاریخ مختصر زبانشناسی، ترجمه‌ی: علی محمد حق شناس، چاپ هفتم، تهران، نشر «کتاب ماد».
- ۴- زاهدی،(کیوان زاهدی)، ۱۳۸۵(۲۰۰۶)، زبانشناسی چامسکی، پژوهشنامه علوم انسانی(دانشگاه شهید بهشتی)، شماره ۵۰،

- ۵- نیلی پور، رضا. ۱۳۹۸ (۲۰۱۹). زبان‌شناسی شناختی، دومین انقلاب معرفت شناختی در زبان‌شناسی، چاپ سوم، تهران. انتشارات هرمس
- ۶- سورن، پیترا. ام. سورن، ۱۳۸۹ (۲۰۱۰)، مکاتب زبان‌شناسی نوین در غرب، ترجمه: علی محمد حق شناس، تهران، «سمت».
- ۶- شیین، استیون شیین، ۱۳۹۸ (۲۰۱۹)، انقلاب علمی، چاپ دوم، مترجم: یاسر خوشنویس: تهران، نشر کرگدن.
- ۷- کالر، جانان کالر، ۱۳۷۹ (۲۰۰۰)، دوسوسور، ترجمه: کوروش صفوی، تهران، انتشارات هرمس.
- ۸- لاینز، جان لاینز، ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، چامسکی، زبان‌شناس و متفکر اجتماعی، مترجم: احمد سمیعی، تهران
- ۹- نیومایر، فریدریک نیو مایر، ۱۳۷۸ (۱۹۹۹)، جنبه‌های سیاسی زبان‌شناسی، مترجم: اسماعیل فقیه، تهران، نشر نی.
- سهرچاوه‌ی ئه‌لیکترونی:
- ۱- ایبوتسن (پل ایبوتسن) و توماسلو (مایکل توماسلو)، ۲۰۱۶، نظریه چامسکی به بن‌بست کامل رسیده است، لینک: <https://tarjomaan.com/neveshtar/۸۲۳۴/>
- ۲- کرباسی، امیر احسان کرباسی، ۲۰۱۷، مهرنیوز، ۱۸ بهمن ۱۳۹۶، لینک: <https://www.mehrnews.com/news/۴۲۲۱۰۲۶/>
- ۳-؟، ۲۰۱۸، دروس دکترا، بسته درسی، درس نحو، پایگاه خبری آزمون دکتری، ۱۴/۰۸/۱۳۹۷، لینک: <https://phdphd.org/>
- ۴- (؟) ۲۰۱۷، نحو (دستور گشتاری)، درسنامه برای دانشجویان با گرایشهای غالب در زبان‌شناسی نظری و تاریخچه‌ی مختصر شکل‌گیری و تحول آنها. لینک: <http://irpowerpoint.blog.ir/>

* قادر فه‌تاح نه‌حمه‌د: ویندکاری دکتورای زمانی کوردی- زانکوی کویه.

لهکی؛ زمان یان زار؟

موژگان کاووسی

■ وەرگیرانی: ریپاز مستهفا

پیشه‌کی:

په‌نگه له سه‌رده‌می‌کدا که زمانه نه‌ته‌وه‌یی‌ه‌کان له ئیراندا، که‌وتوونه‌ته به‌ر هه‌په‌شه‌ی له نیوچوون، کارکردن له‌سه‌ر پرس‌گه‌لیکی گشت‌گیری وه‌کو هوشیارکردنه‌وه‌ی خه‌لک و کۆمه‌لگه له‌باره‌ی ئه‌و مه‌ترسی و هه‌په‌شه‌یه، زۆر له‌جیی خۆیتر بیت له‌باسکردن و هه‌لوه‌سته‌کردن له‌سه‌ر پرس‌گه‌لی تایبه‌تی و زانستیتیری وه‌ک باس و بابه‌تگه‌لی ئالۆز و پسپۆریی زمانناسی. بۆیه نووسه‌ر له‌م نووسینه‌یدا نیازی ئه‌وه‌ی نییه باس له‌و جۆره بابه‌تانه بکات و هه‌ول دهدات به‌خستنه‌پرووی بابه‌تگه‌لی به‌ره‌سه‌ست و پرسیار و وه‌لامی ساده‌وه‌ را و سه‌رنجی خۆی سه‌باره‌ت به‌و پرسه بخاته‌پرووه‌وه.

پوخته:

به‌م دواییه ((له‌کی)) وه‌کو زمانیکی سه‌ربه‌خۆ تۆمار کراوه. زۆربه‌ی لیکۆله‌ران، له‌کی به‌یه‌کیک له‌ زاره‌ کۆن و گرنه‌گه‌کانی کورد داده‌نین؛ هه‌ندیک له‌ توێژه‌رانی لور‌زمانیش، ئه‌م زاره به‌یه‌کیک له‌ زاره‌کانی لور‌ی و به‌شیک‌ی دیکه‌ش به‌ زمانیکی سه‌ربه‌خۆیان داناوه‌*.

نووسه‌ری ئه‌م باسه له‌ توێژینه‌وه‌یه‌دا هه‌ول‌ده‌دات که‌ زمانی کوردی له‌ چوار‌چۆیه‌ی یه‌ک‌گرتنی زاره‌کانیدا پیناسه‌ بکات و به‌ له‌به‌ر‌چاو‌گرتنی تایبه‌تمه‌ندییه‌ ریزمانییه‌کان و وشه‌گه‌لی له‌کی و هه‌روه‌ها په‌خنه‌گرتن له‌ نمونه‌ هینانه‌وه‌کانی ئه‌و نووسه‌رانه که‌ باوه‌ریان وایه له‌کی زمانیکی سه‌ربه‌خۆیه، ئه‌م بابه‌ته‌ پوون بکاته‌وه که له‌کی زاریکی کوردییه.

هه‌روه‌ها هه‌ول‌ده‌دات به‌ ئاماژه‌کردن به‌ بابه‌تگه‌لی جوگرافیا‌یییه‌وه ئه‌وه پوون بکاته‌وه که له‌کی به‌شیک نییه له‌ لور‌یییه‌وه.

کلیلی ده‌سته‌واژه‌کان: له‌کی - کوردی - لور‌ی - زار - زمان.

زمانی کوردی؛ زنجیره‌ زاریک و په‌وتی میژوویی

((زمانی کوردی له‌ کۆمه‌لیک زار پیک هاتوون، که‌وا ئیستا هه‌موو خه‌لکی کورد

پیی ده‌ئاخفن. راستییه‌که‌ی زمانی کوردی وه‌کو زمانی فارسی به‌ واتای زمانیکی

ستاندارد و یه‌ک‌خراو نییه.)) ۱

نا- زمانی کوردی و بهر فراوانی جوگرافیایی

((زنجیره زار (Dialect Continuum)، یان زاری ناوچهیی به کومه له زاریک که له خوگری تاییه تمه ندیی دیارکراو دهگوتریت، ئەمەش بو یه که مین جار (لیونارد بلومفیلد)ی زمانناسی به ناوبانگ پیناسهی کردوه.

ئەگەر کومه لیک له زاره کان که له ناوچه یه کی جوگرافیایی دیارکراودا هەن له لای خوهره لاتیی ئەو ناوچه یه بو خوړئاوای ناوچه که به ریزبه ندیی (ئا)، (ب)، (پ)، و... (ه) و (ی) بزانی، ئەوسا بو ئەوهی که ئەو کومه له زاره، زنجیره یه ک زار پیک بینن ده بیته ئەم تاییه تمه ندییە یان هه بیته: جیاوازی نیوان ههردوو ئەو زاره ی که له شاره کان، یان ناوچه دراوسیه کاندا هه یه، ده بی جیاوازیکی زور که م بیته، به لام کاتیک که دوو سه ری ئەو زنجیره یه له بهرچاو بگرین، واته کاتیک زاری (ئا) له خوهره لاتیی ئەو ناوچه یه له گه ل زاری (ی)ی خوړئاوای ناوچه که به راورد بکه ی، جیاوازی نیوان ئەو دوو زاره ئەوهنده زوره که ئاخیه وانی ئەو دوو ناوچه یه ناتوانن به باشی له زاراوه ی به رامبه ریان تیگه ن.)) ۲

له م میانه دا ده بی ئامازه به وه بده ی که ((یه کیک له هۆکاره دهره کی - زمانیه کان که ده بیته مایه ی دروستبوونی زاری جیا جیا، هه ر ئەو بهر فراوانیه جوگرافییه تاییه ته یه که زمانه جیاسه که ی تیدا هه یه. تا ئەو جوگرافیا تاییه ته فراوانتر بیته، ئەگه ری زیاتر بوونی زاره کان زورتره.)) ۳

به له بهرچاو گرتنی ئەوهی باس کرا و به راورد کردنی له گه ل زمانی کوردی ههروه ها هه لومه جی شوین و جوگرافیا بهر فراونه که یه وه، ده توانین په ی به و بهر فراوانیه ی زنجیره زاره به ی.

ب- زمانی کوردی و رهوتی زه مهنی

دکتۆر ره بهر مه محمودزاده له باره ی فراوانی و پانتایی جوگرافیایی زمانی کوردیه وه ده لیت:

((سه باره ت هه موو زمانه کان رهوتی ئاسایی گه شه سه ندن، یان چه قبه ستنی میژووی زاره تاییه ته کان به و شیوه یه بووه که به هاتن و دهره کوه تنی زاریک که له پووی میژووییه وه جیگروه و به دوا داها تووی یه کسه ره ی زاری پیش خو ی بووه و له گه ل به هیز بوونی زاره نو ییه که و زمانی ئەو نه وه نو ییه دا، زاره که ی پیشووتر هیواش هیواش مهیدانی جیهیشتووه و جیی خو ی داوه ته زمانی نه وه نو ییه که. واته به شیوه یه کی ئاسایی زمانی پیشووتر و دواتر له بوته ی فه ره نه یی نه ته وه یه کدا پیکه وه وه ک زمانیک هاتوون.

ئىمە ئەو رەوتە لە بارەى زمانى فارسيدا بە پرونى دەبينن؛ بە شىۋەيەك لەگەل برەوسەندنى فارسى دەرى، نەوہى پيشووترى زمانى فارسى- دواى ئىسلام- وردە وردە كشاوہتەوہ و تەنيا لە دەقى بەرھەمە ميژووييەكاندا ماوہتەوہ و لەنيو ئاخيۋەراندە قسەى پى نەكراوہ.

رەوشەكە سەبارەت زمانى كوردى بەو شىۋەيە نەبووہ، واتە -بەھۆكارى جياجيا- لەگەل دەرکەوتنى نەوہ نوپيەكانى زمانى كوردى، نەوہكانى پيشووترىش ھەروا و بە ھەمان كاراييەوہ دريژەيان بە ژيانى فەرھەنگى- زمانى خويان داوہ. ھەر يەك لە زارەكانى زمانى كوردى، لە گۆرانى (ھەورامى) يەوہ بگرە تا لەكى، كرمانجى سەروو، كرمانجى ناوہراست (سۆرانى)، كرمانجى خوارو و... سەر بە قوئاغىكى زەمەنى دياركراون.

دەتوانين ئەو دۆخە بە دۆخى خيزانئىكى گەورە بچوئينن كە تيايدا باپيرە، باوك، مندال و نەوہكان لەژير يەك ميچدا پيڤكەوہ دەژين.

پەيوەندى ھەندىك لەو زارانە پەيوەندىكى نەپساوہيە وەكو پەيوەندى گۆرانى لەگەل لەكى، يان پەيوەندى كرمانجى سەروو و كرمانجى ناوہراست، بەلام لە نيوان ھەندىك لە زارەكانيشدا رەنگبەت ھەندىك بازنەى ونبوو ھەبن، كە دۆزىنەوہى ئەو بازنانە پيوستيان بە توژينەوہى وردى ميژوويى و زمانناسيەوہ ھەيە؛ وەكو پەيوەندى گۆرانى و كرمانجى سەروو.

لەنيو ئەو زارانەدا ھەندىكيان تا رادەيەك گەنجترن و پيشينەيان بە ئەندانەى ئەوانى دىكە نيبە؛ وەكو كرمانجى ناوہراست و كرمانجى خوارو؛ ھەندىكيان زۆر كۆن، وەكو گۆرانى و ھەندىكى دىكەيان لە نيوان ئەو رەوتە زەمەنيەدان؛ وەكو لەكى. ئىستا كە ئەم نمونانەمان باس كردن، بە پرونى دەتوانين لە بارەى كوردىبوونى ئەو زارانەوہ نمونەكارى بكەين و بدويين. جياكردنەوہى يەكئىك لەو زارانە -بۆ نمونە لەكى- لەم ميانەدا رېك وەك ئەوہ وايە كە لەنيو خيزانئىكى گەورەدا، لە نيوان چوار نەوہدا: باپير، باوك، كور و نەوہ، باوكەكە جيا بكەينەوہ و بلين كە ئەو سەر بە خيزانئىك و ئەوانى دىكەش سەر بە خيزانئىكى دىكەن!

نمونەكارى سەرھوہ لەسەر بنەماى خيزانئىكى گەورە پيڤكەتوہ، بەلام دەكرىت سوود لە نمونەكارى دووھميش وەربگرين. ئەم نمونەكارىيە دواى، ھەم دەكرىت وەك نمونەكارىيە سەربەخۆ و ھەم وەك نمونەكارىيە يەكەميش لىي براونين. لەم نمونەكارىيە دووھمدا سوود لە دەستەواژەى <خيزانئىكى گەورە> نا، بەلكو لە دەستەواژەى <كەسيك لە رپرەوى زەمەن> دا وەردەگرين.

ئەو نمونە کارییە بریتییه لە پەيوەندی دەقەکانی ئەدەبی هەر یەک لەو زارانە لەگەڵ یەکدی لە ئەدەبی کوردیدا. تاییەتمەندیی سەیری هەژموندار بەسەر میژووی ئەدەبیات ئەوەیە کە یارمەتیمان دەدات تا ڕووداوگەلی یەک کات نا و یەک شوین نا وەک ڕووداوگەلی یەک کات و یەک شوین هەلبەسەنگینین و لێیان بکۆلێنەو. ئەم تاییەتمەندییە لە ڕوویکەووە وەک نەخشەی جوگرافیا وایە کە شوینە زۆر لە یەک دوورەکان لە نەخشەییکی یەکانگیردا دەکاتە یەک شوین تاکو بواری شیکردنەو و توێژینەو هیان مەیسەر بێت. بە گەرانهو بۆ میژووی ئەدەبیات پەیی بەو دەبەین، «بوونیک» کە پیشتر لە چوارچێوەی دەستەواژەیی خیزانیکی چەند نەویدیا وینامان کرد، راستییەکی یەک کەسە کە قوناگەلی زەمەنی جیاگیی لە میانێ کاتیکی زۆر درێژدا تەیی کردووە. بۆ نمونە بە گەرانهو بۆ ئەدەبی ئایینی یارسان لە میژووی ئەدەبیاتی کوردیدا دەتوانین دەقەکانی گۆرانی لەگەڵ دەقەگەلی لەکی، هەم لە ڕووی ئەدەبی و سەبکناسی و هەم لە ڕووی زمانناسییەو بەراورد بکەین؛ ئەوسا هیلیکی یەکانگیر کە ئەو دوو زارە لەنیو یەک بۆتەدا وینا دەکات، بە ڕوونی بەدی بکەین. ٤

لەکی و گریمانەیی جیاگی

دکتۆر رەزا ئازادپوور لە کتیی «زاری لەکی» دا دەنوسیت: «زاری لەکی (کە بە زمانی لەکییش ناوی دەهینن) زمانی تیرە و تاییەفکانی لەک لە زمانەکانی ئێرانی سەر بە لکی باکووری خۆرئاوایە و لە ناوچەکانی خۆرئاوای ولاتی ئێراندا قسەیی پێ دەکریت... ئەگەرچی هەندیک لە نووسەر و توێژەوهران زاری لەکی بە لکی لە زمانی کوردی دەزان، (Wthdfuhre, ٢٠٠٢, p٥٨٧) ئەتئۆلۆگییەکی لە لکی چوارەمی زمانی کوردیدا پۆلین دەکەن (Ethnologue, ٢٠٠٩p١٨) هەر و هەمان هەندیک دەبەستەووە بە لۆری و هەندیک دیکەش بە زمانیک لە نیوان کوردی و لۆری ناویان هیناوە. توێژینەو تازەکان، زمانی لەکی بە لکی سەربەخۆی زمانە ئێرانییەکان دەزان. (Shahsavari, ٢٠١٠, pp٧٩-٨٢) ئەو لەسەر دوو گریمانەیی کوردییوون و لۆرییوون زاری «لەکی» ڕادەوسیت، کە ئیمە لێرە وەک خۆی دەهینینەو:

«گریمانە ی کوردیبوون:

زارەکانی خوارووی زمانی کوردی، یان (خوارووی خۆرەهەلات) ژمارەیهکی زۆر بنزاری جیاگیای وەکو کرماشانی، کەلهوپی، سنجابی، لەکی و فەیلی لە پارێزگاگانی کرماشان، سنە، ئیلام، لورستان لە خۆرئاوای ئێران و هەرۆهەا خۆرەهەلاتی عێراقی هەن (Kamandar, ٢٠٠٠, pp ٦٥-٦٥)

ئەنسکلۆپیدیای بریتانیکا هەمیشە لەکی وەک زاراوەیەک لە لکە گرنگەکانی زمانی کوردی ناو دەهێنێت (Kurdish Language- Britannica Online Encyclopedia)

هەرۆهەا ژمارەیهکی دیکەش لە سەرچاوەکان، لەکی بە یەکیک لە زارەکانی کوردی ئێرانی خۆرئاوا دادەنێن.

لە کتییی (دائیرەتولمەعاریفی ئیسلامی) دا هاتووە: لە لورستانی کۆندا هەندیک هۆز و تیرە ی کورد (هۆزەکانی لەک لە باکوور و هەرۆهەا لەنیۆ فەیلییەکان، هۆزی مەحەکی) دەژین. (The Encyclopedia of Islam, p ٨٢٣)

دێخودا لە بارە ی لەکەکان و زاراوەکانی لەکیدا دەنوسیت: کورده لەکەکان لە لورستان نیشتەجین و کەسانی خۆش قەدوبالا و چوارشانەن، رەنگیان ئەسمەر و موویان رەش، یان قاوەییکی تۆخە. زاری لەکی، یەکیکە لە زارەکانی زمانی کوردی کە خەلکی هەرسین و ناوچەکانی سەر بەو دەقەرە پێی دەئاخفن. (Anonby)

ئەنيسکلۆپیدیای گەورە ی ئیسلامییش، لەکی بە زاریکی زمانی کوردی زانیوہ: زمانناسی کانادایی، (ئانۆنبی) یش لەبارە ی لەکییەوہ نوسیبوہ: تێروانیی «فەتاح» پەسند دەکەم کە لەکی لەنیۆ زمانە کوردییەکاندا پۆلێنبەندی کردوہ.

لە لورستاندا رستە و وشەکانی لەکی بە شیۆهیهکی گشتی بەرەو لورپی، کە خۆی یەکیکە لە زمانەکانی سەر بە فارسی و دەچیتە خانە ی لکە زمانییەکانی باشووری خۆرئاوای ئێران، گۆراون، بەلام پیکهاتە ی بنەرەتی ریزمانی و کردارەکانی لەکی، هەر وەکو زارەکانی دیکە ی زمانی کوردی، لە چوارچیۆه ی گروپی زمانەکانی باکووری خۆرئاوای ئێراندا ماونەتەوہ. دەکریت ئەم پەيوەندییە بە وردبوونەوہ لە دۆخی (ئیرگەتیف) ی زاری لەکی کە لەگەل کوردیدا یەکدەگریتەوہ، بسەلمیندریت. لە زاری لەکیدا وەکو سۆرانی و کرمانجی تاییبەندییتی ئیرگەتیفی ٦ بەدی دەکریت.

بەم پنیە دەبینین کە زاری لەکی وەکو زمانی کوردی وایە و جیاوازه لە لورپی؛ بەلام کوردی کرماشانی کە سەر بە زارەکانی خوارووی زمانی کوردی و دراوسینی لەکییە، خۆی دۆخی ئیرگەتیفی نییە.

گریمانه‌ی لوریبوون له‌کی:

هه‌فتا له سه‌دی وشه و ده‌سته‌واژه‌کانی له‌کی له‌گه‌ل فارسیدا هاوبه‌شن. هه‌فتاوه‌فت له سه‌دییاں له‌گه‌ل لوری خوڤه‌مئابادی و شه‌ستونۆ له‌سه‌دیش له‌گه‌ل لورپی سه‌روو. له‌که‌کانی پیشکۆ خویان به لور دهران و له‌که‌کانی پشتکۆ په‌یوه‌ندی ره‌گه‌زی فه‌ره‌نگی هم له‌گه‌ل لور و هم له‌گه‌ل کوردا نیشان ده‌دن. (Anonby) *Kurdische Student* ٥٠٤/٢٠٠٥.

هه‌ندیک له سه‌رچاوه‌کان له‌کی له په‌وتی په‌ره‌سه‌ندنی زمانی فارسی- لوری- کوریدا له‌نیوان لورپی و گورانیدا جیی بۆ ده‌که‌نه‌وه، به‌لان شیوه‌کانی دیکه‌ی زیاتر به لای لوریدا دهران. هه‌ندیک له زمانناسانیش له‌کییاں به ته‌واوی له چوارچیوه‌ی لوریدا پۆلینه‌ندی کردووه. (Grimes, ١٩٩٦, ٦٧٧)

زه‌ینولعابدین شیروانی نووسه‌ری کتییی (تاریخ بستان السیاحه) له سه‌ده‌ی نۆزده، له‌که‌کان به یه‌کیک له خه‌له‌کانی لور ناو ده‌بات. (شیروانی ١٩٨٠، ٣٧)

له قۆناغی هاوچه‌رخیشدا هه‌مید ئه‌یزه‌ده‌په‌ناه نووسه‌ری فه‌ره‌نگی له‌کی، به کورددانانی له‌که‌کان به به‌دحالیبوون و سه‌رچاوه‌گرتوو له به‌کاره‌یتانی وشه‌ی کورد له کۆندا که به خه‌لکانی کۆچنشینی ئیرانی ده‌گوترا، ده‌زانیت. (ایزد پناه: ١٣٦٧: ١٠)

ده‌بیت بلێین به پێی لیکۆلینه‌وه‌ی زمانناسی و هه‌ندیک له توێژینه‌وه‌ میژووبیه‌کان، له‌که‌کان به پیچه‌وانه‌ی لورپه‌کان بریتین له تیره‌گه‌لیکی کۆچه‌ری که له ناوچه‌کانی دوورتری باکووره‌وه هاتوونه‌ته لورستان و لانی کهم له سه‌رده‌می سه‌فه‌وییدا له‌و ناوچه‌یدا بارگه‌وبنه‌یان خستوو و نیشته‌جی بوون.

وا پیده‌چیت زاری له‌کی له ده‌سته‌ی شیوه‌زاره‌کانی باکووری ئیران دابندریت. ئه‌م زاره‌ لیککی جیا‌بووه‌وه‌ی زمانه‌کانی په‌هله‌ویی ئه‌شکانییه که یه‌که‌م زی‌د و نشینگه‌ی بریتی بووه له هه‌ریمه‌کانی ماد و پارت. (اورانسکی: ١٣٥٨)

له لایه‌کی دیکه‌وه به پێی ده‌سته‌به‌ندی زمانناسییه‌وه زاری لورپی به‌شیکه له شیوه‌زاره‌کانی باشووری خۆرئاوا و پیده‌چیت له زمانی په‌هله‌وی ساسانی جیا‌بووبیته‌وه که هه‌نده‌ی زاری له‌کی دێرین نییه.))٧

له‌کی زاریک له چوارچیوه‌ی په‌وتی گه‌شه‌سه‌ندنی زاره‌کانی زمانی کوریدا لێره‌وه نووسه‌ر هه‌ول ده‌دات تا له‌مه‌ر گریمانه‌ی لوربوون به جه‌خت‌کردنه‌وه له‌سه‌ر لایه‌نی جوگرافیایی هه‌لوه‌سته‌ بکات.

به لیکۆلینه‌وه و شه‌نوکه‌وکردنی ئه‌و کتیب و وتارانه‌ی که له‌باره‌ی گریمانه‌ی لوریبوونی له‌که‌کان بلاوکرانه‌ته‌وه، خالیککی سه‌رنج‌راکیشمان بۆ ده‌رده‌که‌ویت.

سه‌رجه‌م ئه‌و نووسه‌رانه‌ی له‌سه‌ر ئه‌و گریمانیه‌ی کاریان کردووه، داکوکی لئ ده‌که‌ن، یان په‌تی ده‌که‌نه‌وه ئه‌وانه‌ن که ته‌نیا باس له پارێزگای لورستان و له‌که‌کانی نیشته‌جی، یان دراوسی ئه‌و (جوگرافیا سیاسییییه ٨٢ ده‌که‌ن؛ ئه‌مه له کاتێکدا په‌رشوبلاوی ئاکنجیبوونی له‌که‌کان له‌و شوینانه‌ی که که‌وتونه‌ته ناو چوارچێوه‌ی ناوچه‌کانی کوردستان، یان ته‌نانه‌ت سه‌رتاسه‌ری ئێرانیش شتیکی دیار و میژوویییه و هه‌لبه‌ت له‌که‌کان که‌له‌ی لوریبوونیان نییه؛ چونکه نه‌که‌وتونه‌ته به‌ر هه‌ره‌شه‌ی توانه‌وه‌ی فه‌ره‌نگی و زمانی له‌ لایه‌ن لوره‌کانه‌وه؛ بۆیه ئه‌و ئاماره‌ی که له‌و باره‌یه‌وه باس کراوه، هه‌موو له‌که‌کان ناگرێته‌ خو‌ی و په‌نگه هه‌ر ته‌نیا به‌شیک له‌ له‌که‌کانی پارێزگای لورستان بگرێته‌وه.

سه‌باره‌ت به‌و سه‌رچاوانه‌یش که ئاماژه به‌ په‌وتی گه‌شه‌سەندنی زمانی فارسی- لوری- کوردی ده‌ده‌ن، هه‌مان ئه‌و هۆکاره جوگرافییه وه‌ک نمونه‌ دینینه‌وه.

عه‌لئه‌دین سه‌جادی له‌ کتییی (میژووی ئه‌ده‌بی کوردی) دا ئاماژه‌ی به‌ جوگرافیای کوردانی ئێران کردووه و ناوی لورستانیش ده‌هێتت؛ هه‌لبه‌ته له‌وه‌ی داخۆ مه‌به‌ستی له‌که‌کانی نیشته‌جیی لورستان بووه، یان نیشته‌جیی ناوچه‌کانی دیکه، له‌نیویاندا لوره‌کانی به‌ کورد زانیوه یان نا پوون نییه، به‌لام پێشده‌چیت سه‌رزهمینی لوره‌کان کوردیشی تیدا‌بوویت. سه‌جادی له‌وباره‌یه‌وه ده‌نوسیت:

((له‌سه‌ر قسه‌ی پوژه‌ه‌لاتناسه‌کانی وه‌کو مینۆرسکی، دکتۆر رۆسو، سیرگون مالکولم، هاسل، گوانین و «ئه‌میر شه‌ره‌فه‌دین به‌دلیسی» یش هه‌موو ولاتی لورستان، کرماشان، ئه‌رده‌لان، موکری، جنووبی پوژه‌ه‌لات و نیوه‌ی به‌شی جنووبی ئازهربايجان هه‌موو کورده، هه‌روه‌ها هه‌ریمی خووی، سه‌لماس، ورمی و ماکویش. ٩))

له‌ باره‌ی به‌راوردکردنی ژماره‌ی له‌که‌کان «خالی مایه‌ی سه‌رنج ئه‌وه‌یه که ژماره‌ی له‌که‌کانی عێراق به‌ به‌راورد به‌ له‌که‌کانی ئێران زیاتره. کوردانی له‌ک له‌ عێراق له‌ ناوچه‌ی مه‌نده‌لی و شاره‌کانی ده‌وربه‌ردا نیشته‌جین. مه‌زنده‌ ده‌کریت که دوو ملیۆن له‌ک له‌ کوردستانی باشوور، له‌ شاره‌کانی که‌رکووک و خانه‌قین بژین * ... له‌که‌کان جگه له‌ عێراق و ناوچه له‌کنشینه‌کانی زاگرووس له‌ شوینانی دیکه‌ی ئێرانیشدا نیشته‌جین، بۆ نمونه له‌ گوندی له‌کستان له‌ ئازهربايجانی پوژه‌ه‌لات، کلارده‌شتی مازهنده‌ران، قه‌زوین، پارێزگای فارس و ... کوردانی له‌ک هه‌روه‌ها له‌ ناوچه‌کانی باکووری کوردستان و تورکیاشدا نیشته‌جین، وه‌ک ناوچه‌کانی قاره‌مان، کونیا، ئاسکی شه‌هر، نیغه‌ده، قه‌یسه‌ری، مه‌شه‌رف جو‌روم، ویرانشه‌هر، چوقورئاوا. له‌که‌کانی تورکیا به‌ زمانی تورکی ده‌ئاخفن، هه‌لبه‌ته گروپیکی دیکه‌یان له‌ لایه‌ن عوسمانیه‌کانه‌وه بۆ

دهوروبه‌ری شاری ئانکارا (شاری هایمانا، یان هه‌یمه‌نا) راگو‌یزراون، که به کوردی «شیخ بزینی»، یان کوردانی هه‌یمه‌نه‌یی ناسراون و تا ئیستاش فه‌ره‌نگ و ناسنامه‌ی خۆیان تا راده‌یه‌ک پاراستوو‌ه... هه‌روه‌ها کورده له‌که‌کانی داغستانی رووسیش هه‌ن...» ١٠

شایانی باسه که ئه‌و نمونه‌ی باس کران هی ده‌روه‌ی شاره له‌کنشینه‌کانی سی پاریزگای هه‌مه‌دان، کرماشان و ئیلام بوون، که به شاره له‌کنشینه‌کانی پاریزگای لو‌رستانه‌وه به تیک‌راییی ناوچه‌ی له‌کستان له خۆرئاوای ئیران پیک ده‌هینن. لیره‌دا- به سه‌رنجدان له‌و نمونه‌ی باس کران- نووسه‌ر ده‌یه‌و‌یت چه‌ند پرسیاریک بخاته‌روو:

١- ئایا له‌که‌کانی عیراقیش نزیکه‌تیی زمانیان له‌گه‌ل لو‌ره‌کاندا هه‌یه؟

٢- ئایا له‌که‌کانی ناوچه‌کانی دیکه‌ی ئیرانیش- بو نمونه کلارده‌شتی مازنده‌ران که زیدی نووسه‌ر خویه‌تی- له سه‌رووی هه‌فتا له سه‌د له‌گه‌ل لوری وشه‌ی هاوبه‌شه‌یان هه‌یه؟

٣- ئایا له‌که‌کانی ئه‌و ناوچه‌کانی که له‌گه‌ل ناوچه‌کانی لو‌رستاندا هاوسنوور نین، خۆیان به به‌شیک له هۆز و تیره‌کانی لو‌ر ده‌زانن؟

٤- بوچی له‌که‌کانی تورکیا له‌لایه‌ن تورکه‌کانه‌وه ئاسمیله‌ی زمان کراون نه‌ک زاری لو‌ری؟

پوونه که به له‌به‌رچاوگرتنی هۆکاره جوگرافیایی و هه‌ریمیه‌کانه‌وه ده‌توانین وه‌لامی ئه‌م پرسیارانه و پرسیارای دیکه‌ی له‌و شیوه‌یه بده‌ینه‌وه.

له وه‌لامی پرسیارای یه‌که‌مدا، به له‌به‌رچاوگرتنی تو‌یژینه‌وه‌ی مه‌یدانی و گفتوگو له‌گه‌ل ئه‌و دۆست و هاو‌پێانی که له‌گه‌ل ناوچه‌کانی له‌کنشینی ناومان هینان له په‌یوه‌ندیان، ئه‌وا په‌یوه‌ندیی زاری له‌که‌کانی نیشه‌جیی کوردستانی عیراق (باشوور) له‌گه‌ل لو‌ره‌کان و زمانی لو‌ری ره‌ت ده‌کریته‌وه. ١١

له وه‌لامی پرسیارای دووه‌مدا، بو نمونه له کلارده‌شتی مازنده‌راندا هاوبه‌شبوونیکه دیارکراوی زمانی له‌گه‌ل لو‌ریدا به‌دی ناکریت. لیکۆلینه‌وه له زاری دلفانه‌کان و بیجگه له دلفانه‌کانیش که ئیستا به خواجه‌وه‌ند ناسراون، ئه‌وه نیشان ده‌دات که زاری خواجه‌وه‌نده‌کان به به‌راورد به له‌که‌کانی دیکه، زیاتر به لای زاره کوردیه‌کاندا داده‌شکیت و دلفانه‌کانیش له‌کی به بی مه‌یلداری و داشکانه‌وه به لای لو‌ریدا به‌کار ده‌هینن. ١٢

له وهلامی پرسپاری سینه‌مدا، ده‌توانین بلین، ئەزموونی نووسەر وهک کوردیکی له‌کی کلاردهشتی مازهنده‌ران، ئەوه نیشان ده‌دات که به هیچ شیوه‌یه‌ک ناوی لوری و ته‌نانه‌ت له‌کیش بۆ ناسنامه‌ی کوردانی کلاردهشتی بوونی نه‌بووه. نه‌وه‌کانی پیشوو خۆیان وهک کورد به نه‌وه‌کانی دواي خۆیان ناساندوووه و خۆیان و باوک و نه‌وه‌کانیش شانازیان به ناسنامه‌ی کوردبوونی خۆیان‌ه‌وه کردوووه.

کوردانی له‌کی کلاردهشتی له ماوه‌ی ئەم چهند ساله‌ی دوایدا که هاموشۆی ناوچه‌کانی زاگرۆسیان ده‌ست پیکردۆته‌وه و هه‌روه‌ها له سایه‌ی که‌شی سۆشیا‌لمیدیدا به ناوی له‌کی ئاشنا بوونه‌ته‌وه و ئازیزانی دیکه له خۆرئاوای ئێران زاری له‌کیان پێ ناساندوون و زانیاری زۆر له‌و باره‌یه‌وه ئالوگۆر کراوه.

وه‌لامی پرسپاری چواره‌میش، به راده‌یه‌ک روون و به‌لگه‌نه‌ویسته که پێویست به باسکردن ناکات؛ رهنگه ئەگه‌ر دۆستانی لور که گریمانه‌ی لوربوونیان به‌سه‌ر له‌که‌کاندا سه‌پاندوووه، له تورکیا بووان، بۆی هه‌بوو به‌هه‌مان شیوه تورکیبوونیان به‌سه‌ر له‌کاندا سه‌پاندبووایه!

بیگومان دراوسینه‌یی له‌که‌کان له‌گه‌ل تورکه‌کان و پێرای ئەو گوشار و زه‌غت و زۆر و رووداوانه‌ی بۆیان هاتوونه‌ته‌پیش، بووه‌ته هۆی ئەوه‌ی که زاری خۆیان له‌بیر بکه‌ن و له‌نیو زمان و فره‌هنگی تورکیدا بتوینه‌وه؛ حاله‌تیک که ئیستا له پارێزگای لورستاندا رووبه‌رووی ئازیزانی له‌ک بووه‌ته‌وه و له هه‌موو شوێنیکي دیکه زیاتر زه‌مینه‌ی توانه‌وه و ئاسمیله‌ی فره‌هنگی- زمانیی له‌که‌کانی نیشته‌جیی ئەو پارێزگایه له‌نیو زمانی لوری و له ماوه‌ی درێژتریش زمانی فارسیدا هاتوو‌ته‌ ئاراوه.

به دلنیا‌یه‌وه هه‌ر ئەو نیگه‌رانیانه بوونه‌ته مایه‌ی ئەوه‌ی که به‌شیک له دۆستانی له‌کی نیشته‌جیی پارێزگای لورستان له هه‌ولدانیکي نه‌ته‌وه‌ییدا بکه‌ونه خۆ تا زاری له‌کی بکه‌نه زمانیکي سه‌ربه‌خۆ و وه‌ک زمانیکي سه‌ربه‌خۆش تو‌ماری بکه‌ن؛ چونکه ئەوانه هه‌مان که‌که‌له‌ی له‌که‌کانی پارێزگای لورستانیان هه‌یه و نه‌گه‌راونه‌ته‌وه بۆ توێژینه‌وه و به‌لگه و به‌ندی سه‌لمیندراو سه‌باره‌ت به سه‌رجه‌م له‌که‌کان و فره‌هنگ و زمانه‌که‌یان.

به شیوه‌یه‌کی گشتی ئەوه‌ی له سه‌ره‌وه باس کرا، نووسەر گریمانه‌ی لوربوونی له‌کی ره‌ت ده‌کاته‌وه و په‌خنه له‌و نووسه‌رانه‌ش ده‌گریت که باوه‌ریان به سه‌ربه‌خۆیی له‌که‌کان وه‌ک زمانیکي جیاواز هه‌یه.

به خویندنه‌وه و هه‌لسه‌نگاندنی به‌ره‌می ئه‌و ده‌سته له نووسه‌ران، دهرده‌که‌وئیت که ئه‌مانه ته‌نیا زمانی فارسیان وه‌ک پی‌وه‌ر له‌به‌رچاو گرتووه و به هیچ شیوه‌یه‌ک ریژمان، یان وشه و ده‌سته‌واژه‌کانی له‌کیان له‌گه‌ل زاره‌کانی دیکه‌ی کوردیدا به‌راورد نه‌کردووه؛ ئه‌و نووسه‌رانه ئاماده‌ن هه‌موو هاوبه‌شییه‌کانی له‌کی له‌گه‌ل زمانه‌ دیرین و له‌نیوچوو‌ه‌کان بیننه‌وه، به‌لام بچوکتیرین ئاماژه-ته‌نانه‌ت ئاماژه‌یه‌کی سه‌رپینیش- به‌هاوبه‌شییه‌کانی له‌کی له‌گه‌ل زاره‌کانی دیکه‌ی کوردی نه‌که‌ن.

له‌و باره‌یه‌وه نمونه‌گه‌لیک له‌ کتییی ئه‌و نووسه‌رانه باس ده‌که‌ین. ۱۳

((رابردووی ساده (ره‌ها) ۱۴))

کۆ

تاک

به‌رامبه‌ره فارسییه‌که	پیناس	زاری له‌کی	که‌س	به‌رمبه‌ره فارسییه‌که	پیناس	زاری له‌کی	که‌س
	Mo	وتمو (vetmo)	که‌سی یه‌که‌م	گفتم	em	وتم (vetem)	که‌سی یه‌که‌م
	To	وتتو (vet to)	که‌سی دووهم	گفتی	et	وتت (vetet)	که‌سی دووهم
	On	وتون (veton)	که‌سی سینیه‌م	گفت	E	وتی (vete)	که‌سی سینیه‌م

شایانی باسه که زاری له‌کی خۆیشی خاوه‌نی بنزاری جیا‌جیا‌یه و ئه‌و نمونه‌نانه‌ی سه‌ره‌وه بۆ هه‌موو شیوه‌زاره‌کانی دروست نییه.

**

لهم به شه‌دا نه خشه‌یه‌کی به‌راوردکاری بۆ به‌کارهینانی رابردووی ساده‌ی چاوگی (وتن) به زاری له‌که‌کانی کلارده‌شت و هه‌روه‌ها سو‌رانی ده‌خه‌ینه به‌ر دیدی خونته‌رانه‌وه:

سو‌رانی			له‌کی کلارده‌شت			که‌س	
گو‌کردن	رینووسی فارسی	رینووسی کوردی	گو‌کردن	رینووسی فارسی	رینووسی کوردی		
Wotem	وتم	ووتم	vetem	وتم	ڤتم	یه‌که‌م	تاک
Wotet	وتت	وتت	Vetit vetin	وتیت وتین	ڤتیت ڤتین	دووهم	
Woti	وتی	وتی	vet	وت	ڤت	سینیهم	
Woteman	وتمان	وتمان	vetemin	وتمین	ڤتمین	یه‌که‌م	کو
wotetan	وتتان	وتتان	Vetitan vetinan	وتیتان وتینان	ڤتیتان ڤتینان	دووهم	
Woteyn	وتیان	وتیان	veten	وتن	ڤتن	سینیهم	

له خواره‌وه هاوه‌لناوی کراو هه‌ندی له گرنگترین کرداره جیاجیاکان که کرداری نادیاریان لی دروست ده‌بیته، ده‌خه‌ینه‌روو: ۱۵

به‌رامبه‌ره فارسییه‌که	هاوه‌لناوی کراوی له‌کی	به‌رامبه‌ره فارسییه‌که	هاوه‌لناوی کارتیکه‌ری له‌کی
خمیده شد	چه‌میا hcamya	سوخته شد	سزیا sezya
خورده شد	هوریا ۱۶ hwoya	گرفته شد	گیریا girya
به هم خورده شد	شیویا shvya	پاره شد	دریا derya
بریده شد	بریا berya	کشته شد	کوشیا koshya

لټړه نه خښه به راوردکاری هاولټناوه کراوه کانی باسکراو له نیوان ههردوو زاری له کی و سورانې ده خهینه بهرچاوی خوینه ران:

هاولټناوی کراوی سورانی گوکردن		هاولټناوی کراوی له کی		
		گوکردن	پینوسی کوردی	پینوسی فارسی
Sutaw	سوتاو	Sezya	سزیا	سزیا
Giraw	گیراو	Girya	گیریا	گیریا
Dirraw	دراو	derya	دریا	دریا
Kujraw	کوژراو	koshya	کوشیا	کوشیا
Chamaw	چه ماو	chamya	چه میا	چمیا
xuraw	خوراو	horya	هوریا	حوریا
Shewaw	شینواو	Shewya	شینو یا	شینو یا
Birraw	براو	Berya	بریا	بریا

نمونه په کی دیکه له به شی بگوره بیده نکه کان دینینه وه، نیجا له نه خښه په کی به راوردکاری دیکه دا له گه ټ زاری سورانی دا به راوردی ده که یین ۱۷.

(/z/ به /j/: ۱۸)

زارې له کی	فارسی ستاندار
روژ ruj	روز ruz
ژنگ jang	زنگ zang
ژیر jer ۱۹	زیر zir
لیژزا liz	لیز liz
روژی ruje	روزه ruze ۲۰
ژن jan	زن zan
اژ aj	از az
ژار jar	زار zar

لېږدا نه خشه ی بهراوردکاری وشه کانی سهره وهی له کی له گهل زارای سؤرانیدا بؤ بهراوردکردنی هاوبه شهکان دهخهینه بهرچاوی خوینه ران.

زارى سؤرانى		زارى لهكى		
گوگردن	رېنووسى كوردى	گوگردن	رېنووسى كوردى	رېنووسى فارسى
Roj	پوژ	Ruj	رووژ	روژ
Jang	ژهنگ	jang	ژهنگ	ژنگ
Jer	ژير	Jer	ژير	ژير
Xez-lej	خز-ليژ	Lij	ليژ	ليژ
Roji-roju	پوژى-پوژوو	ruje	رووژى	روژ
Jen	ژن	Jan	ژهن	ژن
La-aj	له-ئهژ	Aj	ئهژ	اژ
Jar	ژار	Jar	ژار	ژار

شایانی باسه که بؤ وشه ی له کی «لیژ» که واتا فارسییه که ی «لیز» ه دوو وشه ی سؤرانى داندراون که وشه ی «خز» ته واو هاوواتای وشه له کییه که یه، وشه ی «لیژ» واتا سهره ژير و پيچه وانه ی هه وراز. ۲۱

ههروه ها له باره ی وشه ی «ئهژ» به واتای «از» ی فارسی، ده بی بلین که له زاری سؤرانیدا به کارهیتانی «له» باوه و زیاتر به کار دیت («ئهژ» جگه له له کیش له زارهکانى دیکه ی کوردی به کار دیت)، به لام ماموستا ماجد مهردوخ روحانى له فرههنگى فارسى- کوردیى خویدا چهند وشه ی بهرامبه ر واتا فارسییه که به کار هیتاون، وهک: «له، جه، ژ، ئهژ، ژى» ۲۲

ئهو نه خشه بهراوردکارییه ی سهره وه هاوبه شه فراوانهکانى زاری له کی له گهل سؤرانى دهردهخات که به دلنیا ییه وه بهراوردکردن و هاوواتاییه که یان له گهل زارهکانى دیکه ی کوردیش ده مانگه یه نیته هه مان ئه نجام.

بۆ ئەم مەبەستە چاوگی «اقتادن» ی فارسی له زاره جیا جیاکانی کوردی و له پابردووی سادهدا گەردان دەکەین.

له‌کی کلاردهشت		کرمانجی سه‌روو		سۆرانی		هه‌ورامی		کرماشانی		زار <
گوکردن	پینووسی کوردی	گوکردن	پینووسی کوردی	گوکردن	پینووسی کوردی	گوکردن	پینووسی کوردی	گوکردن	پینووسی کوردی	که‌س
katem	که‌تم	katem	که‌تم	kawtem	که‌وتم	kota	کۆتا	Kaftem	که‌فتم	یه‌که‌م
Katit	که‌تین	که‌تیت	که‌تی kati	kawti	که‌وتی	koti	کۆتی	Kafti	که‌فتی	دووهم
Kat	که‌ت	kat	که‌ت	kawt	که‌وت	Kot kote	کۆت(نیر) کۆتی(می)	Kaft	که‌فت	سێیه‌م
katimen	که‌تیمین	katēn	که‌تن	kawtin	که‌وتین	kotimi	کۆتیمی	Kaftim Kaftimen	که‌فتیم که‌فتیمین	یه‌که‌م
Katitan katinan	که‌تیتان که‌تینان	katēn	که‌تن katin	kawten	که‌وتن	kotidi	کۆتیدی	Kaftēn Kaftiden	که‌فتن که‌فتین	دووهم
katēn	که‌تن	katēn	که‌تن	kawten	که‌وتن	koti	کۆتی	Kaftēn	که‌فتن	سێیه‌م

تاک

کۆ

بۆ زیاتر پروونکردنه‌وه‌ی ئه‌و نه‌خشه به‌راوردکاریییه‌ی سه‌روهه ده‌کریت ئاماژه به چه‌ند خالیگ بده‌ین:

۱- بۆ که‌سی دووهم و کۆی زاری له‌کی کلارده‌شت، هه‌ر کامیان دوو حاله‌تمان باس کردوون که یه‌که‌میان هی زاره‌کانی غه‌یره دلفان و دووهمیان هی دلفانه‌کانی دانیشتووی کلارده‌شته.

۲- گه‌ردانکردنی کردار له پ‌ابردووی ساده‌ی زاری هه‌ورامی و بۆ که‌سی سییه‌می تاک، به دوو شیوه‌ی جیای نیر و می گه‌ردان ده‌کریت.

۳- بۆ زاره‌کانی خوارووی کوردی له‌ژیر ناوی «کرماشانی» یش وه‌کو کلارده‌شت به دوو زار ئاماژه‌یان پ‌ی دراوه، تا جگه له هاوبه‌شی و جیاوازیی زاره‌کان، ئاماژه به بنزاره‌کانیش بکه‌ین؛ ئه‌مه با بمینیت تا ره‌وتی گه‌شه‌سه‌ندنی زاره‌کانی زمانی کوردی به باشترین شیوه شیده‌کرینه‌وه و ریکده‌خرین.

۴- هاوبه‌شییه‌کانی له‌کی له‌لایه‌ک له‌گه‌ل گۆرانی (هه‌ورامی) و له‌لایه‌کی دیکه‌وه له‌گه‌ل زاره‌کانی دیکه‌ی کوردی خواروودا، به شیوه‌ی گشتی و تاییه‌تی مایه‌ی سه‌رنجه؛ وشه‌گه‌لی هاوبه‌شی له‌کی و هه‌ورامی و تاییه‌تمه‌ندی‌تی ریزمانی و ئیرگه‌تیقی له هه‌ردوو زاری کۆندا، ئه‌وانی له یه‌کدی نزیک کردوه‌ته‌وه، هه‌روه‌ها دراوسیه‌تی له‌که‌کان له‌گه‌ل ئاخویه‌رانی دیکه‌ی ناوچه‌کانی خواروو وای کردوو که زۆر وشه‌ی هاوبه‌شیان له‌گه‌ل یه‌کدیدا هه‌بیت.

له‌و نه‌خشه به‌راوردکاریییه‌ش که له سه‌روهه دامانناوه، هاوشیوه‌بیینیکی به‌رچاو له نیوان له‌کی و سوورانیدا هه‌یه؛ به‌لام په‌نگه له‌و نیوه‌دا، هاوبه‌شییه‌کانی له‌کی له‌گه‌ل کرمانجی سه‌روو که‌متر باس کرابن، که هه‌لبه‌ت له نه‌خشه‌ی پ‌یشوودا به نمونه ئاماژه‌مان پ‌ی کردوو.

پ‌یوسته به بیرى ب‌ینییه‌وه، له‌کی زۆر هاوبه‌شی له‌گه‌ل کرمانجی سه‌روودا هه‌یه، که به له‌به‌رچاوگرتنی دووری و مه‌ودای جوگرافی ناوچه کوردنشینه‌کانه‌وه، ئه‌و هاوبه‌شییه‌ی نیوان ئه‌و دوو زاره، سه‌یر و مایه‌ی تیزامانه. ۲۳

په‌نگه دیدگای هه‌ندیگ له تویرهران له‌جی خۆی و مایه‌ی تیزامان بیت که پ‌یانی وایه جیابوونه‌وه‌ی له‌که‌کان و کۆچکردنیان له زیدی سه‌ره‌تایی خۆیان له ناوچه‌کانی سه‌روو و دراوسیه‌ی کرمانجی سه‌روو بۆ خوارووی ناوچه کوردنشینه‌کان، مایه‌ی ئه‌و هاوبه‌شییه‌ی هه‌ردوو زاره‌که‌بیت. ۲۴

له درێژه‌ی ئه‌م باسه‌دا، هه‌روا ئه‌و باس و نمونه‌نانه که له‌لایه‌ن هه‌ندیگ له نووسه‌ران ب‌لاوکراونه‌ته‌وه و پ‌یانی وایه له‌کی زمانه، ده‌خه‌ینه به‌ر باری سه‌رنج و په‌خنه‌وه.

- له بواری (ئیرگه تیقبوون) ی له کی و هاوبه شیبه بنچینه بیه کانی له گه ل زاره کانی دیکه ی کوردیدا ده کړیت ناماژه به م نمونه نانه ی خواره وه بکه یین:

نمونه:

((رسته ی فارسی _____ واتای له کی

«من اشتباه کردم»

مه ن ئیشته بیاه که رده م _____ می ئیشته بیام کیرد

«من غذایت را خوردم»

مه ن غه زایه ت را خورده م _____ می نونیه ه تونیم خوارد

«تو حرف زدی»

تو حرف زده ی _____ تو قیسه ت کیرد.)) ۲۵

شایانی باسه که ئەو نووسه رانه، هیچ کات له باره ی سیسته می ئیرگه تیقه وه شیکردنه وه یه کی گرنگ و قایلکه ر ناخه نه روو و ته نانه ت له پیناسکردنیشیدا زور سه ریپی تینده په رن و به هیچ شیوه یه کیش ناماژه به م هاوبه شیبه بنچینه بیانه ی له کی له گه ل زاره کانی دیکه ی کوردی ناکه ن.

لیره دا ئەم سه رنجه کورته ش ده خه یه روو:

((له زاری له کیدا ئامرازی ناسراو، یان جیناوی لکاو له جیاتی به به شی ئیستاوه

په یوه ست بیت به به شی پیشتیرییه وه په یوه ست ده بیت.)) ۲۶

له پیژستیشدا هاتوو: ((به قسه ی ریزماننوسانی هاوچه رج ئامرازی ناسراو

به به شی گهرداننه کراوی کرداره وه په یوه ست ده بیت.)) ۲۷ ئەم خو بواردن و

چاوپوشیکردنه مه به ستدارانه یه، ئەویش له باره ی پیکهاته یه کی ریزمانی وا گرنگ و

کاریگه ر له زنجیره زاره کانی کوردیدا که خوی پیوستی به باسیکی سه ربه خو هه یه،

جیی پرسیار و هه لوهسته کردنه.

له باره ی به راوردکردنی زاری له کی له گه ل زمانه دیرینه له نیوچوو هکان و خو بواردن

له به راوردکردنی له گه ل زاره گرنگه کانی کوردی و دراوسی، که له کتیبه کانی ئەو

نووسه رانه به فراوانی به رچاو ده که ویت، نه خشه ی نمونه یی خواره وه ده خه یه به ر

دید ی خوینه رانه وه. ۲۸

بزماری	فارسی	لهکی
ایدا (eide)	اینجا	ئهیره (eira)
دروکا (darveka)	دروغ	درو (doru)
اوا (ava)	آنجا	ئوره (ura)

پرسیاره که دیسان هەر ئه وه یه که: ئه گهر له درێژهی ئه م نه خشه یه دا، خانه، یان چه ند خانه یه کی دیکه بۆ زاره کوردییه کان و به راوردکردنیان له گه ل له کی داندرابوایه، چی ده بوو؟ سووربوونی ئه و به ریزانه له سه ر خۆباردن له و به راوردکردنه چ هۆکارێکی هه یه ؟

فارسی		لهکی			سوێرانی	
رینووسی فارسی	رینووسی فارسی	رینووسی کوردی	رینووسی کوردی	رینووسی کوردی	رینووسی کوردی	گوکردن
اینجا	ایره	ئیره	era	ئیره	Era	گوکردن
دروغ	درو	دوروو	doru	درو	Dero	گوکردن
آنجا	اوره	ئوره	ura	لهوئ	Lawe Lawra	گوکردن

- له باره ی هاوریشه یی له کی نه گه ل زمانه کانی دیکه و خۆباردن له به راوردکردنی نه گه ل زاره کانی

کوردی. ٢٩

فارسی	ئینگلیزی	لاتین	سانسکریت	لهکی	فه ره نسی
پدر	فادر (فه در)	پتر	پتیری	----	----
سیتاد	استود	است	استه	ئیس	----
لب	لیپ	----	----	لیو	لیور
دره	----	----	---	دره	درینش

له ره‌خنه‌گرتن له و نه‌خشه‌یه‌ی سه‌ره‌وه ده‌لین: لیره‌شدا خانه‌ی کوردی وه‌کو هه‌موو نمونه‌کانی دیکه‌ی نه‌خشه به‌راوردکاریه‌اکنی ئه‌و نووسه‌رانه‌ی که له‌کی، فارسی و کوردی به زمانی جیاواز و سه‌ربه‌خۆ ده‌زانن، دانه‌ندراوه.

پرسیاری نووسەر له‌و باره‌یه‌وه ئه‌مه:

زمانی کوردی که وه‌کو زمانی فارسی له هاوبه‌شبوونی فه‌ره‌نگی و زمانی و جوگرافیایی له‌گه‌ل دۆستانی له‌ک زمان! جیی باسه، چۆن ده‌بیت له‌گه‌ل زمانه‌کانی دیکه‌ی وه‌کو ئینگلیزی و لاتین، سانسکریت و فه‌ره‌نسی که‌متر قابلی به‌راوردکردن بیت؟

له‌باره‌ی ناساندنی شاعیرانی له‌ک له‌لایه‌ن نووسه‌رانی له‌ک زمان! و خسته‌پووی چه‌ند پرسیاریک له‌لایه‌ن نووسه‌ره‌وه:

(ناساندنی چه‌ند شاعیریک له‌ک زمان:

ئه‌گه‌ر به خیرایی چاوێک به شیعەر و نووسینه‌کانی هه‌ندیک له‌ گه‌وره شاعیران و وێژه‌وانانی له‌ک زماندا بگێژین، گه‌وره پیاوانی وه‌کو خان ئه‌لماس و مه‌لا په‌ریشان (مه‌وله‌وی و حافیز) و تورکه‌میر (عه‌تتار)، (نه‌وشاد و مه‌لا مه‌نوجه‌هر (خاخاقانی و نیزامی) و شیخ ئومیدعه‌لی دیکامی (خواجه‌عه‌بدوللای ئه‌نساری و شیخ جونه‌بید) و هه‌زاران پیاوی گه‌وره‌ی دیکه‌ ده‌بینین که هه‌ر کامیکیان ده‌ریایه‌ک له‌ بیرکردنه‌وه، عیرفان، شه‌وق و شو‌ر و عه‌شق و پارێزه‌رانی راسته‌قینه‌ی زمان و ئه‌ده‌بی له‌کی بوون.)) ۳۰

پرسیاری یه‌که‌م- بۆچی له به‌رامبه‌ر هه‌ر یه‌ک له‌و بلیمه‌تانه‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا ناوی شاعیریک فارسیزمان هاتووه؟ و چ پتیویست به به‌راوردکردنی ئه‌و شاعیره‌ گه‌ورانه له‌گه‌ل شاعیرانی فارسیزمان هه‌یه؟

وه‌لامی یه‌که‌م- هه‌ر وه‌کو پیشان په‌وتی به‌رزتر بینینی فارسیی لایه‌نگرانی سه‌ربه‌خۆیی زمانی له‌کی به‌سه‌ر هزر و بیرکردنه‌وه‌یاندا زال بووه؛ وا پیده‌چیت هه‌میشه فارسی پیوه‌ر و بالاتر بووه له‌ زمانی له‌کی! خۆیان.

پرسیاری دووه‌م- ئایا شاعیرانی له‌ک زمان! شیعیریان به زمانی له‌کی گوتووه؟

وهلامی دووهم-ئەو شاعیرانە لە چوارچێوەی ئەدەبی کلاسیکی کوردی گۆرانی شیعەرەکانی خۆیان ھۆنیوەتەو؛ ئەگەرچی زاری ئاخواوتنی خۆیان لەکی بوو. پرسپاری سێیەم-ئایا ئەو شاعیرانە لەکی خۆیان بە جیا لە کورد زانیو؟ وهلامی سێیەم-بە دوو ھەلبژاردەو دەکریت وەلامی ئەو پرسپارە بەدینەو: (ئا) ھۆننەوھی شیعەر لە قالبی ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردی، خۆی نیشانەری پەییوەستەبوونی ئەدەبی لەکیە وەک بنزاریک لە زارەکانی دیکە کوردیدا؛ گەرچی دۆستانی لەکزمان! بە ھۆکارگەلی دەروونناسانە و کۆمەڵناسانە خۆیان لە ھەر بنزاربوونیک بەدوور دەگرن، بەلام میژووی ئەدەبیاتی کوردی ئەمە ی سەلماندووە.

(ب) ئەو شاعیرانە بە راشکاوپیەو لە شیعەرەکانیاندا خۆیان بە کورد زانیو:

تورکەمیر نە تورک، نە عەرەو لەفزم

کوردی کەم سەواد، حافیزەلحەفزم

«تورکەمیر»

تورکان ژە سەرین کوردان نە دامان

ئەر پای سەھەن کوێ سان غولامان

قەھی ھەنگامە تەنگ جۆش بە لاشۆ

قەوم شا خوەشین ئازادە بەرشۆ

«خان ئەلماس»

ئەسلەن ژە کورد، ئەسلەن ژە کورد

بابم کوردەوھن، ئەسلەن ژە کورد

«شاھ خوەشین»

ھەرچەن ماوردەم دەلیل ژە قورئان

ماوات یالاندر کورد یخدر ئیمان

«مەلا پەرشان»

لە لایەکی دیکەو مەھمەد تەقی مومیوھند لە شیعەری پرسەنامە ی تورکەمیر

(نەجەف) ی ئازاد بەختدا دەلیت:

فەردش نە ئەو بە ئەھل فارس چاوبی

لە ئەکرادەو ئەبیاتش باوبی.

«رەزا حوسنوەند» لە پیشەکی کتیبی «واژەنامە ی موختەسەر ی زەبان ی لەکی»

بۆ سەلمانندی سەربەخۆی زمانی لەکی ئاوا دەنووسیت:

((تورکی: گه گداخ

فارسی: بیا برویم

لوری: بیا روئیم

لهکی: بوری بچیم.

به وردبوونه وه لهو چوار رستهیهی سهره وه ئه وه تیدهگهین له وهی که زمان خاوهن چواچیوهی جوگرافیای تایبهت به خویهتی و به هوی وشهگهلی جیاچیا و تایبهت به خوی بو کهسانی دیکه‌ی که به زمانی تایبهتی خویان دهئاخفن، مایه‌ی تیگه‌یشتن نییه، لهو پرووه ده‌رده‌که‌ویت که تورکی زمانه و وشه‌ی تایبهت به خوی هه‌ن. زمانی فارسیش هه‌روایه، به‌لام له‌باره‌ی رسته لورپیه‌که‌ی سهره وه، لهو که شیوه‌زاریکی ساده‌ی زمانیکی فهرمی جیگرتوه، له رسته‌ی ئاماژه‌پیکراودا ته‌نیا جیاوازیه‌کی ئه‌وه‌یه که پیتی (ب‌ی) «برویم» لابراره و به‌س. سه‌بارهت به رسته له‌کییه‌که‌ش وشه‌کان تایبهت به خویانن و جگه له له‌که‌کان که‌س تییان ناگات، به‌م پییه‌زمانبوونی له‌کی زیاتر ری تیده‌چیت تا زاربوونی.)) ۳۱

شایانی باسه که نووسه‌ر رسته له‌کییه ئاماژه پیکراوه‌که‌ی له‌گه‌ل زاره‌کانی دیکه‌ی کوردیدا به‌راورد نه‌کردوه تا هاوبه‌شییه‌کانی نیوان له‌کی و کوردی ئاشکرا بیت؛ نه‌هک له‌کی له زنجیره زاره‌کانی کوردیدا جیگیریت.

ده‌بی بلین: «ببوری، بووره، بوو، وهره» هه‌موویان له کوردیدا به واتای «بیا» ی فارسی دین و سه‌ر به یه‌ک خیزانه وشه‌ن. «بچیم» یش له چاوگی «چیین» ی له‌کی به واتای «رفتن» ی فارسییه که له‌گه‌ل زور له زاره‌کانی دیکه‌ی کوردیدا هاوبه‌شه.

ئه‌نجام

له شیکردنه‌وه‌ی گریمانه جیاچیاکان سه‌بارهت به زاری له‌کی و هه‌روه‌ها به له‌به‌رچاوگرتنی پیناسکردنی زمانی کوردی وه‌ک ره‌وت و زنجیره‌یه‌ک زار، هه‌روه‌ها دیدگای به‌ربلاوی زمانی کوردی، هه‌روه‌ها شیکردنه‌وه‌ی له‌کی له چوارچیوه و به‌ستینی جوگرافیایی و ره‌تکردنه‌وه‌ی گریمانه‌ی لورپبوونی و ره‌خنه‌گرتن له‌و نمونانه‌ی که له کتیبی ئه‌و نووسه‌رانه‌ی باوه‌ریان وایه له‌کی زمانیکی جیاواز و سه‌ربه‌خویه و ره‌تکردنه‌وه‌ی تیروانینی نووسه‌رانی ئاماژه پیکراو، ده‌گه‌ینه ئه‌و ئه‌نجامه‌ی که «له‌کی» به له‌به‌رچاوگرتنی وشه و ریزمانه هاوبه‌شه‌که‌ی یه‌کیکه له زنجیره‌ی زاره‌کانی کوردی.

پاشکۆکان

پاشکۆی یه کهم:

دهنگه کانی زاری له کی ۳۲

ئا- نه بزوینه کان (Consonant): به پیی دهربرپین و دهرکردنیان له قورگه وه تا

لیو دیاری ده کرین:

ب/b/بن/ben

پ/p/ئه سپ/asp

م/m/مرخ/merx

ف/v/فار/varr

ف/f/له ف/laf

ت،ط/t/توک/tok/طناف/tenaf

د/d/داخ/dax

ن/n/نه خد/naxd

ل/l/لف/lef

ل/l/له م/lam

ر/r/رهش/rash

ز،ض،ظ،ذ/Z/زوخال/zoxal/ضرب/zarb/ظور/zowr/ذات/zat

ژ/ز/قوژ/qoj

س،ص،ث/s/ره سهن/راسان/rasan/نصم/nesm/تفت/saft

ش/sh/شو دهر/shodar

چ/ch/کچی/kechi

ج/C/مه رج/marc

ی/y/یال/yal/زهیم/zaym/چای/chay

ک/k/که لما/kalma

گ/g/گژک/gelek

خ/X/مه خه ل/maxal

ع/ع:/ئەنار/enar/عەشق/eshq
 غ/ق/q:/ساق/saq/نەقو/neqow

ب- بزویته کان (vowels):

۱- بزویته سادە:

ی/ا:/شیک/shik/میمی/mimi

ئ/ئ:/سیر/serr

ۆ/و:/گوش/gosh/صو/so

ە/a:/شەك/shak/شەمە/shama

ئا/a:/ئازا/aza/پاسا/pasa

ئ/ئ:/سئ/se/سئر/ser

۱- بزویته دوولانە:

ئوو/ow:/رۆو/row

ئەئ/ئay:/زەئیل/zayl

ئئئ/ئey:/بئئیل/beyl

ئوی/ئoy:/ژوی/joyi

پاشکۆی دووهم:

پیتەکانی کوردی: ۳۳

نە بزویته کان:

ئ، ب، پ، ت، ج، چ، خ، د، ر، پ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ق، ک، گ، ل، ل، م، ن، و، ه، ی.

بزویته کان:

ئ، ی، ئ، ا، ۆ، و، ە، ە، ۆ، ۆ، بزرۆکە.

پهراویزه‌کان:

۱- کاکاوند، وتاری (درآمدی بر شناخت و بررسی زبان کردی لکی در اقلیم لک ها، بشر تمدنی ژرف و کهن.

۲- Oxford Reference

.Wilbert Heeringa/ Dialect areas and dialect continua

۳- نظریه‌ای درباره‌ی رابطه‌ی گویش‌های زبان کردی با تاکید بر گستردگی زمانی از دکتر رهبر محمودزاده.

۴- هه‌مان

۵- ازاد پور، ۱۳۹۲، ۱۳-۱۲

۶- شایانی باسه، هه‌ورامییش خاوه‌نی دۆخی ئیژگه‌تیقه. ویرای ئه‌وه‌ی که تاییه‌تمه‌ندیی ئیژگه‌تیف له ریزماندا تاییه‌تمه‌ندیی بنه‌ره‌تی ئه‌م زاره‌یه، به‌لام به‌داخه‌وه له نیو ئه‌و له‌کانه‌ی که به هۆی کۆچکردنیان له زیدی خۆیان و دابریانان له ناوچه و زادگای سه‌ره‌کییان و نیشته‌جیبوونیان له و شوینانه‌ی که کوردزمان نین، ئه‌و تاییه‌تمه‌ندیی له ده‌ست داوه و زۆر که‌م‌ه‌نگ بووه؛ وه‌ک نمونه کورده له‌که‌کانی کلار ده‌شت.

۷- ازاد پور، ۱۳۹۲، ۱۵-۱۳

۸- مه‌به‌ست (پاریزگای لورستان) وه‌ک یه‌که‌ی کارگیچی فه‌رمیی ولاته نه‌ک ناوچه‌کانی لورنشین.

۹- سجادی، ۱۳۸۹، ۷۷

۱۰- کاکاوند، هه‌مان وتار

۱۱- به پشتبه‌ستن به هه‌فه‌یه‌یین له‌گه‌ل ئه‌و توێژه‌رانه‌ی که سه‌ردانی مه‌یدانیان له ناوچه له‌کنشینه‌کانی باشووری کوردستان کردوه.

۱۲- توێژینه‌وه مه‌یدانی به‌راوردکارییه‌کانی نووسه‌ر.

۱۳- له‌م نمونه‌دا وشه‌گه‌لی له‌کی به رینووسی فارسی و گوکردنیان له‌سه‌ر پینشیزی نووسه‌ر بۆ زاری له‌کی کراوه که له گواسته‌وه‌ی زاره‌کیدا وه‌کو خۆی هاتوو. نووسه‌ر وای پین باش بوو که هه‌مان گوکردن بۆ نه‌خشه به‌راوردکارییه‌کانی خۆی به کار بیتیت، تا قابلیه‌تی به‌راوردکاری بۆ خوینه‌رانی نازیز فه‌راهه‌م بیت، به‌لام له‌و رووه‌وه که گوکردنی له‌کی باسکراو توانای ته‌واوی بۆ گوکردنی زاره‌کانی دیکه‌ی کوردی نییه، بۆیه نووسه‌ر سوودی له‌ گۆنگاری دکتور رۆخزادی وه‌رگرت که ئه‌و گۆنگارییه‌ی دکتور وه‌کو گۆنگارییه‌کانی

دیکه‌ی کورد، توانای گوگردنی زۆربه‌ی زاره‌کانی زمانی کوردی هه‌یه و وه‌ک پاشکۆش هیناومانه‌ته‌وه.

۱۴- ازادپور، ۱۳۹۲، ۱۰۱

۱۵- هه‌مان ۱۱۰

۱۶- گونگاری «حوریا» به شیوه‌ی «hwoya» پیناچیت دروست بیت، ره‌نگه هه‌له‌ی تایپ بیت.

۱۷- به‌راوردکردنی له‌گه‌ل زاری سۆرانی ته‌نیا به‌هۆی هه‌بوونی سه‌رچاوه‌ی باوه‌رپیکراوی ئەو زاره‌یه و هۆکاری دیکه‌ی نییه.

۱۸- ازادپور، ۱۳۹۲، ۴۵

۱۹- (له ده‌قه‌که په‌راویزی ۱۹ و ۲۰ جیگۆرکی کراون. که پیده‌چیت په‌راویزی ۲۰ که له نیو ده‌قدا بۆته ۱۹ هه‌له‌بیت.

۲۰- ژیر به شیوه‌ی /jer/ به گونگاری پینشیا‌زکراوی نووسه‌ر بۆ به‌راوردکردن نابیت، به پیی ئەو گۆمگارییه «ژیر» به یه‌کیک له دوو شیوه‌ی «jir» یا «je`r» ده‌بیت گۆبکریت.

۲۱- شرفکندی(هه‌ژار)، ۱۳۹۲، ۷۸۱

۲۲- مردوخ روحانی، ۱۳۹۳، ۵۰

۲۳- کاکاوند، هه‌مان وتار

۲۴- له فه‌ره‌نگی «دیلیم دلیراوی» و «ده‌خدا» ئاماژه به‌و باب‌ته‌کراوه؛ هه‌روه‌ها «کرستیه‌ن سن» له کتییی «ایران در دوره ساسانیان» و «حه‌مدوللا مسته‌وفی» له کتییی «تاریخ گزیده» باسیان له کۆچکردنی له‌که‌کان له سوریا بۆ ناوچه‌کانی له‌کستانی ئیستا کردوه.

۲۵- حسنوند، ۱۳۹۰، ۴۶

۲۶- هه‌مان

۲۷- هه‌مان

۲۸- کیانی کولیوند، ۱۳۹۰، ۱۲

۲۹- هه‌مان، ۱۸

۳۰- هه‌مان، ۲۵

۳۱- حسنوند، ۱۳۹۰، ۱۹-۲۰

۳۲- ازادپور، ۱۳۹۲، ۲۰۷-۲۰۸

۳۳- رخزادی، ۱۳۹۰، ۴۷-۴۸

**

سەرچاوه‌کان:

- ۱- آزادپور، رضا، گویش لکی، آواشناسی، دستور، واژگان، نگاران نور، ۱۳۹۲
- ۲- حسنونند، رضا، واژه‌نامه مختصر زبان لکی، سیفا، ۱۳۹۰
- ۳- رخزادی، علی، آواشناسی و دستور زبان کوردی، کوردستان، دوم، ۱۳۹۰
- ۴- سه‌جادی، عه‌لئه‌دین، میژووی ئه‌ده‌بی کوردی، کوردستان، ۱۳۸۹
- ۵- شرف‌کندی (هه‌ژار) عبدالرحمن، فرهنگ کردی-فارسی، سروش، نهم، ۱۳۹۲
- ۶- کاکاوند، محمد، درآمدی بر شناخت و بررسی زبان کردی لکی در اقلیم لکها، بستر تمدنی ژرف و کهن.
- ۷- کیانی کولیوند، کریم، فرهنگ کیان (فرهنگ و واژه‌نامه لکی)، سیفا، ۱۳۹۰
- ۸- مردوخ روحانی، محمد ماجد، فرهنگ فارسی- کردی، دانشگاه کردستان، دوم، ۱۳۹۳
- ۹- www.oxfordreference.co

زمان و

نهرکه کانی سهردهم

شاسوار ههرشه می ■

زمان، جاران ھۆكاریكى گرنگ و چاره نووسساز و برپاردهر و یه كلاكه ره وه بوو، له سهر مان و خوپاراستن و گه شه كردنی ههر نه ته وه یه ك. زمان، جاران گه وره ترین سه رمایه ی ههر نه ته وه یه ك بوو.

ئه مپرو، زمان ده بی ئه و ئه ركه میژوو بیه ی خوی به سه ركه وتوی بر دبیته سه ر، تا خوی بۆ سه رده میکی دی گرنگ و یه ك لایخه ره وه، ئاماده كر دبیت.

ئه مپرو، ئه ركه ههره گرنگی زمان، گه شه سه ندن و چوونه پیش و پیشكه وتنیکی هاوته ریبه، له گه ل گه شه سه ندن و چوونه پیش و پیشكه وتنی زانست و ته كنه لوژیا. ئه و زمانه ی ناتوانیت وه لامده ره وه ی ویست و خواست و داواكاریه كانی قسه پیکه رانی بیت، له ئاست زانست و ته كنه لوژیای سه رده م، ئه وا بیگومان له كاروانی زمانانی زیندوو و چالاک داده بریت.

مروقی كورد زمان، وه كو گشت مروقه كانی دی، ناتوانیت له دونیای پیشكه وتوودا دابریت و خوی دووره پریز بگریت. خوگونجاندن له گه ل كاروانی زانست و ته كنه لوژیا، پیویستی هه موو تاكیه ك.

ئه گه ر زمانیک نه توانی ئه و داخوازیانه ی تاك و كو مه له كه ی به جیبیتیت، ئه وا ئه و زمانه وهك ھۆكاریك په کی ده كه ویت و مهیدان بۆ زمانیکی دی چۆل ده كات. ههر ئیستا چه ندان زمانی جی هان، له ناو ئه و پرۆسیسه مه رگباره دان و له گیانه لادان.

ده بی ئیمه له خه وی خو شی، هیشتا زیندوو مانی زمانه كه مان، به ئاگا بیینه وه. هه موو ئه و زمان و زاراوانه ی، كه توانیویانه تا كو تایی سه ده ی بیست زیندوو بمینن، ئیدی ده كریت گفتی ئه وه یان پیبدریت كه بۆ هه میشه به زیندووی ده میینه وه، به لام زیندوو مانیکی ته كنیکی. واتا ئه مپرو بواری ته كنه لوژی بۆ هه موو زمانیکی سه ر گوی زه وی ره خساوه، تا وشه و رسته و دهق و دهنگ و ئیدیۆمه كانی، به تومار كراوی بخاته سه ر میكرو فیلیم، یان خه پله یه کی بچوكی ئه له كترونی و له نه مان و له ناوچوون بیپاریزیت. بۆیه نابیت دلمان به وه ئوقره بگریت و بلینن، ئوخه ی زمانه كه مان چیدی هه ره شه ی له ناچوونی له سه ر نه ماوه و ئه و قوناغه مه تر سیداره ی برپوه.

ئه مپرو نه وه ی نو، چاوه رپوانی گه وره ی له زمان هیه. بۆ ئه وه ی زمانه كه مان به و ئه ركه ی هه لبستیت و بتوانیت وه لامی خواسته كانی سه رده م بداته وه، ده بی چه ندان كۆری زمانه وانی، شه و بخه نه سه ر پوژ و خه ریکی كاری ورد و به رده وام بن، بۆ دۆزینه وه ی چاره سه ری گونجاو و هه لپژاردنی وشه و زاراوه ی پیویست بۆ هه موو

دیارده زانستی و تهکنه لۆژی و کۆمه لایه تییه تازه کان.

ئه گهر ئیمه و نه وهی دواى ئیمه ش، ئه م کاره مان بۆ نه کرا، ئه وا ئیدی خو شه ویستی رووت و ههست و سوژی نه ته وایه تی به س نین بۆ له سه ر پى راگرتن و چالاک کردنی زمانه که مان.

خه لک، ههروهک چون له گه ل مه رگی نزیکان و خو شه ویستانی خو ی رادیت و ناچار ده بیته به دواى ژيانى پر له جه نجالى خو ی بکه ویت، ئاواش رۆژانیک دى، که ئیمه ناچار ده بین، پشت بکهینه زمانه خو شه ویسته که مان، تا بتوانین پیویستیه زانستی و تهکنه لۆژییه کانی خو مان، له ریگای زمانیکى دیکه وه دابین بکه ن.

مه به ستی سه ره کی من له م نووسینه ئه مه یه، تا خوینهر هوشیار بکه مه وه، که زمانیش دیارده یه کی میژوو کردی دهستی مروقه. ئیمه خو مانین چاره نووسی زمانه که مان دیاری ده که یین. مه به ستم له ئیمه، تاکه که س، کوپ و کۆمه ل، دامه زراوه ئه کادیمیه کان و زانکو و ئامۆژگاگان، پارتیه سیاسیه کان، ده زگاگانى راگه یاندن و دامه زراوه کانی حکومهت و دهسته لات هه مووه.

ده بیته هه موومان هوشیاری زمانه وانیمان، له ئاستیکى به رزدا بیته و ههست به بهر پر سیاریه تی سه ر شانمان بکه یین. ئه گه ر نه ماتوانى زمانیکى پاراو و گونجاو له گه ل پیویستی و داخوازییه زور و زه وهنده کانی سه رده م، بینینه کایه وه، ئه وا سه رده ستی کۆمه ل، به ناچارى په نا بۆ زمانانى دى ده بن، یاخود له کاروانى پیشکەوتن داده برین. زمانیکى له کاروان به جیماو، شایانى میله تیکى له کاروان به جیماوه. ئه وانەى ئه مپرو جگه له زمانى کوردی، ئاشنایان به زمانى دى زیندوو و هاوچه رخ نییه، ناتوانن سه ر له زور تیرمی تازه و هاوچه رخ ده ربکه ن، به مه ش تاکى ناو کۆمه ل، نه ک هه ر ناتوانى وه لامده ره وه ی پیویستیه کانی چه رخی خو ی بیته، به لکو کاریگه رى چالاکیشی له سه ر ده ور به رى خو ی نابیت.

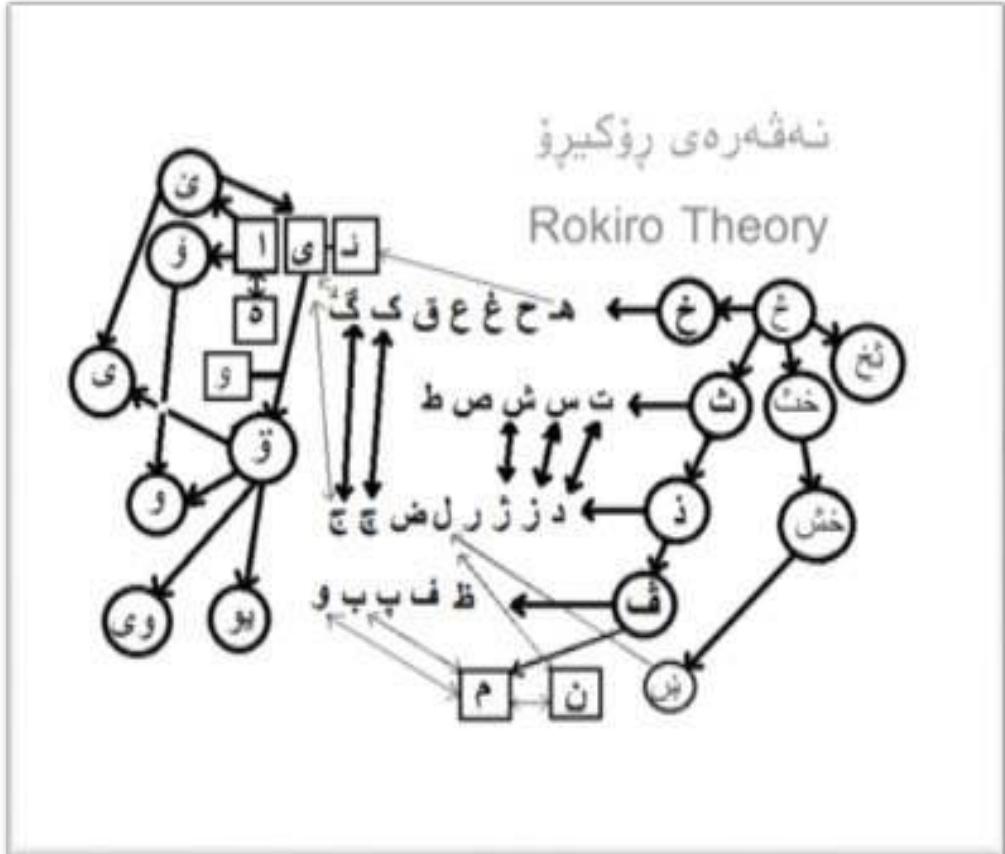
ئاگاتان له زمانه که تان بیته، دلتان به وه خو ش نه بیته، که زمانى کوردی تا ئیستا زیندوو؛ هیشتا کاروانیکى سهخت و دريژمان له پيش ماوه. بریاری چاره نووس ساز و گرنگ، ده بیته له سه ر ده ستی نه وه ی ئیستا بدریت.

بریاری گرنگ ئه وه یه، که ئیوه له خو تان راده په رموون ته کانیک به زمانه که تان بده ن؟ ئه گه رنا زمانه که مان ده خریته سه ر خه پله یه کی ئه له کترۆنى، تا دواى چه ند سه د سالى دى، لیکۆله ره وان بین و چیرۆکه که ی بنووسنه وه.

نەقەرەى رۆكىرۆ - بىخزانى

(Rokiro Theory_ Bekhzani)

تاریق ھەمەوہندى ■

پېشەناسى- ئېتىمولوژى (Etymology) زانستىكە لە وشە دەكۆلپتەو، لە چۆنىيەتى گۆرانی وشە بە درىژايى ميژوو، لە پرووى پىكھاتەو واتاكانىيەو، بۇ دۆزىنەوھى ئەسلى وشەكە، بە پشتبەستن بە سەرچاوەكان و ئەو تىكستانەى بە درىژايى ميژوو تۆماركراون.

بىخزانىدەبىتە زانستىكى نوئى و بەھۆى نەقەرەيەكەو، كە ناوى (نەقەرەى رۆكىرۆ) يە، دەتوانریت چەندىن وشە بدۆزىتەو، كە بەھىچ شىوہىەك تۆمار نەكراون، واتەبىخى وشە دەدۆزىتەو. ئەم نەقەرەيە، پېشەى دىررىنترى زۆربەى ئەو وشانەمان بۇ دەدۆزىتەو كە لە سەرچاوە كۆنەكاندا ھەن، لەگەل دەرختىئەو پاستىيانەى كە تا ئىستا لەلايەن زمانناسانەو دەركى پىنەكراو.

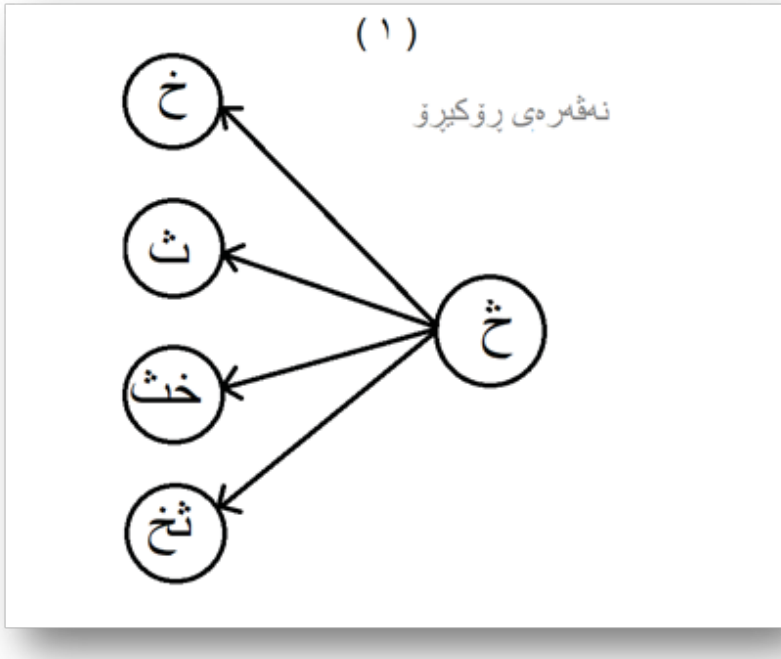
زمان همیشه له گه شه دایه و پوژ له دواى پوژ زیاتر به رفر او انتر ده بیټ. گهر به پیچه وانه ی کاته وه ههنگاو بنیین، ده بنیین ژماره ی ئه و زمانانه ی که له جیهاندا هه ن، که متر ده بنه وه. تا ده گاته ئه وه ی که زوربه ی زمانه کان، له بنه پته دا زمان نه بوونه، به لکو زاراوه ی زمانیکی دیکه بوونه. ههروه ها پز زمانه کانی ئه و زمانانه ش، ریژه کانیان که متر ده بنه وه. ژیانیش به مشیوه ی ئیستا ئالوز نه بووه و کارو پیشه ی ش ساده بووه، به ر خور دی مروقه کانیش که متر بووه. وشه و چه مک و دهسته واژه کانه ره و که مبوونه وه ده چن، تا ده گاته ئه و راده یی که خودی زمان له ئه زه لدا، ته نها له یه ک وشه پیکه اتووه. ههروه ها بو دروستکردنی یه که م وشه یه ش، پیویست نه بووه که وشه یه کی ئالوزی فره پیتی بسازینریت. هه ر بو یه ئه و وشه یه ش ته نها له یه ک پیت پیکه اتووه، به لام پیتیکی ساده نییه، به لکوئاو یته یه و له دوو ئه لوفون پیکه اتووه، واته پیتیکی دولفانه (توم) ه.

به لام ئه و پیته دولفانه یی که له سه ره تای زماندا دروست بووه، بریتیه له (خث) یان (ثخ)، که له هه ردوو ئه لوفونی (خ) و (ث) پیکه اتووه. بو ناسینی ئه م ده نگه، ده بیټ سه ری زمانمان، له به شی سه ره وه ی هه ردوو ددانى پی شه وه بده ین، به لام ددانمان جووت نه بیټ و هه ول بده ین که دهنگی (خ) ده ربیرین، که دهنگی قیلا رییه، له گه لیدا دهنگی (ث) یه ده رده چیت، که دهنگی دینتالییه. (تیبینی: هه لبه ته به رله داهیتانی نووسین و خویندن، شتیک به ناوی پیت بوونی نه بووه، به لام لی رده دا به نا چاری به کاریدینین، چونکه له شیگه رییه کاندایه و وشه ده که ین و وشه یه ش له پیت پیکدیت) ئه م پیته به چوار شیوه ده بیستریت، به شیوه ی دوو پیتی تاک له گه ل دوو پیتی دولفانه، به م شیوه یه (خ، ث، خث، ثخ). ئه ویش پیوه نده به چو نییه تیی ده ربیرینه وه، یان چو نییه تیی بیستنه وه.

ئه م ده نگه وه کو دهنگی فیشکه ی قازه. کاتیک که قاز ده فیشکینیت، گهر په ستان بخاته سه ر مه لاشوی و ده نووکی بکاته وه، ده نگه که به (خخخخ) ده بیستریت، گهر ده نووکی لی کدینزیک بکاته وه و هه وا به به ینی زمان و ده نووکیدا به فشاریکی زوره وه تییه ریت، به (ثثثث) ده بیستریت، گهر هه ردوو ده نگه که به یه کسانیبیسترین، گهر یه که مجار به (خ) ده ستپیکات، به (خثثث) ده بیستریت، وه ئه گه ربه (ث) ده ستپیکات، به (ثخخخ) ده بیستریت.

له به ره وه ی ئیمه هیچ هیما یه کمان نییه بو پیشاندانی پیتی دولفانه ی (خ) و (ث)، له شیگه رییه کاندایه م پیته به کار دینم (خ)، که له ئابیی په شتونیدا ده رمه یناوه،

(تیبینی: ئەم پیتە لە ئابیی پەشتۆنیدا، دەنگەکەى جیوازە، من تەنھا وەک هێمایەک، بۆ روونکردنەو بەکارى دینم). بۆرە نەخشەى ژمارە (۱).

دەکریت بلین: لەدوای ئەوێ که مروف؛ بەر لە داهینانینوسین، پیتی (خ) ی بە چوار شیوێ لەفز کردووە، یان بیستوو، ئەمەشیان کەوتوتە سەر جووری دەبرینەکە، یان جووری بیستنهکە، که بریتین(خ)، (ث)، (خث)، (ثخ). تیبینی: لە کاتیگدا ئەم پیتانە وشەیهکی نوێ دەسازین ، هەرگیز هەرچواریان پیکهوه نایەن، بەلکو دووخیزانی جیواز دروست دەکەن، که هەریهکیان بریتین لە سێ دەنگی جیواز. خیزانی (خث) لەدەنگەکانی(خ)، (ث)، (خث)پیکدی. خیزانی (ثخ) یشلە دەنگەکانی (ث)، (خ)، (ثخ) پیکدی.

ئێستا وشەیهک بە نمونە دەهینینهو، که بریتیه لە (ماختی)، که بەمشیهیه دەینوسین (ماخی)، گەر ئەو کەسەى که یهکه مجار ئەم وشەیهى لەفز کردوو، له دەبرینهکەیدا دەنگی (خ) زال بووبیت، ئەوا بیستەر بە (ماخی) بیستوویتی و بە هەمان شیوێ گواستوویتیو بە بۆ ناوچهکەى خویان. ئیدی خەلکی ئەو ناوچهیه، هەموویان بە شیوێ (ماخی) لەفزیان کردوو. یان رەنگە کەسەکە یهکه مجار بە

(ماخی) له قزی کردبیت، به لām بیسته ر به شیوهی (ماخی) به رگویی که وتوو و به و شیوهی هس گواستویه تیه وه. ههروهابه هه مانشیوه، له کاتی دهر بریندا گه ر دهنگی (ث) زال بوو بیت، یان بیسته ربه (ث) بیستی، ئه وا وشه که به (ماخی) بیستراوه و گو یزراوه ته وه.

که واته (ماخی) به دوو دیودا که وتوته وه، به شیوهی (ماخی) و (ماخی). که دواتر به هوی گه شهی زمانه وه، وشه کان گو راون و به شیوهی (ماهی) که وتوته زمانی فارسییه وه، وه به شیوهی (ماسی) که وتوته زمانی کوردییه وه. به هه مانشیوه (ئاخن) ، بووه به (ئاخن) و (ئاخن) ، دواتر (ئاخن) له فارسیدا بووه به (آهن)، (ئاخن) یش له کوردیدا بووه به (ئاسن). ههروهابه دهیان نمونه ی دیکه ی له مجوره، له زمانی کوردی و فارسیدا هه ن.

ئیتیرلیره به دواوه خو مان ده توانینچه ندین وشه ی کون بدوزینه وه، که پیشتر له هیچ سه رچاوه یه کدا نه بیندرا بیت. ئیستا وشه یه کی خو کرد دینین، که بریتییه له (مهخ)، که سی وشه ی نویی لیده که ویته وه، که بریتین له: (مهخث) و (مهخ) و (مهث). وشه ی (مهخث) دوا ی گه شه کردنی بووه به (مهغز) ، که له زمانی فارسی و کوردیدا به مانای می شک دیت. ههروهابه (مهخ-مهخ) له زمانی عه ره بیدا هه مان مانای هه یه. (مهث) یش دوا ی گه شه کردنی له زمانی کوردیدا ده بیت به (مهز)، (مهژ)، (مهژگ)، (مهژی)... هتد. شایه نی ئاماژه یه که، دهسته واژه ی (مه زهنده) که به مانای (ته خمین) دیت، که پیکه اتوو ه له هه ردوو وشه ی (مهز) و (هه ند-هه نده)، به مانای بریک دیت که می شک دیاری ی ده کات. شایه نی ئاماژه شه که که دهسته واژه ی (ئه وه نده) یان (ئه مه نده) له (هه نده) وه هاتوو ه، که بو به ورادی دوو بری جیواز به کار دیت، بو نمونه: ده گوتریت: ئازاد هه ند زیره که! به لām نه وزاد دوو ئه وه هه نده (دوو ئه وه نده) زیره که.

نمونه که ی پیشووتر له خیزانی (خث) پیکه اتوو، ئه مجاره یانوشه یه ک له خیزانی (خث) دروست ده که ی، ئه و وشه یه ش بریتی ده بیت له (فاخ)، که وشه کانی (فاخ)، (فاث)، (فاخ) ی لیده که ویته وه. له وشه ی (فاخ) دوه، وشه ی (فاتح-فتح) سازده بیت. وشه ی (فاث) یش، وشه کانی (فاز) و (واز) ی کوردی لیده که ویته وه و دواتر له زمانی فارسیدا (فاز) ده بیت به (باز)، ههروهابه له (فاخ) یشه وه، وشه کانی (فاه) و (واه) ده که ونه وه، که هه موو ئه و وشانه ی سه ره وه به مانای کردنه وه دین. دواتر له شیگه رییه کانی بیخی وشه دا، زیاتر له سه ر ئه م بابه ته ده دویم.

پیتی (خ)، به رله داهینانی نووسین، دابهش بووه بو دوو خیزانی دهنگی (خث) و (خث) . به لām دوا ی ئه وه ی نووسین و خویندن دروستبووه و ئه لوفونه کان دروست

بوون، ئیدی (خ) و (ث) لیکدی جودا بوون و به شیوهی تاکپیت نوسراون و به شیوهی تاکدهنگیش بیستراون، ئه مه وای کردوه که چیدی پیوستمان به پیتی (خ) نه مینیت، به لام ئیمه ته نها له شیکه ریبه کاندای بو مه بهستی روونکردنه وه به کاری دینین، بو نمونه: وشه ی (ماخی)، چیدی نابیت به (ماخی) یان (ماخی)، به لکو ده بیت به (ماخی) و (ماخی). ههروهها وشه ی (خال)، ههردوو وشه ی (خال) و (ثال) ی لیده که ویته وه، دواتر (خال) له زمانی په شتوئیدا ده بیت به (کال) و به مانای (سال) دیت، (ثال) یش له زمانی کوردی و فارسیدا ده بیت به (سال) و (سال)، ههروهها هه ره له خودی زمانی په شتوئیشدا، به هه مانشیوهی سه ره وه، (په ختوئن) ده بیت به (په شتون) و (په ختوئن).

وهک بینیمان پیتی (خ) ی رۆکیرو، دووخیزانی سی دهنگی لیده که ویته وه، به گویره ی نه فه ره ی رۆکیرو، دوا ی ئه وه ی پیته کانی (خ) و (ث) گه شه دهکن، ده بن به (ک) و (س)، ههروهها (خث) یش ده بیت به (کس) که له ئایی لاتینیدا ده بیت به (X) ههروهک له وشه ی (بوکس) (Box) دا ده بیندریت. که واته ده توانین بلین: که وشه ی (بوکس) یشبه ره له گه شه کردن، له بنه رهدا (بوخت) بووه، ئیستا بوکس بریتیه له کونتینه ریکی شیوه ئه ندازه یی ریک، که له ته خته، یا له کانزا، یان له پلاستیک، وه یان له کارتوئن دروست ده کریت، به لام له کوندا رهنگه له قوماش یان له چه رم دروست کرابیت، هه ربویه (بوخت) هاو بیخه له گه ل (بوخچ - بوخچه) ی کوردی، ههروهها هاو بیخه له گه ل وشه کانی (Pouch) (Bucket) (Pocket) (بوکت، بوکت، پاوچ).

وهک گوتمان به ره له په یدا بوونی نووسین، دهنگی (خ) په رش ده بیت بو سی دهنگی جیوان، ئیدی دوا ی په یدا بوونی نووسین، ئه و دهنگانه جودایانه که وتونه ته ناو ئایی لاتینییه و، له به ره وه به شیوه ی جودا پیته کان گوئزاراونه ته وه، که بریتین له (خث) (X)، که پیشتر له وشه ی (بوکس) دا ئاماژه م پیدا، ههروهها (خ) (C)، که به دوو شیوه ی (ک) و (س) ده خویندریته وه، بو نمونه: (که پ) (City) و (سی تی) (Cup)، ههروهک پیشتر له (کال) و (سال) دابینیمان.

به گویره ی ئه م له قز کردنه ی (خ) به (خ) و (ث)، که له لاتینیدا بوونه به (ک) و (س)، زمانناسان، زمانه کانیان دابه ش کردوه به سه ر دوو خیزاندا، خیزانی (ک) که به (کینتم) یان (سینتم) (Centum) ناوژهن کراوه، که به لاتینی به مانای ژماره سه ت دیت . وه خیزانی (س) که به (سه تیم) (Satem) ناوژهن کراوه، که به زمانی ئاوئستیایی، هه مان مانای هه یه.

له راستیدا ئه سلای ئه و وشانه ی سه ره وه بریتیه له (سه ت)، چونکه له ئه زه لدا هیچ وشه یهک له سی پیت زیاتر پیکنه ها تووه (جگه له و پیتانه ی که - خث - یان تیدایه، که به

یهک پیت هه ژمار ده کریت، و کۆی وشه که مان بۆ ده کات به چوار پیت)، ئه و وشانه ی که له سئ پیت زیاترن، هیچیان ئه سلّی وشه نین، به لکو به هۆی گه شه کردنه وه، یان گواستنه وه یان بۆ ناو زمانه کانی دیکه و پیتی نوئ، یان مۆرفیمی نوئیان لینارنراوه، لیژهدابه هه ر دوو دیوه که ی (ث) و (خ) دا، ئه م وشانه مان بۆ دروست ده بیت: به دیوی (ث) دا، وشه ی (سه ت) گۆراوه بۆ (یکصد- سه ده- سه تو- ستیکا- ستوتینا- سه تیم- شه ته م- سه نت- سه نتم- سه نتیوم- سینتینار- سینتینانس) ... هتد. به دیوی (خ) یشدا، وشه ی (سه ت) ده گۆریت بۆ (خه ت) دواتر بۆ (هه ت- خه نت- کینت- کینتوم- هه ند- هه ندرا- هه ندره د- هه ندریت- هه ندریدئ) ... هتد هه روه ها کاتیک که (سه د) ده بیت به (خه ت) و (هه ت)، (یکصد- یه کسه د- ئیکسه د) ده بیت به (یه کهه ت- ئیکهه ت) و له زمانی گریکیدا، ده بیت به ئیکهاتو (εκατό)، هه روه ها وشه ی (هیکتار) (ئیکتاریا) (εκτάρια) لیژه وه دروست بووه، که بریتیه له (۱۰۰ X ۱۰۰) مه تر، که ده کاته ده هه زار مه تر دوو جا.

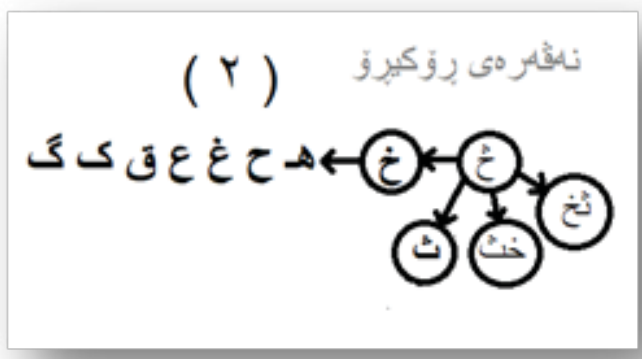
گه ر سه رنج بدهینه بیخی وشه ی (سه ت)، له زمانی کوردیدا (سه ت، سه د، سه و)، له زمانی فارسیدا (سه د- صد)، له زمانی هیندی و ئوردو و په شتونیدا (سه و). له به ره ئه وه ی که ئه م وشانه هیچیان له سئ پیت تیپه رناکه ن، که واته ریشه ی ئه م وشه یه بۆ ئه و ناوچه یه ده گه رپه ته وه، که به هیندۆ ئیرانی پۆلین کراوه، وه ئه و وشانه ی که له گریکی و ئه وروپیدا هه ن هه مووی خوازارون.

ئه م وشه یه له سه نسکریتیدا (شه ته م) ه، و له ئاوێستادا (سه تیم) ه، که واته ئه وانیش خوازارون، له نیوان ئه و وشانه ی سه ره وه دا، ریشه ی وشه کان که بریتین له (سه ت- سه د- سه و)، به گوێره ی نه قه ره ی رۆکیرو، دهنگی (ت) له (د) و (و) کۆنتره، که واته ته نها وشه ی (سه ت) ی کوردی ده مینیته وه. وهک له سه ره وه بینیمان، که وشه که به دیودا که وتبوو، واته (سه ت) و (خه ت)، گه ر بگه رپه نه وه دواتر، ئه سلّی وشه که بریتیه (ته ت) و (خه ت)، که واته بیخی وشه که ده بیت به (خه ت).

به گوێره ی نه قه ره ی رۆکیرو پۆلینکردنی زمانه کان بۆ (سینتم و سه تیم) دروست نییه، وهک له شیگه ربیه کانی دواتر دا زیاتر بۆمان روون ده بیته وه. به لام ئه و نمونانه ی که تائیسنا به رچاومان که وتوون، ده بینین له هه مان زماندا هه ردوو شیوه که ی تیدایه، هه ره وهک له (واز- واه) دا بینیمانکه بیخه که یان بریتیه له (قات- قاخ)، یا ئله وشه ی (مه خت- مه غز) دا که هه ردوو دهنگه که ی تیدایه.

گەر سه رنج بدهينه نه خشه ی رۆکیرو دهبینین، ئەو بازنانە ی که له به شی سه ره وه ی لای راستن، بریتین له (خ)،(خ)،(ث)،(ثخ)،(خث)، دواتر(خث) گۆراوه بۆ(خش)،(هش) که پیتیکی نویی دولفانه مان بۆ درده چیت، که له (ه) و(ش) پیکهاتوه، که له نه خشه که دا هیمای (ش) م بۆداناوه، بۆ ناسینه وه ی ئەم دهنگه، گەر بیته و لیومان خربکه ی نه وه و له هه مانکاتدا به بی ئەوه ی ددانه کانمان لیکدی نزیک بکه ی نه وه دهنگی(ش) دربرین، دهنگیکی نویمان بۆ درده چیت، که دهنگیکه له نیوان (هش) و(ش) دایه، گەر زمانمان به ره و مه لاشومان به رزبکه ی نه وه، دهنگی (هش) دهگۆریت بۆ (هه). هه ر بۆیه دین وده بیره ی ئاو یستا، دوو پیتی(ش) ی تیدایه و پیتی (ل) ی تیدا نییه. له راستیدا له ئابی پیتی ئاو یستادا پیتی(ل) هیه و دوو پیتی (ش) نییه، به لکو ئەم پیتیه (ش)، که به هه ر دوو شیوه ی (ش) و(ل) له قزده کریت. بۆ نموونه: (مشک) له زاراوه ی سۆرانیدابه (مشک) له قز ده کریت و له زاراوه ی هه ورامییدا به (ملک) له قز ده کریت. یان (غه ش) ده بیته به(غه ل) و(غه ش).

وهک گوتمان دوا ی پهیدا بوونی نووسین، ئیدی(خث) و(ثخ) له ناو ده چن. پیتتر که پیتی (خ)، په رش ده بوو و ده بووه چوار دهنگ، لیره به دواوه ، ده بیته به ته نها دوو دهنگی (خ) و(ث). هه رهوک پیتی (C) ی لاتینی، که ده بیته به (S) و (K). دواتر پیتی (خ) ئەم پیتانه ی لیکه و تۆته وه: (ه ح، ع، غ، ق، گ، ک) بنۆره نه خشه ی رۆکیرو ۲.

هه رهوها ئەو پیتته نویانه ی که له (خ) که وتونه ته وه، له نیو خۆشیاندا جیگۆرکی ده کهن و وشه ی نوی، به مانا و واتای نویوه ده سازینن، که دواتر چه ندین نموونه یان له سه ر دینمه وه.

له پیتی (ث) یش ئەم پیتانه که وتونه ته وه: (ت، س، ش، ص، ط، ذ).

هەر وهک دیتمان له سه ره وه ، پیته کانی (ذ،ف، س،ز،ج، و) له ته نها وشه یه که وه، چه ندین وشه ی نوینان دروست کرد، هه رچه نده که مانا کانیان ، لیکدی نزیکن، به لام و اتا کانیان جیوازن. ئیستا نموویه کی دیکه دینین، که پیته کانی (ث،ص، د) ی تیدا بیت. وشه کانی راست، راه ره رئ، ریک، ریگ، رین، ریز... هاو بیخن و له ئەسلدا یه ک و اتایان هه بووه، ههروه ها بیخی وشه ی (شیوه) بریتی بووه له (ثیف)، وه ههردوو وشه ی (رهه) و (ثیف) پیکه وه بوونه ته (رهثیف)، که به مانای چه ند شتیک دیت، که به شیوه یه کی ریک ریز بوو بیتن، له وشه ی (رهثیف) هه وه ههردوو وشه ی (رهدیف) و (رهصیف) که وتونه ته وه.

نمونه یه کی دیکه: ئامرازکی جوئ دینین، که بریتییه له (زه) که به پی نه خسه ی رۆکیرو چه ندین گۆرانکاری به سه ر دیت، وهک له زاروه جیوازه کاندایه م شیوانه دهرده که ون: (زه) < (له)، (ده)، (زه- ز)، (ژ- ژ)، (جه)... هتد ، نمونه ش بو ئەمانه: (له گه ل ئەو- سورانی)، (ده گه ل وی- موکریانی)، (ز فراق دوست- زمانی فارسی)، (ژ دهف مه- کرمانجی)، (ژه دویری دوس- له کیی)، (ده ی پر جه دهرد - هه ورامی).

نمونه یه کی دیکه، که گۆرانی دهنگی (ث) بو (ف) مان پیشان دهدات، (چه ث) و (چه ف)، له وشه ی (چه ث) هوه وشه ی (چه ش) دروست بووه، دواتر له فارسیدا بووه به (چشم). (چه ف) یش بووه به (چاف)، (چاو)، (چه و)، (چه م). شایانی ئاماژه یه، دانانی دهنگی (م) بو سه ر وشه، په پیره ویکی کونی ریزمانییه، بو گۆرینی فۆرمی وشه به کارهاتوو، له زمانیکه وه بو ناو زمانیکی دیکه، وه هه ندیجار و اتاکه شی گۆریوه، بو نمونه (چه ش- چه شم)، (سه ت- سه تم)، (کوانت- کوانتم)... هتد گۆرانی دهنگی (ف) بو (و) و (م) ، (ته ف) < (ته و)، (ته م)، دواتر له زمانی عه ره بییدا (تام) ، (تمام) دروست ده بیت.

گۆرانی دهنگی (و) بو (ف) و (ف). وشه ی (رود) ده بیت به (رغد)، دواتر له زمانی عه ره بییدا بووه به (رغد)، به شیوه ی جوت (رافدین) و به شیوه ی کۆیش (روافد) ی لیدروست بووه. شایانی ئاماژه یه زۆربه ی ئەو وشانه ی که له عه ره بییدا (جمع التکسیر) یان لی دروست بووه، له ئەسلدا عه ره بی نیین، له داهاتوودا زۆر نمونه ی دیکه ی له م شیوه یه ده بینین. ههروه ها (رود) له گه ل وشه ی (قار، بار، وار) دا، دهسته واژه ی (پودقار)، (رودبار)، (پووبار)، (پووار)، (پووار)، (پووار)، وه له زاره وه ی لوپیدا، (پیقار) ی لیدروست بووه، له ئینگلیزیشدا (River) دروست بووه.

نمونه‌یه‌کی دیکه، وشه‌ی (تول) به‌مانای (بیچوو)، (به‌چکه)، (بچووک) دیت، بنۆره وشه‌کانی (توله‌مار)، (توله‌سه‌گ)، (توله‌به‌رد)، (توله‌دار)، (توله‌رئ) ... هتد، کاتیک (تول) بووه به (تفل)، وشه‌ی (تفل) ی لیکه‌وتۆته‌وه، له‌عه‌ره‌ببیدا بووه به (طفل)، هه‌ر له کوردییدا به‌هۆی جیگۆرکی پیته‌وه (تفل) بووه به (تلف) یان (تولف).

وشه‌یه‌کی دیکه که بریتییه له (زه‌ف)، ئه‌م وشانه‌ی لیده‌که‌ویته‌وه، به‌م جووره: (زه‌ف) ← (ده‌ف، ده‌و، ده‌م)، (ثم، فم)، که‌هه‌ر سی وشه‌که‌ی یه‌که‌م کوردین و ئه‌وانی دیکه‌عه‌ره‌بین وه‌مان مانایان هه‌یه.

ئه‌مجاره‌یان هه‌ر له وشه‌ی (زه‌ف) ده‌وه، چه‌ندین وشه‌ی نوێ دروست ده‌بن، به‌لام به واتایه‌کی جیواز له وه‌ی پیشتر، (زه‌ف) ← (له‌ف، له‌ب، له‌و، لیو، له‌پ)، (Lip)، که‌هه‌موویان به کوردی و فارسی و ئینگلیزی یه‌ک مانایان هه‌یه. به دیوویکی دیکه‌دا (زه‌ف) له‌عه‌ره‌ببیدا ده‌بیت به (شه‌ف-شف) و به شیوه‌ی کۆیش ده‌بیت به (شفایف).

وه‌ک پیشتر ئاماژه‌م به‌گۆرانی (ث) و (ف) دا، بنۆره (چه‌ف، چه‌ث). هه‌ر به‌مجۆره له وشه‌ی (له‌ف) ده‌وه هه‌ردوو وشه‌ی (له‌ث) و (له‌چ) دروست ده‌بیت، دواتر ئه‌م وشانه‌ ده‌گۆرین. (له‌ث) له‌زمانی عه‌ره‌ببیدا ده‌بیت به (لثة)، و (له‌چ) ییش له‌زمانی کوردییدا ده‌بیت به (لچ).

دواتریش له وشه‌ی (له‌ث) ده‌وه (له‌س-لیس) دروست ده‌بیت، کرداری (لیسان-لیسین) ی لیدروست ده‌بیت. دواتر (لیس) له‌زمانی عه‌ره‌ببیدا ده‌بیت به (لحس) و له ئینگلیزییدا ده‌بیت به (Lick)، گه‌ر سه‌رنج ده‌بن، ده‌بینین که (لیس) و (لیک) هاو‌بیخن، ته‌نها جیوازییه‌که‌یان (س) و (ک) ه، گه‌ر بگه‌رینه‌وه بۆ ئه‌سلی پیته‌کان، ده‌بن به (ث) و (خ).

دواتریش هه‌ر له وشه‌ی (له‌س) ده‌وه، (لسان) دروست بووه، به‌پێی (نه‌قه‌ره‌ی رۆکیرو) (له‌س) و (له‌غ) هاو‌بیخن، هه‌روه‌ک له‌سه‌ره‌وه له (لیس) و (لیک) دا دیتمان. دواتر وشه‌ی (لغة) ی لیکه‌وتۆته‌وه، به‌دیوویکی دیکه‌دا (له‌غ) ده‌بیت ده‌گۆریت به (له‌نغ)، هه‌روه‌ک پیشتر ئاماژه‌م به‌م شیوه‌گۆرینه‌کرد، هه‌ر وه‌ک له (سه‌ت) و (سه‌نت) دا بینیمان. دواتر که (له‌نغ) ده‌بیت به (له‌نگ)، وشه‌ی (Language) ی لیده‌که‌ویته‌وه. گویا ئه‌م وشه‌یه‌له‌گۆسا (γλώσσα) ی گریکییه‌وه وه‌رگیراوه، ئه‌مه به‌هیچ شیوه‌یه‌ک راست نییه. هه‌روه‌ک پیشتر ئاماژه‌م پێداوه، بیخی هیچ وشه‌یه‌ک له‌سی پیت تینا په‌ریت. له‌زمانی کوردی و فارسییدا، هه‌ر له وشه‌ی (زه‌ف) ده‌وه، هه‌ر وه‌ک چۆنوشه‌کانی (ده‌ف، ده‌و، ده‌م) پیکهاتبوون، به‌هه‌مانشیوه، وشه‌کانی (زه‌قان، زه‌وان، زه‌مان) دروست بوونه، دواتر گه‌شه‌یان کردووه‌بۆ (زقان، زوان، زمان).

هروهها دواى ئوهى كه (دهف) گوراوه بو (دهت)، وشهى (چهژ) و دواتریش (چیژ) ی لیکه وتوتهوه، كه کردارى (چهژتن- چهستن) و (چیژتن- چیشتن)، دروست بووه. دواترپهگى وشهكه بووه به(چیشت) و(چهژت)، كه بهرانبهر وشهى (Taste) ی ئینگلیزییه، له ههمان کاتیشدا وشهى (چیشت) له (رهگى کردار) هوه بووه به (ناو) و واتاپهكى دیکه ی وهرگرتوه.

هروهك پیشتر دیتمان، له وشهى (تهف) هوه، وشهکانى (تهو، تهه، تام، تهمام) دروست بوون، به ههمان شیوهیش كه (دهف) دهییت به (دهف، دهو، دهه، تم) له وشهى (تم) هوه،(تام) و (تام) و دواتر (طعم) دروست بووه، كه ههمان مانای (چیژتن- چیشتن) ی ههیه. ههر وهك چۆن له زمانى کوردیدا له وشهى (چیژ) هوه (چیشت) دروست بووه، له زمانى عهره بییشدا به ههمان شیوه، له وشهى (طعم) هوه (طعام) دروست بووه. هروهها دهسته واژه ی (تامه زرو)، له ههر دوو وشهى (تام) و (ئاره زوو) دروستبووه، وشهكه پیشتر (تامه زوو) بووه، كه به هوى جیگورکیى پیته کانه وه، بووه به (تامه زرو). ئەم وشهیه له زاراوه ی لوریدا ههر به (تهمارزو) له قز ده کریت.

هروهك دیتمان كه (لهف) گورا بو(لهت)، جاریکى دیکه دهگوریت بو(لهن) و له زمانى عهره بییدا وشهى(لذة) و (لذیذ) و چه ندین وشه و دهسته واژه ی نوپى لیده كه ویته وه.

دهسته واژه ی (دواندن دواندن) یش له (دهف- دهو) هوه دروست بووه. ئیستا وشهیهكى دیکه دینین كه بریتیه له (خهت)، ئەم وشهیهش به چه ندین شیوه گوراوه، كه ههندیکیان ههمان مانای ههیه له زمانه جیوازه کاند، وه ههندیکیان واتاکیان گوراوه له ههمان زماندا، بهم شیوهیه: (خهت) ← (قهت، قهس، قاس، قهه، قه ی، كه د، كه ی، قهش، كهش، قهف، قهپ، قهب، قهو، قهه، قهه، قام)، گه سه رنج بدهینه وشهکانى (تهف، تهو، تهم، تام) ده بینین كه (قهف، قهو، قهه، قام) به ههمان شیوه دروست بوون.

بهو به شهى كه لاشه ی درهختیکى پیکهیناوه، دهگوتریت (قهه)، به ئهستورایى درهخت دهگوتریت (قهه)، به پته و بییه كه ی دهگوتریت (قهف- قهو)، وشهى (قهوه) ی کوردی و(قهه- قوه) ی فارسى و (قوة) ی عهره بیى لیکه وتوتهوه. بو به رزییه كه ی (قام) دروست بووه، دواتر(قامه) ی عهره بیى لیکه وتوتهوه، بنۆره دهسته واژه ی(قهه و قامهت)، هروهها له (قهه) ی شهوه (قیافه) دروستبووه، بنۆره(قهه و قیافه). هروههاله وشهى (قهو) و(قهب) هوه، بو بارستایی (قهواره) و (قهباره) دروستبووه، دواتر

وشه‌ی (قه‌واله) ی لیکه‌وتۆته‌وه. هه‌روه‌هاله (قه‌پ)هوه بۆ کیش، (قه‌پاندن)دروستبووه، دواتر(قه‌پان)مانای کیشانی له خۆگرتوووه و له عه‌ره‌ببیدا بووه به(قبان).هه‌روه‌ها به‌دیویکی دیکه‌دا(قه‌د)، (قه‌و)،(قه‌ی)(قه‌س)، له زاراوه جیوازه‌کانی ناو کوردیبیدا بۆ پێوانه‌ی درێژی به‌کار هاتوووه، ده‌سته‌واژه‌ی(مقیاس) ی عه‌ره‌بی لی‌ره‌وه دروست بووه. هه‌روه‌ها وشه‌ی (قاس) له کوردیبیدا بۆ پێوانه‌ی چیله‌یی (مکیال) به‌کارهاتوووه، بۆنمونه: (قاسی یه‌ک ربه‌ گه‌نم) .

(خه‌ث)که دواتر گۆراوه بۆ (قه‌د) بریتییه له لاشه‌ی سه‌ره‌کیی دره‌خت و دواتر، لق و پهل و پۆیلیده‌بیته‌وه. هه‌ریۆیه له سیسته‌می حوکمرانیدا واتای (رابه‌ر، پیشه‌وا، سه‌رکرده‌) ی لیکه‌وتۆته‌وه. دواتر له شیگه‌رییه‌کانی بیخی وشه‌دا، زیاتر له‌سه‌ر ئه‌م بابته‌ ده‌دویم.

هه‌ر بۆ یه‌ له‌زمانی عه‌ره‌ببیدا وشه‌ی (قه‌د) واتای (رئیس)ی له خۆ گرتوووه، (فه‌رخ) یش که به‌مانای (بچووک) دیت ، وشه‌ی (فه‌رع- فرع) ی لیکه‌وتۆته‌وه. شایانی ئاماژه‌یه‌ بیخی وشه‌ی (فه‌رخ) کوردییه‌ به‌ هۆی جیگۆرکیی پیته‌وه، وشه‌ی (خه‌رف) و(خه‌لف)ی لیکه‌وتۆته‌وه.دواتر به‌ دوورو درێژی له‌سه‌ر بیخی وشه‌ی(فه‌رخ) ده‌دویم.

گه‌ر سه‌رنج ده‌ین ده‌بینین ، هه‌موو پیته‌ نه‌بزوینه‌کان له (خ) که‌وتونه‌ته‌وه ، ته‌نها پیته‌ (ناسال)ه‌کانی وه‌ک (ن) و(م) نه‌بیت، هه‌رچه‌نده‌ ده‌کریت هه‌ندیجار، ئه‌وانیش به‌شیوه‌ی ناراسته‌وخۆ دروستبن، به‌لام ناوازه‌ و ده‌گه‌من، بۆ نمونه ، تائێستاله‌شیگه‌رییه‌کاندا، پیتی (ن) مان نه‌بینیوه دروست بیت، به‌لام پیتی(م) مان به‌رچاوکه‌وت، که‌ به‌شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ ، له‌ ریگه‌ی پیتی(و) هوه دروست بوو، که‌ ئه‌ویش له‌ ریگه‌ی (ف) هوه دروست بوو، وه‌ک له‌ (ده‌ف، ده‌و، ده‌م)، و(چه‌ث، چه‌ف، چه‌و، چه‌م) دا بینیمان.

له‌گه‌ل ئه‌وه‌دا که‌ هه‌ردوو پیتی(ن) و(م) له‌ ریزی پیته‌کانی سه‌ر به‌خیزانی (خ) نیین، به‌لام له‌ زمانه‌ کۆنه‌کاندا، ده‌وریکی گرنگیان هه‌بووه، له‌ گۆرانی فۆرمی وشه‌ ، یان واتا‌کانیان،هه‌روه‌ک پیشترله‌ وشه‌ی (سه‌ت) دا بینیمان، که‌ وشه‌که‌ له‌گه‌ل (ن) ده‌بیت به‌(سه‌نت)، له‌گه‌ل (م) یشدا ده‌بیت به‌ (سه‌تم). یان (چه‌ند- چ هه‌ند)، که‌ بیخه‌که‌ی بریتیه‌ له‌ (کی هه‌ند)، دواتر ده‌بیت به‌ (کوانت) و وشه‌ی (Count)ی لێدروست، دواترله‌گه‌ل(م)ده‌بیت به‌ کوانتم، یان (زگ، سک، شک) له‌ فارسیدا ده‌بیت به‌ (شکم)،یان (ئه‌جه‌ل) ده‌بیت به‌ (ئه‌نجه‌ل) ، یان (وه‌ث) که‌ دواتر گۆراوه‌ بۆ(به‌ت) و(بت)، له‌ گه‌ل (ن) ده‌بیت به‌ (وه‌ثن).

رهنگه پرسپاریک بیته پیشه‌وه، ئەگەر(خ) یه‌که‌مین پیتی زمان بووبیت و پینه‌کانی دیکه له‌دوای ئەوه‌وه دروست بووبیتن و به‌ر له‌وه هیچ پیتیکی دیکه نه‌بووبیت، ئە‌ی چون ده‌توانین پیتیکی دیکه بینین و له‌گه‌ل(خ) دا وشه‌ی لیبسازینین، (وهک له (مه‌خ- مه‌خ) و) (واخ - واخ) دا بینیمان؟! وه‌لامه‌که‌ی ئەوه‌یه که مروّف به‌رله دروست بوونی زمانی ئاخوتن (لیره مه‌به‌ست له‌زمان، واتا زانستییه‌که‌یه‌تی، لینگویستیکس- linguistics (توانای ده‌رپرینی زور ده‌نگی هه‌بووه، به‌تایبه‌تی توانای ده‌رپرینی هه‌موو ده‌نگه‌ی ئاوه‌له‌کان، و له‌گه‌ل چه‌ند ده‌نگی کونسۆنانتیش، به‌تایبه‌تی ده‌نگه‌کانی (م) و(ن) که له‌ ده‌روه‌ی ئەوخیزانه‌ن. هه‌ر وهک چونکه‌ پشیله‌ زمان نازانیت، به‌لام ده‌توانیت بلّیت (میاو) و ده‌نگه‌کانی (م- ی- ا- و) ده‌رپریت.

ئەوه‌ی سه‌روه‌ه کورته‌یه‌ک بوو، له‌و گۆرانه‌ی که به‌هۆی په‌رشبوونی پینه‌کانی (خ) و(ث) هوه دروست بوون، له‌ شیکه‌رییه‌کانی داها‌توو، به‌شیوه‌یه‌کی رووتتر و فراوانتر، ئەنجامی نوێ ده‌بینین.

ئێستا ده‌گه‌رپینه‌وه سه‌ر پیتی (خ) و(ب) زیاتر سه‌لماندنی نه‌قه‌ره‌که، نمونه‌ی زیاتر ده‌هیننه‌وه، له‌سه‌ره‌تادا به‌ گۆرانه‌رییه‌ ساده‌کان ده‌ست پیده‌که‌ین و دواتر به‌ره‌و ئالۆزتر ده‌رۆین.

وشه‌ی (بیخ)، ده‌بیت به‌ (بیخ) و(بیث)، که له‌ ئینگلیزیدا ده‌بیت به‌ (Base) و به‌مانای (بناغه)، (اساس)، (قاعدة) دیت.

هه‌روه‌ها وشه‌ی (نفخ) (نه‌فه‌خ)، که بووه به‌ (نفث) و (نفخ)، دواتر هه‌ردوو وشه‌ی (نفس) و(نفخ) ی لیدرۆستبووه، که بیخی ئەم وشه‌یه بریتیه له‌ (فاث)، که وشه‌کانی (قات)، (بات)، (باد)، (با)، (وا)، (هه‌وا) شی لیدرۆست بووه، له‌ داها‌توویدا زیاتر له‌سه‌ر ئەم وشه‌یه ده‌دویم.

وشه‌یه‌کی دیکه که بریتیه له‌ (په‌خ)، که ئەمیش دوو وشه‌ی (په‌ث) و(په‌خ) ی لیدرۆست ده‌بیت، که (په‌ث) له‌ ئینگلیزیدا ده‌بیت به‌ (Rat) و (په‌خ) یش له‌ کوردیدا ده‌بیت به‌ (په‌سوق) که هه‌ردووکیان به‌ مانای مشکێ گه‌وره‌ دین.

وشه‌ی (خثار) که به‌ مانای ئەستیره‌ دیت، هه‌ر دوو وشه‌ی (ختار) و (ستار) ی لیدرۆست ده‌بیت، دوای گه‌رداندن ده‌بیت به‌ (ئه‌ختار)، دواتر ده‌بیت به‌ (ئه‌ختار)، (ئه‌ختار)، (ئه‌ختار) دواتر وشه‌ی (ئه‌ختار) و (ئه‌ستار- ئەستیر)، دواتر له‌ وشه‌ی (ئه‌ختار) هوه، چه‌ندین واتا و ناوی نوێ که وتۆته‌وه له‌ زمانه‌ جیوازه‌کاندا، به‌ پێی نه‌قه‌ره‌ی رۆکیرو، به‌م شیوه‌یه گۆرانه‌ریی له‌م وشه‌یه‌دا دروست بووه: (ئه‌ختار) ← (ئه‌ختار) ← (ئه‌شتار- عه‌شتار) ← (ئه‌خترا دۆث - ئەفترا دۆث- ئەفترا دۆث) ← (ئه‌شترا دۆث-)

ئەفرا دۆت) - (ئەفرۆ دیت)... هتد، بۆیه بۆ شاییم خستۆته ناو دەراستی وشەکانەو، چونکە مۆرفیمەکانی (دۆث) و (دۆت) و (دیت)، لە زمانە جیوازه‌کاندا کە وتونەتە سەر وشە ئەسلییە کە و پێوەندییان بە وشە ی ئەستێرەو هە نیه.

لە وشە ی (چاخ) هەو، هەردوو وشە ی (چاخ) و (چاڤ) دروست دەبیت، دواتر، (چاخ) لە فارسیدا دەبیت (چاه)، لە کوردیییدا (چاڤ) دەبیت بە (چال).
 وشە ی (دەرڤ)، دەبیت بە (دەرڤ) و (دەرڤ)، کە وشەکانی (دەرڤ)، (دەرک)، (دەرس) ی لیدەکە ویتەو.

وشە ی (دوڤ) دەبیت بە (دوڤ) و (دوڤ) و وشەکانی (دوڤ) و (دوڤ) ی لیکە و تۆتەو، کە بەمانای دورینه‌و هە دێ، بنۆرە دەستەواژە ی (پینه‌دۆز) یان (دوڤخین) بەمانای پیکەو لەکاندن دیت، بنۆرە دەستەواژە ی (بەند دوڤخین)، کە دواتر بوو بە (بەندوڤخین) و (بەنەخوین)... هتد، لە دەستەواژە ی (دوختگەر)، وشە ی (دوختەر) کە و تۆتەو، کە بۆ پیشە پیکەو لەکاندن ئیسکی شکاو، بەکارهاتوو، لە هەندێ زمانی ئەو روپیدا بوو بە (Doctor)، شایانی ئاماژە یە کە لە زمانی سکۆتله‌ندیابە (دختۆر) لەقز دەکریت. لە زۆر بە ی زمانە ئەو روپییەکاندا، دکتۆر ناوی جیوازی هە یە، وەک: (Artz)، (medicus)، (physician)، medico ... هتد. دواتر لە زمانی گریکیدا، دوا ی گۆرانی دەنگی (د) بۆ (ی) و، گۆرانی دەنگی (خ) بۆ (ه)، (دوختەر) بوو بە (یۆتەر) دوا ی ئەو هە ی کە (ۆش) ی لێ بارنزاو، بوو (یۆتەرۆش) و (یاترۆش) (γίατρος).

هەروەها لە وشە ی (دوخت) هەو (دوست) کە و تۆتەو، وەک زانیمان کە دوخت بەمانای یە کگرتن، یان پیکەو لەکان دیت، ئیتر لێرەو وشە ی (دوست-دۆست)، بەمانای یە کگرتنی دوو کەس، یان پیکەو گونجان دیت.

لەسەر بنەمای گۆرانی (خ) و (ث)، پێسایە ک دروستکراو، کە (خ) بۆ پەگی چاوگی کرداری رابردوو (بن فعل ماضی)، وە (ث) بۆ پەگی کرداری داها توو (بن فعل مضارع) بەکار دەهیندریت. پیتی (خ) هەروە کخۆی ماو هتەو، (ث) یش گۆراو بۆ (ز) و (س)، (ش). لە بەر ئەو هە ی کە نەتەو هە ی فارس، خاوەن دەوڵەت بوون و زمانیکێ ستانداردیان هە یە، ئەم یاسایە پە پەرەو دەکریت، بەلام لە زمانی کوردیدا ئەمە فەرماو ش کراو، تەنھا لێرە و لەو ی لە هەندێ زاراو هە ی جیوازا ئەم پە پەرەو بە کار دیت. ئیستا چەند نموونە یە ک دەهینینه‌و، لێرەدا کەسی یە کە کەمی تاک بە کار دینین.

چاوگ	رهگی کردار	کرداری پابردوو	کرداری داهاتوو
انداختن	انداخت	انداختم	می اندازم (میاندازم)
دوختن	دوخت	دوختم	می دوزم
باختن	باخت	باختم	می بازم
شناخت	مشناخت	شناختم	می شناسم
فروختن	فروخت	فروختم	می فروشم
پختن	پخت	پختمی	پزم...هتد

وهک دیاره له دهسته‌واژه‌ی (آش پخت) هوه (ناشپه‌ز) دروست بووه. که‌واته ده‌توانین بلین پیتتر وشه‌یه‌ک هه‌بووه به ناوی (ته‌په‌خ) که به‌مانای مه‌نجه‌ل هاتووه، هه‌ردوو وشه‌ی (ته‌په‌خ) و (ته‌په‌ز) ی لیکه‌وتوته‌وه، له به‌ر ئه‌وه‌ی که له زمانی کوردی و فارسییدا، وشه‌ی نوئ جیگه‌ی وشه‌ی (ته‌په‌ز) ی گرتوته‌وه، وهک ، دیگ، قازان، قابله‌مه، مه‌نجه‌ل... هتد، ئه‌م وشه‌یه له ناوچوووه، به‌لام هاوبیخه‌که‌ی له زمانی عه‌ره‌بیدا هه‌یه، که هه‌ردوو وشه‌ی (طبخ) و (طباخ) ی لیکه‌وتوته‌وه.

گه‌ر سه‌رنجی وشه‌ی (باخت- باز) یش بده‌ین، ده‌بینین که چۆن هه‌مان وشه، مانا و اتاکانی ده‌گۆریت، (گیان باخت) یان (گیان‌بخت) به مانای فیدائی دیت، به‌لام (گیان‌باز) به‌مانای قاره‌مان دیت، (سه‌رباز) یش به‌مانای جندی دیت، هه‌ر سی ده‌سته‌واژه‌که له به‌ره‌تدا یه‌کن، به‌لام‌مفورمه‌کانیان گۆراوه.

وهک له‌سه‌ره‌وه بینیمان که هه‌ردوو ده‌نگی (خ) و (ث) له پیزمانی فارسیدا هه‌یه، به‌واتایه‌کی دیکه‌ده‌نگه‌کانی (سینتۆم) و (سه‌تیم)، ئه‌مه‌ش به لگه‌یه‌کی دیکه‌یه، بۆ نادروستی ئه‌و تیورییه.

وشه‌یه‌کی دیکه بریتیه له (خه‌مه‌ن)، لیره‌شدا دوو وشه دروست ده‌بیت، که بریتین له (خه‌مه‌ن- خمن)، (ته‌مه‌ن- ثمن)، که ته‌خمین و ته‌ثمینی عه‌ره‌بی لیکه‌وتوته‌وه، وه دوو وشه‌ی فارسی و کوردیشی لیکه‌وتوته‌وه، که بریتین له (گه‌مه‌ن- گمن)، (ته‌مه‌ن)، دواتریش گه‌مه‌ن ده‌گۆریت بۆ گمان و گومان، وهک ده‌بینین، گومان و

ته‌خمین هاوواتان ، واتا بریک که لیلی دلنیا نین، ته‌من و ته‌منیش هه‌مان واتایان هه‌یه، واتا بریکی دیاری کراو که بریتین له عومر و نرخ.

وشه‌یه‌کی دیکه که بریتیه له (میخ)، که ئه‌میش ده‌بیتبه (میخت)، (میث)، (میخ)، وشه‌ی (میخت) له ئینگلیزیدا ده‌بیت به (میکس) (Mix) به مانای تیکه‌ل دیت، له کوردیشدا هه‌ردوو وشه‌ی (میث) و (میخت) که ده‌گورین بو‌میت) و (میخت) و پاش گه‌رداندن هه‌ردوو وشه‌ی (ئامیته) و (ئامیخته) ی لیدروست ده‌بیت، که ئه‌مانیش واتای (تیکه‌ل) ده‌دن، له فارسیشدا ده‌بیت به (آمیخته). له‌لایه‌یه‌کی دیکه‌وه، (میث) ده‌بیته، (ئامیث) وشه‌کانی (ئامیز) و (ئاویز) و (ئاویزه) و (ئاویزان) ... هتدی لیدروست ده‌بیت، جگه له‌وه‌ی که (ئامیته) ش ده‌بیت به (ئاویته). له‌زمانی کوردی و له‌کیمییا دا (ئاویته) بو‌تیکه‌لبوونی ماده، به‌کار دیت و (ئاویزه) ش له‌فیزیادا بو‌تیکه‌لبوونیره‌نگی روونکی به‌کار دیت، ئاویزانیش که بو‌تیکه‌ل بوون، یان تیکه‌لانی دوو‌کس به‌کار دیت، ئیتر لیره‌وه (ئامیز) واتای باوه‌شی له‌خو‌گرتوو و (ئاویزان) یش واتای له‌باوه‌سگرتن. له‌دواتردا (ئاویزان) واتای هه‌لواسینی لیده‌که‌ویته‌وه. له‌عه‌ره‌بیشدا ئه‌و دوو واته‌ جیوازه هه‌یه، بو‌نموونه، گه‌ر که‌سینک که‌سیکی دیکه‌ی خو‌ش بو‌ویت، ده‌گوتریت: پیوه‌ی (معلق) بووه، هه‌ر لیره‌وه ده‌سته‌واژه‌ی (علاقة) که‌وتوته‌وه، وه له‌هه‌مانکادا (علق) یش به‌مانای هه‌لواسین دیت. شایانی ئاماژه‌یه که‌خودی ده‌سته‌واژه‌ی (هه‌لواسین) له‌ (ئاویزه‌وه) وه‌رگیراو، شتی‌ک که له‌به‌رزی دابندریت ده‌بیته (هه‌لاویز)، هه‌ر بو‌یه شتی‌کیش بخریته‌وه (لا‌وه)، یان بخریته (لا‌په‌ر) وه، ده‌بیته (په‌راویز).

وشه‌یه‌کی دیکه دروست ده‌که‌ین که بریتیه له (خاندەر)، که وشه‌کانی (خاندەر)، (سانده‌ر)، (ختاندەر)، دروست ده‌بن. وشه‌ی (خاندەر)، ناوی (کاندرا) ی لیده‌که‌ویته‌وه و له (سانده‌ر) یش، هه‌ردوو ناوی (ساندرو) و (ساندرا) دروست ده‌بیت. (ختاندەر) یش ناوی (کساندرا) لی دروست ده‌بیت. دوا‌ی گه‌رداندنی وشه‌ی (خاندەر)، وشه‌ی (ئه‌لیخاندەر) دروست ده‌بیت، وشه‌کانی (ئه‌لیخاندەر)، (ئه‌لیسانده‌ر)، (ئه‌لیخاندەر)، دواتر بو‌ناوی نیرینه ئه‌م وشانه دروست ده‌بن، (ئه‌لیخاندرو)، (ئه‌لیساندرو)، (ئه‌لیکساندرو - ئه‌لیگزاندرو)، بو‌ناوی مینه‌ش، (ئه‌لیخاندرا)، (ئه‌لیساندرا)، (ئه‌لیکساندرا - ئه‌لیگزاندرا) ... هتدی

وشه‌یه‌کی دیکه دروست ده‌که‌ین که بریتیه له (خواخ)، که دوو وشه‌ی (خواخ) و (خوات) ی لیدروست ده‌بیت، ئه‌م دوو وشه‌یه له‌زمانی کوردی و فارسیدا ده‌گورین بو‌ (خواه - خوا) و (خواس)، دواتر ئه‌م دوو وشه‌یه بوون به (هوا) و (هواس)، دواتر وشه‌ی (هیوا) دروست بووه، هه‌روه‌ها ده‌سته‌واژه‌ی (هه‌وا و هه‌وه‌س) یش

که وتوته وه، دواترئه م وشانه که وتونه ته ناو زمانی عه ره بییه وه و وشه ی (هوایه) یشی لیدر وست بووه، له کوردی و فارسیشدا دهسته واژه ی (هه وادار) لیکه وتوته وه. له کوردیدا (خواس) ده گوریت بۆ (خواز) و (خاز) دهسته واژه ی (ئازیا خواه) و (ئازادیا خواه) دروست بووه، دهسته واژه کانی (خوازیار)، (خوازیبئی)، (خوازگه - خۆزگه) دروست بووه، دوا ی ئه وه ی که (خۆزگه) ده بییت به (خۆزیا)، دواتر وشه ی (خۆلیا- خولیا) ی لیده که ویته وه، ههروه ها کرداری (خواستن) یشی لیده که ویته وه. وشه ی خواستنیش ده گوریت بۆ (هواستن) و دهنگی (هی) ده سویت، ده بییت به (واستن) و دواتر ده بییت به (ویستن). له زاراه ی لوریدا (خوازه ندی) ده بیته (هازبه ندی)، لیره دا به دوری نازام که وشه ی (Husband) یئینگلیزی لیره وه هاتبیت، که به مانای میرد دیت، چونکه واتای هازبه ند، بۆ ئه و که سه ده گه رپته وه که خوازیبئییه که ی ئه نجام داوه، که دواتر ده بییت به میرد، چونکه له ئینگلیزیدا هازبه ند هیچ ریشه یه کی نییه.

وشه یه کی دیکه که بریتییبه له (خیر)، که ههردوو وشه ی (خیر) و (ثیر) ی لی دروست ده بییت. ئه م وشانه دوا ی گهرداندن دهن به (خیرا) و (ثیرا) دواتر که خیرا ده بییت به (هیژا) و (ههرا)، وشه ی (Hurry) یئینگلیزی لیده که ویته وه. (ههرا) له زمانی کوردیدا که به مانای رۆیشتنی خیرا دیت، که له باری کرداردا ده بییت به (ههراکردن)، که به زمانی عه ره بی به مانای (رکض) دیت، که سانیک هه ن که به ههله، له بری ئه م دهسته واژه یه، دهسته واژه ی (راکردن) به کاردینن، که له راستیدا راکردن، بریتییبه له دیویکی دیکه ی (رپکردن) که به عه ره بی به مانای (سیر) یان (مشی) دیت.

وشه ی (ههرا) دواتر وشه ی (ههرا) ی لیده که ویته وه، له زمانی عه ره بییدا ده بییت به (ههرا). به دیویکی دیکه ش دا (ههرا) ده بییت به (ههلا)، له عه ره بییدا ده بییت به (ههرا). به دیوه که ی دیکه شدا له (ثیرا) وه وشه ی (سرع) ده که ویته وه، دواتر وشه ی (سرع) دروست ده بییت. هه ر به م شیوه یه ش وشه ی (صرع) دروست ده بییت، که وشه ی (صرع) ی لیده که ویته وه، که هاومانای (ههرا) ی کوردییبه. ههروه ک ده گوتریت (ههرا که وته نیوانیانه وه)، یان (صیراع که وته نیوانیانه وه).

وشه یه کی دیکه ی که به مانای رۆیشتنی خیرا دیت، له زمانی کوردیدا بریتییبه له (دهوین) یان (دهوان)، دهسته واژه ی (دهودهوان) به مانای (هروله) ی عه ره بی دیت، که خودی (ههروهل) یشهاوبیخی (ههرا) یه و به مانای (ههراکردنی ئارام) دیت. دوا ی ئه وه ی که وشه ی (ههلا) ده گوریت بۆ (ههله) له ههردوو وشه ی (ههله) و (دهوان)، دهسته واژه ی (ههله دهوان) دروستبووه، که له هه ندی زاراه دا به (ههله داوان) له فز ده کریت. ههروه ها دوا ی ئه وه ی که وشه ی (ههله) ده گهردیندریت بۆ (ههله ک)،

دهسته واژه‌ی (هه‌له‌که‌سه‌ما) دروست ده‌بیت که به‌مانای (رقص السریع) دیت، به‌لام ئەم وشه‌یه دواتر واتایه‌کی دیکه‌ی له خو گرتوو، دواتریش وشه‌ی (هه‌له‌ک) و (هه‌لاک) واتای ماندوو له خو ده‌گریت و له زاراوه‌ی که‌له‌پیدا به‌همان شیوه‌ی (هه‌لاک) له‌فز ده‌گریت، و له هه‌ندی زاراوه‌شدا بووه به (هیلاک). دواتر له زمانی عه‌ره‌بیدا ده‌بیته (ه‌لک)، دواترله وشه‌ی (ه‌لک) هوه، ده‌سته‌واژه‌ی (ته‌لکه) دروست ده‌بیت، جاریکی دیکه ئەم وشه‌یه، له‌زمانی عه‌ره‌بیه‌وه ده‌گه‌رپته‌وه ناو زمانی کوردی و وشه‌ی (تالوکه) ی لیده‌که‌ووته‌وه، که واتایگورج و خیرا ده‌دات. به‌دیوکی دیکه‌شدا له وشه‌ی (هه‌له‌ک) هوه، (هه‌له‌شه) دروست ده‌بیت.

وه‌ک بینیمان وشه‌ی (هه‌را)، به‌چه‌ندین شیوه واتاکه‌ی گورپا، وه‌ک: راکردن، په‌له‌کردن، ماندوو‌بوون، دل‌ه‌راوکی، ده‌نگه‌ده‌نگ. جاریکی دیکه وشه‌ی (هه‌را) واتایه‌کی نوێ دروست ده‌کات، که بریتیه له هه‌وارکردن، وه‌ک ده‌گوتریت: بیده‌نگ به‌مه‌یکه به‌هه‌را، لیره‌دا به‌دیوی (ث) دا، هه‌روه‌ک چۆن وشه‌ی (سرع) و (صرع) دروستبوو، ئەم‌جاره‌یان وشه‌ی (صرخ) دروست ده‌بیت، دواتریش (صراخ) دروست ده‌بیت، که هه‌واوازی (صراع) ه. وه‌ک ده‌بینین وشه‌کانی (ه‌لک) - (ه‌لع) - (ه‌رع) - (سرع) - (صرع) - (صرخ)، له‌زمانی عه‌ره‌بیدا هه‌و‌بێخن، به‌لام واتاکانیان جودان.

پیتی (ش) که ده‌که‌ووته‌وه سه‌ر وشه، ناوی چاوگ دروست‌ده‌کات، دواي ئەوه‌ی که وشه‌ی (خیر) گورپاوه بو (هیر)، له‌گه‌ل پیتی (ش) دا وشه‌ی (هیرش) پیکدین. هه‌روه‌ک پێشتر به‌کورتی ئاماژه‌م به (فاخ) دا، که ئەم وشانه‌ی لیدروست ده‌بیت، فاخ، قاث، قاتخ. وشه‌کانی (قاث) و (فاخ) ده‌گورپین بو (قاز) و (قاه‌یان) (واز) و (واه) که به‌مانای کردنه‌وه دین له‌زمانی کوردی دا. له‌هه‌مانکاتدا به‌مانای شوینیکی کراوه‌دین، له‌زمانی ئینگلیزیشدا وشه‌ی (Vast) هه‌مان مانای هه‌یه. دواتر له‌زمانی فارسیدا (واز) ده‌گورپیت بو (باز). له‌زاراوه‌ی که‌له‌پیدا ده‌گوتریت: ده‌ره‌گه‌وازکه، یان ده‌ره‌گه‌واکه، له‌فارسیشدا (درا بازکن) و (در را واکن)، دواتر وشه‌ی (قاث) ده‌گورپیت بو (قاثا)، له‌کرمانجیدا ده‌بیت به (قالا) و له‌سورانییشدا ده‌بیت به (والا) وه‌ک ده‌گوتریت ده‌رگاکه‌والایه، دواتر (والا) ده‌گورپیت بو (ئالا) ده‌سته‌واژه‌ی (به‌ر-ئالا) (به‌ر-لا)، که واتای (به‌ر-کراوه) ده‌دات، وه‌له‌کرمانجیدا له‌واتای (ده‌ر-کراوه) دا، ده‌سته‌واژه‌ی (ده‌رباز) و (ده‌رباس) دروست ده‌بیت. هه‌روه‌ها (قاثا) له‌عه‌ره‌بیدا بووه به (فاض-فضاء)، که به‌مانای بو‌شایی دیت، قالا به‌مانای بو‌شایی و کراوه‌دیت، له‌کاتیکدا ده‌نگی (ف) ده‌گه‌رپته‌وه بو (خ)، وشه‌ی قالا ده‌بیت به (خالا) له‌عه‌ره‌بیدا ده‌بیت به (خلاء)، ده‌سته‌واژه‌ی (خالوان-خالاقان) به‌مانای (رجل الفضاء) دیت،

له فارسیدا بووه به (خهله بان- خلبان) كه واتاكه‌ی گۆراوه و مانای فرۆكه‌وانی له خوگرتوووه. ههروه‌ها له ههردوو وشه‌ی (قائا) و (خالا)، له زمانی عه‌ره‌بیدا (فاضی) و (خالی) دروست بووه، كه به مانای بۆش دین. ههروه‌ها (قائی) به مانای بۆشایی نیوان دوو چیا هاتوووه، كه بریتییه له (دۆل)، له ئینگلیزیدا بووه به (قائلی) (Valley)، دوا‌ی ئه‌وه‌ی كه (قائی) گۆراوه بۆ (قائتی) له عه‌ره‌بیدا بووه به (وادى)، له كوردیشدا (قائلی) بووه به (والی) دواتر وشه‌ی (گه‌لی) ی لێكه‌وتۆته‌وه. ههروه‌ها (قائخ) یش، وشه‌كانی، فتح، فسح، فسح، وسع، فرق، فضح، وضح... ی لێكه‌وتونه‌ته‌وه، كه چه‌ندین واتای نوێی له خوگرتوووه، به‌لام هه‌موو واتاكان هاوبیخ، (فه‌تح) به‌واتای كردنه‌وه (فه‌سح) به مانای فراوانكردن و كردنه‌وه‌ی بۆشایی دیت، (فه‌سح) به مانای بۆشایی نیوان دوشت دیت، (فه‌رق) هه‌مان واتای هه‌یه، (وسع) به مانای فراوانكردن دیت، (فضح) به مانای په‌رده له‌سه‌ر لادان دیت، (وضح) یش هه‌مان واتاو به مانای روونكردنه‌وه دیت. هه‌روه‌ها سكاالا بریتییه له ده‌رپرینی دیوی ناوه‌وه (ناخ) ی مرۆف، ماناكه‌ی له (فضح) و (وضح) هه‌وه نزیكه، به‌لام له‌رووی واتاو جیواز، كه له دوو وشه‌ پێكهاتوووه (سك + ئالا)، واتا كردنه‌وه‌ی سك (زگ)، به‌واتایه‌كى ديكه بریتییه (هه‌ل‌پشتنی ده‌ردی دل)، له قوناغی‌كدا (سك) ده‌گۆریت بۆ (شك) هه‌ر لێره‌وه وشه‌ی (شك) واتای گومان ده‌گرێته‌ خو، واته (ئه‌و شته‌ی كه په‌نه‌انه له ناخی مرۆفدا). دواتر له زمانی فارسیدا (شك) ده‌گۆریت بۆ (شكم). هه‌روه‌ك له‌سه‌ره‌وه بینیمان كه واتایه‌كى ديكه كردنه‌وه بریتییه له (واه)، لێره‌وه، له هه‌ردوو وشه‌ی (شك) و (واه)، (شكواه) دروست ده‌بیت، كه ئه‌میش به مانای كردنه‌وه‌ی (زگ) دیت و له عه‌ره‌بیدا ده‌بیت به (شكوی)، كه له گه‌ل (سكاالا) هاوبیخ و هاوواتان، به‌لام له دوو فورمی جیوازدا. كه (سك) و (شك) هاوبیخ و هاوواتان، وه (ئالا) و (واه) یش هاوبیخ و هاوواتان.

شایه‌نی ئاماژه‌یه، كه هه‌یچ په‌یوه‌ندییه‌ك نیه‌ له نیوان (جودا) و (جیواز) دا، ته‌نها ئه‌وه نه‌بیت كه له‌رووی واتاو لیکدی نزیکن، وه له‌رووی فورمیشه‌وه. وشه‌ی (جیواز- جیواز) له هه‌ردوو وشه‌ی (جی) له‌گه‌ل (واز) دروست بووه، كه به‌عه‌ره‌بی ده‌بیته (فسح المجال)، یان گه‌ر ته‌رجومه‌ی حه‌رفی بکه‌ین، ده‌بیت به (فرق المكان)، به‌لام (جودا) له هه‌ردوو وشه‌ی (دو) له‌گه‌ل (جا- جی) دروست بووه، كه بووه به (دوجا) واته (دوو پارچه) یان (دوله‌ت) یان (دوجی)، دواتر به‌هۆی هه‌له‌ده‌رپرین و جیگۆرکی پێته‌كانه‌وه بووه به (جودا) له كوردیشدا بووه به (جودئ) و (جوجئ)، تا ئیستاش له زاراوه‌ی به‌ختیاریدائهم وشه‌یه به (دوجا) له قز ده‌كریت.

یهک شتن، به لآمدوو فۆرم و واتای جیوازیان پیهیناوه. له زاراوهی موکریانیدا، دواى ئه وهیکه وشهى ئاویتتهی (ئیسستا) هه مان واتای وشهى سادهی (سات) ی له خوگر توه، جاریکى دیکه له گه ل (ئه م) دئاویتته کراوه و وشهى (ئه مئیسستا - ئه میستا) ی لیډروس تکراره.

له زمانى کوردیدا زۆر وشهى دیکه هه ن که به شیوهى وشهى ئاویتته، واتای وشهى ساده دهگه نه ن. بۆ نمونه : وشهى که نین، له له کرداریپی که نینه وه (پیکه نین) دروست بووه، دواتر گهر ئه م کرداره دوباره بیته وه، ده بیته به (پن پیکه نین). یان (ئاخۆش) که به مانای ئامیز دیت، له فارسیدا بووه به (آغوش)، ریشهى وشه که بریتیه له (کۆش) و بیخه که ی بریتیه له (خوٹ). دواى ئه وهى که (ئاخۆش) گۆراوه بۆ (ئاوهش)، له کرداری به ئاوهش گرتن وه، (به ئاوهش) بووه به (باوهش)، دواتر گهر ئه م کرداره دوباره بیته وه، ده بیته به (به به ئاوهش گرتن - به باوهش گرتن). یان وشهى (وهر - قهر - بهر) به مانای به شیکی میشک دیت، که ئه رکی وریایی و به ئاگاییه یه، ههروهکله کرمانجیدا دهگوتریت: (به رى خو بده، قهرى خو بده)، وشهى وریا لیډروه دروستبووه که بریتیه بووه (وهریا)، به رى خو بده و وریابه هاوواتان. له کاتیکدا وشهى (وهر) دهگه ر دیندریت، ده بیته به (ئاوهر) یان (ئاقر) و واتاکه ی دهگۆریت وواتای (ئیمان) (عه قیده) دهگه یه نیت، واتا شتیک که بیروهوشی مروف باوه رى پیی هه بیته. که سیک که (ئیمان) ی به شتیک هه بیته، ده بیته که سیکی (به ئیمان)، به واتایه کی دیکه، که سیک که (ئاوهر) ی به شتیک هه بیته، ده بیته که سیکی (به ئاوهر)، لیډروه (به ئاوهر) بووه به (باوهر)، ئیتر لیډروه (باوهر) واتای (ئیمان) له خو دهگرتیت و که سیکی به ئیمان ده بیته به که سیکی به باوهر.

نمونه یه کی دیکه، که بریتیه له وشهى (خاخ)، وهک ده بینین که ئه م وشه یه له گه ل ئه وهى پیشتر هیچ جیوازیه کیان نییه. وهک پیشتر ئاماژه م پیداره، که زمان له ئه زه لدا له ته نها وشه یه ک پیکه اتوه. ئیتر ئه و وشه یه به چه ند رچکه یه کی جیواز و به قوناغی جیوازا ده شه ی کردوه، ئیدی تا وایله اتوه که ، وشه کان له پروویشیوه و واتاوه، به ته واوی لیکی دوورکه وتونه ته وه، به هه مانشیوه ی گه شه ی ژینه وه ران. ههروهک پیشتریش ئاماژه م پندا که بهر له قوناغی داهینانى نووسین، پیتی (خ) په رش بووه بۆ دوو کۆمه له ی سى دهنگی که بریتین له: (خ،خ،ت) و (ت،خ،خ)، به لام دواى قوناغی نووسین، پیتی (خ) ته نها دوو دهنگی (خ) و (ت) ی لیده که ویتته وه، وهک له نمونه که ی پیشودا بینیمان.

ئه مجاره یان وشه ی (خاخ) په رش ده که یین بۆ قوناغیه ر له نووسین، وه کۆمه له ی

(خث) هه‌لده‌بژیرین، که ئەم وشانه‌مان دەستدەکه‌وێت: (خثاخث)، (خاخث)، (ثاخث)، (خثاخ)، (خثاخ)، (خثاخ)، (خاخ)، (خاث)، (ثاث)، (ثاخ). وهک دەبینین، دهنگه تاکه‌کان دووباره‌ی هه‌مان نمونه‌ی پیشوون، رهنگه‌دوای گه‌شه‌کردنیا، هه‌مان فۆرمی وشه‌کانی پیشوو دروستبکهنه‌وه، به‌لامه‌مان واتایان نابیت، ئیتر لیره‌وه وشه‌ی (هاوشیوه) (متشابه) دروست ده‌بیت.

ئێستا دین وشه‌ی (ثاخث) هه‌لده‌بژیرین، که وشه‌ی (تاخت) ی لیدروست ده‌بیت، دواتر ئەم وشه‌یه ده‌بیت به‌(ته‌خت). دواتر ده‌گه‌ردینریت و وشه‌ی (تاخته) یان (ته‌خته) دروست ده‌بیت. ته‌خته به‌ شتی‌ک ده‌گوتریت که روویه‌کی ساف و ته‌ختی هه‌بیت، به‌لام ئەم‌رۆ زیاتر واتای داریکی ته‌ختی شیوه ئەندازه‌یی له‌ خو‌گرتوو.

گه‌ر بگه‌رینه‌وه بو‌ئەسلای وشه‌ی (ته‌خته)، ده‌بینین به‌ چهند قوناغیک ئەو فۆرمه‌ی گرتوو، به‌مشیه‌یه: (ثاخث) ← (ثاخته)، (تاخته)، (تاختشه). واتا وشه‌که به‌دیویدا له‌ قوناغیکدا گۆراوه بو‌ (ته‌خته)، وه به‌دیویکی دیکه‌دا گۆراوه بو‌ (تاختشه). له‌واته‌دا که به‌ ته‌ختی پادشایی گوتراوه (تاختشه)، ئیدی ده‌سته‌واژه‌ی (پاتاختشه) دروست بووه، هه‌روه‌ک له‌ کوردیی کۆندا به‌ پادشا گوتراوه (پاتاختشه)، دواتر ئەم وشه‌یه گۆراوه بو‌ (پاته‌خشا) و (پاته‌هشا) و (پاتشا) و (پادشا) و (پاشا). دواتریش له‌ قوناغیکی دیکه‌دا، له‌ وشه‌ی (ته‌خت) هوه، ده‌سته‌واژه‌ی (پایته‌خت) دروست بووه، هه‌رچه‌نده‌هه‌ردوو ده‌سته‌واژه‌که، یه‌ک ئەسلای هه‌یه، به‌ دوو شیوه و واتای جیوازی لیکه‌وتۆته‌وه. هه‌روه‌ها له‌ وشه‌ی (ثاث) یشه‌وه، وشه‌ی (تاج) دروست بووه، که هه‌مان مانای (ته‌خت) ی هه‌یه، دواتر واتاکه‌ی گۆراوه و واتای (Crown) ی له‌ خو‌گرتوو. به‌ دیوی (خاخ) دا، وشه‌ی (کاخ) دروستبووه، که ئەمیان واتای کۆشکی پادشایی له‌ خو‌گرتوو، ئەم وشه‌یه ئەم‌رۆ له‌ فارسیدا به‌کار دیت، بنۆره (کاخ پادشاهی). به‌ دیوی (خاث) یشدا، وشه‌ی (کاس) و (کاز) دروست بووه، که هه‌مان مانای هه‌یه، بنۆره (کاخ سفید) یان (کاسابلانکا - کازابلانکا) (Casa blanca) که به‌مانای کۆشکی سپی دین. به‌دیویکی دیکه‌شدا وشه‌ی (کاش) دروستبووه، بنۆره (خانه وکاشانه) که مانای کۆشک و خانوو دیت.

له‌ وشه‌ی (ثاخ) یشه‌وه وشه‌ی (تاق) دروست بووه، که ئەمیان واتای نه‌خشونیگاری کۆشکی پادشایی له‌ خو‌گرتوو، بنۆره (تاقوه‌سان) یان (تاقی کیسرا)، دواتریش، واتای شیوه‌ی که‌وانه‌یی و زه‌خره‌فه‌ی له‌ خو‌گرتوو. وه ک بینیمان له‌ نمونه‌که‌ی پیشوتریشدا، وشه‌ی (تاق) دروستبوو، به‌لام ماناکانیا جیوازان، له‌ به‌ر ئەوه ئەم دوو وشه‌یه هاوشیوه‌ن.

هروهک بیشتر بینمان، له قوناغیکدا که وشه که (تاخته) بووه، دواتر گوراوه بو (تاهشه) و (تاشه)، که بهمانای (ساف) دیت، لیره وه دسته واژهی (تاشه بهرد) دروست بووه، که هاوتای (تهخته بهرد) ه. دواتر ئەم وشه یه گوراوه بو (تاش) و (داس)، وشه ی داش له یارییه کی کونی کورده واریددا به کار دیت که بریتیه له (سیرسکین - سی ریز کین). وشه ی (تاش) که بهمانای ساف ولوس دیت، لیره وه دسته واژهی (ریشتاشین) دروست بووه. به دیویکی دیکه دا وشه ی (تاخته)، دوا ی ئەوه ی که گورانی به سهردا دیت و ده بیت به (شهخته)، به واتای پارچه یه ک سه هۆلی تهخت و ساف دیت. له پرویه کی دیکه وه (تاخت) ده گوریت بو (تاها) و (تات)، لیره وه دسته واژهی (تاته شور) دروست بووه، که بریتیه له بهردیکی پانی ساف و ریک، که مردوی له سهر ده شور دیت.

هروهک زانیمان که (تات) بهمانای ساف و ریک (عدل) دیت. ئیتر لیره وه ئەم وشه یه، واتای ساف و ریکی ویزدانی له خوگر توه، له کوردیی کوندا به (عدل) گوتراوه (تات)، دواتر ئەم وشه یه گوراوه بو (داد).

له وشه ی (ثا) یشه وه، به دیویکدا وشه ی (تاس) دروست بووه، بنوره دسته واژهی (تاس ولوس). به دیویکی دیکه دا که (ث) ده گوریت بو (ف)، وشه ی (ثا) ده بیت به (ثا) و وشه ی (ساف) ی لیکه وتوته وه و له زمانی عه ره بیدا بووه به (صاف). به دیویکی دیکه یشدا که (ث) ده گوریت بو (ج)، وشه ی (ثا) دروست ده بیت و وشه ی (ساج) ی لیده که ویتته وه، له زمانی عه ره بیدا ده بیت به (صاج)، له زمانی عه ره بیدا، که سیک که پیشه ی سافکاری بیت، پییده گوتریت (صواج). به دیویکی دیکه دا (ثا) بووه به (ساف) و (ساو)، که واتاکه یجیوانییه کی که می هیه له گه ل وشه ی (ساف)، لیره وه وشه کانی (ساوین) - (سوان) - (سایین) - (سوین)... دروست بووه، که بهمانای سافکردن دیت.

له (تهخت) یشه وه، وشه ی (تهخت) دروست بووه و دواتر (تهختان) ی لیکه وتوته وه. به دیویکی دیکه داله وشه ی (ثا) هوه، (تاز) دروست بووه. له دیر زه ماندا، هه ر هیزیکی داگیر که ر، که هیرشیان بو سهر هه ر ناوچه یه ک کرد بیت، ئەو ناوچه یه یان تالان و ویران کردووه، واته (تاخت و تاز) یان کردووه، ئیتر له وه به دوا وه وشه ی (تازی)، واتای داگیر که ر، یان هیرشبه ری له خو گرتووه. دواتر به وسه گانه ی که بو راوکردن به کار دین و هیرش ده که نه سهر نیچیره کان، گوتراوه سه گی (تازی) که دواتر ئەم وشه یه چه ندین گورانکاری به سهردا هاتووه، وه ک: تاژی - تاجی - تانجی. گه ر سهرنج بده ی، ئەو (ن) هی که وتوته سهر وشه ی (تاجی)، له هه مان دسته واژه ی (تاجی) پادشایی دا پرویداوه، له هه ندی زاراوه دا به (تاج) ده گوتریت (تانج).

شوقىنىزمى زمانى، كارىگەرىيى زمانەكان
لەسەر يەكدى، گۆرانى دەنگ
لەگەل پروفىسسور جەعفەرى شىخولئىسلام

■ دىمانە: جەسەنى قازى

جەغفەرى شىخو لئىسلام، پروفېسسورى ھاوکار لە بەشى زمانناسى و لىكۆلېنەو ھەکانى زمان لە زانکۆى کارلتن لە شارى ئۆتاوا لە كەنەدا لەسەر شۆڧىنىزمى زمانى، كارىگەرىيى زمانەكان لەسەر يەكدى، گۆپرانى دەنگ قەسە دەكەين.

حەسەنى قازى: پىم خۇشبوو لەو دىمانەيەدا زياتر لەسەر چەمكى شۆڧىنىزمى زمانى بوەستين. ديارە شۆڧىنىزم وەك ديار دەيەك جۆراوچۆرە و لە ئەساسدا لە ناوى سەربازىكى فەرانسىيەو ھاتوو، كە لە زەمانى ناپليۆن دا ويستوو يەتى ھەموو ژيانى خۆى، ھەموو شتى خۆى بە چاوبەستراوى تەرخان بكات بۆ بوارى نىشتمانپەرستى بە شىوئەيەكى ئىفراىتى و لەو دەمىيەو ھەو زاراوئەيە دەركەوتوو و ھاتوو ناو بوارى زمانەوانىشەو، بەلام بەداخو ھەو لە بەر ئەو ھى لە ئەدەبىيات و لە وتوئىژى ئەو بابەتە لە زمانى كوردیدا وەك دەزانى تەنيا نەمەر پروفېسسور ئەمىرى حەسەنپوور ئەو مەسەلەى ھىنا گۆپرى. سەبارەت بەو شىوئەى كە ھەندىك لە ئاخوئەرانى شىوئەزارىكى كوردى بە نىسبەت شىوئەزارى دىكە دەريان دەبرى و ئەو بابەتەى لەم كتیبەدا كە لىرەدا دەبىينىن. (كتیبى سەدەيىك خەبات لە پىناوى زمانى كوردیدا، تيۆرى، سىياسەت و ئايدىۆلۆژى. بىكەى ژين، سلىمانى ۲۰۱۵) بە دوورودرىژى ئەو ديار دەيەى شىكر دۆتەو، بەلام لەبەر ئەو ھى رەنگە نووسىنەكانى مامۇستا ئەمىر بە بەر بلاوى نەگەيشتەبىتە دەستى خوئەرى كورد، لەو بارەيەو دەكرى ھەندىك خراب تىگەيشتن ھەبى. پىم خۇشە لەم بەرنامەيە دا ئىمە بە شىوئەيەكى ھەمەلايەنە لەسەر ئەو مەسەلەيە رابوەستين؛ جا فەرموو با دەست پى بكەين و بزائين لە سەرەتاو ئەو چەمكە چۆن دەست پى دەكا و پىوئەندى بە ئىدىۆلۆژى زمانىيەو چىيە؟

شىخو لئىسلام: زۆر سوپاس پىشىنەيەكى زۆر رىك و پىكبوو، كارەكەى منت ئاسان كەدەو. شۆڧىنىزم بە گشتى برىتییە لەو بىر و باوەرەى كە دەلى: ئەو شتەى من ھەمە جا ئەو ناسنامەى نەتوئەيى بى، ولات بى، خاك بى، شوناس رەگەز بى، زمان بى لە ھەموو بوارىكدا باشتەرە لە ئەويتەر. واتە چەشنىك خۆ پىناسەكردنە بە نرخى نەفىكردن و سەركوتكردنى ئەويتەر. ئەمەش بۆ خۆى چەشنىك ئايدىۆلۆژى زمانىيە. ئايدىۆلۆژىيە زمانىيەكان برىتین لەو دەستە بىروباوەرە ھاوبەش و باوانەى، جا ئەو

دوو وشه یه زورگرنگن، هاوبه شن، چونکه ئیمه باسی ئیدیولۆژی تاکه کهس ناکهین. ئایدولۆژی ئه و کاته گرنگ ده بی که دهسته یه ک له خه لک، چینیک جا ئی بالاده ست، یا ئی خواره وه، یان با بلیین گرووپیکی ئیتنیکی به یه که وه هه یانه. پاشانیش باو زور گرنگه، به و واتایه که ئه و باوهره سروشتی بووه. واته ئیتر کهس ناتخاته ژیر پرسیار، شته که هه ر وا بووه و هه ر واش ده بی، ته نانه ت ئه و خه لکه ئه گه ر شتیکی تریان پی بلیی زوریان پی سهیر ده بی، که بلیی دونیا وا نییه جوړیکی تره، ئاوا ده زانین که ئه وه بووه به ئایدولۆژی. واتا شتیکی که پرسیار لئ ناکرئ ئیتر. ئایدولۆژییه زمانیه کان به راستی زور زور گرنگن، چ سه باره ت به پله وپایه ی زمان قسه بکه ن بۆ وینه زمانیک ره سمی بی یا نه بی، چ سه باره ت به پیکهاته ی زمانه کان قسه بکه ن. بۆ وینه ئاوا بلین که ئینگلیزی ریزمانیکی ریک و پیکتری هه یه له فه رانسیی، بۆ وینه ئه مه ئایدولۆژییه کی زمانیه، چونکه هه یچ زانستیکی زمانناسی ناتوانی ئه مه سه لمینی، شتی وا نییه. ئه مه له و ئایدولۆژییه زمانیه و بهرچاوته نگی زمانیه وه دئ؛ یا بۆ وینه ئه گه ر بلیین له فلان شوین نابی ئه و زمانه که لکی لئ وه ربگیرئ، چونکه پیشتتر که لکی لئ وه رنه گیراوه و له دهستی نایه و دهره قه تی ئه و بواره نایه. ئه مه بۆ خو ی شو قینیزی زمانیه، چونکه بۆمان دهرکه وتوو هه ر زمانیک که دهره تانی بۆ بره خسی ده توانی له هه ر بواریکدا کارا بی. ئایدولۆژییه زمانیه کان ئه گه ر رینگام بده ی ئه وه ش بلیین به راستی گرنگن. بۆچی گرنگن؟ له بهر ئه وه ی که ئایدولۆژییه زمانیه کان بۆ وینه زمانیک ره سمی بی و نه بی، به لگه هه نانه وه بۆ ئه وه به س سه باره ت به زمان نییه، به لکو سه باره ت به و خه لکه شه که به و زمانه قسه ده که ن. له بهر ئه وه ده بیینی ئه و ئایدولۆژییه زمانیه به شیوه یه ک ره نگه بلیین رووکه شان ه دهره بدری کاریگه ری ده بی له سه ر ده زگای کومه لایه تی گرنگی وه ک په روه رده، خویندن، دادگا. بۆ وینه یه کیک ئه گه ر چوو ه دادگایه ک، به لام له زمانی قازییه که، یا له زمانی پاریزه ره که، یا به گشتی زمانی دادگا تی نه گه یشت به راستی ناتوانین بلیین ئه و که سه به شیوه یه کی دادپه روه رانه دادگایی کراوه، یان ئه و مافه ی خو ی پی دراوه. له بهر ئه مه ئیمه چون باسی زمانه کان ده کهین، چون پیناسه یان ده کهین، چون پله وپایه یان بۆ دیار ده کهین، یان له میشکماندا چون بیریان لئ ده کهینه وه، ئه مانه زور زور گرنگن له بهر ئه وه ی که ده توانی هه موو تانو پۆکانی دیکه ی کومه لگا بگریته وه. ئه گه ر یه ک شت لیره دا زیاد بکه م، (رۆبه رت کوپیز) یه کیک له مامۆستایانی پیشه نگی پلانداریژی و سیاسه تی

زمانی، و تهیه‌کی زور به هیزی هه‌یه که به راستی پیوسته له‌به‌ر چاومان بی. ده‌لی: زمان گرنگه نه‌ک له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که یه‌که‌م ده‌زگای کومه‌لایه‌تییه، که ئیمه چاومان پیی ده‌کریتته‌وه، قسه‌ی پی ده‌که‌ین و خووی پی ده‌گرین، که به راستی ده‌مانکاته مروّف؛ جیاوازییه‌کی گه‌وره‌ی ئیمه له‌گه‌ل ئاژهل ئه‌وه‌یه که ئیمه ئه‌و زمانه‌مان هه‌یه. ده‌لی زمان له‌به‌ر ئه‌وه گرنگ نییه، ئه‌وه گرنگه، به‌لام به راستی زمان زورتریش له‌به‌ر ئه‌وه گرنگه هه‌موو ده‌زگاکانی دیکه‌ی کومه‌لایه‌تی، هه‌موو سیستمه‌کانی دیکه‌ی کومه‌لایه‌تی چ کولتووری و چ سیاسی له‌سه‌ر زمان داده‌مه‌زین. به بی زمان ئیمه ناتوانین سیستمه کومه‌لایه‌تییه‌کانی دیکه‌مان هه‌بی و هه‌لیان سوورینین.

حه‌سه‌نی قازی: به‌ریز شیخولئیسلام؛ دیاره وه‌ک له سه‌ره‌تاوه باسمان کرد شوّفینیزی زمانی لایه‌نی جوّربه‌جوّری هه‌یه، لایه‌نیکی ره‌نگه به شیوه‌ی ناراسته‌وخو پیوه‌ندی په‌یدا بکاته‌وه به مه‌سه‌له‌ی ئایدۆلوژ، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه ئه‌و گه‌لانه‌ی که دراوسیی یه‌کتری بوون، ئه‌گه‌ر ته‌ماشای زمانه‌کانیان بکه‌ی ده‌بینی شتی وای تیدایه که لایه‌نیکی گالته به لایه‌نه‌که‌ی دیکه ده‌کا، یان به چاویکی سووک ته‌ماشای ده‌کا. ره‌نگه ئه‌وه له ناوچه‌ی ئیمه‌ش وابی ئه‌گه‌ر کوردی له‌به‌ر چاو بگرین له به‌رانبه‌ر عه‌ره‌بیدا، دیاره ئه‌من عه‌ره‌بییه‌که‌ی زور باش نازانم، به‌لام بو وینه فارسی یا تورکی یا نازهری و چه‌ندانتر که نمونه‌ی ئاوا هه‌یه. نووسینیکی هه‌یه ئی به‌ریزیک به ناوی (هؤوارد ریچلر) که زور به دوور و دریژی باسی ئه‌وه‌ی کردووه، که بو نمونه ریشه‌ی وشه‌ی < سفلیس > له کوئ را دئ. ده‌لی له سه‌ده‌ی شانزده‌هه‌م را داهاتووه و ئه‌گه‌ر ته‌ماشای ئه‌و زمانه ئه‌ورپوییانه (فه‌رانسی، ئینگلیزی، ئەلمانی یان پورتوگالی) بکه‌ی یه‌کیان پیی ده‌لی نه‌خۆشی فه‌رانسی، یان لکاندن به ئه‌وه‌ی دی، به‌لام دواتر ناوی سفلیسی لی نراوه. دیاره ئه‌وه له ئەفسانه‌یه‌که‌وه هاتووه له شعیریکی ئیتالی دا، که شوانیک بووه به‌م ناوه، دوا‌یی ئه‌وه بووه‌ته شتیکی جیهانی به‌و شیوه‌یه. جا من پیم خۆش بوو جه‌نابت باسی ئه‌و لایه‌نانه‌ی شوّفینیزی زمانی بکه‌ی؟

شیخولئیسلام: به‌لی بیروپراکانمان، ئایدۆلۆژییه‌کانمان سه‌باره‌ت به زمان وه‌ک عه‌رزم کردی هه‌موو تانوپۆیه‌کانی دیکه‌ی ژیان ده‌گریتته‌وه. پیوه‌ندیمان له‌گه‌ل خه‌لکی ده‌وروبه‌ر و دراوسیمان، چون بیریان لی ده‌که‌ینه‌وه، له پوانگه‌ی ئیمه‌وه چون و چون نین. بو وینه وا بزانه زوربه‌ی بیستوومانه که ئه‌وه‌ی له فارسی و کوندا

دهیانگوت « فارسی شکر است » دواى ئەوانى دیکه شتیکی ترن، واته ئەوانه‌ی که فارسی نین. له نیو خۆشماندا هه‌ندیک له دۆستان که به راستی زۆر توورە دەبن به شۆقینیزی فارسی، شۆقینیزی زمانیی فارسی که بۆ وینه دەلی کوردی زاراوه‌یه‌ک یان له‌هجه‌که‌ی فارسییه، یان بۆ وینه زمانیکی پیشکه‌وتوو نییه. به هه‌ر حال ئایدۆلۆژییه‌ک که مه‌به‌ستی ئەمه‌یه، ئەو مافی زمانی و مافی خۆیندن به زمانی دایکی و ئەوه پەراویز بخت، ئەو دۆستانه‌ی که به‌وه زۆر توورە دەبن هه‌ندی‌کجار له‌باتی ئەوه‌ی که بێن به شیوه‌یه‌کی ریکۆپیک باس بکه‌ن، بابته لیک بکه‌نه‌وه، به‌لگه پیشکه‌ش بکه‌ن که بلین وا نییه، که بلین کوردی زمانیکه ئەگەر دهرفته‌ی پێ بدری ئەویش ده‌توانی وه‌ک فارسی و عه‌ره‌بی و تورکی هه‌موو شتیکی پێ بکری. هه‌ر به‌راستی له باشووری کوردستان زۆر شتی پێ ده‌کری هه‌ر ئیستا، به‌لام دین بۆ وینه ده‌لین فارسی هه‌ر زمان نییه، له راستیدا فارسی له‌هجه‌یه‌کی کوردییه، کوردی زۆر کۆنتره. واته شتی وا ده‌لین که نه‌ده‌توانی به‌لگه‌ی بۆ بینیته‌وه، نه به‌لگه‌یه‌کی به ده‌سته‌وه‌یه. به تایبەت زۆربه‌ی ئەو کوردانه‌ی که وا ده‌لین بۆ وینه کوردیی ناوه‌ندین، که بۆ خۆتان ده‌زانن به‌لگه‌ی نووسراوی ئیمه له دووسه‌د و شتی‌ک سالمان کۆنتر نییه، به‌داخه‌وه. که‌وا بوو چۆن ئەتۆ ئەوه ده‌سه‌لمینی که ئەو زمانه‌ی پێی نووسراوه کۆنتره له فیرده‌وسی، یان حافز، یان خه‌ییام، واتا ئەوه شوقینیزی زمانیه. له‌باتی ئەوه تۆ ئەتوانی که بێی ره‌وايه‌تی خۆت به شیوه‌یه‌کی زانستی ریکۆپیک به‌سه‌لمینی، به‌لام ئاوا بیسه‌لمینی که ئەویتر نه‌فی بکه‌یه‌وه ته‌نانه‌ت به شیوه‌یه‌کی سووکایه‌تی پێ کردن.

دیاره من له‌وه تیده‌گه‌م له کویوه دئ، چونکه له‌و لاوه سووکایه‌تی زۆر ده‌کری خه‌لکیش توورە ده‌بی ئەو کاردانه‌وه‌ی هه‌یه. له هه‌ر شوینیک ئەوه‌ی که پێی ده‌لین language contact ئیستیکاکی زمانی، هاتوچۆی زمانی، خۆلیدانی زمانی هه‌بی ئەو شتانه‌ ده‌بن، چونکه دژایه‌تی ئیتنیکی ساز ده‌بیت، دلپسی له یه‌کتر ساز ده‌بیت. به هه‌ر حال له شوینی وا که گروپه ئیتنیکیه‌کان، نه‌ته‌وه‌کان له یه‌کتر نزیکن له رابردوو دا شه‌ریان بووه، پیک هه‌لچوونیان بووه، ئەمانه‌ش بیره‌وه‌ری ناخۆشی هیشته‌وه‌ته‌وه، میژوویه‌کی تالیان له نیواندا هه‌یه، جا زۆرجار ئەو میژووه تالانه، ئەو بۆچوونه نیگه‌تیقانه به داخه‌وه له بواری زماندا خۆ دهرده‌خه‌ن.

حهسه نی قازی: به پیز شیخولئیسلام له گئیرانهوهی کوردیدا، دیاره به واتای ئهوه نییه که سهلمینراوه شتی وا بووه یان نا، باسی ئهوه دهکری له سهردهمیک که کیشهیهک هه بووه له نیوان ته فگه ری سمایل ئاغای (سمکۆ) له گه ل حکومه تی ناوهندی ئیران؛ پاش تیکه له چوون هه ندیک به دیل گیراون بو ئهوه ی لیکیان بکه نهوه بزانی ئهوانه له رووی زمانیه وه ده توان وهک کوردیک دهنگی /ل/ جوان گو بکه ن یان نا، گوتوو یانه بلین «پلاو». وهک گوتم ئهوه ناسه لمینری، به لام حیکایه تیکی وا هه یه من له سه رچاوه یه کدا دیتم، هه رچه نده له زمانی دیکه ش دا نموونه ی ئاوا هه بووه، ده کری له و باره یه وه هه ندیک زیاتر بدویی؟

شیخولئیسلام: به لئ، له زمانناسی کومه لایه تیدا کاتیک باسی ئایدۆلۆژییه زمانیه کان ده که یین یه کیک له و ئایدۆلۆژییه زمانیه نه وه یه، که ئیمه بین خه لکتیک پیناسه بکه یین یان ناسنامه یان پی بده یین له سه ر بناخه ی شیوه گوتتیک، بو وینه فلان دهنگ ده توانن گو بکه ن، فلان دهنگ ناتوانن گو بکه ن. ئه گه ر نه یانتوانی ئه وه خه لکی ئه و ناوچه یه نین، ئه گه ر توانییان ئه وه سه ر به و عه شیره ته ن، سه ر به و خه لکه ن. ئه مه به رواله ت له وانیه بلین ئه وه زور ری تیده چی وا بی، به لام ده بی له بیرمان نه چی که له وانیه ئه مه به رخه مهرگ و ژیا نی خه لک ته واو بی. واته زور زور ده توانی جیدی بی. چیرۆکیک هه یه له ته وراتدا یان ئه وه ی که ئینگلیزی پی ده لی old testament، له ئینگلیزیدا له زمانناسی کومه لایه تیدا زاراوه ی sheblev هه یه، شبلف چیه؟ عه شیره تیک یان خه لکانیک که له گه ل یه کیت به شه ر دین، با شته که زور ئالۆز نه که یین له ناوه کان گه ریین، یه کیان ئه ویت به به زینی، ده شکینی. ئه وه ی براوه ده چیت به سه ر چۆمی ئوردون له وی راده وهستی که شکست خوار دووه کان خه ریکن له وی له چۆمه که به پنه وه و رابکه ن، به لام لی ره خه لکتیکی زور تیکه ل بووه، تیکه ل و پیکه له ییک روون نییه کی کیه، ئه و خه لکه ش هه موو یه کتر ناسیت به وه هه ر که س که ده یه وی به پره یته وه خه ریکه راده کا؛ بۆیه رای ده گرن و پرسیا ری لیده که ن. لیده پرسن سه ر به کام عه شیره تی؟ ده لی فلان. ده لی ئه گه ر وا بی بلئ شبلف ئه گه ر بتوانی /ش/ یه که بلئ نه لی سبلف، چونکه ئه ویت نه یده توانی دهنگی /ش/ گوی بکا ده یگوت سبلف. ئه گه ر گوتبا ی سبلف به داخه وه هه ر له وی ده یان کوشت و ئه گه ر توانیبا ی بلئ شبلف رزگای ده بوو. ئه مه وهک عه رزم کرد له ته وراتدا و چیرۆکیکه له زمانی عیبریدا هه یه، به لام هاتووه ته ناو زمانناسی کومه لایه تی. کاتیک که ده مانه وی

بلیین خه لکیک نابی به فالانه دهنگی تایبته و وشه‌ی تایبته پیناسه بکری، به لام سهیر ئه‌وه‌یه که جه‌نابیشته باسته کرد و که له‌وانه‌یه له شتیکی ئاواوه هاتی.

حه‌سه‌نی قازی: ته‌قربیه‌ن هه‌مان شته، به لام ره‌نگه له باری میژووییه‌وه ئه‌وه‌نده کۆن نه‌بی. ئه‌و قسانه ده‌مانگه‌یینته بوچوونی ئاوا له نیو شیوه‌زاره کوردییه‌کان، یان ئه‌و شیوه‌زارانه‌ی که له کوردستاندا به‌کار دین. وه‌ک ده‌زانی له ساله‌کانی ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹ له‌و باره‌یه‌وه وتووێژیکی زۆر کرا له باشووری کوردستان به تایبته‌ی، که ئه‌وه له ده‌روه‌ی ولایتیش ره‌نگی داوه. به‌پریزیشته یه‌ک له‌و زانایانه‌بووی که له‌و دیبه‌یت و گه‌نگه‌شانه‌دا به‌شدارییه‌کی چالاکانه‌ت هه‌بوو. هه‌ر چۆنیک بی ئه‌و مه‌سه‌له‌ی پیوه‌چاران و دروست بوونی زه‌مینه‌یه‌کی ئاوا که ئه‌و شیوه‌زاره جیاوازانه بتوانن له جیاوازیدا یه‌کتری قه‌بوول بکه‌ن و بتوانن یه‌کتری ده‌ جیاوازی دا ببینن، ئایا ئه‌وه پیووستی به‌ چی هه‌یه؟ پیووستی به‌ له‌سه‌ر نووسینی زیاتر هه‌یه؟ پیووستی به‌وه هه‌یه که شه‌میکی زمانی گشتی دروست بی، یا ده‌بی له‌و بارانه‌وه چ بکری؟

شیخولئیسلام: به‌ رای من، هه‌تا زیاتر قسه بکه‌ین که‌ممان کردووه. من بروام به‌ دایالوگه، بروام به‌وه‌یه که ته‌نیا ریگای دۆزینه‌وه‌ی نه‌ک هه‌ر ئه‌مه و ئه‌و باسه، به‌لکو زۆربه‌ی هه‌ره زۆری راستییه‌کان قسه کردنه، چونکه راستی ئه‌وه‌یه ئه‌گه‌ر راسته‌قینه‌یه‌ک هه‌بی ئیمه به‌ ته‌ما بین بیدۆزینه‌وه لای هه‌موومانه. لای که‌سیک و دوو که‌س نییه. لای من نییه، لای جه‌نابیشته، لای بینه‌رانی خۆشه‌ویستیشه، به تایبته ئه‌وانه‌ی که به‌ خویان ده‌لین شاره‌زای بواره‌که‌ن. که وابوو هه‌تا قسه کردن زۆتر بی که‌متره، به‌لام به‌شیکی زۆریشی ئه‌م جوړه باسانه ده‌بی بچیته لایه‌نی په‌روه‌رده‌وه. له هیندیک ولات بۆ وینه تا ئیستاش ئیمه گله‌یی ده‌که‌ین له حکومه‌ته‌کان، به‌لام راسته‌قینه ئه‌وه‌یه، ئه‌و شۆقینیزی زمانی زۆرجار له‌ناو کۆمه‌لگه‌دا به‌ گشتی هه‌یه. شۆقینیزی زمانی بۆ وینه سه‌باره‌ت به‌ زمانه که‌مینه‌کان به‌س له پایته‌خت نییه، له مه‌شه‌ه هه‌یه، له شیراز هه‌یه، له ئیسفهان هه‌یه. بۆ؟

له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که مندالی ئیرانی جا به‌ هه‌موویه‌وه، به‌ کورده‌وه، به‌ به‌لووچه‌وه، به‌ فارسه‌وه، به‌ ئازهرییه‌وه له فیرگه هیچ فیر نابی سه‌باره‌ت به‌و شتانه. ئه‌وه بۆ وینه پرۆفیسۆر سه‌عید په‌یوه‌ندی هه‌یه له فه‌رانسه ده‌ سالان چاوی له کتیبه مه‌نه‌جیه‌کانی ئیران کردووه؛ بۆی ده‌رکه‌وتوووه که ئه‌گه‌ر شتیکی هه‌بی به‌ راده‌یه‌کی

زۆر زۆر كەم لەو كۆتیبانە دا سەبارەت بە زمان و كۆلتورى خەلكەكانى ئىران ھەيە. دەى كاتىك ئەمە ھەبى ديارە كە ئەو خەلكە چۆن بىر دەكاتەو، زۆرىش ئەو ئايدۆلۆژىيە زمانىيانە لىرەو سەرچاوە دەگرن. لەبەر ئەو بە راي من ئەو جۆرە شتانە دەبى بچىتە پەرودە جا چ لە شۆيىكى وەك رۆژھەلات، چ لە باشوور. ئىستا كە باسى باشوورت كرد لەوئ ئەو باسە ھاتوو بە راستى ئىستاش من بۆ خۆم لەوئ بووم، ئىتر لەوئ ژياوم و قسەم لەگەل خەلكىش كردوو، ئىستاش پىمان خۆش بى و پىمان ناخۆش بى لە ناوچەى بادىنان تا رادەيەكى زۆر سلىمانى وەك شۆيىك كە زمانى « پاراو » و با لە نىو دوو واوى سەرەوژىرى باوئىم، چونكە ئەمەن بىروام بە شتى وا نىيە زمانى پەتى و پاراو و ئەو قسە دەكەن. يانى وەك ئايدۆلۆژىيەك جى كەوتوو. وا بى يان نا ئەو شتىكى ترە باسى بكەين، بەلام وەك ئايدۆلۆژىيەك جى كەوتوو تەنانەت لە بادىنان من بىستوو مە خەلك وا دەلئىن، بەلام لەو لای تر پىيان واىە كە بادىنى پىي نەنووسراو، بادىنى دواكەتوو، بادىنى ھىشتا نەبوو تە زمانىكى « پاراو»، زمانىكى « كوردى كوردى»، زۆر لە ژىر كاريگەيى عەرەبى داىە و دەست نادا بۆ فىرگە و بۆ زانكو، بەلام ئىستا ئەو دەبىنين دەستى داو پىشى دەخوئندرى. ئىمە زياتر پىويستە ئەو باسانە بكەينەو بە ئەوئ بىروا بكەين ھەر شىوہزارىك مافى خۆى ھەيە كە ھەبى؛ نەك لەبەر ئەوئ كە ئىمە بىين، چوو زانم دەسەلاتىك دروست بكەين، يان من وەك دەسەلاتىك قسە بكەم ماف بەدەم بە خەلك نا، شتىكى سروشتىيە. ئەو شىوہزارانە كە ھەن ئەوئ كە ھەن، خەلكىك قسەيان پى دەكا بۆ ئەوئ كە خۆيان بناسىن. خەلكىك قسەيان پى دەكا بۆ ئەوئ كە رۆژانە بژى، نان پەيدا بكا، پىوہندى بگرن، عاشق بن، بگرين، خەبات بكەن. ھەموو شتىك بەو شىوہزارە دەكەن، كە وا بوو ئەو شىوہزارە مافى خۆيانە بەشيكە لە كۆلتورى ئەو خەلكە ھەرچى بى، بەلام بە داخوہ ئەوئ كە جەنابت گوتت شەممى زمانى يان تىگەيشتن لە پىچ و پەناكانى زمان ئەوئ كەمە لە لای ئىمە بە تايبەت كە بۆ وئە پىكەنين و گالتە بە شىوہزارىك لە زۆر شۆيىنان شتىكى ئاسايە، يان ئەوئ كە يەكئىك زۆر بە جىدى سەرکۆنە بكرئ كە بۆچى ئاوا دەنووسى، ئاوا نانووسى؟ نموونەيەكتان عەرز دەكەم ئەو ھەر شۆقنىزمى زمانى لە دوو نەتەوئ جىواز دا سەبارەت بە يەك نىيە يان دوو دەستەى ئىتىكى جىواز، لە نىوخۆشماندا ئەو ھەيە. دوو دانە، جا سوپاست دەكەم لە بىرم نەچى و يارمەتىم بەدى. يەكيان ئەوئ كە لە

نیو رۆژهللات و باشووردا ههیه، ئەمن هەر ناچمه سۆراغی، لێیگەرێ کورمانجی و سۆرانی، بەلام هەر له نیو خۆی کوردیی ناوهندیادا، کوردیی ناوهراستادا، رۆژهللات و باشوور لهوێ کیشهیهک ههیه که من به راستی به شۆفینیزی زمانی دهزانم. پاشان له نیو خۆی رۆژهللاتیش، له نیو کوردیی ناوهراست، کوردیی ناوهندی، سۆرانیدا ئەوه ههیه. با ئەمهی دووه میشت عهرز بکه. ئەمهی دووههه له شیوهزاری موکریدا ئیمه نالین جیان یان جیره یان جیشه، به لکو ده لنین گیره، گیشه، گیان، گیانه کهم، جا ئیستا هیندیک گهنج ههه به کوردی نه یان خویندوو، تهواوی ژیانی خۆی وشه ی « گیان » ی نه دیوه چۆن ده نووسری، نه ی دیوه بهس بیستوو یه تی. له مندالییه وه بیستوو یه تی، له دایک و بابی خۆی بیستوو یه تی، له گه رکه بیستوو یه تی ده بینی دیته سه ر فه یسبوک من شتیک ده نووسم چه ز ده کا سلاویک بکا ده نووسی: «مامه جیان چۆنی؟» مامه جیان. ههه من ئەوانه م بۆ به لگه تۆمار کردوو. زۆر بپوورن ئەوانه ی ئەو شتانه یان کردوو، دياره ئەگه ر لیکۆلینه وه ش چاپ بکه م نه ئیستا ناوی کهس دینم نه ئەو کاتیش، چونکه به رای من لیکۆلینه وه ی ئاکادیمی نابێ ناوی خه لکی له ناو دابێ. ئیمه باسی ئایدۆلۆژی ده که یین، ئایدۆلۆژی زۆر گه وره تره له وه. زۆر که سیش له ئیمه وه ک تاکه کان، قوربانی ئەو ئایدۆلۆژیایانه یین که ئیمه دروستمان نه کردوون، میژوو ی زۆر کۆنتریان هه یه. تکا ده که م کهس هه سته ناخۆشی نه بی ئەگه ر ئەوه شیان کردوو، به لام بۆ وینه هی ناوچه کانیتر له بۆکان به و لاوه با بلین به هه ر حال شاره کانیتر که غه یره موکرین پیده که نن به مه، یان بۆ وینه من هه مه نووسیوو یه تی « ئەم موکریانه که ی فییری کوردیی نووسین ده بن ». به راستی چه ز ده که م ئەوه بلیم ئەوه ی که وای نووسیوه زمانه که ی خۆی زۆر باش ده زانی بی گومان ئەو « گیان » ی گوئی لی نه بووه /گ/ ئەو /ج/ ی گوئی لی بووه و هه مان /ج/ ی فارسی و /ج/ ی ئینگلیزی. که ده لنین گیان، /ج/ جوړج یان جان، جانم (جانم). /گ/ و /ج/ یه ک ده نگه له هه ندیک دوستان، زمانناسه کان پیتیان وایه جیاوازییه کی بچووک هه یه، به لام ئەو /ج/ یه که نییه، به لام بۆچی کورده موکرییه که به /ج/ ییه که ده نووسی، چونکه پیتی دیکه ی نییه پیی بنووسی. یان بۆ وینه /گ/ یی ئینگلیزی چۆن ده بری؟ ناچاره به /ج/ ییه که ده ریبری، چونکه له راستید له ئینگلیزیدا ئەمه /ج/ ییه، به لام /ج/ ییه که له وشه ی جوړج دا ئەوه ی که پیی ده لنین palatalized واته دهنگی مه لاشوو یی. بۆ دهنگی تریش ئەمه هه یه، دهنگه که یتر بریتیه له /ک/.

بۆ وینه موکری نالئی (کیو)، (کیف) که له ناوچهی ئهرده لان ههیه، یا (کی له وینه)؟ کی ئهوهی کرد؟ /ک/ به جوړیکی تایبهتی دهردهبرئی. نهک وهک ئه و /ک/ ئیهی له ئهرده لانی دا ههیه. لیرهش ئه م /ک/ ئیه چیه هه مان /ک/ ئی ئینگلیزییه که به ch دهنوسری له وشه ی church دا. ئه وه بۆ که سیک که خویندهواری (خویندنه وهی) کوردی بزانی زور پی غه ریه. چون شتیکی وا ده بی /ک/ به /ch/ بلین؟ به لام راسته قینه ئه مه یه. ئه وانیه برپوشم پی ناکه ن با بچه ناو ئازمایشگاهیه ک، lab ئه وهی که دهنگ تو مار دهکا فریکوئینسه کان ببینن. رهنگه جیاوازییه کی زور زور که می هه بی، به لام به وه گالته دهکن. به رای من ئه مه چه شنیک شوئینیزی زمانیه. کاک حه سه ن پرسیاره که بکه، هه لبرینه که بکه، ئه و شته ی که له بیرم چووه دهگه یه باشووری رۆژه لات.

حسه نی قازی: پرسیاره که می من له سه ره تا را ئه وه بوو به ریزت له و قسانه یدا که ئیستا کردت باسی ئه وه ت کرد که له راستیدا هیچ کهس به دوی خوئی نالئی ترشه ئه گهر ئاوا ته ماشا بکه یین. پیوه ندی کوردی سۆرانی ئه وهی که نووسراوه جارئ لیرده ناچینه سه ره له هجه کانی بلین باشووریتر، به لام له نیوان سۆرانی رۆژه لات، یانی موکریانی زیاتر و ئه و کوردیهی که له باشووری کوردستان به کاردی، به بۆچوونی من ته عه سوب له و به ستینه دا به جئ نییه، چونکه ئیمه ده زانین له زه مانی ئینتیدابی بریتانییه وه له باشووری کوردستان به زمانی کوردی سۆرانی نووسراوه، به و زمانه کتیب بلاو بووه ته وه، ئیستا کوردی سۆرانی له ئاستی زانکوکاندا ده خویندرئ. له ناوچه ی بادینان له دهوک ئیستا وهک ده زانی کورمانجی له وئ پیش ده که وئ. ئه وه جیاوازی هه یه له گه ل به شیکی دیکه ی کوردستان. ئیستا ئه م کوردیهی که جه نابت فیری بووی، ئه و کوردیهی که ئه من ئیستا قسه ی پی ده کم، تا راده یه ک ده توانم پی بنووسم ده کرئ ببه ستریته وه به هه ندیک هه ولدانی که سی و تاکی، چونکه ئیمکاناتی ئاوا له ئاستی کۆمه لدا نه بووه. ئه من زور چاکم وه بیر دئ ئه و ده می که مامۆستا هیمن له سالانی ۱۳۴۰-ی هه تاوی له سابلاغی بوو و شیعرئ ده نووسی، یا له بۆنه یه ک دا شیعرئیکه ده خوینده وه به ده ستخه ت بلاوده بووه وه خه لک له رووی ئه وه ده یان نووسییه وه. یانی له راستیدا کوردی فیربوون ده ستپیشخه ری شه خسی بوو. دیاره له و سالانه ی دواییدا، یانی دوا ی پووخانی ریژی می شا و دهره تانی ئه وهی که به هه ولی

تاکی ههنديک پۆلی خویندنی کوردی دابندرئ، ههنديک جياوازی ههیه جا له بهر ئهوه ئهوشنوه بهراوردکردنه یانی ئهوهی که ئهوشه فارسییه، ئهمه عهپهیهیه له جیگای خۆیدا نییه. واتا زۆر ئاساییه که زمانی کوردی له عێراق و کوردستانی عێراق زیاتر بییش کهوتبێ.

شیخولئیسلام: منیش پیم وایه، بهلام ئهوهی جیگای نیگهرا نییه ئهمهیه، که ئهوه دهربرینانه ههنديک جار له لایهن کهسانیکه وه دینه ئاراوه که وهک ئیمه، ئهمن بهش به حالی خۆم چاوهپروانی زیاترم لێیان ههبوو که بهراستی له پیچ و پهناکانی زمان تیپگهن. لهوه تیپگهن که زمان دهگۆردرئ، هیچ زمانیک نییه لهو دونیایهدا که له جیلێکه وه بۆ جیلێکیتر له بهرهیهکه وه بۆ بهرهیهکی تر ئالوگۆری بهسهردا نهی، جا ئینگلیزی بئ، فهراڤسی بئ، ئهلمانی بئ، فارسی بئ ههر زمانیک بئ. زمان ئالوگۆری بهسهردادئ، به تایبهت زمانیک که خاوهن دهولت نهبئ و به شیوهیهکی توکمه ی ستاندارد بوونی پیشکهوتوو کۆد نهکرا بئ، فیکسد نهکرا بئ. بۆ وینه زمانیکی وهک عهپهیهی له قورئاندا وهک شتیکی فیکسد کراوه، یانی ئهگهر ئالوگۆریکی بئ مهرحه عیک ههیه دهلێن له قورئان له فلان شویندا ئاوا نووسراوه. کوردی ئهمه ی نییه، زۆر زمانی دونیا ئهمه یان نییه. مهرحه عیکی وا، سهراوهیهکی وا که وا بوو پهیتا پهیتا له گۆران دان، گۆرانی زمانیش له سروشتیتیرین تایبهتمه ندییهکانی زمانه. هیندیک لهو دۆستانه دهلێن بۆ وینه له باشوور ئیمه دهزانین، بۆ وینه «فرۆکه خانه ی ههولێری نیودهولته ی» کوردی نییه. قسه که زۆر راسته. له وشه ی عهپهیه ی زۆر کهلک وهردهگرن، قسه که زۆر راسته، یانی زۆربه ی ئهوشتانه ی دهیلێن وایه، بهلام نابێ ئهمه به نیشانه ی کهم و کهسری چاوی بکری. من له راستیدا زۆرتر بهوه تیک دهچم که بۆ وینه تیکستیکی دهبینم که خالبهندی باشی بۆ نهکراوه. که له لاپه رهیه کدا تیکه هلهچراژان به یه که وه نووسراوه له لاپه رهیه کی دیکه کردوویه تیبه دوو وشه. ئهوانه بهرای من جیگای نیگه رانیترن، نیشانه ی نهخوینده وارین، نهک ئهوه ی که زمانیک وشه ی عهپهیه ی و وشه ی فارسی تیدابئ. ئهمه زۆر زۆر زۆر سروشتیه ی زمان ههر ئاوایه. دۆستانی رۆژه لات شتیکی لهبیر دهکه ن کاریگه ری تورکی لهسه ر کورمانجی له باکوور، کاریگه ری عهپهیه ی لهسه ر کوردی له باشوور زۆر ئاسانتر دهبیندرئ، زۆر زهقتره ههتا ئهوه ی که کاریگه ری فارسی لهسه ر کوردی له رۆژه لات؛ بۆ؟

حهسه نی قازی: چونکه کوردی و فارسی نزیکن؟

شیخولئیسلام: له بهر ئه وهی که ئه و دوو زمانه زۆر له یهک نزیکن. جاری بۆ زۆر و شان ناتوانی، هیچ به لگه یهکت به دهسته وه نییه که بیسه لمینی فارسییه یا کوردییه. هیچ کهس ناتوانی ئه وهی بکا نه فارسه که دهتوانی ئه وهی بکا نه کورده که. وشه یان یه که، راسته قینه یه، ئاموزان. عه ره بی و تورکی جیاوازیان له گه ل کوردی زۆره له بواری فۆنۆلۆژییه وه، له بواری مۆرفۆلۆژییه وه، دروسدکردنی وشه وه، له بواری سینتاکسه وه ریزمان که وشه کان چون ریز ده کرین، که ی کردار دی و که ی بهرکار دی و که ی راناو دی. له وانه دا زۆر له یهک جیاوازان. فارسی له زۆریک له وانه دا جیاوازی که مه له گه ل کوردی. له بهر ئه وه ههستی پی نا که ی، دهن ئیستا من و جه نابت که بۆ وینه ۳۰ سال ۴۰ ساله له دهره وهی ولاتین ئیستا من و جه نابت ده زانین ئه و کوردییه ی له گه نجی مه هابادی گویمان لی ده بی، له گه نجی سنه یی گویمان لی ده بی زۆر گوپاوه. واتا به راستی ده بی له یه کی وه ک من بپرسی چه نده فارساوی بووه له بواری وشه وه، له بواری ئیدیومه وه، له بواری ریزمانه وه. بۆ وینه ته نانهت له لایه ن ئه و که سانه وه که زۆر باشن له زماندا، هه م فارسییه کی زۆر باش ده زانن، هه م کوردییه کی زۆر باش ده زانن له نا کاو ده بینی دهنوسی (پیکهاته کانی کومه لایه تی) به سه دان جار ده توانی بیینی له تیکستی زۆر جیدی دا که چی ده بی بنوسی « پیکهاته کومه لایه تییه کان » بۆ؟ له بهر ئه وهی ده بی بگه رییه وه سه ر ئه وهی که کورد چون قسه ده کا. کورد نالی (داره کانی بووز) ده لی « داره بووزه کان ». نالی (داره کانی بی) ده لی « داره بییه کان». داره بییه کانت دی، داره بییه کان لق و پۆپیان ئه مسال زۆر جوانه. (ماله جوانه کان، ئیمه نالیین «ماله کانی جوان»، ماله بهرزه کان؛ ئه مانه هه میشه له ژیا نی ئاساییدا ده لیین. ئه و که سانه ش بۆ خویان له مانه دا هه له نا که ن، به لام که ده چن بۆ تیکستی ئاکادیمی، بۆ تیکستی جیدیتر له ویدا تووشی هه له دهن بۆ؟ له بهر ئه وهی که میشکیشیان به و زمانه ی بالا ده ست راهاتوه، به لایانه وه زۆر ئاساییه. له وانه یه ئه گه ر پێیان بلێی ده بی بنوسن « پیکهاته کومه لایه تییه کان» پێی هه له بهرزه وه زۆریان پێ سهیر بی، لیره شدا شو قینیزی زمانی هه یه. ئه وهی که به راستی من پیم وا نییه، یا بۆ وینه هه ندیک له دۆستان ته نانهت، ئه وه من دیسان به نووسین هه مه ئه وانه م تۆمار کردوه. ده لی: «کوردی له رۆژه لات زۆر پاراوتر ماوه و پاریزراوتر ماوه». یانی به راستی ئه من له وه تی ناگه م له باشوور کوردی نزیکه ی هه فتا هه شتا ساله پێی

دهخویندری، پیتی دهنوسری، کوری زانیاری لهوی هه بووه، به سهدان رومان تا ئیستا چاپ بووه، شیرکو بیکهس لهوی بووه، با ناوی کهس نههینم، به هر حال زور سهیره پروپاگندهی وا کردن. ئەو هی که بلێی بو وینه هه ندیک له ماموستایانی خوشیان لای باشوور گلهی دهکهن له نووسیندا که زمانه که به جیدی وهرناگیری، هه لهی تایپ زوره، هه لهی چاپ زوره. ئەمانه له جیی خویهتی، به لام ئیوه چاوی بکهن هر له سه ردهمی کورپونا دا، ببوورن باسی ئەو شته ناخوشه دهکهم به هر حال هه موومان لێی بیزارین، به لام هر له سه ردهمی کورپونا دا ئەمن هه ندیک داتام کورکردووه ته وه چون ماوهیهک باسیک ساز بوو له سه ر فه یسبوک و سوشیال میدیا بلێین ماسک یان ده مامک، بلێین قهرهنتینه، یان کورهننتینه یان هه لاواردن.

حه سه ن قازی: یا « ده مبین » بو ماسک.

شێخولئیسلام: به لێ ده مبین، ده مامک، ئەمانه بهس له باشوور پووده دن و به راستی کاری زور باشیش دهکهن. هه ندیک جار هه یه ئەمن بو خۆم بو وینه گله ییم هه بووه بو چی نالێی فلان شت خوراییه، بو ده لێی بی به رانه ر وهرگێرانه عه ره بیه که ی ده که ی، به لام به هر حال لیره ره نگه منیش هه له بم نابێ و بلیم، به هر حال لهوی ره نگه ئەو که سه ی کردی نه یزانی بی وشه ی خورایی هه یه، کردووه تی و تازه ش وهک « به روار » ده که ی ماموستا زه بیحی پیوه ی رویشتووه و خه لک عاده تی کردووه و ته واو بوو. زمانیش هر ئاوا دروست ده بی.

حه سه نی قازی: ماموستا دیاره ئەمن بیشتیش برسیارم کرد به لام با دیسان برسیاره که دووباره بکه مه وه ئەویش ئەوه یه، که پیت وایه شه می زمانی چۆن به هیژ ده کری؟ یانی له نه بوونی خویندنیکی سیستما تیکدا، دیاره له باشوور ئیمکان هه یه له په روه رده دا زمانه که به کاردی، له باکوور و رۆژئاواش ئیستا وه زعه که تا راده یه ک گۆرانی به سه ردا هاتووه و له رۆژه لاتیش به ره سمی کوردی له په روه رده دا نییه. له نه بوونی ئەوه دا ئیندی قیدی کورد، تاکی کورد چۆن ده توانی شه می زمانیه که ی به هیژ کا و ریزی جیاوازی له به ر چاوی بی، ریز له له هجه یه کی دیکه بگری که له هجه ی خوی نییه و پیویسته حورمه تی بگری؟

شێخولئیسلام: به بروای من ده بی له هه موو بواره کاندا ئەوه وهک شتیکی سروشتی چاوی بکهن و ئەوه ی که ئینگلیزی پیی ده لێ celebrate یانی جیژن

بگرین که جیاوازیمان تیدا ههیه، جیاوازییهکان ریزیان لی بگرین وهک واقع قبوولیان بکهین. نه تهنیا قبوولیان بکهین به لکو لیان تیگهین، چونکه ئەگەر ئیمه تیگه یشتین جیاوازی زمانی شتیکی سروشتییه ئەو دەم پی ناکهین به شیوهزاری شاریکی دیکه. ئەو دەم زمان ناکهینه گورزیک بو ئەوهی که گرفتیکی دیکه مان ههیه دهگه ل ئەو شاره، دهگه ل ئەو خه لکه، به لام دین له ریگای زمانه وه ده ری ده برین. چون دهتوانین له هه موو بواریکدا ئەوه بکهین؟ به رای من ده نیو خو ماندا، له ژیانی بنه ماله ییماندا دهتوانین ئەو کاره بکهین، دهتوانین ئەوه په ره پییدهین که هه موو شیوه زاره کان ده بی ریزی خو یان هه بی، هه موو شیوه زاریک بو خه لکی خو ی جیگای ریزه. ده بی بو وینه له رومان نووسیندا. من ئیستاش تیناگه م به راستی چون هه ندیک کهس له رومانووسی کورد ده بینی که کاراکته ری ههیه، بو خو ی ده لی له رومانه که دا فلان کهس گهنجیکی هه ولیری بوو، که چی که قسه دهکا به کوردی ستانداردی سلیمانی قسه دهکا. ئاخه باشه چون شتی وا ده بی له وه ناسروشتتیر ههیه؟ بویه به راستی من زور بی تاقه تم که رومانیکی کوردی، یان چیرۆکیکی کوردی دهخوینمه وه. له بهر ئەوهی هه موو شت فیدای ئەو « زمانه ستاندارده » کراوه که نازانم بو؟ ئەو زمانه ستانداره جی خو ی کردووه ته وه. ئەو زمانی ئیستای (ئین ئار تی) پی ده نووسی، ئەو زمانه ی ته له فیزیۆنه که ی ئیوه که به شی کوردی ناوه ندییه که ی پی ده نووسی، ئەو زمانه ی که رووداو پی ده نووسی، کوردستان ۲۴ پی ده نووسی ته واوی کوردی ناوه ندی لی تیده گا. رهنگه گله بیان هه بی لی ره و له وی، بلین فلانی له وشه ی داتاشراو زور که لک وه ره گرئ، یان بلین فلانی وشه ی عه ره بی زوره، یان خالبه ندییان ته واو نییه، به لام راسته قینه ئەوهیه ئەو زمانه، ئەو شیوه زاره ستاندارد بووه، با چی دیکه ته خه یول و خه یال و رومان و هونه ر و ته نانه ت پیوه ندییه شه خسی و پیوه ندییه کومه لایه تییه کان قوربانی ئەو زمانه نه کهین بو خو ی دامه زراوه، زور ته واوه. دهتوانین زیاتر ریزی زمانی ستاندارد بگرین ، زورتر خو مانی پیوه ماندوو بکهین. من بهش به حالی خو م پی م خو شه وا بیر بکه مه وه یه کتیک له و کهسانه م که خو می پیوه ماندوو ده که م. هه ر بویه ئەم کوردییه ی که ئەم ئیستا قسه ی پی ده که م زورتر زمانی ستانداردی کوردی ناوه ندی یه نه ک کوردی مه هابادی که له گه لی گه وره بووم. هه موومان ئەو کاره مان پی ده کرئ، به لام له عهینی حالیشدا ده بی زیاتر بکو لینه وه له شیوه زاره کان نه ک ئەوه ی پیمان وابی

ئەگەر لیکۆلەرێک هات لە جیاوازی نیو زمانی کوردی کۆلییه‌وه پیمان وای بی ئه و
 کهسه جاسوسه، پیمان وای بی ئه و کهسه دژی به‌رژه‌وهندی نه‌ته‌وه‌یی کورد خه‌ریکه
 لیکۆلین ده‌کا، نا؛ ده‌بی ئینسانی هه‌بی.

حه‌سه‌نی قازی: ببوره جهنابت ئاماژه‌یه‌کی کورتت دا به مه‌سه‌له‌ی گۆرانی
 ده‌نگ. ده‌زانین وه‌ک باستان کرد گۆرانی ده‌نگ لایه‌نیکی سروشتیه‌یه له زماندا. چه‌ند
 نموونه‌یه‌کت باس کرد، پیم خۆش بوو ئه‌وه‌نده‌ی که کاتمان ماوه بوو ئه‌وه‌ی ته‌رخان
 بکه‌ی له رووی تیورییه‌وه گۆران له فۆنۆلۆژیدا چۆن لیک ده‌دریته‌وه؟

شیخولئیسلام: کاک حه‌سه‌ن، له باره‌ی گۆرانی فۆنۆلۆژی و گۆرانی ده‌نگ به
 گشتی وتاریکمان هه‌یه له‌گه‌ڵ به‌ریزیکی دیکه، په‌نگه‌ کۆپیه‌کم بوو نارد بی. ئه‌و وتاره
 به‌ گشتی له‌سه‌ر جۆراوجۆری و ئالوگۆری زمانیه‌یه له ته‌واوی کوردستان. دیاره
 ئیمه‌ جه‌خت و ورد بوونه‌وه و تیرامانه‌که‌مان له سه‌ر وشه‌یه، وشه‌ کوردیه‌یه‌کان
 له هه‌موو شیوه‌زاره‌کاندا، به‌لام دیاره که باسی ئه‌وه ده‌که‌ین، ئه‌ز قه‌زا یه‌کیک له
 وشه‌کان که چه‌نده جیاوازه چیا و که‌ژ و کۆ و کیو و کئی و کیف و .. وشه‌ی «کیو»
 هه‌نده جیاوازه له ته‌واوی کوردستاندا باسی ئه‌وه ده‌که‌ین که بوچی ئاویه. به
 گشتی ئالوگۆری زمانی ده‌کرێ دوو هۆی سه‌ره‌کی هه‌بی، یه‌کیان پیتی ده‌لێن زمانی،
 ناوخۆیی زمان که به‌ راستی هه‌ندیک جار زۆر زه‌حمه‌ته‌ بزانی، تا ئیستاش نه‌مان
 زانیوه بوو ئه‌وانه ده‌گۆردرین، به‌لام ده‌زانین ئه‌وه سروشتی ئه‌و زمانه‌یه. له شوینیکی
 دا له وانه‌یه وه‌کی چۆمسه‌کی ده‌لی یه‌کیک گۆریویه‌تی به‌ هه‌ر هۆیه‌ک بووه، ئه‌و یه‌که
 ده‌چیته‌ یه‌کی تر ئاوا بلاوده‌بیته‌وه له کۆمه‌لگه‌یه‌که‌دا، به‌لام لایه‌نه‌که‌ی دیکه‌ی ئه‌وپه‌ر
 زمانیه‌یه. ده‌توانی لایه‌نی سیاسی هه‌بی بووینه ئه‌وه‌ی که ئیستا باسمان کرد باسی
 شبلیف، له هه‌ندیک جیگا ئه‌وه‌ی که شبلیف یان ده‌نگیک یان وشه‌یه‌ک ده‌توانی
 پیناسه‌ی خه‌لکیک بکا، خه‌لکیک ئه‌و ده‌نگه‌ی له ناوخۆی لا بردووه ورده ورده زمانیان
 گۆراوه له ترسان عاده‌تیاں کردووه، بووینه ئه‌و وشانه‌ی به‌ ده‌نگی /ش/ ده‌ست پێ
 ده‌که‌ن بیه‌کن به /س/. ده‌توانی ئه‌و لایه‌نه‌ی هه‌بی، لایه‌نی سیاسی هه‌بی. هه‌ندیک
 جار ده‌توانی لایه‌نی به‌ تابه‌تی له کوردستان خه‌لکیکی زۆر ئالوگۆریان پێ کراوه،
 جیانیان پێ گۆردراوه، ئه‌وه‌ی که پیتی ده‌لێن جی گۆرینی به‌ زۆره ملی. گواسته‌وه‌ی به
 زۆره ملی که بووینه له سه‌رده‌می سه‌دام حوسین دا به‌ سه‌دان گوند گویزرانه‌وه

بۆ ناوهندی جیاواز جیاواز بۆ وینه له ناوچهی داینا و شوینهکانیتر؛ ئەمانه هه‌مووی زمان ده‌گۆرێ. بۆ وینه ئیستا ده‌چی بۆ شوینیکی زۆرت پێ سه‌یره له هه‌موو ئەو ناوچه له نه‌كاو ده‌بینی ده‌لێن مندال، منال یا مندار، به‌لام له ناکاو ده‌گه‌يته لای مه‌سیف ده‌بیته بچوک. باشه خۆ ئەوه بادینان نییه ئەو بچوکه لی‌ره چ ده‌کا؟ ده‌بی بزانی گواستنه‌وه و شت له‌و ناوچه‌یه پووی داوه؛ پاشان ده‌سته‌یه‌ک له‌ خه‌لکی کورد که به‌ ئەسل خه‌لکی ناوچه‌ی بادینان بوون یان به‌ شیوه‌زاری وئ قسه ده‌که‌ن ئیستا له‌وئ ده‌ژین. یانی ئەمانه زۆر زۆر گرنگه ته‌واویی میژوویی ئەو ناوچه‌یه بزانی، کلتوری ئەو ناوچه‌یه بزانی، ئەوهت بۆ پوون ده‌بیته‌وه چونکه زۆرجار ئالوگۆره زمانیه‌کان جا چ فونۆلۆژی بێ، ده‌نگ بێ و چ مۆرفۆلۆژی بێ و چ سینتاکس بێ و چ واتا بێ به‌ تایبه‌تی واتا semantics ئەمانه ریشه‌یان له‌ کلتور دا هه‌یه، له‌ تابوو دا هه‌یه بۆ وینه.

حه‌سه‌نی قازی: باشه ئەگه‌ر ئیمه هه‌ر له‌سه‌ر ده‌نگ راوه‌ستین ئەو ده‌نگانه که باست کرد ئەو ده‌نگی /ک/ و /چ/ و /گ/ و ئەوانه بێ ئەوهی که نرخیان له‌سه‌ر دانین و وه‌ک به‌ فارسی ده‌لێن ئەرزیشابیان بکه‌ین، ئەوه پیت وانییه ئەگه‌ر موکریان له‌ به‌ر چاو بگرین، ئەو گۆرانه له‌ ژیر تاوی زمانی فارسیدا بێ، به‌ تایبه‌تی له‌ شار دا؟ شیخولئیسلام: ئی /ک/ و /گ/ له‌وانه‌یه، به‌لام دلنیا نیم. هه‌رچه‌نده هه‌یچ گومانم نییه که گۆرانی /و/ بۆ /ف/ له‌ ژیر کاریگه‌ری فارسی دایه، چونکه به‌لگه‌ی زۆر به‌هه‌زمان هه‌یه، ئیستاش من له‌ خوشک و برا گه‌وره‌کانی خۆم هه‌ر ناییبسم؛ له‌و گه‌نجه تازانه‌ی ده‌ببسی که به‌ فارسی په‌روه‌رده کراون. لایه‌نیکی ئەمه‌یه که به‌ راستی راهاتوون و به‌ده‌ست خۆیان نییه. به‌ راستی ده‌لێ: «قا مه‌که»، «قه‌ره» یه‌عنی راهاتوون، چونکه له‌ فارسیدا وایه. راسته ده‌نگه‌که له‌ فارسی دا به‌ واو «وو» ده‌نووسری، به‌لام به‌ /ف/ گۆ ده‌کری. به‌ راستی راهاتوون خه‌تای خۆیان نییه. هه‌ندیکیان په‌نگه له‌به‌ر پریشتیژی زمانی بێ، ئەمه‌ش به‌ دوور نییه. ئیمه ده‌زانین وه‌ک زمانناسی کومه‌لایه‌تی ئەو شتانه هه‌یه، هه‌ندیک جار خه‌لک وه‌ک زمانی بالاده‌ست قسه ده‌کا له‌به‌ر ئەوه‌ی که ده‌زانی پریشتیژی تیدایه، له‌به‌ر ئەوه‌ی پێی خۆشه که خه‌لکی دیکه وا بزانی که ئەوه خوینده‌واره که بۆ وینه زانکوی ته‌واو کردوو به‌ ده‌ست خۆی نییه و زمانه‌که‌ی گۆراره، ئەمه هه‌یه. که وابوو بۆ «و» W بۆ V وه‌ره بووه به‌ قه‌ره

ئەو دەش لە ژێر تەئسیری فارسی یە، بەلام ئەویدیکە /ج/ و /گ/ و بە تاییبەت /ج/ و /چ/ بۆ خۆتان دەزانن و بزانی گویا ئەمە لە ژێر کاریگەری تورکی ئازەربایجانی دایە، چونکە زمانی تورکی ئازەربایجانی /چ/ و /ج/ ی هەیه، بەلام ئەمەش لێرە ئیشکالیک هەیه، قسەکە زۆر پێی تێدەچێ بە تاییبەت ئی ناوچە ی موکریان کە /چ/ و /ج/ ی هەیه. بۆ وینە < چاک نابی > نالی < جاک نابی > چونکە لە ئێردەلان دەلی < چاوهکەم >، ئەو دەلی < چاوهکەم > /چ/ یە کە دادەگریتەو وەک ئازەربایجانی هەیه تی، بەلام بۆ هەولێریش هەیه تی؟ خۆ هەولێر لە ئازەربایجان دوورە، تەنانەت سلیمانیش نالی < چاوهکەم > هەر چەند هەولێر و ناوچە ی پشدر و ئەو /چ/ یە کە بریک زەقتەر دەبیتەو بەرەو ئازەربایجانی دەچێ، بەلام خۆ هەولێر و پشدر جیرانی ئازەربایجان نین وەکو مەهاباد و نەغەدە. هەندیکیان وەکی دیسان عەرز م کردی بە راستیش تا ئیستا زۆر لایەنی زمانی هەیه بە تاییبەت ئالوگۆری زمانی کە نازانین چیه. زۆر خۆشە کە باسی دەکەین، دەتوانین هەول بەدین شەرحیان بەدین، لیکیان بکەینەو، بەلام هەندیکیش هەیه بە قەولی زمانناسیکی کۆمەلایەتی دەلی وەک ئەو هیه بلی < هەتا دووسال لەمەوبەر من پانتۆلم دەبەر دەکرد ئەوێندە فش بوو ئیستا بۆ بە لەشیانەو نووساوه >؟ مۆدیلە، بەلام ئەو مۆدیلە بۆ گۆراوه؟ بە راستی هەندیک جار شەرح نادرێ. هیندیک جار ناتوانی بلی بۆ؟ گۆراوه، بەلام هەندیک جاریش هەیه دەکرێ بە تاییبەت ئەوانی کە لایەنی جوگرافی و کلتوری و سیاسی و کۆمەلایەتی و گواستەو و تابوویان هەیه. تابووش زۆر زۆر گرنگە. ئیستا کاک حەسەن ئیمە لە و تارە دا باسی وشە ی < کەر > دەکەین. بۆ وینە کەر پاشگریکی زۆر کارایە نانکەر، دەوێ کەر، کارە کەر، زۆر وشەمان هەیه لە کوردستان بەو پاشگرە تەواو دەبێ، بەلام وشە کە هاتووێتە نیو زمانی ئەدەبی ورده ورده بووێتە < کار > یان < گەر > لەبەر ئەو هیه کە حیوانیک نیوی ئەو شتەیه. ئەتۆ خەریکی شتیک لە دەست دەدە ی لەبەر تابوو.

حەسەنی قازی: زۆر باشە بەرێز شیخوئیسلام، بەداخەو لێردەدا کاتمان تەواوو. هیوادارم دیسان لە خزمەت بەرێزت دا بین و لە سەر لایەنەکانی دیکە ی زمان کە لە راستیدا بواریکی زۆر زۆر بەربلاو و زۆریش گرنگە قسە بکەین، زۆر سوپاس بۆ ئەمجار. کاتیکی خۆشت هەبێ.

شیخوئیسلام: زۆر زۆر سوپاس بۆ میوانداریتان، سەرچاوم.

حەسەن قازى: سوپاس بۇ ئىۋەش. بىنەرانى خۆشەويست بەم پىيە بەرنامەى ئەمجارەشمان بە كۆتا دىنن تاكو راويژىكى دىكە لاي ئىۋەمان خۆش. تىببىنى: ئەم ھەقىقەتتە لە بەرنامەى راويژى تەلەفزيۋنى ستىرك لە ئىۋارەى پىنجشەمە ۲۹-ى ئۆپتۆبرى ۲۰۲۰ بە رىگاي سكاپ و بە شىۋەيەكى زىندو و بلاۋبوۋەتەۋە. بۇ دىتنى قىدىۋى بەرنامەكە دەكرى سەرى مالپەرى راويژ لە تۆرى كۆمەلى فەيسبوك و ھەروەھا مەكۆى راويژ لە يوتوب بەدن.

* ئەم دىمانەيە راستەخۆ بوۋە ئەكەننى ستىر. تى قى پەخشكراۋە، ئىمە بە رەزامەندى

د. جەغفەر شىخولئىسلامى دامانپشتۋتەۋە.

* ئە ژمارە ۲ گۆقارەكەمان بە ھەمانشىۋە ماۋستا حەسەنى قازى ئەگەل پروفىسور دكتور

جەغفەرى شىخولئىسلامى سازىدا بوۋ. بە داۋاي ئىبۋوردنەۋە ھەئەيەك روويدا بوۋ، بە داۋاي

ئىبۋوردنەۋە، سىپاسى دەكەين.

د. هاشم نه همه دزاده:

له دهره وهی زمان هرچی ههیه هر زمانه

■ دیمانه: کاروان میراوی

پرسی زمان پرسیکی ههستیار و گرنکه که ههم له ئاستی کۆمه لگهی نیونه تهوهیی و ههم له ئاستی نه تهوه و دهوله ته نه ته وه کانیشتا زۆر به بایه خه وه ئاوری لی دهریته وه، زمان له پرۆسه ی نه ته وه سازیدا وه کوو ئامرازیکی سه ره کی و به هیژ رۆلی کارا و کاریگهر ده گپریت و بهم هۆکاره شه وه عه لئه دین سه جادی، نووسه ری ناسرای کورد، زمان به شاده ماری نه ته وه پیناسه ده کات. پرسى زمان که پیوه ندییه کی راسته وخۆی به شوناسی نه ته وه بییه وه ههیه، هه موو کاتیک جیی باس و مشتومریکی جیددی سیاسی بووه و له لایه ن ده سه لاته کانیشه وه ئه و بایه خه تایبه ته ی هه بووه و سیاسه تی زمانى، یه کیک له سیاسه ته بنه رپه تییه کانی ولاته کان و به تایبه ت ده وله ته نه ته وه کان بووه، ههروه ها ئه و ولاته نه ی که فره نه ته وه ن و نه ته وه یه ک به سه ر گشت ولاته زاله، نه ته وه ی داگیرکه ر به رده وام له هه ولی تواند نه وه ی زمانى نه ته وه کانی دیکه ی پیکهینه ری ئه و ولاته له نیو زمانى خۆیدا ده دات و هۆکاری ئه مه ش بۆ ترسی نه ته وه ی دگیرکه ر له زمانى نه ته وه پیکهینه ره کانی ولاته که وه کوو ئامرازی سه ره کیی شوناسخوازیی ئه و نه ته وانه ده گه رپه ته وه (بۆ نمونه ده وله ته نه ته وه ی ئیرانى). رۆژنامه ی «کوردستان» بۆ باسکردن له سه ر پرسى بایه خ و کارکردی زمان، وتووێژیکی له گه ل به رپه ز د. هاشم ئه حمه دزاده، نووسه ر و مامۆستای زانکۆ و نیشته جیی ولاتی سوید پیک هیناوه.

*کاک دوکتور سهرتا با بهوه دست پی بکهین که پیناسه‌ی زمان چیه، یان به واتایه‌کی تر زمان چۆن پیناسه ده‌کری؟

- له زور باس و خواستی پیوه‌ندی‌دار به پیناسه‌ی زماندا زانایانی بواری زمان ئاماژه به په‌ند یان مه‌ته‌لۆکیکی چینی ده‌کهن و له‌م ریگی‌یه‌وه خویان له پیناسه‌کردنی راسته‌وخوی زمان ده‌بویرن. به‌گویره‌ی ئەم مه‌ته‌لۆکه یان په‌نده چینییه رۆژیک یان په‌نگه شه‌ویک دوو ماسیی بچووک یان با بلین گه‌نج خه‌ریکی مه‌له‌ن له ده‌ریادا. له‌م کاته‌دا پیره ماسیی‌ه‌ک تووشیان ده‌بیت و له دووره‌وه له ئەحوالیان ده‌پرسی و هاوکات پرسیاریکیشیان ئاراسته ده‌کا: چۆن ماسیی‌ه‌کان؟ ئیوه ده‌زانن ئاو چیه؟ دوا‌ی ئەوه‌ی ماسیی‌ه‌ بچووک‌ه‌کان توژیک دوور ده‌که‌ونه‌وه ر‌وو له یه‌کتر ده‌کهن و به پیکه‌نینه‌وه ده‌لین، ئەری ئەو پرسیاره سه‌یره چی بوو ئەم پیره‌ماسیی‌ه‌ ئاراسته‌ی ئیمه‌ی کرد. جا چۆن ئاو چیه؟ تو بلی غه‌یری ئاو چی هه‌یه تا من بیت بلیم ئاو چیه. په‌نگه چیبوونی زمانیش له‌راستیدا بۆ مروّف هه‌ر ئەمه بیت. به واتایه‌کی دیکه ده‌کری بلین باشه له ده‌روه‌ی زمان چی هه‌یه تا بلین زمان چیه؟ که‌واته هه‌رچی هه‌یه هه‌ر زمانه. ئەو دیارده‌ کۆنینه‌ی که له ره‌وتیکی دووردریژی زه‌مه‌نیدا هاتووته ئاراهه و بیچی گرتووه و به به‌رده‌وامی له گۆراندای بووه. بۆ ده‌یان هه‌زار سال مروّفه‌کان له رپی ئاماژه و ده‌نگ و نیشانه و هیماکانه‌وه له‌گه‌ل یه‌کتر پیوه‌ندیان گرتووه و دواتر له ره‌وتیکی زه‌مه‌نیدا و له ئاکامی کارتیکه‌ری فاکته‌رگه‌لی جۆراجۆروه‌ه زمانگه‌لی جیاواز هاتوونه‌ته ئاراهه و ریک وه‌ک هه‌ر بوونه‌وه‌ریکی زیندوو گه‌شه‌یان کردووه و هه‌ندیکیان مردوون و هه‌ندیکیان تووشی گۆرانی زور بنه‌ره‌تی بوونه. ئەم ره‌وته به‌چهند هه‌زار سالان به‌رده‌وام بووه و هه‌تا سه‌ هه‌زار سالیک، که‌میک که‌متر یان زیاتر، مروّف توانیوه‌تی نووسین دابه‌ینی و ئیتر زمانی نووسراویش ببی به‌ جۆریک له‌ زمان که سه‌ره‌رای پیوه‌ندی له‌گه‌ل زمانی ئاخافتن، هه‌لگری کۆمه‌لیک تایبه‌تمه‌ندی خویه‌تی.

ئه‌گه‌ر ئەم مه‌ته‌لۆکه چینییه تا راده‌یه‌ک یارمه‌تیدەر بووبی بۆ تیگه‌یشتن له‌ چیبوونی زمان، که باسی پیناسه‌ دپته ئاراهه تووشی گرفتیکی سه‌ره‌کی دیکه ده‌بین و ئەویش دۆزینه‌وه‌ی که‌ره‌سته‌یه‌که بۆ پیناسه‌ی ئەم دیارده‌یه. له‌راستیدا بۆ پیناسه‌کردنی هه‌موو دیارده‌یه‌ک په‌نا بۆ زمان و لۆژیکی زمان ده‌به‌ین، به‌لام له پیناسه‌ی زماندا گرفت ئەوه‌یه که ده‌بی په‌نا بۆ خودی زمان به‌رین و له خودی زمان بۆ ئەم مه‌به‌سته که‌لک وه‌رگرین. سه‌ره‌رای ئەم گرفته هه‌ولدان بۆ به‌ده‌سته‌وه‌دانی تووه پیکه‌ینه‌ره‌کان

و لایه‌نه دیاریکه‌ره‌کانی دیارده‌ی زمان به به‌رده‌وامی له ئارادا بووه و ئەم هه‌وله ئیستاش هه‌ر هه‌یه و دیسپیلینه جیاوازه‌کانی زانسته مرویی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له کار و لیکۆلینه‌وه‌دا له‌م بواره به‌رده‌وامن.

* له‌نیو پیناسه‌ جۆراوجۆره‌کانی زماندا چ‌ترین پیناسه له روانگه‌ی به‌ریزتانه‌وه

چییه؟

- ده‌توانم بلیم زمان بریتیه له سیسته‌می پێوه‌ندی نیوان مروقه‌کان به یارمه‌تی کۆمه‌لیک نیشانه و هیما‌ی ده‌نگی و ره‌نگی. ئە‌گه‌ر ده‌نگ ئە‌و ئاوا و وشه و ر‌ستانه بن که ده‌یان‌ب‌ستین، ئە‌وه لایه‌نی ره‌نگی، له‌و نیشانه‌ کیشراو و نووسراوانه پ‌یکدیت، که هه‌م‌د‌یسان سیسته‌می پێوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی نیوان مروقه‌کان مسۆگه‌ر ده‌کات. ئە‌گه‌ر پیناسه‌ی زمانیکی دیارکراو له‌به‌ر چاو بگرین ئە‌وه ر‌وم‌ان له زمانیکه که له کۆمه‌لگه‌یه‌کی دیارکراو‌دا ئە‌رکی تیکه‌لاوی کۆمه‌لایه‌تی و پێوه‌ندی مروقه‌کان به‌جی دینیت و خاوه‌نی سیسته‌می تایبه‌تی نیشانه‌یی و ده‌نگی خۆیه‌تی و هه‌ر به هۆی ئە‌م جیاوازیانه‌شه‌وه له زمانیکی دیکه یان گرووپی‌ک له زمانه‌کانی دیکه جیا ده‌بیته‌وه. له‌راستیدا پۆل‌ینکردنی بنه‌ماله‌ زمانیه‌کانیش هه‌ر له‌سه‌ر خاله‌ هاوبه‌شه‌کانی سیسته‌می زمانه‌کان دامه‌زراوه. بۆیه کاتیک قسه له زمانه هیندوئورووپاییه‌کان ده‌که‌ین، له‌راستیدا مه‌به‌ستمان زه‌فکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لیک خالی هاوبه‌شی ئە‌م زمانانه‌یه له ره‌وتیکی میژوویدا که وه‌ک سیسته‌می سینتاکسی (ر‌یزمانی) یان مۆرفۆلۆژیکی جیاوازن، بۆ نمونه؛ بنه‌ماله‌ی زمانه‌کانی ئالتایی یان سیمیتیک.

لایه‌نی مرویی و کۆمه‌لایه‌تی دیارده‌ی زمان هینده زه‌قه که ئە‌ره‌ستووی فه‌یله‌سوف جیاوازی سه‌ره‌کی مروف و ئاژهل له زماندا ده‌بینی و مروف وه‌ک ئاژهل‌ی ئاخپوه‌ر پیناسه‌ ده‌کات. توانایی پێوه‌ندیگرتن له‌گه‌ل که‌سانی دیکه و له ر‌یگه‌ی زمانه‌وه و له ر‌یگه‌ی ئافرانندی ده‌رب‌رینی له ئە‌ژمارنه‌هاتوو تایبه‌تمه‌ندییه‌کی ته‌واو مرویا‌نه‌یه. به واتایه‌کی دیکه ئاژهل‌ه‌کان، بۆ نمونه نه‌ه‌نگ و می‌شه‌نگوین و فیل ره‌نگه له‌گه‌ل یه‌کتر پێوه‌ندی بگرن، به‌لام لیکۆلینه‌وه‌کان نیشانیان داوه ئە‌وان هه‌رگیز توانایی ده‌رب‌رینی ئابستراکتیان نییه. ئە‌وه ته‌نیا مروقه که له‌سه‌ر بنه‌مای ژماره‌یه‌کی به‌رته‌سکی وشه ژماره‌یه‌کی ب‌سنووری ده‌رب‌رین به‌ره‌م دینن. مروف هاوکات که ب‌یر ده‌کاته‌وه ده‌توانیت هزره‌کانی ب‌یتته‌سه‌ر زمان و خه‌لکانی دیکه‌ی لی ئاگادار بکاته‌وه. ئە‌مه ر‌یک وه‌ک نووسینی ب‌یتته‌ژمار ده‌رب‌رین و ر‌سته‌یه که له‌سه‌ر بنه‌مای ژماره‌یه‌کی به‌رته‌سکی پ‌یتته‌کانی زمانیک ده‌نوسرین. هیچ که‌س ناتوانی بزانیت به ۲۶ پیتی زمانی

ئینگلیسی چهنده وشه و دواتریش چهنده دهربرین و رسته بهرهم دیت. چیبوونی ئەم تایبهتمهنديه مروییه پرسیکی له میژینهی فلسفه و زماناسی و بگره زور زانستی دیکه‌ی سروشتی و ئینسانی و کومه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت ئاینیش بووه و هه‌یه. ئەفسانه‌ی بورجی بابل ته‌نیا یه‌ک له و ئەفسانانه‌یه که گوزاره له گرنگی زمان بو مروقه‌کان و بو بوونیان ده‌کات. ناکری ئەمه ته‌نیا به‌هه‌لکه‌وت بووی، که یه‌که‌م رسته‌ی کتیبه پیرۆزه‌کان پرسی زمانیان له‌خو گرتیی و بلین «سه‌ره‌تا ته‌نیا وشه هه‌بوو و وشه لای یه‌زدان بوو و وشه یه‌زدان بوو.» یان به‌په‌یامه‌ینه‌ر بگوتری که «بخوینه‌وه به‌ناوی په‌روه‌ردگار که‌ت که هه‌موو جیهانی ئافراندا.» لیره‌دا هه‌ست ده‌که‌ی ئەم جادووی وشه‌یه و زمانه له دیرزه‌مانه‌وه له نه‌ستی مروقه‌کاندا بریارده‌ر بووه.

زمانه‌کان سه‌ره‌رای لایه‌نه‌گشتیه و یکچوه‌کانیان زوریش له یه‌کتر جیاوازن و هه‌ر بویه دیارده‌ی وه‌رگێران له زمانیکه‌وه بو زمانیکی دیکه سه‌دان و بگره هه‌زاران ساله له ئارادایه. ئەم جیاوازیانه له ئاستی زمانه‌کان و ته‌نانه‌ت له ئاستی زمانیکیشدا هه‌ر له ئارادان. ئەگه‌ر له ئیستادا نزیکه‌ی ۶۰۰۰ زمان یان بگره زیاتریش له‌م گوی زه‌وییه‌دا قسه‌ی پی بکری، هه‌ر تاکیک و هه‌ر مروقیک چون په‌نجه‌مور و روخساری تایبه‌ت به‌خوی هه‌یه، شیوازی ئاخافتنی تایبه‌تی خویشی هه‌یه. هه‌ر بویه ئیمه مروقه‌کان نه‌ک هه‌ر به‌روخسار به‌لکوو به‌ده‌نگیانیشه‌وه ده‌ناسینه‌وه. زمانناسان قسه له زمان و زار و دهربرینی تایبه‌تی هه‌ر که‌سیک و جوهری ئاخافتن/شیوه‌زار ده‌که‌ن (زمان، دیالیکت، ئیدیالیکت و لیکت).

فه‌یله‌سوفانی هاوچه‌رخیش هه‌ر یه‌ک به‌شیوه‌یه‌ک خویان له قه‌ره‌ی باسی پیچه‌لپیچی زمان داوه. له‌م نیوه‌دا ده‌کری ئاماژه به‌چهند زانای بلیمه‌تی وه‌ک لودویک ویتگه‌ینشتاین، مارتین هایدگیتر و ژاک دیریدا بکه‌ین و بزاین که لای ئەوان پرسی زمان چهنده گرنگه و چهنده بریارده‌ره له‌سه‌ر تیگه‌یشتن له بوون و میژووی مروقه و ده‌ورو به‌ری.

* زمان له پرۆسه‌ی نه‌ته‌وه‌سازیدا چ رۆلێکی هه‌یه؟

- هه‌ر له‌و کاته‌وه که یونانییه‌کان ناوی به‌ر به‌ریان له‌سه‌ر ئەو خه‌لکانه‌ نا، که به‌زمانی ئەوان قسه‌یان نه‌ده‌کرد، رۆلی کاریگه‌ری زمان له جیاکردنه‌وه‌ی کومه‌لگه مروییه‌کاندا ده‌رده‌که‌وی، یان ئەوکاته‌ی عه‌ره‌به‌کان خه‌لکانی غه‌یری خویان به‌عه‌جه‌م ناوزه‌د کرد، هه‌مدیسان رۆلی زمان وه‌ک فاکته‌ریکی جیاکه‌ره‌وه‌ی کومه‌لگه

مروییه‌کان ده‌بینین، به‌لام رۆلی زمان له ره‌وتی میژووی کۆمه‌لگه جیاوازه‌کاندا گۆرانکاری به‌سه‌ردا دی.

هه‌تا سه‌رده‌می پیش‌مۆدیرن و له سه‌رده‌می ئیمپراتورییه‌کاندا زمانه‌کان که‌متر سنوریان ده‌خسته نیوان کۆمه‌لگه جیاوازه‌کانه‌وه. بۆ سه‌دان سال زمان لاتینی، زمانی ئیمپراتوری مه‌زنی رۆمی بوو و هه‌تا سه‌ده‌ی حه‌فده‌هه‌میش هه‌بوون شوینگه‌لیکی ئایینی و ئاکادیمی که به‌م زمانه ده‌یانخویند و ده‌هزرین. ئه‌وکاته‌ی که له به‌راییه‌کانی سه‌ده‌ی حه‌فده‌هه‌مدا شیکسپیر به ئینگلیزی ده‌ینوسی، بیرمه‌ندی ئینگلیزی، فرانسیس به‌یکن هیشتا کتییی به زمانی لاتینی بلاو ده‌کرده‌وه. ئه‌مه له‌سه‌ر یه‌که‌م فه‌یله‌سوفی مۆدیرن، واتا رینی دیکارتیش هه‌ر راسته که له سه‌ده‌ی حه‌فده‌هه‌مدا هیشتا هه‌ر به زمانی لاتینی به‌ره‌مه‌کانی بلاو ده‌کرده‌وه.

له به‌ره‌به‌ره‌ی رینسانسدا له کۆمه‌لگه ئوروییه‌کان ورده ورده زمانه لۆکالییه‌کان خۆیان له قه‌ره‌ی نووسین دها و ده‌بوونه زمانی باو و سه‌رده‌ستی کۆمه‌لگه له هه‌موو بواره‌کانی ژياندا. ئه‌وکاته‌ی دانتی کۆمیدی ئیلاهی ده‌نوسی و هیدی هیدی چۆسیر به ئینگلیزی ده‌نوسی و لوتەر و کالفین هه‌ولێ وهرگیڕانی کتییی پیروژ به ئالمانی دده‌ن، ئیتر له‌گه‌ل که‌مبوونه‌وه‌ی رۆلی زمانی لاتین رووبه‌روو ده‌بینه‌وه. ئه‌مه ره‌وتیکی ئاسان نه‌بووه، بۆ نمونه هۆگرانی نه‌زمی باو و ده‌سه‌لاتی که‌نیسه شوین‌پیی یه‌که‌م وهرگیڕی کتییی پیروزی مه‌سیحیه‌کان به زمانی ئینگلیسی هه‌لده‌گرن و دواجار ده‌یکوژن، به‌لام به‌تیپه‌ربوونی زه‌مه‌ن و گۆرانکارییه ناسیناسانه، هزری و سیاسی و ئایینی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان جی‌پیی تاقانه‌ی زمانی لاتین لیژتر ده‌بن و زمانه لۆکالییه ئوروپاییه‌کان زیاتر گه‌شه ده‌ستین و دواجار ده‌بن به زمانی به‌ریوه‌به‌ری و خویندن و چاپ. داهینانی پیشه‌سازی چاپ له سه‌ده‌ی پازده‌هه‌مدا ئه‌م ره‌وته خیراتر ده‌کا. ئیتر له سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌مه‌وه بناغه‌کانی ده‌وله‌ت- نه‌ته‌وه‌کانی ئوروپایی داده‌پێژری و زمانه جیاوازه‌کان ده‌بن به به‌شیکی سه‌ره‌کی له ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه تازه خه‌ملیوه‌کان.

*ئهم ره‌وته له رۆژه‌لاتی نیوه‌راست به چ شیوه‌یه‌ک بووه، ئایا به هه‌مان رێچه‌دا رۆیشتووه؟

- له رۆژه‌لاتی ناوه‌راست و رۆژاوا ئاسیاش یان با بلین له ئیمپراتورییه‌کانی عوسمانی و سه‌فه‌وی و دواتر قاجاره‌کانیشدا هه‌ر که‌م و زۆر به‌م شیوه‌یه بووه. له‌م به‌شه‌ی دونیادا بۆ سه‌دان سال زمانی عه‌ره‌بی زمانی زانست بووه و زمانی فارسی

زمانی دیوانی و زمانی تورکی زمانی سه‌ربازی. له‌نیوان ناخیوه‌ران و ده‌سه‌لاتدارانی ئەم جوگرافیایه‌دا ئەگەر شه‌ر و هه‌لای زۆریش له ئارادا بووبی، ئەوه زمانه‌کان له تهنیشت یه‌کتدا درێژه‌یان به‌ رۆلگێرانی خۆیان داوه. ده‌یان و سه‌دان زانای ئێرانی به‌ شانازییه‌وه به‌ زمانی عه‌ره‌بی نووسینه‌کانی خۆیان بلأو کردۆته‌وه. یه‌که‌م ته‌فسیرنوس و میژوونوس و ریزماننوسی عه‌ره‌بی ئێرانییه‌کان بوون. ته‌به‌ری، ئیبنی سبیه‌وه‌یه، ئەبووعه‌لی سینا، رازی، غه‌زالی و فارابی و زۆری دیکه‌ وه‌ک ئه‌رکی ئایینی له‌ زمانی عه‌ره‌بیان روانیوه‌ و بۆ بلأوکردنه‌وه‌ی زانستی خۆیان ده‌سته‌و‌دامینی ئەم زمانه‌ بوونه. ئەگەر له‌ کۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی ده‌هه‌می زایینییه‌وه‌ ده‌بینین که‌ جموجوولی زمانی فارسی نوێش دێته‌ ئاراوه‌، کارتیکه‌ریی زمانی عه‌ره‌بی تێیدا زۆر به‌رچاوه‌. ئەمه‌ له‌مه‌ر زمانی کوردیییدا هه‌ر دروسته‌. پێ به‌ پێی هاتنه‌ کایه‌ی زمانی فارسی سه‌روسه‌کتی زمانه‌ تورکییه‌کانیش له‌گه‌ل غه‌زنه‌وییه‌کان، سه‌لجوقیه‌کان، مه‌غول و ته‌یمووری و تاتاره‌کان دێته‌ ئەم به‌شه‌ی دونیا و بۆ نمونه‌ نزیکه‌ی هه‌زار سال، جگه‌ له‌ سه‌رده‌می کورته‌ی زه‌ندییه‌کان له‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌مدا، له‌ ده‌رباری ئێراندا ئەوه‌ ده‌سه‌لاتدارانی تورکی‌ناخیون که‌ ولاتی به‌ربلأوی ئێران به‌رپۆه‌ ده‌بن. ته‌نانه‌ت له‌ سه‌رده‌می دژایه‌تی عوسمانیه‌کان و سه‌فه‌وییه‌کان که‌ هه‌ردوولا تورک‌زمان بوون، ده‌بینین که‌ شا ئیسماعیلی ئێرانی به‌ تورکی شیعر ده‌نوسێ و سولتان سه‌لیمی دوژمنیشی به‌ فارسی سه‌لیم‌نامه‌ ده‌نوسێ. هه‌ر له‌و سه‌رده‌مانه‌دا یه‌ که‌ مه‌لای جزیری ئیمه‌ به‌ کوردی شیعر ده‌هۆنێته‌وه‌ و هه‌لبه‌ت هاوکات شیعرێ فارسی و عه‌ره‌بییشی هه‌یه. دواتر له‌ سه‌ده‌ی حه‌فده‌هه‌مدا خانییش هه‌ر به‌م شیوه‌یه. که‌واته‌ ده‌بینین له‌ زه‌مانی ئیمپراتۆرییه‌کاندا زمانه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی سروشتی جوړیک له‌ هاوژینیان هه‌بووه، واته‌ هاوکات بواری به‌کارهاتنیان هه‌بووه و قه‌ده‌غیان له‌سه‌ر نه‌بووه.

*مۆدێرنیته و مۆدێرنیزاسیۆن چ کاریگه‌رییه‌کی له‌سه‌ر پرسی زمان داناوه‌؟

- به‌ گه‌یشتنی شنه‌بای مۆدێرنیزاسیۆن له‌ به‌راییه‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا به‌ره‌ به‌ره‌ کۆمه‌ڵێک گۆرانکاری ئابووری و سیاسی و فه‌ره‌نگی دێنه‌ ئاراوه‌ که‌ به‌لێنی جیهانیکی تازه‌ ده‌دن. ده‌گوترا که‌ مۆدێرنیزه‌کردنی ئیمپراتۆرییه‌کانی عوسمانی و قاجار ده‌بێته‌ رێخۆشکه‌ری پیشکه‌وتن. هاوته‌ریب له‌گه‌ل ئەم گۆرانکاریانه‌ له‌ ئێران زمانی فارسی و له‌ ئیمپراتۆری عوسمانیشدا زمانی تورکی ده‌بێته‌ ئامراز و هه‌روه‌ها چه‌قی گۆرانکارییه‌کان. به‌ر له‌ هه‌ر شتیک سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی مۆدێرن ئیتر پوانی ئەم زمانانه‌ ده‌کری. کار ده‌گاته‌ جێیه‌ک له‌ سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا پیتاسه‌ی

سەپروسەمەرە بۇ زمانە سەردەستەکان بەکار دەهینرئ، زمانی تورکی دەبیته زمانی رۆژ، زمانی فارسی دەبی بە زمانی شهکر و زمانی عەرەببیش دەبیته زمانی کامیل و پتەو. ئەمرو ئیتر زانستی زمانناسی بە مکوری پیمان دەلی که هەموو ئەم پیناسە و ناسناوانە هەلەن. ئەم ئاوەلناوانە لەراستیدا بەشیک لە پرۆسەیی ئەندازیاریی سیاسی نەتەوەسازیی بوون لەم ولاتانە که بەپێچەوانەیی پرۆژەیی مۆدیرنیتەیی ئوروپایی بیبەری بوو لە هەموو چەشنە تووکی دیموکراسی و سەرورەیی جەماوەر و مافی شارومەندی. بەم جۆرە زمانی کوردی و زمانی کهمایەتیەکانی دیکە لەم ولاتانەدا تووشی هەموو جۆرە بەرەستیک دەبنەو و هیندە پەراویز دەخرین که دەرفەتی گەشە و ستانداردبوونیان لی دەستیندرئ. وەک دەبینین لێردەدا زمانە سەردەستەکان دەبنە ئامرازی نەتەوەسازی و لە هەمان کاتدا پرۆژەیی ناسیۆنالیزی سەردەستی ئەم ولاتانە کۆمەلک زمانی دیاریکراو دەکاتە خالی جیاکەرەوی «من» و «ئەوی دیکە».

*** پێوەندیی ناسیۆنالیزی کورد و پرسی زمان چۆن هەلەسەنگینن؟**

- ناسیۆنالیزی کورد و پێوەندیی بە زمانی کوردییەو مژارکی ئالۆزە که لی وردبوونەوی تایبەتی دەوی و دەبی هەموو لایەنەکانی بە وردەپیشالەو هەلسەنگیندرئ. لێردەدا دەبیت ئاماژە بە راستییەک بکەم، که لە زۆر ولاتدا لەنیوان زمانی دانیشتووانەکی و پرۆژەیی ناسیۆنالیستیە باوەکهیدا پێوەندیەکی راستەوخۆ نییە. بۆ نمونە پیشەنگانی ناسیۆنالیزی ئێرانی هەموویان فارس زمان نەبوون و کەسانی وا لە بزوتنەوی مەشروتهی ئێرانیدا بەشدارییان بوو که هەر فارسییان نەزانیو. لە ولاتی فینلاند پیشەنگی سەرەکی ناسیۆنالیزی فینلاندی زمانی فینلاندی نەزانیو. بزوتنەوی ناسیۆنالیستی فیلپین بە زمانی غیری فیلپینی چووته پیش. بەشیک لە پرۆژەیی ناسیۆنالیزی کوردبیش لە هیندیک بەشی کوردستاندا بیبەری بوو لە بەکارهینانی زمانی کوردی. بۆ نمونە لە تورکیە زمانی کوردی لە ماوەی شەش دەیهدا بە جۆریک لینگویساید/زمانکوژ کرا که پیشەنگانی بزوتنەوی کوردی لەم بەشە کوردستاندا زۆریان بۆ زەحمەت بوو بتوانن لە زمانی کوردی که لک وەرگرن. ئەمە تا رادەیهک لەسەر پۆژاوی کوردستانیش هەر راستە. لەبیرمان بی ئەمە دیاردەیهکی جیهانییە و تایبەت بە بەشیک کوردستان نییە. ناسیۆنالیزی سکاتلەندی و ئیرلەندی سەرەرای بەهیزبوونیان بە پلەیی یەکەم لە زمانی ئینگلیزی که لک وەرەگرن و هەر پرۆژەیی زمانی سکاتلەندی لە ئارادا نییە. ئەمە لە کاتیکیادە

که له ویلزی بریتانیا پرژدهی زمانی ویلشی زور بههیزه، بهلام ناسیونالیزمی ویلشی به بهراورد له گه ناسیونالیزمی سکاتی و ئیرلهندی زور لاوازه.

*** زمان چهنده له سهر هزری مروف کاریگه ری ههیه، یان به واتایه کی تر زمان و هزری مروف چهنده پیکه وه گری دراو و کاریگه ری یان له سهر یه کتر ههیه؟**

- پرسى پیوهندی زمان و ئه ندیشه پرسى گه لیک ئالوز و له بنه رندا فهلسه فییه و جیگه ی مشتومریکی زوری خاوه ن رایانی ئەم به سستینه یه. له نیو تیورییه باوه کانی ئەم بواره دا ده کرى به گریمانه ی به ناوبانگی ساپیر- هورف ئاماژه بکه ین که ده گه ریته وه سهر بوچوونه کانی ویلیام ساپیر (۱۹۳۹- ۱۸۸۴)، زمانناس و مروفناسی ئامریکایی و خویندکاره کی بینامین لیبی هورف (۱۹۴۱- ۱۸۹۷). به گویره ی ئەم گریمانه یه دوو بوچوون تیکه ه لکش ده کرىن که به دیتیرمینیزمی زمانی و ریژه بییه تیبی زمانی ناسراون. دیتیرمینیزمی زمانی پیی وایه ئەوه زمانه که ئه ندیشه و هزری ئیمه دیار ده کات. ریژه بییه تیبی زمانیش پیی وایه ههر زمانه و کارتیکه ری تابه تیبی خو ی له سهر ئه ندیشه ی ئاخپوه رانی هه یه. ئەم باسه هه لبت دوا ی ئەم دوو زماناسه ش ههر به رده وام بووه و هه تا ئیستاش دوا وه لام به پرسیاره که نه دراوه ته وه. ئەوه ی هه یه ئیستا ئیتر کارتیکه ری زمانی له سهر هزر و ئه ندیشه ی مروفه کان به ته واوی دانپیدانراوه. ئەگه ریش راده ی ئەم کارتیکه رییه شتیکی ته واو بریارده ر نه بیته ئەوه تا ئاستیک ههر هه یه که نه کریت نکولی لی بکردری.

*** فره زمانی له ولاتا دهرفته یان هه ره شه؟**

- ئەگه ر بنه ماکانی مافی زمانی و شارومه ندی به شیوه یه کی دیموکراتیک له به ر چاو بگریین ئەوه بیگومان فره زمانی بوون ده بیته جوړیک له فره رهنگی که ده کریت وه ک سامانیکی مروفی سه یری بکریته. له بیرمان نه چی به ره به سستدانان له سهر ری گه شه ی زمانه کان هه ولیکی دیکتاتورانه یه بو کوشتنی یه ک له ده سته وه ته مه زنه کانی میژووی مروفایه تی. خه ملین و گه شه ی زمانیک ئاکامی زه مه نیکی دوورودریژی ژیا نی کومه لگه یه کی مروفییه و که س بو ی نییه به بیانوی یه کده سته کردنی کومه لگه یان «نه ته وه» له نیوی به ری.

*** فره زاری له زمانیکدا چی، دهرفته بو زمانه که یان هه ره شه یه؟**

پرسی زمان و زار هه میشه پرسیکی زمانه وانى نییه و زور جارن سیاست و ئایدئولوژیا ده سته تی وه رده دن. به لام ئەگه ر زمان و زاره کان له ده سته ریژی پرژه

سیاسییه‌کان بیاریزین و مافی ره‌وای خو‌یان ره‌چاو بکه‌ین، له ره‌وتیکی میژوویدا پرسى بن‌زار و شیوه‌زار و زمان هه‌موویان ده‌کریت بینه که‌ره‌سته‌ی ده‌وله‌مه‌ندی زمانیک و کارکرده‌کانی له کومه‌لگه‌دا.

***سه‌ره‌پای نه‌بوونی ده‌وله‌تیکى کوردی سهربه‌خۆ، زمانى کوردی چهند توانیویه‌تی خۆی بیاریزیت؟**

- سه‌ره‌پای هه‌موو به‌ره‌سته‌کان زمانى کوردی هه‌تا ئیستا توانیویه‌تی تا راده‌یه‌کی زۆر خۆی بیاریزیت. به‌لام له سه‌رده‌می مۆدیرندا و به‌تایبه‌تی له دونیای به‌جیهانیبوونی ئەم سه‌رده‌مه‌دا ئەم ره‌وته ئەگه‌ر پلانداریژی و سیاسه‌تی زمانى هه‌مه‌لایه‌نه‌ی له‌گه‌ل نه‌بی ئاوا نامینى و هه‌ره‌شى په‌راویزخرانى هه‌مه‌لایه‌نه‌ نه‌ک هه‌ر زمانى کوردی به‌لکوو سه‌دان و بگه‌ر هه‌زاران زمانى دیکه‌ش ده‌خاته دۆزى مه‌ترسیدارى له‌نیوچوونه‌وه. ئیستا ئیتر ده‌بین ده‌ستکه‌وته سیاسیه‌کانى کوردستان پشتگیری له هه‌موو ئەو هه‌وله پلانداری و به‌مه‌به‌ستانه بکات، که چۆن بتوانیت گه‌شه به زمانى کوردی بدات و وه‌ک فاکته‌ریکی ناسنامه‌ساز هه‌لسوکه‌وتی له‌گه‌لدا بکات. له نه‌بوونی ده‌وله‌تی سه‌ره‌به‌خۆدا ده‌بیت خه‌مخۆریی له زمان سه‌د قات به‌رزتر بیه‌وه و هه‌موو هه‌ولیک بدریت ئەم میراته گرانبه‌هایه بیاریزری و په‌ره‌ی پى بدری.

*** له ئەده‌بی گه‌لانى جیهان و هه‌روه‌ها له ریزبه‌ندیی زمانه‌کانى جیهاندا زمانى کوردی له چ ئاستیکدایه؟**

- له‌به‌ر زۆر هۆکارى سیاسى، سه‌رژمیرییه‌کی باوه‌رپیکراو له‌سه‌ر ژماره‌ی کورده‌کان له ئارادا نییه. به‌لام لیکۆله‌ره‌وانى بواری کوردستان و کورد به شیوه‌یه‌کی به‌راوردکاریانه ئاماژه‌ی تا راده‌یه‌ک دروست به ژماره‌ی کورده‌کان ده‌کهن. بۆ نمونه مامۆستا ئەمیری حه‌سه‌نپوور له کتیبه‌ دانسقه‌که‌یدا، «زمان و ناسیۆنالیزم»، که له سالى ١٩٩٢ له ئامریکا چاپ و بلاو بووه، باس له‌وه ده‌کات که به‌ گۆیره‌ی ژماره‌ی ئاخیه‌وران، زمانى کوردی پله‌ی چله‌مینى له‌نیو زمانه‌کانى دونیادا هه‌یه. ئەمه ژماره‌یه‌کی چه‌ندایه‌تیی گه‌رنه‌گه و ده‌کرئ وه‌ک خالیکی به‌هیز بۆ پرسى کورد که‌لکی لئ وه‌رگیری. له بواری ئەده‌بییشه‌وه، به‌ له‌به‌رچاوترنى هه‌لومه‌رجى کوردستان و نه‌بوونی که‌یانیکى سه‌ره‌به‌خۆ، کورد ئەوه‌نده‌ی ئەده‌بیاتی بلاوکراوه هه‌یه که ناویکی له‌نیو ناواندا هه‌بی.

* دهولەتی ئێران لە پوژەهلەتی کوردستان بەردەوام زمانی کوردی وەکوو هەپەشە و مەترسی بۆ سەر خۆیان دەبینن و بەم ھۆکارەشەو بەردەوام ھێرشیان کردووەتە سەر زمانەکەمان، ھۆکاری بە مەترسیزانین و ئەو ھێرشگەلە بۆچی دەگەرێتەو؟

- ئەم رێژیمانە خولای سازکردنی نەتەوہیەکی یەک دەستی یەک زمانیان ھەبە و ھەر بۆیە جیاوازی زمانی بە مەترسی لەسەر خۆیان دەبینن و جگە لە بواری پێدانیکی کۆنترۆلکراو ھیچ مەجالیک بۆ زمانە غەیری فارسییەکان ناردەخسینن. لەو نێویدا ئەو بەزوتنەوہی دیموکراتیکی کوردی و نەتەوہکانی دیکە ئێرانە کە دەبێ میکانیزمی دەستەبەرکردنی مافە زمانییەکانی خۆیان بدۆزنەو و مسوگەری بکەن.

* سیاسەتی رژیەکانی دەولەتی ئێران لە پوژەهلەتی کوردستاندا لەسەر زمانی کوردی لە چیدا بوو؟ بە بۆچوونی ئێو جیاوازییان لەو بارەوہیەو ھەبوو؟

- لە باری سیاسەتی زمانییەو جیاوازییەکی ریشەیی لەنیوان رێژیمەکانی ئێراندا نەبوو. بەلام جیاوازی ھەبە لە نیوان ئاستی گەشەیی بزوتنەوہی کوردی و داواکارییەکانی لە دوینی و ئەمڕۆدا. ئەگەر رێژی می شا سیستەمیکی ملھووری دیکتاتوری بوو، سیستەمی ئیستا سیستەمیکی توتالیتەرە. دەکرێ لەنیوان ئەو دوو سیستەمەدا جیاوازی ھەبێت، بەلام تا ئەو جیگایە دەگەرێتەو سەر سیاسەتی یەک دەستکردن و یەکرەنگکردنی شتیک کە پنی دەلین نەتەوہی ئێران، ھاوہشییەکی حاشاھەنگری سیاسی و پرۆژەیی لەنیوانیاندا ھەبە.

* سەرەپای ئەوہی کە لە ماددە ۱۵ یاسای بنەپەتی رێژی ئێراندا خویندن و پەرەردەکردن بە زمانی دایکی نەتەوہکانی چواچێوہی ئەو ولاتە رێگەپێدراوہ، بەلام پاش چوار دەیە تا کوو ئیستا جیبەجی نەکراوہ، ھۆکاری جیبەجیبەبوونی جیبە؟

- سیستەمی سیاسی دواي شوړشی ۱۹۷۹ی زایینی لە ئێران نەیتوانی ببیتە ئەو ناوہندە کە بتوانی لەگەل پرسى دیموکراسی و مافی دانیشتونانی ولاتی ئێران بە ھەموو رەگەز و ناسنامە نەتەوہیی و ئیتنیکییەکانییەو ھەلسوکەوتیکی دروست و دیموکراتیک بکات. لایەنی ئایدۆلۆژیکی ئەم سیستەمە سیاسییە رێگە چارەسەری زور پرسى کومەلایەتی و سیاسی و فەرھەنگیی لە ولاتی ئێراندا و بەتایبەتی بۆ کەمایەتی نەتەوہییەکان بە بنەست گەیانووہ. لە ھەمان کاتدا دەبیت بیر لەو راستییەش بکەینەو کە بزوتنەوہی کورد لە پوژەهلەتی کوردستاندا لەم بارەوہ خاوەنی چ پرۆژە و پلانیک بوو. بە باوہری من لایەنی ناروون و لیل لە سیاسەتی بزوتنەوہی کوردیییدا لەم بارەوہ ھەبوو و ھەبە.

* غولامعەلى ھەددادى عادل، سەرۆكى پېشوووترى مەجلىسى رېژىم، زمانى فارسىيە وەكوو زمانى دووھەمى جىھانى ئىسلام لەقەلەم داوھ، لە كاتىكدا بەپېنى بەلگەكانى خودى فارسەكان زياتر لە ۴۰٪ى وشەكانى زمانى فارسى لە بنەرەتدا وشەى عەرەبىن ئەم ئىدعايە تاكوو چەند راستە؟

- ئەوھى ھەددادى عادل دەيلئى بە پلەى يەكەم پرۆپاگانداى سياسىيە. بەلام لە قسەكەى ئەودا راستىيەك شاراوھىيە و ئەويش رۆلى زمانى فارسىيە لە پەرەپيدانى جىھانى ئىسلامدا. لە دىرزەمانەوھ ئەم زمانە ئەركى پەرەپيدانى ئەندىشەى ئىسلامىيە لە سنوورەكانى رۆژھەلاتى خۆيەوھ ھەبووھ. بۆ ماوھىيەكى دوورودرېژ ھەتا ھاتنى ئىنگلىزەكان ئەوھ زمانى فارسى بوو كە لە دەربارى موغالەكانى ھىندا بەكار دەھىندرا. ئىرىك ھىرمىلېنى سویدی لە كۆتايىيەكانى سەدەى نۆزدەھەمدا لە ھىندوستانى كۆلۇنىكراوى ئىنگلىسىيەكاندا فىرى فارسى دەبى و دەيان كىتېبى كلاسىكى فارسى دەكاتە سویدی. زمانى فارسى ھەر لە سەرەتاكانى سەدەى يازدەھەمى زاینىيەوھ توانايىيەكى بېويئەى لە خۆى نیشان داوھ لە گەلالەكردنى ئەدەب و سياسەتدا. شەست ھەزار بەيتى شانامەى فىردەوسى كەمتر لە ۴٪ى عەرەبىيە. ئەمە لە كاتىكدايە بۆ نمونە نزىكە ۶۵۰ سال دواتر لە مەم و زىنى خانىدا لەگەل زياتر لە ۷۰٪ وشەى عەرەبى رۆوبەرۆو دەبىنەوھ. ئەمە لە زاتى خۆيدا كىشەيەكى گەرە نىيە. ئىمە دەبى جياوازىيە دانىين لەنيوان سياسەتى ولاتىك و زمانىك كە لە ئاراداىە. بۆ سەدان سال زمانى فارسى لە تەنىشت زمانى عەرەبى و كوردىدا زمانى فىرکردن و بارھىتانى حوجرەكان بووھ و بە سەدان زانای كورد گولستان و بوستانى سەعدىيان وەك دەرس بە خویندكارانى خۆيان گوتوتەوھ. زمانى ئىنگلىسى پىئوھندىيە راستەوخۆى بە سياسەتى دەولەتى ئىنگلىسەوھ نىيە. ھەبوونى دەرسەدىكى يەكجار زۆرى وشەى فەرەنسى لە زمانى ئىنگلىسىدا نابىتە ھۆكارى دېرۇنگى لەم زمانە. ئەگەر لە زمانى سویدیدا وشە ئىنگلىسى، ئالمانى و فەرەنسىيەكان ھەلاویرىن شتىكى ئەوتۆمان بۆ نامىننیتەوھ كە كەلكىكى ئەوتۆى ھەبى. ئىمە وەك كورد دەبىت شتىك لە ھەددادى عادل و دەسەلاتدارانى دىكەى ئىران فىر بین و ئەويش گرنگىدانە بە زمانى خۆمان. ئایدئۆلۆژىيەى ئىسلامى كارىكى وای نەكردوھ كە دەسەلاتدارانى ئىران بۆ گەشەى زمانى فارسى لە ھەولدا نەبن. ئەگەر ئىمە بەراوردىكى سياسەتى زمانى باشوورى كوردستان لەگەل ئىراندا بکەين، بۆمان دەردەكەوئى كە ئىمە وەك كورد چەندە لە ئاست زمانى خۆمان و چارەنوسەكەيدا كەمتەر خەمىن.

ژيان و بهرهمه کانی.. توفیق وهبی بهگ

■ نأ/ فاتح یاسین موده پریس

توفیق وهی سهره‌رای ئه‌وهی که که‌سایه‌تییه‌کی سهربازی و راگه‌یانندکارو میژوونوس بووه، زمانزانیکی لیها‌توش بووه. له‌سه‌ر داوای وه‌زاره‌تی مه‌عاریف ده‌ستووری زمانی کوردی نووسیه‌ته‌وه، به‌هاوکاری و یارمه‌تی ژماره‌یه‌ک له‌پسپۆران. هی‌مای تازه‌بان داهیناوه‌تابیه‌ت به‌یه‌که‌ده‌نگیه‌کان که‌هاوشی‌وه‌ی نییه‌له‌زمانی عه‌ره‌بیدا. توفیق کوری مه‌عرف کوری محمه‌ده، باوکی ناسراو بووه به‌(مه‌عرف ئه‌فه‌ندی)، خویشی ناسراو بووه به‌(توفیق وه‌هی). له‌۱۸۹۱/۱۲/۳۱ له‌گوندی چوارتای سه‌ر به‌سلیمانی له‌دایکبووه، هه‌ر له‌مندالییه‌وه‌باوکی وه‌فاتی کردووه. له‌سالی ۱۸۹۹قوناغی سهره‌تایی له‌قوتابخانه‌ی ره‌شیدییه‌ی له‌سلیمانی ته‌واوکردووه. له‌سالی ۱۹۰۵ چۆته‌به‌غدا و هه‌ر دوو قوناغی ناوه‌ندی و ئاماده‌یی سهربازی له‌به‌غدا ته‌واوکردووه و به‌پله‌ی باشه‌ده‌رچوووه. پاشان چۆته‌ئه‌سته‌نبولی پایته‌ختی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی بو‌ته‌واوکردنی خویندنی. له‌سالی ۱۹۰۸ کۆلیژی جه‌نگی سهربازی له‌ئه‌سته‌نبول ته‌واوکردووه، داوایی بووه به‌ئه‌فسه‌ری(ملازم دووه‌م) له‌سوپای عوسمانیدا.

به‌شداریکردنی له‌جه‌نگه‌کان:

له‌سالی ۱۹۱۱ که‌کراوه‌به‌ئه‌فسه‌ری(ملازم دووه‌م) له‌سوپای عوسمانی نێردراوه‌بو‌ئه‌رنائۆدستان (ئه‌لبانیای ئیستا). له‌سالی ۱۹۱۱-۱۹۱۲ به‌شداری له‌شه‌ره‌کانی نیوان عوسمانیه‌کان و ئیتالیه‌کان کردووه. له‌سالی ۱۹۱۲-۱۹۱۳ به‌شداری له‌جه‌نگی به‌لقان کردووه. له‌سالی ۱۹۱۴-۱۹۱۸ به‌شداری له‌جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی کردووه. له‌سالی ۱۹۱۸ برۆانامه‌ی ئه‌رکانی له‌ئه‌سته‌نبولی پایته‌ختی عوسمانیه‌کان وه‌ده‌ست هی‌ناوه.

له‌سالی ۱۹۱۹ وازی له‌سوپای عوسمانی هی‌ناوه، که‌پله‌سهربازییه‌که‌ی (یوزباشی) بووه.

له‌ئابی ۱۹۱۹ گه‌راوه‌ته‌وه‌بو‌شاری سلیمانی. له‌گه‌ل ده‌ستیکی گه‌رانه‌وه‌یدا کراوه‌به‌قایمقامی شاری رانیه. له‌۱۹۲۰/۴/۱۷ به‌ئندامی ئه‌نجومه‌نی ئیداری شاری رانیه‌هه‌لبژێردراوه‌تا‌سالی ۱۹۲۱. پاشان چۆته‌به‌غدا. له‌۱۹۲۱/۱/۶ یه‌کیک بووه‌له‌ئندامانی لیژنه‌ی سه‌ره‌رشتیاری دامه‌زراندنی سوپای عێراق. هه‌ر له‌هه‌مان سوپاش کراوه‌به‌ئه‌فسه‌ری به‌شی جموجۆلی. له‌سالی ۱۹۲۲ په‌یوه‌ندی به‌مه‌لیکی کوردستان شیخ مه‌حمودی نه‌مر کردووه. گه‌شته‌کانی...

له ۱۹۲۲/۹/۲۰ یه کیک بوو لهو ئهفسهره کوردانهی که له گه ل شیخی گه وردها له بهغداوه هاته کفری. له ۱۹۲۲/۹/۲۵ گه یشته شاری سلیمانی، له دووم حکومتی کوردستانی باشووردا بوو به یاوهری مهلیک. دوا به دوايي ئه و ساله و به هاوکاری چهسهخانی نهقیب خوی گه یاندوته بهغدا. پاشان له وئ ماوهیهک بهند کراوه؛ دوايي ئازاد کراوه.

پاش ئازادکردنی..

له کۆتایی سالی ۱۹۲۳ دا به پلهی (رائید) گهراوه تهوه سوپای عیراق. له لایهک یه کیک بووه له دامه زینه رهکانی قوتابخانهی عهسکری له عیراق، له لایهکی دیکه له سالی ۱۹۲۵ کراوه به بهرپوه بهری جوولهی سهریازی، دواتر کراوه به فهرماندهی کۆلیژی مهشقی سهریازی. له ۱۹۲۹/۸/۲۳ به ئیرادهی شاهانه به ژماره ۱۵۶ پله کهی بهرز کراوه تهوه بو عهقید. ههر له ماوهی ئه و ساله دا بو خویندن نیردراوه ته کۆلیژی ئهفسهرانی (بهرز کردنه وهی پله) له شاری (کنت ی) نزیک له ندهنی پایتهختی بهریتانیا. له سالی ۱۹۳۰/۴/۳۰ به ئیرادهی شاهانه به ژماره ۱۰۵ کراوه به موته سه ریفی سلیمانی. له پاش پهیماننامهی ۱۹۳۰ و پاش رووداوهکانی سلیمانی، دهسه لاتی عیراق که وته گومانکردن له وهه بی. ئه وه بوو له ۱۹۳۰/۸/۲۲ به پئی به یاننامهی ژماره ۱۱۴۵ ی وهزارهتی ناوخوی عیراق، فرمانی دهست له کار کیشانه وهی بو دهر کراوه.

دواي په یوهندی نهمانی به سهریازی:

له سه رهتای نیسانی ۱۹۳۱ وهه بی چووه ته بهیروتی پایتهختی لوبنان و له وئ یاداشتنامهیه کی تیروته سه لی له سه ر کیشهی کورد له کوردستانی عیراق پیشکهش به مه ندوبی سامی بهریتانی کردوو له عیراق، وینهیه کیشی دایه دهست وهزیری دهولهت بو کاروباری دهره وهی بهریتانیا و سکر تیری نه ته وه یه کگرتوو هکان و سه روکی لیژنه ی هه میشه یی ئینتیدابی بهریتانی، که تیایدا باسی له زانیاری گرنگ و ژماره ی دانیشتوانی کورد کردبوو له عیراق.

له سالی ۱۹۳۵ - ۱۹۳۶ له کابینه ی یه که م بووه به بهرپوه بهری ئه شغال. له ۱۹۴۴/۶/۲ - ۱۹۴۶/۱۲/۲۰ له کابینه ی وهزارهتی (حهمدی پاچه چی) دا وهزیری ئابووری بووه. له ۱۹۴۷/۳/۲۹ - ۱۹۴۸/۱/۲۷ له کابینه ی وهزارهتی (سالح جهبر) دا وهزیری مهعاریف بووه. له ۱۹۵۰/۲/۵ - ۱۹۵۰/۹/۱۵ له کابینه ی وهزارهتی (توفیق سویدی) دا وهزیری کاروباری کومه لایهتی بووه.

له‌بەر لیها تووی و کارامه‌یی ئەو زاتە، حکومەتی ئینگلیز نیشانە‌ی (پێڕی مەدەنی ئیمپراتۆری بەریتانیای) لە پلە‌ی (رێبەر) دا پێشە‌خشیووە. ئەو پلە‌ی رێبەرە‌ش بە ئێرادی شاهانە ژمارە ١٥٨٧ له ١٩٤٩/١/١٥ رێی پێدراو‌ه‌ه‌لی بگرێ. له‌ ساڵی ١٩٤٨ - ١٩٥٠ ئەندامی ئەنجومەنی ئەعیانی عێراق بوو. له‌ ساڵی ١٩٥٨ که‌ شۆرش‌ی ١٤ ی تەموز بە‌ریا بوو، ئەو له‌ تورکیا بوو و نه‌گه‌راوه‌ته‌وه‌ عێراق. پاشان چوو‌ه‌ بۆ له‌نده‌نی پایته‌ختی بە‌ریتانیا.

داهینانی له‌ زمانی کوردیدا:

کاتی که‌ وه‌زاره‌تی مه‌عاریفی عێراق داوای لێکردوو‌ه‌ که‌ زمانی کوردی بنووسینه‌وه‌ تا له‌ قوتابخانه‌کانی عێراقی به‌ ئێلزامی بخویندریت. کاتی له‌ وه‌زاره‌تی مه‌عاریف ده‌ستی به‌ نووسینه‌وه‌ی زمانی کوردی کردوو‌ه‌، سه‌رنجی داوه‌ که‌ پێته‌کانی عه‌ره‌بی ته‌واوی داخو‌ازیه‌کانی زمانی کوردی له‌ ده‌نگ و سه‌ره‌ و ژێره‌ ناپیکن و ناده‌ن به‌ ده‌سته‌وه‌. ئەوه‌بوو پاش لێکۆلینه‌وه‌یه‌کی ورد و به‌ هاوکاری و یارمه‌تی ژماره‌یه‌ک له‌ پسپۆران، هێمای تازه‌یان داهینا تایبه‌ت به‌ یه‌که‌ده‌نگیه‌کان، که‌ هاوشیوه‌ی نییه‌ له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا. ئەوه‌بوو سه‌ره‌تا وه‌زاره‌تی مه‌عاریف کاری پێته‌کرد، به‌لام توفیق وه‌ه‌بی له‌ ساڵی ١٩٢٤ هه‌لسا به‌ شیوه‌ی وتار له‌ گوڤاری (دیاری کوردستان) ی به‌غدادی به‌ ناویشانی (چۆن زمانه‌که‌مان - زمانی کوردی ده‌نووسینه‌وه‌) بلاوکرده‌وه‌. بیگومان پاش ئەوه‌ی کرا به‌ به‌رپێوه‌به‌ری جوول‌ه‌ی سه‌ربازی، دواتر فه‌رماندی کۆلیژی سه‌ربازی، ئەو هه‌ر به‌رده‌وام بوو له‌ بلاوکرده‌وه‌ی وتاره‌کانی (چۆن زمانه‌که‌مان - زمانی کوردی) ده‌نووسینه‌وه‌.

زانینی زمان و شاره‌زایی:

زمانه‌کانی (کوردی ، عه‌ره‌بی ، فارسی ، تورکی ، ئینگلیزی ، فه‌ره‌نسی ، ئەلمانی) زانیوه‌. شاره‌زایی له‌ (فارسی ناوه‌ند و کۆن و سانسکریتی) هه‌بوو.

لێکۆلینه‌وه‌ و نووسینه‌کانی:

له‌و گوڤار و رۆژنامه‌ لێکۆلینه‌وه‌ و نووسینه‌کانی بلاوکرانه‌ته‌وه‌ (پیشکه‌وتنی سلیمانی، دیاری کوردستان، ژیان و ژین، گه‌لاویژ، ده‌نگی گیتی تازه، ئەلسۆمه‌ر، شه‌فه‌ق، گوڤاری کۆری زانیاری کورد، په‌روه‌رده‌ و زانست، هه‌تاو، التقدیم، هیوای پاریس، گوڤاری کۆری زانیاری عێراق، الاتحاد النساء العراقی، العرفان، الکاتب). له‌ ده‌روه‌ی کوردستانیش له‌ (گوڤاره‌کانی کوردستان ١٩٦٥، کوردیکا Kurdica ١٩٦٨) هی کۆمیته‌ی پیشخستنی کوردستان) دا بلاوکرانه‌ته‌وه‌.

له سالی ١٩٢٢ لهسه‌ر داوای وه‌زاره‌تی مه‌عاریف، ده‌ستی کردووه به دانانی (ده‌ستووری زمانی کوردی).

له سالی ١٩٣٩ له‌گه‌ل ئەمین زه‌کی به‌گ دا پیش‌په‌وی دامه‌زاندنی رادیۆی کوردی بووه له به‌غدا، هه‌روه‌ها سه‌ره‌په‌رشتی زمانه‌وانیشی کردووه. گوڤاری (الکاتب) ی ده‌رکردووه.

چیرۆکی بلاوکراوه‌یشی هه‌ن. چاودی‌ری زمانه‌وانی گوڤاری (ده‌نگی گیتی تازه) بووه.

پۆسته‌کانی:

له سالی ١٩٤٨ ئەندامی دامه‌زرینه‌ری (کۆری زانیاری عێراقی) بووه. پاشان به ئەندامی‌کی کار و جیگری سه‌رۆکی ئەو کۆره دانراوه.

له سالی ١٩٥٦ بووه به سه‌رۆکی فه‌خری (یان‌ه‌ی سه‌رکه‌وتنی کوردان).

له سالی ١٩٥٨ بووه به سه‌رۆکی (جمعیة التالیف و الترجمة و النشر العراقية) که گوڤاری (الکاتب) ی ده‌رکردووه.

ئەندامی (کۆمه‌له‌ی جوگرافیای به‌ریتانیا)ش بووه.

له سالی ١٩٧٠ که (کۆری زانیاری کورد) له به‌غدا دامه‌زراوه، کراوه به ئەندامی فه‌خری.

به‌رهمه‌ چاپکراوه‌کان:

- ١- ماکینه‌لی تفنگ - ١٩١١ (به‌ تورکی عوسمانی).
- ٢- تعلیم طاقم - سلیمانی ١٩٢٢ (وه‌رگێژان له‌ تورکییه‌وه).
- ٣- تعلیم قه‌عه - سلیمانی ١٩٢٢ (وه‌رگێژان له‌ تورکییه‌وه).
- ٤- ده‌ستووری زمانی کوردی - جزمی یه‌که‌م (چاپخانه‌ی ئەله‌ده‌یته - به‌غدا ١٩٢٨).
- ٥- خوینده‌واری باو (چاپخانه‌ی ئەله‌ده‌یته - به‌غدا ١٩٣٣).
- ٦- بیانی حقیقت - به‌غدا - چاپخانه‌ی نه‌ج‌اح ١٩٤١.
- ٧- رجعیة المانیة و عبادة القوة (چاپخانه‌ی ئەله‌جه‌زیره - به‌غدا ١٩٢٨).
- ٨- سی . جی . ئەدمونز - قستی‌ک له‌ کوردستاندا - چاپخانه‌ی ئەلمعاریف - به‌غدا ١٩٤٧ (له ئینگلیزی وه‌رگێژدراوه).
- ٩- ئەشکه‌وتی گوندوک - وه‌رگێژانی به‌کر دلیر - به‌غدا ١٩٥١ (به‌ زمانی ئینگلیزی له‌ ژماره ٢ ی ئەیلولی ١٩٤٨ له‌ گوڤاری - سوّمه‌ر - دا بلاوکراوه‌ته‌وه).
- ١٠- القصد و الاستتراد فی أصول معنی بغداد - بغداد ١٩٥٠ (مجلة المجمع العلمي العراقي) بلاوکراوه‌ته‌وه.
- ١١- قواعد اللغة الكردية جزءان (چاپخانه‌ی ئەله‌بیان - به‌یروت ١٩٥٦).
- ١٢- ابعاد معنی الیعمور عن اسم الملك به‌رام گور - ئەسه‌عد - به‌غدا / ته‌موز ١٩٥٧.

- ۱۳- آلتون کوپری - الجسر الذهب (به زمانی عهده بی له گوڤاری - المجمع العلمي العراقي ج ۲ / م ۴ / ۱۹۵۶) بلاو کراوه ته وه.
- ۱۴- قلعة الكيانية في الشمال العراق - مجلة الكاتب / ۲ع / بغداد / تموز ۱۹۵۸.
- ۱۵- دراسات عراقية - بغداد ۱۹۵۸.
- ۱۶- اصل تسمية شهرزور - مجلة سومر / ج ۱-۲ / بغداد ۱۹۶۱.
- ۱۷- یه زیدییه کان شهیتان په رست نین - به زمانی ئینگلیزی - له ندهن ۱۹۶۲.
- ۱۸- سفرة من دربند بازيان الى مله ي طاسلوجة - مطبعة المعارف - بغداد ۱۹۵۰.
- ۱۹- اصل اسم کرکوک - بغداد ۱۹۵۸.
- ۲۰- فه رههنگی کوردی - ئینگلیزی ئوکسفورد ۱۹۶۵.
- ۲۱- له گه ل ئه دمۆنز - (۳) جار چاپکراوه.
- ۲۲- دراسات کوردية - به زمانی ئینگلیزی - لندن ۱۹۶۸.
- ۲۳- الدين و السحر و الاسطورة - مجلة العرفان اللبنانية المجلد ۶۵ / ج ۴ / ۱۹۶۸ / ص ۳۰۷-۳۱۳.
- ۲۴- موجز عن العقائد و التكريس عند البكتاشية - مجلة العرفان اللبنانية المجلد ۶۵ / ج ۴ / ۱۹۶۸ / ص ۴۴۸-۴۵۶.
- ۲۵- دين الكورد القديم / ترجمة الملا جميل الروزياني - مجلة العرفان اللبنانية المجلد ۶۵ / ج ۹-۱۰ / ص ۱۰۲۲-۱۰۲۴.
- ۲۶- حولة مقال مسؤولية الاديب الكوردي للاساتاذ عبدالحميد لطفي - مطبعة التأخي - بغداد ۱۹۷۲.
- به رهه مه ده ستنووسه كانی...
- * فه رههنگی کوردی - سانسکریتی - ئاقیستایی - فارسی.
- * فه رههنگی کوردی - پارثی.
- * فه رههنگی ئاقیستایی.
- * فه رههنگی گه ردانکردن (تصریف) ی فیعله کوردیییه کان.
- * فه رههنگی سه رچاوه ی زمانه وان ی کوردی و ئاقیستایی.
- * میژووی خه سره و پاشا.
- * شاره زوور و توپوگرافیای ناوچه که له چه رخ ی به ردینه وه تا ئه مرۆ.
- له سالی ۱۹۲۷ هاوسه رگیری پیکهیتناوه که خانمی (ئاسیا ریزلی) که باوکی له خیزانیکی کورد بووه، به لام دایکی له خیزانیکی عه ره بی به غدایی بووه. دوو کور ی هه بووه، یه کیک به ناوی (سزا) پزیشکه، ئه ویتر به ناوی (سروش) که میوزکژهن بووه و له سالی ۲۰۰۳ وه فاتی کردوه.
- له رۆژی یه کشه ممه ریکه وتی ۱/۱۵ / ۱۹۸۴ له ندهن کۆچی دوا یی کردوه، پاشان تهرمه که ی هینراوه ته وه بۆ سلیمانی، له چپای پیره مه گرون به خاک سپێردراوه.

<https://arirakipedia.org/wiki/533>

<https://ciyaye-kurmenc.com/>

<https://www.algardenia.com>

پانتھ و مالآوایی یهك له هیلاری پاتنهم، فیلسووفی زمانشیکار

■ نهیوب گارزانی

هه‌وایی مه‌رگی فیلسوفی زمان و زانست: هیلاری پاتنهم - وهک چاوه‌پوان ده کرا ده‌نگدانه‌وه و باس و خواسی ئه‌وتوی لئی نه‌که‌وته‌وه!

ئهم رۆژانه، نهک هه‌ر ل خۆره‌ه‌لاتی ناڤینی گیرۆده‌ی شه‌ر، یان له کورده‌واری لێقه‌وماوی ئیمه‌دا، ته‌ناهت ، ده‌ ولاتیکی وهک ئه‌مریکاش دا، مردنی فیلسوفیک هه‌واییکی گرینگ نییه‌! نه‌خوازه، ئه‌و بی‌را و پیتۆره، فیلسوفیکی سارد-بیری سه‌ربه‌رێبازی شیکاری بی (که به‌ره‌واژی، فیلسوفانی به‌ژۆکی - که سه‌ریان له سیاسه‌ت ده‌خوری- که‌که‌له‌ و خۆلیا کانی فره‌تره‌هه‌ر بابه‌ت و باسی وهک فه‌لسه‌فه‌ی زمان، فه‌لسه‌فه‌ی زانست ،... بی). هیلاری، له ته‌مه‌نی هه‌شتا سالان دا مرد، له سالی ۱۹۲۶ ، له شیکاگۆی ئه‌مریکا له دایک بوو، نزیکه‌ی یه‌ک ده‌یه، ره‌گه‌ل بنه‌ماله‌که‌ی له فره‌نسا ژیا، باوکی نووسه‌ر و وه‌رگیرێکی ناسراوی کۆمۆنیستی ئه‌مریکی بوو.

ئه‌گه‌رچی له‌وانه‌یه‌ پاتنهم ، راسته‌وخۆ باسی زمانی زانستی نه‌کردی، به‌لام لێره‌دا به‌ پێی ئه‌وره‌پێباز و شیوازه‌ تایبه‌تییه‌ی له زانست ناسی فه‌لسه‌فی دا، گرتبوویه پیش، هیندی ده‌ره‌نجامی گرینگی بۆ زمانی زانست(زمانست) به‌دواوه‌بوو.

نوام چامسکی، وهک نه‌یارێکی ویی، بیروکه‌ی پاتنهمی به‌ کاریگه‌ر، شویندانه‌ر و کارا ده‌زانی. کاریگه‌ری بیروکه‌ و بۆچوونه‌کانی له‌ بواری زه‌ین و زمان و زانست و له سه‌ره‌له‌سه‌فه‌ی شیکاری هاوچه‌رچ ، فیلسوفانی دیکه‌ی ناچار به‌ هه‌لوێست و کاردانه‌وه کرد.

پانتایی بیروه‌زری، هیلاری پاتنهمی کردبووه فیلسوفیکی توکمه‌ وته‌ واو و فره‌ لایه‌ن. هه‌ربۆیه‌ مارتا نوسبام - که له‌ بواری میژووناسی فه‌لسه‌فه‌ دا ده‌خه‌بتی - ده‌لی له‌ پاش ئه‌ره‌ستوو، رۆبه‌ری چالاکی، چ فیلسوفیک، به‌ پانتایی بیرو و هزری پاتنهم نه‌بووگه «هیلاری پاتنهم و» واقع‌نویینی زمانی زانست و بیروکه‌ ی ناوبگیری»

ده‌کارین بلین ، گرینگ‌ترین رۆانگه‌ و رۆانستی پاتنهم ، له‌ وارگه‌ی بیرو فه‌لسه‌فی دا ده‌گه‌رپێته‌وه‌ بۆ فه‌لسه‌فه‌ی زمانی زانست (زمانست). ده‌ راستی دا، بۆچوونی ویی له‌م بواره‌ دا ، له‌ سه‌ره‌بارین دیی فه‌لسه‌فه‌ ، زۆر کاریگه‌ر بوو . بیروکه‌ Semantic Externalism (به‌ فارسی بیرونی گرایی معنایی) ئه‌گه‌ر وشه‌ به‌ وشه‌ بیکه‌ین به‌ کوردی ده‌توانین «واتا ناسی ده‌ره‌کی» پێ بلین. لێ ئه‌گه‌ر گرینگی به‌ نینواخن و نیوه‌رۆک یه‌دین ده‌توانین به‌م بیروکه‌ی پاتنهم بیژین «بیروکه‌ی ناوبگیری / ناو بگیر کردن» که پیش ویی، سوول کریپکی (نووسه‌ر کتییی به‌ ناوبانگی- ناو و پیداوێست-) هینابوویه ئاراهه‌ :

ناوتاییهت (اسم خاص) و «ناودیارده» ی سروشتی (ئاو، بهرد، ته لائاسن ..) راسته و راست و خواوراسان - واته، جیاواز له وه ئیمه ی مرؤف چ وینا و پیناسه یه کمان لی یان هه بی - ئه م شت و دیارده گه له راده نوین.

پاتنه م له م باره ی (ناوشت / ناودیارده) تیروانینیکی و یچووی هه یه و به چه ند بیره زمه و به لگه ده سه لمینی که واتای - بیروشه / وشه ی بیروکی - ناتوانی جیا له ناواخن و کو بیری که سی دی «مانامه ند» بی. (دژی منایه تی - «خودگرایی») هه روه سا به نوین (مدلول) ی وشه ناتوانی جیا له کومه لگه و مانادار بی. (به پیچه وانه ی «زه ی نایه تی» - ذهن گرایی -) بویه ده لین پاتنه م و کرپکی، ویکرا، بیروکه ی «جی ئامازه بوون»، «ناوبگیر کردنی راسته وخو» یان هینایه ئاراهه که بیروکه یه کی ناسراوه له بواری واقع نوینی زمانی زانست (زمانست) دا، که به «سه رچه مک» ی فه لسه فه ی زمانی زانست ده ژمیردری. پاتنه م لای و ابوو زانست ناتوانی جیگای فه لسه فه و واوه سروشت (متافیزیک) بگریته وه و زمانی زانست (زمانست) بو خوی دارمال و لیوالتو له رسته، و دانیارو بوچوونی فه لسه فییه.

هیلاری پاتنه م، که سه رده میک له سه ر «واقع وستی زانستی و واوه سروشتی ده کرده وه و بگره، به نوینه ری ئه م بیرگه یه ده ژمیردر، دواتر له نیوه راستی ده یه یه حه فتا دا، بووبه یه ک له نه یارانی شیلگیری واقع وستی و اووه سروشتیانه ره خنه ی سه ره کی پاتنه م له م باره وه ئه وه بوو که که لین و که له به ریک ده نیوان راستایه تی (صدق) دانیاریک و پاساوی ناسیاوی ئیمه بو سه لماندنی به دیی ده کری. له باری «بوونایه تی» یه وه لای و ابو، هه گه ر راستایه تی راست (صادق) بی، جیهان له م روانگه و روانسته فه لسه فییه وه، له چت وشتی «ئاماده بووگ» پیکهاتوه. بویه له دژی هه ردووک بنه مای واقع وستی بوو: -ئه وه ی پیی ده لین «راستایه تی»، له پاساویکی په سه ند و دلخواز به ولاره چیدی نییه...

- ئه وه که جیهان له چت و شتی ئاماده بووگ پیکهاتین، به ته وای هه له یه. ئه وه ئیمه ی که به هه لباردنی «تیگه»، «چه مک» و «کوچه مک» مقوله «ی جیاواز و جوړبه جوړ دیم و دیارده و دیاروکتین جیهان، پۆلین ده که یین.

له واقیعا، له روانگه ی پاتنه مه وه هه ردوو گریمانیه ی «روانگه ی دهره کی» چ له باره ی راستایه تی و چ ل باره ی هه بوونایه تی، بی مانایه. بیروکه یه ک پاتنه م که پیشناری ده کا، «واقع وستی دهروونی» یه که جیا له گرد و کوی هیندی پاژی ناتبا و ناسازگار که م و کوری و که مایه سی زوره. وردبوونه وه و ره خنه له بیروکه ی پاتنه م دهره تی تاییه تی پیده وی. لی.

واقیع ئه‌وهیه که پاتنهم .نهیتوانی به مران و دلخوازی خوئی که پرکردنه‌وهی که لاین و که‌له‌به‌ری نیوان راستایه‌تی و بوونایه‌تی یه بگا .

هیلاری پاتنهم، دوایین فیلسوونی سه‌ربه‌نفس و به‌ره‌ی یه‌که‌می ریپازی شیکاری بوو. وه‌ک بیروه‌ریکی به وه‌ج و بیر، به پیچه‌وانه‌ی برواپه‌ره‌ستان و باوه‌رحه‌زان، ته‌نانه‌ت ده‌ره‌ق به بیروکه‌کانی خوئی، زوربین به‌زه‌بیانه‌ره‌خنه‌ی ده‌گرت و بیر و رای ماموستا‌کانی خوئی (کارناپ و رایسنباخ) یشی له‌ره‌خنه‌ی زانستی هه‌لنه‌ده‌بوارد.

تا ئه‌وجیگه‌ی که ده‌گه‌رپه‌ته وه‌بوئالی ولایه‌نی ره‌خنه‌له‌خوگری پاتنهم. که سایه‌تی ویی، له‌رودولف کارناپی ماموستای ده‌چی- هه‌لبه‌ت پاتنهم پی‌داده‌گری که ل‌گه‌ل بوچوونین کارناپ دا، له‌هیچ قوناخیکی ژبانی بیروکی وزانستی ویی دا، ته‌با نه‌بووه . به‌لام، به‌م‌حاله‌وه‌باسی و توویژی له‌بیر نه‌کراوی خوئی ده‌کا، ده‌گه‌ل رودولف کارناپ، به‌ئاشکرا، ده‌لی له‌باری خووخده‌ی ره‌خنه‌گرانه‌وه، به‌رده‌وام، چاوی ده‌کارناپ برپوه . بوخوئی له‌م‌بارهدا ده‌لیت:

«سه‌زمان و بن‌زمانی کارناپ ئه‌وه‌بوو که روانگه و بوچوونی فه‌لسه‌فی خوئی، جاریک نا، بگره‌زورچه‌لان‌گورپوه «من پیشتر وام‌بیر ده‌کرده وه‌ئیستا و ابیرناکه‌مه‌وه!» بو‌من کارناپ سه‌رچه‌شن و نمونه‌ی مروفیک بوو که په‌یجوری راستی به‌لایه‌وه ، و او‌تر له‌که‌سایه‌تی خوکه‌سی (شخصی) بوو، ئه‌رک و پاسپارده‌ی فیلسوف ئه‌وه‌نییه که «بیروکه‌ی A» وه‌به‌ریینی، تا دواتر به‌ناوی «بیروکه...ی کاک A» وه‌بیته‌ناسین . فه‌لسه‌فه، ناسیارییه‌ک نییه که بگاته دوا به‌رسف و وه‌لامی یه‌کجاره‌کی تاییه‌تمه‌ندی فه‌لسه‌وه‌ری ئه‌وه‌یه که ده‌مانگه‌ینیته ئه‌م ئه‌نجامه که دوا بوچوون و بیروکه‌گرینک نییه هی‌من‌بی‌یا که سی‌دن - گرنگ ئه‌وه‌سه ئه‌زمون و تاقی بکریته‌وه. به‌پیوه‌ری زانستی بپه‌ژینری . دیسا ده‌لیت :

گاهه‌س هیندیک که‌س‌ل خو‌ره‌خنه‌گری به‌رده‌وامی من و بیروگرپکیم وه‌ک که‌مایه‌سی یه‌ک‌له‌که‌سایه‌تی من چاو‌لی‌بکه‌ن، ده‌رفه‌تی گاله‌و گالته‌م نییه . ده‌نا پیم‌ده‌وتن که : ئه‌وه‌که‌من به‌رده‌وام‌بیر و رام‌ده‌گورم، ئه‌وه‌ناگه‌ییینی که‌من «تاوتاو» و «هه‌رده‌م بیر» بم ، ئه‌گه‌ر وه‌ویه‌که‌ی که‌لیک‌سانا و سادیه ، بوچوونم ده‌گورم چونکه به‌رده‌وام به‌هه‌له و هه‌له‌ت‌دا ده‌چم، به‌لام فیلسوفین‌دی، بیر و رایان‌ناگورن، هه‌ر له‌به‌ره‌ئوه‌یه که‌هیچ‌کات به‌هه‌له‌دا ناچن.

زمانی کوردی له ئاستانهی سهدهی بیست و یه کدا

فهرهیدوون سامان ■

پیشه‌کی:

ده‌توانین ئاماژه به دوو وەرچه‌رخانی میژوویی بکه‌ین له‌گۆرپانکاری و گه‌شه‌کردنی زمانی کوردیدا، پیقاژۆی یه‌که‌م به‌ر له‌راپه‌رینی به‌هاری ۱۹۹۱، پیقاژۆی دووهمیش دوا‌ی راپه‌رین، مه‌به‌ستیش له‌و تو‌یژینه‌وه‌یه‌ قسه‌کردنه‌ له‌سه‌ر ره‌وشی زمانی کوردی له‌سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی باشووری کوردستاندا و باتایبه‌تیش له‌هه‌ریمی کوردستاندا و ناوچه‌کیشه‌له‌سه‌ره‌کانی یان داب‌رین‌راوه‌کانی کوردستاندا، و‌یرای هه‌بوونی هه‌ردوو وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده و خو‌یندنی بالاو تو‌یژینه‌وه‌ی زانستی، دامه‌زاندنی چه‌ندان داووده‌زگای ئه‌کادیمی و ریخ‌کراو و ناوه‌ندی کولتووری و زمانه‌وانی، کرانه‌وه‌ی فاکیلتی زمان و به‌شی کوردی له‌زانکۆکانی هه‌ریمی کوردستان وه‌روه‌ها‌کردنه‌وه‌ی یه‌که‌کانی به‌شی کوردی له‌باکور و رۆژه‌ه‌لاتی کوردستاندا، جگه‌له‌و ناوه‌ند و ریخ‌کراوه‌ زمانناسییانه‌ی که‌له‌سالانی راب‌ردوودا کاریان بۆ خزمه‌تکردنی زمانی کوردی کردووه، به‌ده‌رکردنی گۆفار و بلاو‌کراوه‌ی تایبه‌ت به‌زمانناسی، هه‌روه‌ها‌ سازدانی کۆپو سیمینارو کۆنفرانس له‌سه‌ر ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م گه‌شه‌کردنی زمانی کوردی له‌و بوارانه‌دا.

هه‌لبه‌ت و‌یرای ئه‌و هه‌موو ده‌سکه‌وت و گه‌شه‌کردنه‌ی زمانی کوردی له‌هه‌ریمی کوردستان و عیرا‌قدا به‌تایبه‌ت دوا‌ی به‌ره‌سمی ناساندنی زمانی کوردی له‌سه‌ر ئاستی عیرا‌قدا، به‌لام مخابن ده‌بینین له‌سه‌ر ئاسته‌کانی په‌روه‌رده و هه‌روه‌ها‌ سۆسیال‌میدیا‌دا زمانی کوردی دوو‌چارای پاشه‌کشی و دوو له‌ت بوون هاتووه، ئامانج و مه‌به‌ست له‌و لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌ش ئاماژه‌کردنه‌ به‌و کیشه‌نه‌ی که‌له‌به‌رده‌م گه‌شه‌کردنی زمانی کوردیدا له‌بواره‌کانی سیسته‌می په‌روه‌رده له‌باشووری کوردستاندا هه‌ن. هه‌روه‌ها‌ خسته‌نه‌ رووی پیشنیارو راسپارده‌ بۆ چاره‌سه‌رکردنی ئه‌و گرفتانه، که‌ره‌نگه‌له‌دا‌هاتوودا یارمه‌تیده‌ر بن بۆ نه‌ه‌یشتن یان که‌م‌کردنه‌وه‌بیان. هه‌ولیکی دلسۆزانه‌تریش بۆ نزیک‌کردنه‌وه‌و قسه‌کردن بی‌ت له‌سه‌ر به‌ستانداردکردنی زمانی کوردی له‌سه‌ر ئاستی میتۆده‌ په‌روه‌رده‌یه‌کانی هه‌ریمی کوردستاندا.

زمانی کوردی له نیوان ره تکرده ووه به فه رمی ناساندیدا

ئاشکرایه زمان ناسنامه‌ی نه ته وه یه، هه نه ته وه یه کیش زمانه که ی له ده ست بدات، هه لبه ته دوا جار ناسنامه و خاکه که شی له ده ست ده دات، له وه ته ی کوردستانی ش دابه شکراره، زمانه که شی له لایه ن نه ته وه سه رده سه ته کانه وه دابه ش و قه ده غه کراوه و هه ولّی ئاسمیله کردنی به رده وامی دراوه، بۆیه ش ده بینین داگیرکه رانی کوردستان به ر له هه موو شتیک دژایه تی توندی زمانی کوردییان کردوه، چونکه بایه خی زمان له گه یاندن و به یه که به ستنه وه ی تاکه کانی کۆمه لگه و په ره پیدانی بواره کانی له ریگه ی دیالۆگ و له یه کمالیوون. هیچی که متر نییه له کۆله گه نه ته وه بییه کانی دیکه ی وه ک گه ل و خاک و میژوو و ئایین و که له پوور و به رژه وه ندی هاوبه شی تاکه کانی کۆمه لگه، هه ر چه نده ش زمانی کوردی سالانی سال له لایه ن دوژمنانی وه دوو چاری نکۆلی لیکردن و دژایه تی و چه ندان وه رچه رخانی تراژیدی له وانه ش قه ده غه کردنی ئاخاوتن بۆته وه، به لام به هه ولّی به رده وامی رووناکبیران و قوربانی رۆله دلسۆزه کانی توانی ناسنامه ی خۆی بیاریژیت و وه ک قه لایه کی پۆلایین دژی ره شه بای دوژمنانی بوه ستیت.

له باره ی بایه خی ئه و بریاری یاسایه ی که له ئه نجومه نی نیشتمانی عیراق له کانونی دووه می ۲۰۱۴ ده رچه وه زمانی کوردی و عه ره بی به یه کسانی ته ماشا ده کات، به لام کورد تا چه ند ده توانیت سوود له و یاسایه وه رگریت بۆ یه کخستن و پیشخستنی زمانه که ی له هه رمی کوردستان و ناوچه دا برا وه کان و ته نانه ت ئه و ناوچانه ش که ریژه یه کی زۆر له کوردانی فه یلی له ناو پاست و باشووری عیرا قدا جینشین، بیگومان ئیمه ی کورد ده توانین سوود له و یاسایه وه رگرین، ئه ویش له سه ر بنه مای کۆمه لیک هه نگاوی گه وره ی پراکتیکی، له وانه ش هه ولّی جیدی بدریت که له سه ر ئاستی هه موو کوردستانی باشووردا، زمانی کوردی بکریته زمانی ره سمی هه موو داووده زگا کانی حکومه ت به تایبه تیش په روه رده ی ئه و هه رمه، هاوکات له بواره کورده لۆجی و فه ره هنگییه وه بایه خ به زارو شیوه زاره کانی دیکه ش بدریت و ریگه له خویندن و نووسینی نه گرین به تایبه ت له بواره کانی ئه ده بیات و هونه ر و راگه یاندن و چاپه مه نییه وه، نه ک دوو زاری نافه رمی که برداخه وه له واقیعه دا ده بینین له هه ردوو ناوچه ی سۆران و بادینان کاری پیده کریت.

له م قۆناغه دا ده کریت ئه و زمانه ستاندارده کوردییه ی ناوه پاست که ساله هایه

لهسەر ئاستی پەرۆهردە و خویندن و چاپەمەنی و راگەیاندا خزمەتی زۆری پیکراوە. بکریته بناخەیهکی پتەو بۆ زمانی یەگرتووی کوردی و کیشەیی جوت ستانداردی و فرەیی چارەسەر بکات، دیارە بایەخی ئەو بە رەسمی ناساندەش کاریگەری راستەوخۆی دەبیت لەسەر کورد و رەوشی زمانی کوردی لە بەشەکانی دیکەیی کوردستاندا، کە هیشتا بە رەسمی لە لایەن دەولەتەکانیان بەداخووە دانیان پێدا نەنراوە.

بۆ دەبیرھێنانەوێش لە دانیشتنی رۆژی سێشەممەیی ۷ کانونی دووھەمی ۲۰۱۴ ئەنجومەنی نوینەرانی عێراق لەسەر پرۆژە یاسای زمانی رەسمی ولات دەنگیدا، کە زمانی کوردی و عەرەبی بە دوو زمانی رەسمی ولات دەناسیێت. بە پێی یاسایەکی ھەر دوو زمانی کوردی و عەرەبی بە دوو زمانی رەسمی ولات دادەنرێن، لە وتار و کاروباری رەسمی دەولەت و فەرمانگەکان، عەلی شەلا سەرۆکی لیژنەیی رۆشنییری و راگەیانندی ئەنجومەنی نوینەرانی عێراق بوو راگەیاندا، ئەندامانی لیژنە و لیژنەکانی دیکەیی پەرلەمانی ئەمڕۆ بە رەسمی زمانی ولاتیان لە عێراق دەستنیشان کرد، وەک دەزانن عێراق ولاتیکی خاوەن شارستانیە و پیمانواوە ئەو یاسایە ھۆکاری ھیز و فراوان بوونی شارستانیەتەکانی عێراق بە درێژایی میژوو. بە وتەیی شەلا جیبەجی کردنی یاسای زمانی رەسمی ولات، ئاماژەیی بۆ ئەوەی کە عێراق ولاتی دیموکراسییە و بە کردار ریز لەسەر جەم پیکھاتە جیاوازەکانی دەگرێت. پرۆژە یاسای زمانی رەسمی ولات کە ماوەی چەند مانگیکە خویندەوێی یەکەم و دووھەمی بۆ کراوە و بە یاسای سەر جەم پیکھاتە جیاوازەکانی گەلانی عێراق ھەژمار دەکرێت، پێشتر لە لایەن چەند لایەنێکی سیاسی لە ئەنجومەنی نوینەرانی عێراق رێگری لیدەکرا دەنگدان لە سەربدریت، ئەویش بە ھۆی ئەوەی کە دەنگی کورد لە پال دەنگی عەرەبی بە زمانی رەسمی ولات دانراوە. دیارە پرۆژە یاسایەکی ھەردوو زمانی کوردی و عەرەبی لە خۆدەگریت و ئەو ناکۆکی و کیشانەش دەخاتە روو کە لە کاتی دەنگدانەدا ھاوتە ئاراوە و ئاماژەش بۆ ئەو سوودانە دەکات کە لە رێگەیی ئەو قانونەو بە گەلی کورد دەگات، ”لە دواییان دانیشتنی ئەنجومەنی نوینەرانی عێراقدا و دواي ھینان و بردنیکی زۆر، توانیان قانونی زمانە فەرمییەکان دەربچینی و دەنگی لە سەر بدریت، لە کاتی کادا ماوەی ھەشت ساڵە ئەو قانونە لە نیو ئەنجومەنی نوینەراندایە و ناھێن تێپەریت، خولی

پیشوویش ههولیاندا ئه و قانونه دهر بچوینن، بهلام نه یانتوانی، له م خوله شدا به قورسی و نه شته رگه ری قه یسه ری توانییان ئه و قانونه تیپه رینین، پیشتر دوو جار خرابووه دهنگدانه وه و نه یان هیشت تیپه ریت و ئەمه شیان جاری سییه م بوو رۆژی شه مه ی رابردووش له گه ل سه رۆکایه تی په رله مان داوایانکرد، که ئه و قانونه بخاته نیو کۆبوونه وه کانه وه و له دواییان دانیشتندا خرایه نیو کۆبوونه وه کانه وه و دوا ی گفتوگۆیه کی زۆر به قورسی توانییان قانونه که تیپه رینین، مه به ستیش ئه وه یه ژماره ی ئه وانه ی دهنگیان به ماده کان دها زۆر نزیک بوو له وانه ی که به نه خیر دهنگیاندا. به لام له به رژه وهندی نوینه رانی کورد تیپه ری، ئەگه رچی له ۱۸ ماده دها دوو ماده یان له و هه موار کردنه وانه دا نه بوون که دایانریشتبوون، به لام گه رانه وه بۆ ده قی قانونه ره سه نه که ی ئه و دوو ماده یه، که حکومه ت کاتی خۆی بۆی دانابوو، به شیوازیکی گشتی قانونیکی باش بوو، راسته له سه داسه د له ئاستی خواستی کوردا نییه، به لام تاراده یه کی باش له ئاستی ره زامه نیدایه، بۆیه سه رۆکی هه رچوار کوتله کوردستانیه که، کۆنگره یه کی رۆژنامه نووسیان سازکرد و پیرۆزبایی و خۆشحالی خۆیان دهربری.

یاسای زمانه لۆکالیه کانی عیراق:

ئهم قانونه بۆ یه که مجاره له میژووی عیراقدا هاتووه له دوا ی قانونی مه حه لی زمانه ره سمیه کانی ناوی قانونه که ئەمه یه: (قانونی اللغات المحلیه) سا لی ۱۹۳۱ که له سه رده می مه له کیدا دهرچووه و دوا ی ئه وه ش ئەمه یه که مجاره قانونیک به ناوی قانونی زمانه ره سمیه کان دهرده چیت، راسته له ماده ی ۱۴ ئاماژه ی بۆ کردووه، به لام بنه مای ده ستووری ئەگه ر به قانون ریک نه خریت، که خودی ماده ی چواری ده ستوورده لیت، پێویسته مه سه له ی قانونی زمانه ره سمیه کان به قانون ریکبخریت، ئەگه ر ئه و قانونه دهرنه کریت ناچیته بواری جییه جیکردنه وه، ئه و قانونه واده کات بچیته بواری جییه جیکردنه وه و حکومه ت ناچار بکات که جییه جیبیکه ن و له دوا ی ۹۰ رۆژ ده بیته ده ستبه جییه جی کردنی بکات له دام و ده زگا کانی حکومه ت و ئه و شوینانه ی که له قانونه که دا هاتووه، سو دیکی قانونه که ئەوه یه ده بیته هۆی دامه زراندنی ده یان و سه دان که س له داموده زگا کانی ده ولت له هاوولاتیان، چونکه پێویستی به وه رگێر ده بیته بۆ

کۆمه‌لیک دۆکیۆمینت، به پیی ئه و قانونه له نیو په‌رله‌ماندا و ئه‌نجومه‌نی فیدرالی و داداگای بالای فیدرالی و ئه‌نجومه‌نی وه‌زیراندا هم‌موی زمانی کوردی و عه‌ره‌بی تیدا به کار به‌هیندریت و به رسمی له هم‌موو بپیار و قانونیکدا به کوردیش بنووسریت، ته‌نانه‌ت راگه‌یانندی ئه و ده‌سه‌لاتانه‌ش وه‌کو هم‌موومان ده‌زانین ده‌سه‌لاته‌کان وه‌کو په‌رله‌مان و دادوه‌ری و ئه‌وانیتریش راگه‌یاندنیان هه‌یه چ له سایت و رۆژنامه و میدیاکان ده‌بیته به هه‌ردوو زمان بیته، له ماده‌یه‌کی ئه م قانونه‌شدا هاتوه و ده‌لیته ئامانجی ئه م قانونه ئه‌وه‌یه که گه‌نتی یه‌کسانی له نیوان زمانی کوردی و عه‌ره‌بی له رووی ماف و ئه‌رکه‌وه رابگریت، که بۆ یه‌که‌مجاره قانونیک ئه م قسه‌یه بکات، روونیشی کرده‌وه ”ئه و دوو ماده‌یه‌ی که ده‌نگی پینه‌درا، ئه‌وه بوو که داوا کرا بوو زمانی کوردی له‌سه‌رتاسه‌ری عیراق بخویندریت، ئه و ماده‌یه ریگه‌یان پینه‌درا تپه‌ریندریت، دواتر له‌لایه‌ن لیژنه‌ی په‌روه‌رده‌وه ئه و ماده‌یه تاوتوی ده‌کریت، چونکه ئه‌وان پیمان قورس بوو ئه و کاره بکریت و پپووستی به تویتینه‌وه‌ی زیاتره‌ه‌بوو، ماده‌که‌ی تریش ئه و ماده‌یه‌یه که له سه‌ره‌هم‌وارکردنه‌که بوو که ئیمه کردبوومان، ئه‌وه‌ش به شیوه‌یه‌ک بوو به وردی باسی له‌وه کرده که له چ شوینیکدا زمانی کوردی به کار به‌هیندریت، وه‌کو تابلۆکانی هاتوچۆ و فرۆکه‌خانه‌کان و بلیتی فرۆکه‌کان ناوونیشانی وه‌زاره‌ته‌کان و ره‌گه‌زنامه، ئه‌مانه به وردی باسیان لیوه‌کراوه، ده‌میته‌وه ئه‌وه بلین که له ئیستا و داها‌توویه‌کی نزیکا ده‌زگا ئه‌کادیمیه‌کان و رۆشنییرییه‌کانی هه‌ریمی کوردستان زیاتر بایه‌خ به شاره‌زا و پسپۆره‌کانی ناوه و ده‌ره‌وه‌ی ولات بدن، به سازدانی کۆنگره و سیمیناری زانستی بۆ لیک نزیکردنه‌وه دیالیکتیکه سه‌ره‌که‌یه‌کانی زمانی کوردی و دانانی قامووسی هاوبه‌شی شیوه‌زاره جیاوازه‌کان و پاککردنه‌وه‌ی زمانه‌که‌مان له ژیر کاریگه‌ری و باندۆری زمانه بیانیه‌کان به‌تایبه‌تی عه‌ره‌بی و فارسی و تورکی، هه‌روه‌ها ریکه‌وتن له‌سه‌ر زمانیکی رسمی و ستاندارد بۆ هم‌موو گه‌لی کوردستان، بۆئه‌وه‌ی لی‌رده‌دا خزمه‌تی زیتر به گه‌ل و نیشتمان بکه‌ن. هه‌روه‌ها خولی رۆشنییری ری‌کخراوه‌کانی زمانناسی بۆ په‌ره‌پیدانی زمانی کوردی به‌رده‌وام بیته و پسپۆرانی لایه‌نه کیشه‌داره‌کانی زمانی کوردی ده‌وله‌مه‌ند بکه‌ن و حکومه‌ت پالپشتی زیاتری ئه م جۆره پرۆژه زانستیانه بکات.

هاوکات له ههولیکدا له لایه‌ن ژماره‌یه‌ک له روونکییرو زمانناسانی روژه‌ه‌لاتی کوردستانه‌وه له ئی‌یران، به پشتبه‌ستن به مادده‌ی ۱۵ ده‌ستووری بنه‌په‌رتی کو‌مارییسلامی ئی‌یران، پرۆ‌ژه‌یه‌ک له‌باره‌ی په‌روه‌رده و خویندنی زمانی زگماک (زمانی که‌مینه‌نه‌ته‌وه‌کانی ئی‌یران) که‌لاله‌ کرا. مخابن فه‌ره‌ه‌نگستانی زمان و ئه‌ده‌بی فارسی، به زۆ‌رینه‌ی ده‌نگ فی‌رکردنی زمانی زگماکی له ئی‌یرانی ره‌تکرده‌وه و ئه‌ مه‌سه‌له‌ی وه‌ک پیلانیک دژ به زمانی فارسیی له‌قه‌له‌م دا.

«مه‌مه‌دعه‌لی موه‌حید» ئه‌ندامی «فه‌ره‌ه‌نگستانی زمان و ئه‌ده‌بی فارسی»، له کو‌بوونه‌وه‌ی دامه‌زراوه‌که‌دا، دژکرده‌وه‌ی توندی به‌رانبه‌ر به به‌لینی ده‌وله‌تی رووحانی بو‌ ریگه‌دان به فی‌رکردنی زمانی زگماکی نیشان دا و گوتی که «ئیمه‌ زمانیکی ستانداردمان هه‌یه که زمانی فه‌رمییه‌[مه‌به‌ست فارسی]، با ده‌وله‌ت ده‌ست له دۆ‌زی فی‌رکردنی زمانه‌ خو‌جیییه‌کان وه‌رنه‌دات». به گو‌یره‌ی هه‌والده‌ری می‌هر، «مه‌مه‌د ده‌بیر موقه‌ده‌م»، ئه‌ندامیکی دیکه‌ی فه‌ره‌ه‌نگستانی ئاماژه‌پیکراو، و‌یرای ره‌تکرده‌وه‌ی پرۆ‌ژه‌ی فی‌رکردنی زمانی نه‌ته‌وه‌ بنه‌ده‌سته‌کانی ئی‌یران، ته‌نیا تو‌یژینه‌وه‌ و لی‌کو‌لینه‌وه‌ی زانستی له‌سه‌ر زمانه «خو‌جیییه‌کان» ی به‌گرنگ وه‌سف کرد و گوتی که «ئه‌وه‌نده به‌سه».

«فه‌تحو‌للاً مو‌جته‌بایی»، ئه‌ندامیکی تری فه‌ره‌ه‌نگستان، بابه‌تی «فی‌رکردنی زمانی زگماکی» به پیلانیک دژ به زمانی فارسی له‌قه‌له‌م دا و «غو‌لامعه‌لی حه‌داد عادل»، سه‌روکی فه‌ره‌ه‌نگستانی زمان و ئه‌ده‌بی فارسیش، زمانی فارسی وه‌ک سه‌رمایه‌ی نه‌ته‌وه‌یی پیناسه‌کرد و هو‌شدارای به ده‌وله‌ت دا که نه‌کا ئه‌وه سه‌رمایه‌ نه‌ته‌وه‌یییه‌ بو‌ سه‌رکه‌وتنی کاتی و بی‌ سوود سه‌رف بکات. دژایه‌تیکردنی فه‌ره‌ه‌نگستانی زمان و ئه‌ده‌بی فارسی سه‌باره‌ت به ئه‌گه‌ری ریگه‌دان به خویندنی زمانی کوردی، تورکی و باقی زمانه‌ ناهه‌رمییه‌کانی ئی‌یران له کاتیکدایه که هه‌ر له کو‌بوونه‌وه‌که‌دا کو‌مه‌لیک به‌رنامه‌ بو‌ په‌ره‌پیدانی هه‌رچی زیاتری زمانی فارسی خرایه به‌ر باس. بو‌ نمونه‌ فه‌ره‌ه‌نگستان به‌ نیازه، چه‌ند کاتژمی‌ری تر له به‌رنامه‌ی هه‌فتانه‌ی خویندکاران به فی‌ربوونی باشتری فارسی له ریگه‌ی خویندنه‌وه‌ی کتیب و نووسینی ئینشا ته‌رخان بکات، سه‌دان وشه‌ی به‌ گوته‌ی ئه‌وان «بی‌گانه» له ناوه‌روکی کتیبه‌ ده‌رسییه‌کان بس‌رپه‌ته‌وه و وشه‌ی «فارسی» یان له‌جیگه‌ دابنی و له ریگه‌ی دامه‌زراوه‌یه‌کی تر به‌ناوی «بنیادی سه‌عدی» یه‌وه په‌ره‌ی زیاتر به

فیترکردن و گه‌شه‌سه‌ندنی زمانی فارسی له ده‌روه‌ی ئیران بدات. ئەو هه‌لۆیسته‌ی فه‌ره‌ه‌نگستانی زمان و ئە‌ده‌بی فارسی دژ به زمانی زگماکی باقی نه‌ته‌وه‌کانی ناو ئیران له‌کاتی‌کدایه که کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌تی هه‌سه‌ن روحانی، له‌م دواییانه‌دا، باسیان له ئە‌گه‌ری مۆله‌ت پیندرانی سنوورداری په‌روه‌ده و فیترکردنی زمانه زگماکییه‌کان دا‌بوو. به‌لینیه‌ک که سه‌ره‌رای گونجانی له ده‌ستووری بنه‌په‌تی ئیراندا، له سه‌ره‌تای هاتنه سه‌رکاری کۆماری ئیسلامی پشتگۆی خراوه و بگه‌هه‌ر که‌س ئەو خواسته‌ی هینابیه‌ته سه‌ر زمان وه‌ک «جیاییخواز»، «نه‌ته‌وه‌په‌رست» و هتد...ناساند. دیاره ئامانجیش له‌وه که فه‌ره‌ه‌نگستانی ئیران که به‌کاره‌ینانی زمانی زگماک قه‌ده‌غه ده‌کات، توانده‌وه‌ی زمانه‌کانی گه‌لانی ره‌سه‌نی ئیرانه به‌تایبه‌تیش زمانه‌کانی کوردی و بلوچی و گه‌له‌کی ده‌که‌ویته به شالاوی نکۆلی لیکردن و توانه‌وه. چونکه تارا‌ده‌یه‌ک ئەم دژایه‌تی کردنه کاریگه‌رییه‌کی ئە‌وتۆی له‌سه‌ر زمانی نه‌ته‌وه‌کانی وه‌ک عه‌ره‌ب و تورکه ئازه‌ریه‌کان نابیت. ئە‌ویش سه‌باره‌ت به‌وه‌ی که ئەو دوو نه‌ته‌وه‌یه خاوه‌نی قه‌واره‌ی سیاسی خۆیانن و له ولاته‌کانی خۆیاندا ده‌می‌که زمانه‌که‌یان بۆته فه‌رمی و کاری پینده‌کریت، هه‌ر ئەم هۆکاره‌شه که ده‌وله‌تی ئیران زمانی فارسی ده‌کات به زمانی بالا‌ده‌ست و ره‌سمی ولات.

بارو‌دۆخی زمانی کوردی له کوردستانی باککوری بنده‌ستی تورکیا کاره‌سات‌باره و هیشتا به‌ده‌ستووری ئەو ده‌وله‌ته زمانی کوردی قه‌ده‌غه‌یه، ئە‌گه‌رچی له‌ دوای سا‌لی ۱۹۹۱ه‌وه تارا‌ده‌یه‌ک ده‌ری‌چه‌ک له‌به‌رده‌م ویندن و چپه‌مه‌نی کوردی کراویه‌وه به‌لام به‌شێوه‌یه‌کی نافه‌رمی و زۆر‌جار له‌لایه‌ن داد‌گا‌کانی ده‌وله‌ته‌وه نووسه‌ران و رۆسنی‌یران دوو‌چاری سزای قورسی زیندان و تیرۆر هاتوون ، و له کۆماری عه‌ره‌بی سو‌ریاش که نزیکه‌ی سه‌ده‌یه‌که به‌ به‌رنامه و ئە‌جیندای تایبه‌ت دژایه‌تی زمان و کولتووری کوردی کراوه تارا‌ده‌یه‌کی زۆریش ئاسمیله کراوه، و شهبه‌ختانه دوای راپه‌رینی رۆژا‌وای کوردستان و دامه‌زراندنی سیسته‌می و سه‌ری تارا‌ده‌یه‌ک ئیستا له‌ ناوچه کوردییه‌کام په‌یمانگه‌و زانکۆ هه‌ن و زمانی کوری له‌ بواره‌کانی په‌روه‌رده‌و فیترکردن و اپه‌مه‌نی میدیادا هه‌نگاوی باشی هاویشتووه، به‌لام زمانی کوردی هیشتا له ره‌وشیکی تراژیدی دایه، ته‌نانه‌ت هه‌بوونی ئە‌لفابیتایه‌کی جیا‌واز زیانیکی زۆری به‌ زمانی په‌ک‌گرتووی کوردی

گه یاندوو، وای کردوو که هاوولاتیانی ناوچه جیاوازهکان به زهحمت لهیه کتر حال بن. تهنانهت لهسه ر ئاستی ئیلیه تی خوینه وارو رۆشنییرانیش لهیه کتر نهگه ن و به رهه مه ئه ده بی و هزراییه کانی یه کتر نه خوینه وه، ئیمه ده زانین له سه ره تای دامه زاندنی کۆماری تورکیای نوئ له سه ر دهستی ئه تاتورک، به یاسا زمانی کوردی قه دهغه کراو، تهنانهت چه ندان به لگه و دۆکۆمینت همیه که چون دهیان تاکی کورد له سه ر قسه کوردن به زمانی کوردی سزای مالی یان به ند کردن تهنانهت له هندیک حاله تدا به لگه همن خه لک له سه ر به کارهینانی زمانی کوردی کۆژراون و سزای قورس دراون. هه لبه ت ئه مه بۆ رۆژه لآت و رۆژاوی کوردستانیش ههروابوو، تهنانهت له سه ر ده مه جیاوازه کانی ده سه لاتی ره گه زپه رستی عه ره بی سووریا و عیراقیشدا زمانی کوردی دوو چاری هه مان کاره سات بوو، له مه سه له ی به عه ره بکرسنی بواره کانی په روه رده و فیرکردندا، به تایبه تیش له ناوچه کانی ده ره وه ی هه ری می کوردستان وه ک که رکوک، خانه قین و موسل و مه نده لی، مه خموور، شاروشارو چکه کانی پارێزگای کوت و عیماره ی فه یلینشین که به سه دان هه زار کوردی لی به عه ره ب کراوه و به زۆر کۆچه رییان پێ کراوه.. پاشه پۆژی زمانی کوردی به م هه موو زاره کانه وه، به تایبه تیش هه ردوو زاری کرمانجی باکور و باشور، ئه گه ر له داها توویه کی نزیکدا کاری جدی و دلسۆزانه ی بۆ به یه کگرتوو کردنی بۆ نه کریت و له سه ر ئاستی که سانی شاره زاو پسپۆر و دوور له ده مارگیری ناوچه گه ری چی ده بی ت و به کوئ ده گات.

بایه خی زمان له ژیا نی هه ر نه ته وه یه کدا:

زمان کۆله گه و بنه په تی نه ته وه و نه ته وه سازییه، فاکته ریکی هه ره سه ره کی مانه وه و له ناوچه وونی نه ته وه کانه. له هه مانکاتیشدا ره هه ندیکی سه ره کی پیکه اتنی ناسنامه ی نه ته وه ییه. له سه ده ی حه قده هه م به دوا وه، که ده ستپیک ی سه ره ده می مۆدی رنیته بوو، زمان وه ک یه که م توخمی پیکه ی نه ره و ریکخه ری هه ر نه ته وه یه ک چاوی لی کراوه. هه رچۆنیک بی ت زۆرن ئه و زمانانه ی که له و سه ره ده مه دا به هۆی بایه خه ندان و هۆکاری سیاسیی وه له ناوچه وون و به کارهینه رانی ئیستا که به زمانی نه ته وه یه کی تر قسه ده که ن. بۆ نمونه له فه رانسا، ئه و زمانه ی ئیستا که هه موو که س قسه ی پێده که ن پێش سه ره ده می مۆدی رن ته نیا ۱۳ له سه ده ی خه لکی فه رانسا به کاریان هینا وه.

له راستیدا نه ته وهی فه رانسی به شیککی زوری له سهر ئه و ۱۳ له سه ده پیکه اتوه. جیکه ی سه رنجه ئه و شیوازه بووه به مۆدیلیک که به مۆدیلی فه رانسی ده ناسریت، ئیستا له دنیا دا نیکه ی ۷۰۰۰ زمان بوونی ههیه، هۆکاری سه ره کی بو ئه وه ی که ناکرئ ئاماریکی ورد له و باره وه بلاو بکریتته وه ئه وه یه که سنووره کانی نیوان زمان و زار له زور شوین دا به ته واوی روون نین، له گه ل هه موو ئه وان هه دا، ئه و راستیه له جیکه ی خۆیه تی که زمان له پرۆسه یه کی میژووی دا بووه به به شیک له سروشتی مروّف و ته نانته دیارترین هیلی جیا کردنه وه ی له زینده وه ره کانی دیکه ش. که واته به ده رب رینیک ده توانین بلین که زمانی زگماکی له سروشتی ترین دا هینرا وه کانی مروّفه، له وان هه هه چ ده ستر دیکه مروّف هینده ی زمان له سروشتی مروّفه وه نزیک نه بیته.

تیورییه که ی بۆردیو به رچا وروونییه کی باشمان ده داتی تا بتوانین له لایه که وه له بایه خی خویندن به زمانی دایک تیبه گه یین و له لایه کی دیکه شه وه له پیلانه کانی سیستیمیک ئاگادار بین که ده رفه تی خویندن به زمانی دایک له نیوه نده کانی خویندن دا نادا، بو نمونه له ناوچه کوردستانیه کانی ده ره وه ی هه ریما سه ره رای به فه رمی ناساندنی زمانی کوردی له په ره مانی عیراق دا که ریگه به خویندنی زمانی دایک له قوتابخانه کان دا ده دات، به لام له پراکتیک دا نه ک هه ر ئه و ده رفه ته نه ره خساوه، وه ک پرۆژه یه ک که هه چکات وه که پیویست جیه جی نه کرا وه به منه ته وه به چاویان دا بدریتته وه، ئه گه ر به پشتیوانی له روانگه ی بۆردیو شه وه له هۆکاره کانی پراکتیزه نه کردنی به ندیکی ئاوا یان له بنه ره ته وه هه قی خویندن به زمانی دایک بکۆلینه وه ئه و ده بی بلین که هۆکاری یه که م ئاگادار بوونی ریژیم له و سه رمایه ره مزیه یه (زمان) که هه ژموونی و پیگه ی گرووپیک ده باته سه ری و هیز و ده سه لاتی پی ده به خشی و له کیشمه کیش و مملانی سیاسی و کومه لایه تی یه کان دا پارسه نگه که به لای خۆی دا ده کیشیتته وه، له روانگه ی تاران هه یه که زمانی له خویندن دا یه کگرتووی و ئاسایشی میلی ده پاریزی و ده ولته به به هیزی ده هیلیته وه، واته سنووردار کردنی زمان له نووسین و ئاخاوتن دا ده بیته سنووردار کردنی به کار به ره کانی ئه و زمانه ش له پیشکار بوونیان له کایه سیاسی و مه ده نی و ئابووری یه کاند.

که‌وايه زمان رۆلئى گرينگ و نيوهندگه‌را له‌يه‌کلایى کردنه‌وه‌ى پرسه‌کان‌دا ده‌گيرئ و هيز له‌زمان‌دا به‌ماناى هيز له‌مه‌يدانه‌کانى سياسه‌ت و ده‌سه‌لات دا‌يه، هه‌ر له‌و سۆنگه‌يه‌وه‌ زمانى زگماكى له‌گوتارى ناسنامه‌خوازى كوردى‌دا قورسايى خۆى هه‌يه. سه‌ره‌راى هه‌موو به‌ربه‌ستانه‌ى له‌ئاست خويندنى زمانى زگماكى‌دا هه‌يه، چالاكوانان، رۆشنيران و ئەديبانى كورد له‌ريگه‌ى كردنه‌وه‌ى كۆمه‌ليک نيوهند هه‌م له‌شاره‌كان و هه‌م به‌شيوه‌ى ئۆنلاين هه‌ولئى فيركردنى زمانى زگماكيان به‌نه‌وه‌ى نوئى داوه، به‌لام بيبه‌رى كردنى خويندكاران له‌خويندن به‌ زمانى داىك به‌شيوه‌يه‌كى دامه‌زراوه‌يى و له‌ريگه‌ى سيستمى په‌روه‌رده‌وه، بيبه‌ش كردنيانه له‌وه‌سه‌ريه‌كنانى سه‌رمايه‌ى فره‌هنگى و هاوكات به‌رينتر بوونى ئەو كه‌لينه‌ى كه له‌نيوان ژيانى رۆژانه‌ى خويندكارىك و خويندنگا‌كه‌ى‌دا هه‌يه. زۆرن ئەوانه‌ى كه له‌گه‌ل يه‌كه‌م رۆژى ده‌ستپيكردنى خويندن‌دا له‌گه‌ل دنيايه‌كى نه‌ناسراو به‌ئه‌زموون و زمانى خۆيان رووبه‌روو ده‌بنه‌وه، بۆ زۆريك له‌وانه يه‌كه‌م جاره كه له‌گه‌ل دامه‌زراوه‌يه‌كى حكومى به‌شيوه‌ى راسته‌وخۆ ده‌كه‌ونه په‌يوه‌ندى‌يه‌وه و ده‌ست و په‌نجه له‌گه‌ل دنيايه‌كى نه‌ناسراو و بيگانە‌دا نه‌رم ده‌كەن، په‌يوه‌ندى‌يه‌ك كه هه‌ر له‌يه‌كه‌م وه‌به‌ريه‌ككه‌وتن‌دا ئاماژه به‌ناته‌بايى، هه‌لاواردن و چه‌وساندنه‌وه ده‌كات.

زمانى كوردى وه‌ك زمانى داىك:

ريكه‌وتى ۲/۲۱ ى هه‌موو ساليك وه‌كو رۆژى جى‌هانى زمانى داىك، له‌لايه‌ن ريخراوى يونسكو‌ى سه‌ر به‌نه‌ته‌وه يه‌كگرتوه‌كان، دياركراوه. ئەم ريخراوه له‌كونگره‌يه‌كبيدا له‌مانگى نۆقه‌مبه‌رى سالى ۱۹۹۹، ئەم رۆژه‌ى وه‌كو رۆژى جى‌هانى زمانى داىك ناساندوو. له‌سالى ۲۰۰۰ بۆ يه‌كه‌م جار ئەم رۆژه ميژوويى و جى‌هانىيه يادى كرايه‌وه. يونسكو هۆكارى هه‌لبژاردنى رۆژيكي جى‌هانى بۆ زمانى داىك، گه‌راندوه‌و بۆ هاوكاريكردنى فره‌چه‌شنى و فره‌ره‌نگى زمان و كلتوره‌كان. هه‌ر له‌م روانگه‌يه‌وه، كۆمه‌له‌ى گشتى سه‌ر به‌ ريخراوى نه‌ته‌وه يه‌كگرتوه‌كان، سالى ۲۰۰۸ ى وه‌ك سالى جى‌هانى زمانه‌كان ده‌ستنيشان كرد. مخابن هيشتا له‌به‌شه‌كانى ديكه‌ى كوردستان زمانى كوردى وه‌ك زمانى داىك به‌ فره‌مى نه‌ناسينراوه مندالى كورد ناچار ده‌كرئ به‌زمانى نه‌ته‌وه‌ى سه‌رده‌ست بخوئيت.

سیستەمی پەرورده لە ھەرێمی کوردستاندا:

سیستەمی پەرورده لە ھەرێمی کوردستاندا ئەگەرچی تەمەنیکی درێژی ھەبێت و لە پێقاژۆیە جیاوازهکانی پەرورده لە دەوڵەتی عێراقداو تارا دەیهک لە ھەردوو پارێزگاکی ھەولێر سلێمانی و ھەندی کاتیش لە پارێزگای کەرکوک و دەھۆکیش، سەرباری دژایەتی کردن و پەراێزخستنی، پچر پچر خۆیندن و فێرکردن تا قۆناغی ئامادەیی بە زمانی دایک بوو، ئیستا لە کوردستاندا پەرورده سیستەمیەکە و تا رادەیهک ناکۆکی لەگەڵ بەھا و پرنسیپەکانی پەروردهی جی ھانی ھاوچەرخدا نییە، لەپرووی ریگەدان بە خۆیندن و پەرورده بە زمانی دایکیەو. بەلام سەبارەت بە چەند ھۆکاریک لە ھەرێمی کوردستان سیستەمی پەروردهیی بە خرابی بەرپۆه دەچیت، سیستەمی پەرورده لەسەر بنەمای جیاوازی ئینتەمای چینیەتی و کۆمەلایەتی بەرپۆه دەچیت و کار دەکات، ھەر بۆ نمونە دیاردەیی ھەبوونی خۆیندنگا ئەھلییەکان کە لەسەر بنەمای خۆیندنی کەرتی تاییەتە بۆ ئەو خێزانانەیی کە ساماندارن دەتوانن بە پێدانی پارەیهکی مۆل، زمانیکی بیانی وەک ئینگلیزی بخوینن بەرامبەر بەو ھەش لەو جۆرە خۆیندنگایانەدا خۆیندنی زمانی کوردی تا رادەیهکی باش فەرماویش و پەراوێزخراو، ھەر بۆیەش لەو رەوشەدا سیستەمی پەرورده لەسەر ئەو کار دەکات کە مەزۆفەکان خۆ لەبیرکردنەو و داھینان پیاڕیزن.

بۆ قەرەبووکردنەوێ ستم و زۆر و چەوساندنەوێ چەندین ساڵە لەباری زمانییەو و بۆ بوژاندنەوێ زمانی کوردی لە ھەرێمی کوردستان کە بیگومان کار دەکاتە سەر پارچەکانی تریش، پێویستیمان بە کاری چرو پڕ و بایەخدانە بە زمانی کوردی و بە تاییەت بە زمانی دایک. ئەم بایەخدانەش پێویستیەکی تەنیا بۆ بواری سیاسی ناگەریتەو، چونکە ئاخافتن و خۆیندن بە زمانی کوردی بۆ ھەر مندالێک پێویستیەکی سەردەمییانەییە و بە پێچەوانەشی کار دەکاتە سەر دەروون و کەسایەتی ئەو مندالە، سەرباری ھەبوونی پڕۆگرامەکانی خۆیندن بە زمانی کوردی لەشارەکانی ھەرێمی کوردستان و تەنانت ھەندی لەناوچە داڕپێنراوھەکانی وەک کەرکوک و خانەقین و مەخمور.. ھتد، بەلام لەگەڵ ئەو ھەشدا زمانی کوردی دووچاری دوو لەت بوون ھاتۆتەو سەبارەت بە رەسمی خۆیندنی زاری کرمانجی باکور (بنزاری بادینی بەتیبی عەرەبی) لەدەقەری بادینان، کە

ئهم رهوشه له بواری پراکتیکدا ئەگەرچی تا رادهیهک مندالانی کورد لهو دهقه رهدا به زمانی دایک دهخوینن، مخابن لههمان کاتیشدا دهبیت دان بهوه دابنیین که ئەم پرۆسهیه ههنگاونانه به رهو دابهش بوونی زمانی کوردی بو دو دیالهکتیکی سه بههخو، له ههمانکادا ئەمرۆ له ههندیک ناوچهی کوردستانی دابریندراو له ههریمی کوردستان دیاردهیهکی دیکه بوونیان ههیه، که مهترسی له ناوچوونیان له باری زمانی و کلتورییهوه له لایهن ههندیک بیروکهی شوڤینی و بهرتهسکهوه له سه ره. که دژایهتی زمانی کوردی دهکریت، له سه ر ئاستی میتۆده پهروه ردهیه کانیش کتیبه چاپکراوهکانی زمانی کوردی کۆمه لیک گرفتیان ههیه له وان هس چونکه بابه ته کان له بنه رهدا دهقی وه رگێردراون نهک نووسین، بویه دهبنین دهقه وه رگێرانه کان بونیاتی زمانی کوردییان شیواندوو، ههروه ها به هه له به کارهینانی وشه و زاراوه و بیانی نه گونجاو، ره چاونه کردنی سیسته می رینووس و خالبه ندی، نه بوونی مامۆستای پسپور و شارهزا، ئەم دیاردانه کیشه ی بنه رهدی به رده م شیواندنی زمانی کوردین، له مپه رن له به رده م به ستاندارد کردنی زمانه که مان، کورد وهک نه ته وهیه کی کۆن زمانی خو ی ههیه، که له چه ندین زار و بنزار پیکه اتوو ه. به لام له چه ندین قۆناعی میژوو بییدا له لایهن داگیرکه رانی ولاته که ی هه ولی سپینه وه ی دراوه و جۆریک له ئاسیمیلاسیۆنی زمانه که له ئارادا بووه. به لام په رچه کرداری کوردیش ئاماده بووه، که ئەنجامه که ی پاراستنی تایبه ته مندییهکانی ئەو زمانه بووه، تا ئیستا که بوته زمانی فه رمی له و حکومه ته ی که له باشوری کوردستان پیکه اتوو ه و به ههریمی کوردستان ده ناسریت.

له جی هانی هاوچه ر خدا پهروه رده کاریگه ریه کی گه وره ی له پینگه یانندن و بارهینانی کۆمه لگه ی مرۆفایه تیدا بینیه و توانیه یه تی ئاستی تیگه یشتنی مرۆف به رانه به ره هه ند و بابه ته جیاوازه مرۆیه کان بگوریت، به لام ئەمه له کاتیکدا یه که هیشتا له به شیک زۆری ولاتانی جی هان سیسته می پهروه رده و بارهینان له ژیر ده سه لاتی زالی ده سه لاتگه لی سه ره رۆ بالی به سه ردا گیراوه و ریگه له هه ر چه شنه نو یخو ازیه ک به ئاراسته ی ستاندارده جی هانی و هاوچه ر خهکانی پهروه رده و بارهینان ده گیریت و له مپه ر و کۆسپی جیدی له م پیوه ندیه هس ساز ده کریت. له م نیوانه دا ههریمی کوردستانی عیراق به جوگرافیا یه کی پان و به رین، که چه ندین نه ته وه ی جیاواز تیندا نیشه جین، یه کیک له و ولاتانه یه که خویندن به زمانی دایکی وهکو مافی مرۆی و

سەرەتایی ھەموو تاکیک لەدانیشتوانی نەتەوێ جیاوازهکانی دابینکراو، بۆیە دەکریت پیناسەیی سیستەمی پەرۆردە و رۆلی پەرۆردە بە زمانی دایکی لەفیربونی زانست و زانیاری و بالاکردنی خەونەکانی منداڵ بەدەستەو بەدەن، بەر لەھەموو شتیک دەبێ باس لە رۆلی پەرۆردە بە گشتی بکریت. مخابن ئیستا بەرپرسیانی ھەردوو ھەزارەتی پەرۆردە و خویندنی بالای ھەریمی کوردستان بەبیانوی ئەوێ کە زمانی کوردی ستاندار نییە و لەرووی پەیف و زاراوێ زانستیھەکان ھەژارو کەمدەرامەتە، بە بریاریکی نازانستی و دوور لە بەرژەوھندی نەتەوێیی زمانی پاشەکشەیان بە زمانی کوردی کردووە،

چۆنیتی رەفتارو مامەلێ ھەرکۆمەلگایەک لەگەل منداڵاندا، گرنگترین پێوھری پیشکەوتووی و ئازادیبونی ئەو کۆمەلگایە بەیان دەکات، منداڵان لەھەمووشتیک گرنگترن، پەرۆردە و فیرکردن پیناسە بکەین و لایەنە جیاجیاکانی بخەینە بەرچاو و لامان پوونبیت ئەم پرۆسەییە چی لەخۆدەگریت، پرۆسەیی پەرۆردە و فیرکردنی بە زمانی دایک بریتیە لەپرۆگرامەکانی خویندن لەھەنگاوە جیاجیاکاندا، قوتابی و ماموستا و خویندنگا، کە بە ھەموولایان ھاوکیشەییەکی سەنگ پیدەھینن. دروستبوون و پوودانی ھەرچۆرە لاسەنگییەک لەم ھاوکیشەییە پیش بیت دەبیتە ھوی پەککەوتنی بەشیک و لایەک لەلاکانی دەرگیر لەبەرپوێچونی ئەم پرۆسەییە. بەشیوھییەکی گشتی پرۆسەیی پەرۆردە و فیرکردن لە کوردستان لایەنی خرابی زۆر زیاترە تا لایەنە باشەکانی، بەشیکی زۆر لەھەلومەرجەکانی پەرۆردەییەکی مۆدیرن و گونجاو لە قوتابخانەکانی ئەمپووی کوردستان بەدی ناکرین.

پەيوەندی ئۆرگانیکی نیوان زمان و وەرگیران:

وەرگیران وەک ھۆکاریکی گرنگە بە خزمەتکردنی زمانی ستاندارداری کوردی، سالانە و مانگانە تەنانەت ھەفتانەش، چەندان کتییی وەرگیردراو لە زمانە بیانییەکانەو ھەو کوردی بەرچقە دەکرین، بیگومان ھەیانە شایستەیی پەسن و پیزانین، لێ مخابن ھەشیانە شیاوی ئەو نین نەک ھەر بخوینرینەو، بەلکو تەماشاش بکرین، چونکە ھیچ ریساو یاسایەک و پێوھریکی وەرگیران لەخۆ ناگرن، ھەر بۆیەش پرسیارەکە لێرەدا خۆی قوت دەکاتەو، ئایا مەرجه وەرگیر لەکاتی وەرگیرانی ھەر

دهقیندا واتای دهقه ئەسلێه که بگهیه نیت، یانیش بۆ ههیه به پێی خواست و مهزاجی خودی خۆی ئەو وەرگیرانهی که بۆ خۆی دهیهوئ دهستکاری دهقه که بکات، وهک کورتکردنه وه یان ئیختیزالکردن، که وایه ئەدی مه بهست چیه له وهی که دهگوترئ وەرگیر دهبی شیوازی ده برینی نووسەر بپاریزیت،

له کاتیندا ئیمه ده زانین هه زمانیک تاییه تمه ندیتی خۆی ههیه له رووی سینتاکس و ئیدیۆم و فورمولۆژیدا له زمانه که ی دیکه دا جویی دهکاته وه، وەرگیر ده توانی زمانیکی گونجاو له گه ل دهقه ئەسله که بدۆزیته وه، که خوینەر له کاتی خویندنه وهی بابه ته وەرگیردراوه که دوو چاری گری و گۆله و تاسه نه یهت، یان له کاتی هه لپژاردنی وشه و دهسته واژه ی دروست و خوشئاوازا ئه رکی وەرگیرێ شاره زا چیه، ئاخۆ بۆی ههیه وەرگیر په نا ببا ته بهر قاموسی وشه و زاراوه ی ناوچه و دهقه ره جیاوازه کان یان دهقه وەرگیردراوه که پرکات له وشه و زاراوه ی بیانی که له ئیستا که دا هه ندیک له وەرگیره کان له بهر کهم شاره زاییان ئەم شیوازه به کار دینن. جا گه ئاورپیک له و کتیبانه ی پهروه ده یی وه زاره تی پهروه ده بدهینه وه به تاییهت کتیبه پیشه بیه کان به راستی کاره ساتی زمانی کوردی له و وەرگیرانه سه قه تانه ده بینن، چونکه له بنه ر هتا وشه و زاراوه ی پیشه یی که متر له و میتۆده پهروه ده بیانه له داو و ده زگا حکومیه کان کاری پیکراوه و جیگیر بووه، سه رباری ئەوه ی زۆرینه ی زۆری وەرگیری ئەو کتیبانه مامۆستاکانی ئەو خویندنگایانه که سالانی سال ئەو کتیبانه به زمانی عه ره بی خویندراون نه ک کوردی.

باشه ده زگاکانی بلاو کردنه وهی تاییهت به وەرگیران رۆل و ئه رکیان چیه له جوێ کردنه وهی بابه تیکی وەرگیردراوی باش له بابه تیکی وەرگیردراوی خراپدا؟ وەرگیری باش و کارامه چون ده کاری له و وەرگیرانه که یدا بنه ماو ریزمانی نووسه ره که له بهر چاو بگریت، له وانه ش کورتی یان دریزداد رپی نووسینه که چون ره چاو ده کات، چونکه زۆرینه ی نووسه رانی ئیمه له نووسیندا کیشه ی خال به ندییان ههیه، ئەدی ده بی وەرگیر چ بایه خیک به خال به ندی بدات، و چ جو ره وەرگیرانیک چیرێ دهقه ئەسله که ده پاریزئی و خوینه ریش ماندوو ناکات..

زۆر له وەرگیره کان په نا ده به نه بهر فه رهنگی وشه و زاراوه کان، ئیستا کاری وەرگیران بووه ته به شیک له بازرگانیکردن نه ک بهر پر سیاریه تی، که واته وەرگیران

نەبۆتە پڕۆسەییەکی مەعریفی لەناو ئێمەدا، لەکاتی کەدا توانستی ماددی و مانەوی بۆ ئەم پڕۆسەییەش دابینکراوە.

ئەمە یەکیکە لە کێشە سەرەکییەکانی وەرگێران لە کوردستان، کتییەکی بەژمارە زۆر تەرجەمەیی زمانی کوردی دەکرێ کەچی لە ڕووی چۆنیەتیەوە زۆر خراپن. من پێم وایە ئەم دیاردە زیاتر دەگەرێتەوە بۆ نەبوونی وەرگێری شارەزا و لێهاتو و پەسپۆڕ لە بواری وەرگێران، چونکە لە زانستی وەرگێران بە تەنیا زانین هەردوو زمان بەس نییە بۆ وەرگێران، وەرگێر دەبێ شارەزای هەردوو کۆلتوری زمانەکە بێ، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە وەرگێر دەبێ لە تەکنیکی وەرگێران کارامە بێ لە کاتیک کە ڕستەییەکی ئالۆزی دیتە پیش نابێ وەرگێرانی حەرفی بۆ بکات، پێویستە بە رادەییەک لە وەرگێران شارەزا بیت بتوانی بەرامبەرەکە لە زمانی ئامانج بدۆزیتەوە. لەلایەکی دیکەوە وەرگێر دەبێ لێهاتوو بێ لە گواستەنەوەی شیوازی نووسینی زمانی سەرچاوە بۆ زمانی ئامانج، نەک هەر گواستەنەوەی واتا بەبێ شیوازهکە، بە تاییەتی لە وەرگێرانی دەقیکی ئەدەبی.

بایەخی وەرگێران لە دانانی میتۆدە پەرۆردەییەکان لە هەریەک کوردستاندا لەوەدایە کە لەرێگەی خۆیندەنەوە بەرھەمی فەرھەنگی، زانستی، کۆلتوری و میژووی نەتەوێکان دەناسین و کەلک لە ئەزموونەکانیان وەرەگیرین، چونکە بەدایەتی هەر لە بنەڕەتدا کتییەکانی خۆیندنی لە کوردستان دەقی وەرگێراو بوون نەک نووسین، کە راستەوخۆ لە زمانی عەرەبییەوە بۆ کوردی تەرجەمەو ئامادەکراون، بۆیە دەبینین لەو میاندا دووچاری کۆمەڵێک هەلە لە زمانەوانی هاتوون، دیارە لەھەموو سەرەدەمیکدا وەرگێران ڕۆلی میژوویی خۆی گێراوە بۆ سازکردنی میکانیزمی خەبات لەپێناو زمانی نەتەوێدا و کاریگەری مەزنی ھەبوو، بەلام لەبەر نەبوونی زمانیکی ستانداردی کوردی. مخابن ھەندیک لە وەرگێرکاران زمانیکی ناوچەیی لە وەرگێرانەکانیاندا بەکار دەھێنن، ئەمەش کەمتر چیژ بەخوینەر دەدات، راستە کوردی زمانیکی فرە زاراوەییە، شیوەزاری ناوچەییەک لەگەڵ ناوچەییەکی دیکەدا جیاوازی، بەلام دیسان زمانی کوردی یەکیک لە زمانە دەوڵەتەکانی جیھانە. پێمواییت ئەگەر نووسەرێک، شاعیرێک، توێژەرێک ئەگەر بۆ وشە یان دەستەواژەییەک دابمینییت و کەمیک خۆی ماندوو بکات، دەتوانیت لەدوورە

دییه کی گەرمیان یان کوستان، له زاری پیرمێردیک، له دهق و کتیبیکی کۆنی ناوچهیه کی ئەم کوردستانه پان و بهرینهیدا جوانترین وشه و زاراوه پهیدا بکات و به شیوهیه کی ساده و ساکار، له ههمانکاتدا رهوان، بێترنجینیه ناو بهرهممه کهیه وه، ئەوسا خوینەر که مه ندکیش دهکات و چێژیکی بی هاوتای پی ده به خشیت. وهلی کورد له سایه ی داگیرکاری و دابه شبوونی به سهر دهوله تانی ناوچه که دا، ته نانه ت ئاشنایی له گه ل زمانه که ی خویشیدا نه بووه، به داخه وه ئەمرۆ کیشه ی گه وره مان له تیگه یشتنی کرمانجی سه روودا ههیه و خه ریکه به زمانیکی دی له قه له م ده دریت. بۆیه ئەگه ر ئیمه بتوانین له زمانی ئەدهبی و له راگه یاننده کاندای خوینەر و بیسه ر به و زاراوه و شیوه زارانه ئاشنا بکهین، ئەوه خزمه تیکی باش به زمانه که مان ده کهین و ئەرکیکی پیرو ز به جی ده هینین. پاشان به رهه میک ده خه یه به رده ست خوینەر، له ناوچه جیا جیاکانی دیکه ی کوردستانیشدا بخویندریته وه و لئی حال ی بن، وه رگی پری سه رکه وه توو پیویستی به زانی نی زمانه به شیوه یه کی ئەکا دیمی، ئاخا فتن به یه کی له زمانه بیانییه کان وه رگی پ دروست ناکات. ههروهک پیشتەر ئاماژه م له ویش گرینگ تر زمانی دایکه، مرۆف گه ر شاره زاییه کی باشی له زمانی دایکییدا (به زاراوه و شیوه زاره جوړاو جوړه کانییه وه) نه بیت ناتوانیت بیت به وه رگی پری سه رکه وه توو، له پال ئەمیشه وه زانی نی چه ند زمانیک وه رگی پ ده وله مه ندر دهکات. له م سالانه ی دواییداو پاش کۆچی گه لیک له نووسه ران و رۆشنییران بۆ ده ره وه ی ولات، هه ندیک به رهه می کوردی وه رگی پ درانه سه ر زمانه ئەوروپاییه کان، به لام ژماره یان که من و له و ئاسته دا نه بوون، که به رهه می ئەدهبی کوردی به خوینه ری بیانی بنا سینن. دیاره هۆیه که ی ده گه ریته وه بۆ نه شاره زایی ته واو له و زمانانه دا، وه کو له سه ره تادا ئاماژه م پیدا وه رگی پان پیویستی به شاره زاییه کی گه لیک فره تر له قسه کردن و خوینده وه به زمانیکی تر ههیه، دیاره هه لبژاردنی دهقی شایسته، زهوقی ئەدهبی وه رگی پ به خوینه ره که ی ده ناسینیت، وه رگی پری جددی به ته نی کار بۆ ئەوه ناکات هه رچییه کی به رده ست بکه وی بیکور دینیت، به لکو ده بیت به هه لبژاردنه که ی ئامانجیک به خوینه ر بگه یه نیت و تینویتی خوینه ر به رهه مه ناوازه نه ناسرا وه کانی نه ته وه کانی دی .

نەنجام :

زمان يەككى لەئالۆزترین داھینانەکانى مروڤه، ھاوکات رازىكى سەرنجراکىش و گرىيەكى سەختى بواری لىكۆلینەوه و تىزامانىشه، چۆن زمان پەيدا بووه؟ بۆچى زمان بووه بە ھۆکارى پەيوەندى دروست کردن و چۆن پرۆسەى لىكگریدانى دەنگ و واتا، رستەسازى و وشەسازى دەستى پىکردوو و تائىستاش بەردەوامە؟ لەو پرسىارە سەرەتایى و بنەرەتییانەن کە زمانناسانى بەخۆیەوه سەرقال کردوو، ھاوھەنگاو لەگەل گەشە و پىشکەوتنى مروڤايەتتى دا زمان تەنیا لەچوارچىوہى ھۆکارەکانى پەيوەندى پىکەوکردن دا نەماوہتەوه و لەکۆنتىكىستى جىاوازدا رۆل و ماھىەتتى خۆى گۆرپوہ و کارەکتەرى جۆراوجۆرى تاقي کردۆتەوه، بۆ نمونە زمان لەتيروانىنى يەکەم دا رۆلئىكى مەدەنىانە دەگىرئى و پانتايى پىکەگەيشتن، لىکتىگەيشتن و پيوەندى دروست کردنى نىوان مروڤەکانە. لەگەل گۆرانکارىيە ميژوويى و سياسىيەکان، لەدنایى مۆدىرندا زمان بەرگىكى سياسىيانە دەپۆشى و دەبىتە مەيدانى جىاکردنەوهى سنورەکانى دەولەت . نەتەوه و بەشدارى و پشکدارى لەکايە سياسىيەکان و رەوايەتتى دەبەخشى بە ھاوولاتىبوون لەفۆرمىكى ئىدارى و سياسىيدا، بۆ نمونە دەتوانىن ئاماژە بەو کارکردە ئايدۆلۆژىكىيەى زمان لەتورکىيە و ئىران دا بکەين. زمان لەکارەکتەرە ناسنامەخوازىيەکەى دا کە مەبەستى سەرەکىي ئەو وتارەشە، پانتايى ئەزموون کردنى ناسنامەيە، ئامرازىكى کارا و بەھىزى پىناسەکردنەوه و دانپىدانانە لەسنورەکانى نەتەوه . دەولەت دا و نزىک بوونەوه لەنىوہندى دەسەلات. ئەو کارەکتەرەى زمان لەنىو کەمىنە ئاينى و ئىتتىستىيەکان دا، يا لەنىو نەتەوه پەراويزخراوہکان دا بە روونى بەرچاو دەکەوئ. بۆ کوردەکان زمان ھەم دیوئىكى بەرگرىخوازانەى ھەيە کە بەشیکە لەناسنامەيەک و دەبى لەئاست ھىژمونى دەولەتانى زال بەسەر کوردستان دا وەک مىراتىک و گەوھەرىكى بەبايەخ بپارىزرى، ھەم دیوئىكى ھىرشەبەرەنەشى ھەيە بۆ گەيشتن بە دەسەلات و دروست کردنى قەوارەيەكى سياسى. ديارە زمانى کوردىش سەبارەت بەو ھۆکارانەى کە لەباسەکە دا ئاماژەم پىکردوون دووچارى ئەو کيشانە ھاتوون. من پىموايە لەپرۆسەى نەتەوہسازىدا کە کورد بىبىتە خاوەنى قەوارەى سياسى خۆى وەک دىفاکتۆ زمانى فەرمى يان زمانى پايتەختى دەولەتەکە دەبىتە زمانى ستانداردى سەرچەم پىکەھاتەکانى گەلى لەھەرچوارپارچەکەى کوردستان و تەنانەت کوردەکانى ھەندەرانىش نىسچار دەبن ئەو زمانە فەرمىيە بکەنە زمانى ستانداردى خۆيان لەنووسىنو خویندەو دا بەکارى بەھىن.

-به ستاندار کردنی زمان و ئه لفوییی کوردی ره فیق ساییر.
یونسکو - ریکخراوی پهروهردیی، زانستی و فرههنگیی نهتهوه یهگرتووهکان) - پوژی نیونهتهوهیی
زمانی دایک).

-کورتیه باسیک سهبارته به زبان ناسی کوردی و زیزمان سمکو ئهبرام
Zimani Kurdi interview with Amir Hassanpour / دیمانیهک سهبارته به زمانی کوردی.
یوتوپ.

جنکینز، ریچارد (Richard Jenkins)، «پییر بوردیو»، ترجمه لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان،
چاپ اول، ۱۳۸۵، نشر نی

«آپار و اندیشه پییر بوردیو بررسی می‌شود». خبرگزاری مهر. بازبینی شده در ۲۵ فوریه ۲۰۰۸.

ئارکۆلۆژىيە زىمانى ماركىس لە ئەدەبەتتە بۇ گوتارى سىياسى

■ سەكۆ مەھمەد

زمان وەك بەشېكى گرنىگ لە پېداۋىستىيەكانى رۆژانە و پېناسەكردنى شتەكانى دەوروبەر و خۆجياكردنەۋەى مرۆف لە كائىنەكانى تر بەپېى لۆژىك، ھەرۋەھا لە پەيوەندى راستەوخۆشدا ۋەكو كارپېكەرېك لە بەرامبەر ئەۋىتر، بەتايبەتى لەنيو گوتارى سياسى و فەرھەنگى سۆسيۆلۆژى، دەورېكى كارىگەر دەبىنئىت ھەم لە ژيانى سۆسيۆلۆژى و ھەم لە نوپكردنەۋەى ژياندا، ۋەختىك زمان ھەم بكارىكى تۆر ئاسايە و ناكړى ريساي بۆ دابنرئىت، ھەم پرسىياركەرېكى ئاكتىفېشە لە شتەكاندا، كەۋاتە نھىنى ئەم بكارە لەفەزايەكەۋە بۆ فەزايەكى تر جياۋازى ھەيە، بەتايبەتى ئەو فەزايەى كە فەلسەفە لەپشتىيەۋە راۋەستاۋە و دەيكات بە گوتارى سياسى.

زمان ۋەكو ئاكتىكى كارپېكراۋى رۆژانە و لەگوتارى سۆسيۆلۆژىشدا، نە لە كۆن و نە لە ئىستاشدا بەرھەمى ژىرخان نەبوۋە، بۆيە ھەرگىز بەشېكى بنەرەتى نىيە لە سەرخان، بەلام لە سەيرورەى مېژوۋدا خۆى بەرھەمدىنئىتەۋە، كەۋابوۋ بەرھەمھاتوۋى چىنېكى دياركراۋ نىيە، بەلكو درووستكراۋى كۆمەلگەيە بەھەموۋ پېكھاتە نەتەۋەيى و ئايىنى و سياسىيەكانەۋە، ئەم داتايە ناچارمان دەكات داۋاى زمانىكى ھاۋبەش بكارەن كە ھەموۋ گەلان لە گوتار يان مەبەستى مېتا زمانەكە تىبگەن، مەبەست لە تىگەيشتن ئەۋەيە كە چىنى سەردەست فشار درووست نەكەن، تاكو زمانى جياۋازى سياسى و چىنايەتى كارپېكراۋى بازار و كارگە و ناۋەندە سياسىيە و راگەياندەنەكان و تەنانەت ھۆكارى دابەشكارى سۆسيۆلۆژى بېت، چونكە لە قۇناغە جياۋازەكانى بەشەرى و تاگەيشت بە جەنگە جىھانىيەكان و جەنگى ساردىش، ھەولېك ھەبوۋ بۆ دوورخستنەۋەى زمانى چىنى زەحمەتكېش و پرۆلىتارىا كە زمانى خەبات و داۋاكارى سياسى و ژيان بوۋ، بەتايبەتى تىرىش لە داۋاى شۆرېشى ئوكتوبەر زۆربەى نەتەۋەكان لە يەكتر جودا كرانەۋە، بۆ نمونە نەتەۋەكانى ۋەكو كازاكي و بىلاروسى و تورك و جىۋرجى و ئەرمەنى و ئەستونى و پۆلۇنى و چىكى و ئۇكرانى و بشكىرى و ئازەرى و ھتد، بەلام بەسەرکەوتنى شۆرېشى سۆفېت، زمانى چىنى كرېكار و زەحمەتكېش لە دەرەۋەى ژيانى كۆمەلەيەتى، چى لە بازار و چى لە كارگەكاندا، بوۋ بەيەك زمانى ستاندار، لەكاتىكدا ھەر ئەو نەتەۋانە لە ژيانى تايبەتى سۆسيۆلۆژىدا بەزمانى خۇيان دەئاخافتن و زمانە سياسىيەكە ھىچ كارىگەرىيەكى نىگەتېقى نەخولقاند.

بیروپرایه ک هدییه که گوايه زمان خوئی توانایه کی ناوه کی نییه، واته له ناو خویدا بواری گه شهی نییه، به لکو له گه ل دهره وهی خوئی زیاتر زیندوو ده بیته، که واته ئه وه ئینسانه زمان دهکات به بکه ریگ له دهره وهی خوئی، مه به ست له بکه ره ئه وه یه که ئینسان له ریگه ی زمانه وه ده بیته بکه ری هم داواکار و هم دابینکه ری ویسته کانی خوئی، ههروه ها گه یاندنی ئه وه مه به ست و ئامانجه ی که له پشت گوتاره کانیه وه مه وجوده. له مباره یه وه هه ریبه ک له هایدگه ر و گادامیر و سوئیر، به شیوه ی جیاواز و به تیوری جیاواز پیناسه یان کردوو. له یونانه وه ئه م بیروکه یه هدییه که به شیک له دروستکردنی لوژیک بو عقل که شته مه عقوله کانه، وه کو ئه وه شه یه که دروستکردنی نه حوه بو زمان و قسه کردن، ئه وه ی که نه حو له یاسا و له فزه کاندایه به خشیت، لوژیکیش تیور و شته مه عقوله کانه پنده به خشیت، لوژیک به ره وه به ریبه ککه وتن و ماف هاوکاریمان دهکات و فکر و توانمان پنده دات به ره وه پرنسیپه گشته کانی بیرکردنه وه له راستیدا.

هایدگه ر پیی وایه زمان مالی بوونه، به لام له گه ل ئه وه شدا خزمه تی فکر دهکات، چونکه بریتیه له که ره سته یه ک بو ئه رکیکی جیاواز له دهر بریندا، به وپیته ی که جه وه هری زمان له و لوگوسه دایه که ئینسانی کردوو به سه نته ر، چونکه زمان هه ردوو بکه ره چالاکه که ی جه سته پیکه وه گریده دات، ئه ویش گریدانی عقله به جه سته وه، بویه هایدگه ر له و توژیینه وه یه یدا به عینوانی (ریگایه ک به ره وه زمان)، پییوایه ئینسان کائینیکی زمانه وانیه، نه ک حه یوانی وه کو ئه رستو ته عبیری لیکردوو، که وابوو زمان به پیی هایدگه ر ئیدراک و سیستمی دوزیوه ته وه. به لام به پیی گادامیر زمان یه کیکه له لوغزه گه وره کانی میژووی به شه ری، ئه م توانایه وایکرد که ئینسان له چیرۆکی بوون و ره سه نایه تی خوئی بکوئیه وه و په نا به ریت بو ئه فسانه و ئه فسانه ش وه کو واقع ته ماشا بکات، بویه که ئینسان زمان به کار دینتیت به ناچار خوئی ده توینتیه وه، له ره هه نده که ی دیکه شه وه خوئی له بیر دهکات و ده بیته به گروپیک که به زمانیک قسه ده که ن، ئه وه زمانه ی بووه ته گوتاری ناسیونالی گروپه ئیتنییه که، که وابوو منی خوئی له بیر ده چیت، ره هه ندی سی هم ئه وه یه که ده که ویتته نیو بازنه ی ئیمه، ئه وه بازنه یه ی که له ئه نجامی به کارهینانی کولتور و نه ریت و موفرده کانی تری کومه لایه تی، له گه ل بیرکردنه وه یدا ناگونجیت، به لام به ناچار به رگری لیده کات، به لام له ریگه ی هیرمونتیکا وه مانای جیاوازی بو ده دوزیته وه.

(ژیل دۆلۆز) پېئوایه زمان تهنها (دال) دهخولقینتی له تیکستدا، ئهوه رووهکهه ی دیکه ی زمانه که کرده ی زمانه و (مهلول) بۆ شتهکان دیار دهکات، هممو و ئه و موناقه شانیه ی که له باره ی زمانه وه کراون تائیسیتا و بهرده وامیشی ههیه، جگه له بونیادگه را رهخنه گرهکانی مارکس، ئهوانیش ئامانجیکی نادیاریان هه بوو له پیناسه کردنه وه ی شتهکان، ئه وه مان پیده لاین که زمان مروّف دروست ناکات، به لکو ئه وه زهروورته به زمان له نیو ئاخاوتندا، ناو و هیتا له شتهکان دهنیت و دهیه خشیت، بویه ئینسان له ئینسایکی دیکه ی رهش پیست و سپی پیست و سوور پیست و هتد جودا دهکاته وه، به نیو فه رهنگ و سیاسه تیشدا ئه وه چینهکانن زمان دهخنه نیو گورانه کومه لایه تیه کانه وه، دهنه زمان ههر ئه و بکه رهیه که بۆ زهروورته کاری ئینسان مه یسه ر دهکات.

«به مولکیهت کردنی زمان له کارپیکردنیدا، همم مومارسه ی زمانه بۆ به رههمه یانی ماتریال له چوارچێوه ی یاساییه که یدا، له رووه فهلسه فیه که شه وه وه به رهه یانی زمانه بۆ ده ستاوده ست کردنی گوتاریک له کۆنتیکستی به رده وامبوونی کومه لایه تی و من و ئه وانی تر، مارکس له گه ل ئه نگلسدا بۆ ئه وه ی چه مکی دیالیکتیک دامه زرین و هکو دابرا نیکی فهلسه فی، شانیه یه کی زیندوو یان دۆزیه وه تاکو تواناکان بگوازنه وه بۆ تیور، چونکه زاراوه ی دیالیکتیک هه لگری جولیه که که له هه ناویدا سیفه تی مارتیالیه» ۱.

بویه مارکس ئه م نه ینیه ی زمانی له تیکستی فهلسه فیدا کارپیکردوه و کردوویه تی به زمانی تیگه یشتنی گشت بۆ گروپ و دهسته بزیری سیاسی دیاریکراو، گروپیک که له ئیشکالیاتی جیاوازیه ئینتیککی و چینه تیهکان تیدهگات که مه بهستی چینه دهسه لاتاره که یه، بۆ گروپه ئینتیهکان که سته می زۆرینه یان له سه ره، بۆ چینی کریکاریش که چینی سه رمایه دار مافیان دهخۆن، رهخنه گرتنیشی له هیلگ به شیککی هۆکاره زمانه وانیه که یه، ئه و هه ولده دات جیگه و ریگه یه ک بۆ زمانی ره ها دابنی، که بریتیه له ئاخوتن و گوتاری ئاراسته کراو له پراکتیک کردنا، واته له رییه ی په یوه ندیه کومه لایه تیه کانه وه پینگه ی زمانی زمانی ره ها دیار بکات، لیره دا زمانی ره ها ئاگایی ده دۆزیته وه، بویه هیتاکان به کار دینیت، ئه ویش جهخت کردنه وه یه له ژینگه یه کی سه ره به خۆ که زمان به رههمینه ینتیت. بۆ نمونه کاردانه وه ی چینهکانی کومه لگه له به کاره یانی زماندا، له ئه نجامی ئاستی ژیاندا جودا ده که نه وه، بویه له نای

ژیاندا ئاسانکاری بۇ ھۆشیاری خۇناسینه، له کاتیگدا ئەم زمانه ره‌هایه به‌ره‌می بۆرژوازییه نه‌ک پرۆلیتاریا، که بۆرژواکان له‌کاتی مامه‌له به کالاً و بازرگانی و ستایلی په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تیه‌کانیاندا ده‌پپاریژن، هه‌روه‌ک چۆن خانه‌دانه‌کانی فه‌رانسه له ئەته‌کیتی ژبانی رۆژانه‌یاندا خۆیان له جوتیار و کریکاران جودا ده‌کرده‌وه. هینری لۇقیفره له و تیزه‌یدا سه‌باره‌ت به‌وه‌ی مارکس سۆسیؤلۆژیسته، پیتیوايه له شیکارکردنی ئەو وینه‌یه‌ی نیوان بۆرژوا و پرۆلیتاریا، ده‌رده‌که‌ویتی که ره‌هایی زمان له به‌کاره‌یتانی کالاً و له تایبه‌تمه‌ندی ناوه‌رۆکی په‌یوه‌ندییه‌که‌دایه، لیره‌وه‌یه که ره‌خه‌ی مارکس له کتیبی ئایدیۆلۆژیای ئالمان، باس له‌وه‌ ده‌کات که ھۆکاری سه‌ره‌کی گروپ و چینه‌کانی کۆمه‌لگه هه‌ولده‌دن له ریگه‌ی زمانی ئایدیۆلۆژی تایبه‌ت به‌خۆیان، هه‌م خۆیان جودابه‌که‌نه‌وه و هه‌م خۆیان و به‌ره‌مه‌کانیان زال بکه‌ن.

زمان و فه‌لسه‌فه :

له‌م چاپته‌رده‌ا هه‌ولده‌دین له‌تیکسته‌کانی مارکسدا، به‌پیی تیوری ئارکیۆلۆژیا، ئەو نه‌هینییه بدۆزینه‌وه که بۆ به‌رگریکردن له‌و فه‌لسه‌فه سیاسییه‌ی به‌یانی کردووه، به‌تایبه‌تی زمان له‌ئه‌ده‌بدا و له‌نیو گوتار و له‌ریگه‌ی میدیاوه که چۆن گه‌ره‌کی بووه به‌ستایلی خۆی بیگه‌ینی. له‌مباره‌یه‌وه تیری ئیگلتن له‌کتیبی مارکس و ئازادی، پیتیوايه زمان له پیوستیه‌وه وه‌کو ره‌هه‌ندیکی زه‌رووری و ناچاره‌کی، له‌کاری به‌کۆمه‌له‌وه سه‌رچاوه ده‌گریت، به‌لام به‌م زه‌رووره‌ته‌وه خۆی نابه‌ستیته‌وه، وه‌ک چۆن دیارده‌یه‌کی ناسراوی وه‌ک ئەده‌ب شاهیید و به‌لگه‌یه، به‌لکو به‌زمانی راسته‌وخۆی فه‌لسه‌فی و میدیایی و سیاسی ده‌به‌ستیت.

ئەم بۆچوونه‌ی تیری ئیگلتن له‌ویوه هاتووه که مارکس دوا‌ی ئەوه‌ی له‌ریگه ستایلیک له‌زمانی ئەده‌به‌وه که شیعیری پی نویسیوه له‌سه‌ره‌تای لاویتیدا، گوتاری ئاراسته‌ی سیستمی سه‌رمایه‌داری ده‌کرد، به‌لام له‌لای ئەو جگه له‌کولتوریک بۆ رایی کردنی ژبان، بۆ بانگه‌وازیکیش ده‌شیت که مملانیی سیاسیته، چونکه له‌لای ئەو کولتور له شوینیگدا سته‌مکاری چینیکه به‌سه‌ر چینیکه تره‌وه، ئەویش له‌ئهنجای کۆمه‌لگه‌ی چینایه‌تیه‌وه هاتووه، به‌لام چونکه هه‌قیقه‌ت ناخۆشه، بۆیه کولتور کراوه به‌باوکی مه‌عنه‌وی ئینسان و وه‌کو هه‌لۆیست پیی ده‌فرۆشن،

ئەمە لە کاتێکدا یە دیار دە پراکتیکیه کان که لە میژوودا هەبوونە و دووبارە دەبنەو، سەرەکیترینیان پیکهینانی خیزان و پەيوەندییە کۆمەلایەتیەکانی دیکە، ئەمانە دەکەونە بەر گەمە زمانەوانیەکانەو، لێرەدا مەبەست لەو چەمکانە یە که وەکو زەرورەتیک لە قولایی وابەستەیی زمانەو ناکەوئیتە دەرەوێ ماناوه، بەلام لە پراکتیکدا وەکو خەیاڵ دەبینریت، ئەم هاوکیشە یە تەن ها لە ئاگاییدا ئاشکرا دەبیت، چونکە یە که مین کاریک لە بوونی کۆمەلایەتی و ئەنتۆلۆژیدا پێویستە، لە ئاستی مەلانیی بەرھەمەینانی ماتریالییدا دەرەوێتە که چیتەر لەرێگە ی زمانەو، ئەو ناداپەرەوێ و ناکوکیانە بزر نا کریت که سەرخان دەخاتە ژیر کۆنترۆلی ژیرخان و خزمەتی ئەو سیستمەو، هەر وەک ئەوێ لە دویای هاوچەرخێ سەرما یە داری ئیستادا دەبینن، چ لە ئاست تاکەکەس و چ لە ئاست ریکخراویکی وەکو نەتەو یە کگرتووکان، لەرێگە ی شوناسی نەتەوێ و نیشتمانی و گروپە ئیتنییەکانەو خۆی بەرھەمەینیتەو، پاشان لەرێگە ی زمان و کولتوورەو جو دایان دەکاتەو، بەمەش بازارێکی فەرھەنگی واقعی وەھمی بۆ درووست کردون.

لێرەدا نامەوئ تەن ها باس لە زمان بکەین وەکو ئەوێ بونیادگەر و پاش بونیادگەرەکان قسە ی لیدەکەن تەن ها بۆ ئەدب کەلک وەر بگرین، بەلکو دەمەوئ قسە لە سەر ئەو لایەنە بکەم که زمان لە لای مارکس بۆچی بەھایەکی جیاوازی ھە یە بۆ گە یاندن، بۆچی لەرێگە ی زمانیکی ئەدەبی تایبەتەو فەلسەفە ی داپران لە گەل پێش خۆی که پراکتیک کردنی فەلسەفە بوو لەرێگە ی زمانەو، ھەلبەت ئەو گە یاندنە ی که لەرێگە ی گوتارەو ھەم مونا قەشە ی فەلسەفی پیدە کریت و ھەم رەخنە دە گریت لە سیستمی سیاسی و ھەم خۆی نمایش دەکات و دواتر لە بەرامبەر دژەکە ی که ناوی ناو سەرما یە داری، فەرھەنگیگ لە تیرمی فەلسەفی بەرھەدەینیت، دواتریش ئەو تیرمانە دە چنە سەر زاری خەلک و ھۆشیار دەبنەو، پاشانیش دە چنە سەر زاری کرێکار، ئەو چینە ی که لە پەرەو یزی فەلسەفە دا نمایندە ی دادپەرەوێ کۆمەلایەتی دەکات، لە ھەر دوو بارە کە دا زمان لە لای مارکس گە ینەری ئەو ئامانجانە یە که سیستمی سیاسی خولقاندوو یە تی.

ئەو زمانە ی که مارکس بە کاری ھیناوه لە گوتارە فەلسەفیەکانی و لە وتاری رۆژنامە وانیدا، بە گشتی وەکو دەو لە مە ندرتین زمانی فەلسەفی و کۆمەلناسی ناسراو، بۆ نمونە ئەو موفرەدە ئابوری و کۆمەلناسی و سیاسیانە ی که لە تیۆرەکانیدا

به‌کاری‌هیناوه، فرهه‌نگیکی تاییه‌تی دهوی تاكو خوینه‌ر بزانی ئامانجی داتاشینی ئه‌و تیرمانه چین، نمونه‌ش دیالیکتیک و چین و سه‌رخان و ژیرخان، ئه‌فیون و ئازادی.

دیالیکتیک تیرمیکی فه‌لسه‌فیه و به‌ر له‌مارکس له‌لایه‌ن یونان و پاشان له‌لایه‌ن هیگله‌وه به‌کاره‌اتووه، به‌لام سه‌ره‌وژیر به‌کاره‌اتبوو، ئه‌و هات مانایه‌ک و ره‌ه‌دنیکی دیکه‌ی قولتر و لوژیکی تری پی به‌خشی، بویه له‌میتودی قوتابخانه فکرییه‌کانی دوی خوی که دابرا‌نی دروست کرد، هه‌روه‌ها له‌ فره‌ه‌نگی ئالمانیه‌کانیشدا هاو‌نیشتمانیه‌کانی، وه‌کو شانازییه‌کی فه‌لسه‌فی به‌کاریده‌هینن، چونکه دیالیکتیک هه‌م بۆ زانستی فیزی و کیمیا و زانسته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و هه‌م بۆ قوناغه‌کانی میژووش کاری پیکرا.

سه‌رخان بریتیه له‌و کولتور و داب و نه‌ریت و ئاین و ستایله ژیا‌نه‌ی هه‌ر کۆمه‌لگه‌یه‌ک به‌پیی جوگرافیا و به‌ره‌م و زمانه‌که‌یان کاری پیده‌که‌ن، ژیر خانیش بریتیه له‌و سه‌روه‌ت و سامانه‌ی که راسته‌وخو په‌یوه‌ندی به‌جوگرافیای کۆمه‌لگه‌که‌وه هه‌یه، مارکس پی وایه که سه‌رخان ره‌نگدانه‌وه‌ی ژیرخانه، واته فره‌ه‌نگی هه‌ر کۆمه‌لگه و چینیک، له‌ ژیر کاریگه‌ری ئه‌و بونیاده ئابوریه که ده‌وله‌ت، یان قه‌واره‌ی سیاسی یان کۆمه‌لایه‌تی له‌ جوگرافیایه‌کی دیاری کراودا به‌ره‌میان‌هیناوه، واته تاكو کۆمه‌لگه‌ش به‌پیی ئاستی بژیو و داها‌ت و به‌های دراوی حکومه‌ته، مامه‌له له‌ته‌ک پیداو‌یسته‌یه‌کانی خویان ده‌که‌ن، به‌له‌به‌رچاو گر‌تنی داها‌ت و ژیرخانی قه‌واره‌ی جوگرافی یان داها‌تی ده‌وله‌ته‌کان، بۆ نمونه ئافریقا که هه‌ژارترین کیشوهری دونیایه، که‌چی ده‌وله‌مه‌نت‌ترین کیشوهره له‌رووی ژیرخانه‌وه، به‌گشتی خاوه‌نی نه‌وت و زی‌ر و فوسفات و فسفۆر و زۆربه‌ی جو‌ره میتالیه‌کانی ژیر زه‌وین، هه‌روه‌ها خاوه‌نی رووبه‌ریکی باشی ده‌ریابین، که‌واته خاوه‌نی سه‌رمایه‌یه‌کی ده‌وله‌مه‌ندن، به‌لام که کۆلونیالیزمی فه‌رانسی و به‌ریتانی و زله‌یزه‌کانی دونیا ناهیلن به‌هرمه‌ندن لئی، ئه‌وا به‌و مانایه نییه ئه‌وان فره‌ه‌نگه‌که‌یان یان سه‌رخانه‌که‌یان، به‌پیی ده‌وله‌مه‌ندی ولاته‌که‌ بیت، به‌لام که خویان ده‌بنه خاوه‌نی ئه‌و داها‌ته، که‌وابی ده‌توانن وه‌کو ئه‌وروپا به‌و مو‌فرده‌دانه قسه بکه‌ن که روژئاواییه‌کان کردویانه به‌ زمانی مؤدیرن و مولکی خویان، هه‌روه‌کو ئه‌وه‌ی میترۆ و ترام و جو‌ره‌کانی گواسته‌وه له‌ناو شار هه‌ن و به‌زمانی ته‌کنۆلوژی کاری

پێدهکهن، ههروهها جوورهها ستایلی بهکارهینانی بانکی راستهوخۆ و ئهلیکترۆنی و کارت و کریدی کارت و ماسته رکارت و هتد، وهختیک ئهوان خاوهنی ئه و دۆخه ئابوریه نین، کهواته سهرخانه کهیان بهقهه بالایی ژیرخانه بهکارنه هاتوو که یانه، کهوابوو ئه و موفرده دهیهی که مارکس به رههمی هیناوه، فه رههنگیکی تایبه تی ئابوری و سیاسی و کۆمه لایه تیه، مارکس له ریگه ی زمانه وه رهخنه ی له و سیستمه گرتوو که شه رعیه تی به کۆلۆنیالیزه کردنی دهوله ته هه ژاره کانداوه.

کهوابوو سه رخان که رهنگدانه وه ی ژیر خانه، به و مانایه نییه که له دایکبوی ژیرخانی ئابوری ولاته، به لکو به مانای له دایکبوی میژووی کۆمه لگه یه له ریگه ی چه رخه رابردوو هه کانه وه هاتوو، به تایبه تی به رههم هاتوو ی ئه و نه وانه یه که به هیزی کار و بیری خویان، پیداو یستی کۆمه لگه یان دهسته بهر کردوو، دهسته بهری ئه و تیرمانه ش ده بیته زمانیک بۆ هه موو کۆمه لگه ی به شه ری، به وانه شه وه که به شداری شو رشی پیشه سازیان نه کردوو، به لام به شداری ژیا نی کۆمه لایه تییان کردوو که سه رده مانیک کیشه ی هه ره گه وه ری سیستمی سیاسی بوو، ئیستاش له ئه وروپا کیشه ی نه وه خسته وه هه یه و ترسیان له بنه رته و ره سه نایه تی خویان هه یه، بۆیه به شیک له وه ی که مافی په نابه ری به روژه لاتی ده دن، ئه وه یه که گه ره کیانه نه وه یه ک بۆ داها تووی ولاته که ئاماده بکن.

چین، واته (الطبقه) یه کیکه له و تیرمه ئابوریانه ی که پیشتر خۆی هه بوو، هۆکاره که شی ئه و میژوویه که ده سه لاتی سته مکاری کۆیله تی و و فیودالی تو ماریان کردوون، به لام به دۆزینه وه ی جیاوازی دونیای چینایه تی له نیوان کارگه ر و سه رمایه دار و بو رژوازی و مشتخۆر و لومپه له لایه ن مارکسه وه که تیۆریزه ی کردوو، ئیدی ئه م موفرده ده یه وه کو زمانیکی زیندوو فه رههنگی کۆمه لگه ی له دوو ره هه ند هه لمه ند کرد، یه که میان ره هه ندی ئابورییه، که کریکار شو ناسی چینی ژیر دهسته یه، بو رژوازی شوناسی ئه و چینه یه که له سه ر هیزی کریکاری ده ژین و به هره مهن دن له هه موو شتیکی ژیان، له هه موو ئه وانه ش گرینگتر ئه وه یه گو تی کریکار خۆی نافرۆشیت، به لکو هیزی کاری خۆی ده فرۆشیت به بو رژوازی و خاوه ن کار، ئه م ئه ده بیاته ته نها زمان نییه، به لکو مافی ده ستووری به ره هم هینا که سو سیال دیموکراتی ئیستای ئه وروپا شانازی پیوه ده که ن.

مانیفیستی پارتی کۆمۆنیست، دهقیکه له بانگه‌وازکردن بۆ رهه‌نده جۆراوجۆره پیرفۆرماتیف و نمایشکه‌ره‌که‌ی، دهقیکه توانی له‌کاتی خۆیدا و بۆ ئیستاش سیستمی سیاسی به‌هژنینت، چونکه مارکس و ئەنگلس مه‌زنترین هیزی کاری له‌بن نه‌هاتووی کارگه‌کانیان دۆزیه‌وه، بۆیه دروشمیان بۆ کردن به‌بانگه‌واز.

(کرێکارانی جی‌هان یه‌کگرن)، ئەمه‌ته‌ن‌ها دروشم هه‌ڵدان و هاندانی چینیکی نییه له‌هه‌ق به‌حالی خۆی که له مانیفیستی حیزبی کۆمۆنیستدا وه‌کو یه‌که‌م جومله‌ی سه‌ره‌کی هاتووه، به‌لکو بانگه‌وازیکی ره‌خنه‌یه‌یه له‌ده‌سه‌لاتی حکومی و کۆمپانیاکانی ده‌روه‌ی حکومه‌ت، ره‌خنه‌یه له‌و تیزه‌نالۆژیکانه‌ی که وه‌کو ریکاردۆ و ئادام سمیس کرێکاریان وه‌کو شوناسیکی دیارکراو له‌خوار بۆرژوازییه‌وه بینیبوو، بۆیه ره‌خنه‌که بۆ ده‌سه‌لاتیک به‌ره‌مه‌هات و له‌نیو زمانه‌وه بوو به‌گوتار، چونکه حیکاتیکی میژوویی له‌باره‌ی خه‌باتی چینایه‌تی میژوویی کۆی کۆمه‌لگاکانی له‌به‌رده‌ست بوو بۆ گێرانه‌وه، ئه‌ویش بریتی بوو له‌ میژوویی خه‌باتی چینایه‌تی که تا ئه‌وه‌کات کۆدی ئەم مملانییه‌ ئاشکرا نه‌کرا، ئیدی ده‌رکه‌وت ئەمه‌ بانگه‌شه‌ی پاساویکی تیوری ده‌کات که جۆریکی تازه‌ی بانگه‌شه‌ی فکری سیاسی بوو له‌ سه‌رده‌می هانتی مۆدیرنه‌ و که‌لک وه‌رگرتنی سه‌رمایه‌داری له‌و مۆدیرنه‌یه وه‌کو سیستم، به‌کارهینانی سه‌رمایه‌داری وه‌کو سوپیکتیکی بۆ گۆیی کرێکار و پرۆلیتاریا که دژه‌ چینه‌که‌ی خۆی پێده‌ناسینت، یان باسی نه‌گۆرینی ئاین و نه‌ته‌وه و مه‌سه‌له‌ی ژن وه‌کو مولکداری سه‌ره‌تایی و زۆریک له‌ تیبینییه‌کانی دیکه‌ی نیو موفرده‌ی ژیا‌نی رۆژانه، بۆ ئه‌وه‌یه کرێکار له‌هه‌ر شوپینیک بیت و خاوه‌نی هه‌ر شوناسیکی نه‌ته‌وه‌یی و ئایینی و مه‌زه‌بی بیت، ناچاری ده‌کات خۆی بناسیت، که‌وابوو ئامانجی مانیفیست ئه‌وه‌یه که مملانیی چینایه‌تی له‌ ریگه‌ی زمانه‌وه بۆ گوتاری سیاسی، وه‌کو زنجیره‌ درامایه‌که ته‌ن‌ها بۆ خۆ به‌ره‌مه‌هیناوه‌ی سه‌رمایه‌دار نییه، تا‌کو ته‌مه‌نی زیاد بکات و درێژه بکیشیت، به‌لکو بۆ ئه‌وه‌یه خیرایی به‌بیرکردنه‌وه‌ی ئینسانه‌کان بدات بۆ یه‌کگرتنیان له‌ چوارچۆیه‌ی مه‌به‌سته‌کانیان وه‌کو ئینسان، نه‌ک وه‌کو ئینسانی پله‌ دووی نیو سیستمه‌که، دیسان ده‌بێ بگه‌رپینه‌وه سه‌ر ئه‌و ده‌قه‌ی پێی ده‌گوتریت مانیفیست، چونکه بایه‌خه‌که‌ی له‌وه‌دایه‌ پێش ئه‌وه‌ی ره‌خنه له‌ سیستمی سه‌رمایه‌ بگیریت به‌ زانستی و ئاکادیمی له‌لایه‌ن مارکسه‌وه، جوړه‌تی بلاوکردنه‌وه و بانگه‌وازکردن بۆ چینیکی که له‌ ده‌ستی دیت و ئیراده‌ی

ھیزی کاری ھدیه شوپرش بکات، له وهدایه که به کریکار دهلین کاریکتهری (خود جوری)، واته که سیک پروای به خوی ھدیه، ھم داپریت له و فلسه فهیهی که تهنها فوتوگرافی بووه بۆ ژیانیکی ناشایسته، ھم له وهی خھی ته وای کومه لگهی به شهری ھبوو، ئەم خوده جوریهی کریکاریش تهنها ھیزیکی فھردی نییه، بگره ھیزیکی به کومه له، چونکه پیکه وه یهک چاره نووسیان ھدیه و یهک به رھیان له به رده مدایه ئه ویش دژایه تی چین و سیستمی سه رمایه داری.

چه مکی کومونیزم که ھم فھرھنگی زمانی مارکسه، ھم له مانیفیستدا ھاتووہ وه کو یه که م وشھی کونتیکسته که، کیشھی تارماییه که له لایه ک که کاپیتالیزم و باب مھزنه کان ترسابوون لی، له لایه کی دیکه وه بۆ ئاشناکردنی کومونیزم بوو له لایه ن که سانی ھوشیار و ناھوشیار له و بابه ته، به وپنیھی که فلسه فه که له و کونتیکسته دا نییه ھینده ئالوز بیت، نمونھی سھلمینه ریش ئه وه یه که خوینه وار و نه خوینه وار و فھله سوف و که سی ئاسایی تیگھیشته کومونیزم چییه، چونکه که لوپهل و کالای بازار که بازرگانه کان به ھوی گرانبوونی پیداوستی بۆ ئینسان، مھترسییان درووست کردبوو، مبه ستم له وه یه که به ھا پاره له و سه رده مھدا و کونتیکسته که به رده وامی ھدیه بۆ زه مھنه جیاجیاکانی سیستمی کاپیتالیزم، به ھای بۆ ھیزی شتومه که کان دانابوو، به لام به ھای بۆ خودی ئینسان دانه نابوو، چونکه ھاوکیشه که له لای مارکس روشنه که پاره بۆ ئه وه یه شتومه ک به رھمبھینیت و شتومه کیش جاریکی تر پاره به رھمبھینیته وه، ئەمه ئه و پرۆسه یه یه که بازار ده جولینیت و گه شه به جموجولی خوی دھدات، نه ک ئامانجه مرؤییه که، بۆیه ئه و پاره یه یه له لای مارکس وه کو که رھسته ی بی ره ووشتی ناوی ھاتووہ، ئەنگلس یش وه کو یه که م که رھسته بۆ به کویله کردنی خودی ئینسان ناوی دھباتمارکس ئه وه ی دھزانی که سیستمی سه رمایه داری ھه لگری کومه لیک کیشھی ئەزه لیبه له ھه ناوی خویدا، بۆیه ئەم موناقه شه یه ی بۆ ئەوه درووست کرد و له مانیفیستیکیدا به یانی کرد که ھمیشه بخوینریته وه و خویندنه وه که شی ئاسان به زمانیک که ھموو که سی تیگیات، تاکو چیتر دوگمایانه و ئایدیولوژیانه ی وشک ته ماشای میتودی مارکسی نه کریت بۆ ژیان، یان بۆ زمان ته نانه ت له نیو ئەدھبیشدا، ھه ر ئەم به ھایه بووه که له مارکسه وه بۆ مارکسییه کان ماوه ته وه که ئەو گرینگییه کی له راده به ری داوه به ترادیسینی

گریکی یونان، به تاییه تی هونه ره که یان و فهلسه فه که یان و به ره هم هیتانی سیستم و ئەو چه مکانه ی که تائیسستا کاریان پیده کریت، له وانهش گرینگتر ژیرکه وتنی شارستانیته، وهکو به ره هم میکی شارستانی هونه ری روشنگه ری بوماوه و بۆ جی هانی دوا ی خۆی، به تاییه تی ته وزیف کردنی ئەو شارستانیته و هونه ره ی که له ماتریالیزی دیالیکتیکدا باسی کردوه، یان ئەوه ی له دکتوراکه ی که راسته وخۆ په یوه سته به خویندنه وه ی فهلسه فه که ی ئەپیکورسی یونانی، به تاییه تی که له بابته سرووشته وه ئەنگلس له کتیبی دیالیکتیک سرووشت، هم موناقه شه ی فه یله سوفه کانی پیش خۆیان دهکات، هم تیشک دهخاته سه ر جه وه ره ی چه مکه که، به مهش هاریکاریه کی گه وره به مارکس دهکات، ئەویش تیوریزی دهکات له نیو ره خنه ی خۆی له هیگل و فیورباخ.

ئیسستاتیکای سیاسی

مارکس ههولیداوه شیکردنه وه یه کی جیاواز له ئیسستاتیکای تاییه تی یونان وهکو موعجیزه یه ک بیه سته وه، سه بارهت به وهش له لای مارکسیه کان بۆته ترادیسینی فکری، بۆ نمونه دهبینن که چۆن له لایه ن (هانس ئایسله ر) نووسه ری کۆمونیزمی ئالمان، هاوکاری بریختی کردوه، کاتیک باسی موزیکی وهکو وینه یه کی جی هانی سیاسی هیناوه ته وه و په یوه ندی به په یوه ندیه کومه لایه تیه کان هه یه که به شیکیان به ره همی کومه لگه ن، یان رزگارکه ری کومه لگه ن.

ئەو ئیسستاتیکایه ی له لایه ن مارکسه وه گرینگ پی دراوه له باره ی ئەده به وه و ئەنگلس هاوکاریکی ئایدیایی بووه، فهلسه فه ی بیرکردنه وه ی جیاواز و دا برانیتی له وانی پیش خۆی، زمانی ههقیقی راسته وخۆ و ته عبیری هیومانستی بۆ بۆچوونه کانی هیگل که به مامۆستای خۆی زانیوه، به عه قلانیکردنی سیاسه ته که سیاسه ته له پیناوه سیاسهت کردن و سیاسهت بۆ گۆرینی واقع، ههلبهت «به هه ند وه رگرتنی ئیسستاتیکا له نیو زماندا، جگه له ئەده بیاتی سیاسی بۆ ئەده بی ئەبستراکتیش هه مان مانای هه یه، مارکس گرینگ به ئەده بیاتی واقیعه تیش داوه، ههروهک ئەوه ی باسی ئەده بیاتی فه رانسه ی کردوه و جورج لۆکاچ له کتیبه که ی خۆی ئاماژه ی پیده دا و بۆخۆشی سه رسام بووه به ئەده ب و رۆمانه کانی بالزاک» (۲).

مه به سستی جوړج لوكاچيش له باره ي په يوه سستی نووسه روهو بؤ بابه تي ئه ده بي، يان بؤ نووسه ري سياسي بووه، نمونه ش كه سيكي وهكو توماس مان، له ويوه سه رچاوه ي گرتووه كه خوپاريز بووه له نووسين، به پيچه وانه شه وه كتيبكي جوړج لوكاچ هديه به ناو (بالزاک و واقعيه تي فه رانسه) باسي ئه و گشه فكري يه ي له هونه ري ناوه روك و بؤچوني ئه و كاريكته رانه كر دووه كه بؤ دوخي خويان و گشتي هديانبووه، هه روه ها نه ترسانيان له بيروباوهره كانيان كه واقعيان پي بينيووه، بريتيه له قولايي بيركردنه وه و ره هندی ئه خلاقيانه ي جی هان گه راييه كه بؤ هه ر كاريكته ريك له هه ر شوينيك بيت. كه و ابو به هه ند وهرگرني ئيستاتيكا له لاي ماركس بؤ ئه ده ب له واقعي بينيه وه سه رچاوه ي گرتبوو كه دواتر ده بيت به هونه ر و له ناوه روكدا هه ستي پنده كريت، كه ئه مه له سياقي گه شه ي فكري ئه ده بي دا ده ركه وتووه، كتيبكه ي جان فريفيل سه لماندوويه تي كه تايبه ته به تيزي ماركس و ئه نكلس سه باره ت به ئه ده ب و هونه ر. «ماركس ئه و هه ديقيه ته ي دوزيه وه كه دروستبوون و گه شه كردي هونه ر، ئه نجامي كاري هه سته كان و فيربوون و په ره سه نديانه له ناو پرؤسه ي ژياندا و پاشان به دريژايي چه ندين سه ده، واته له سه ده كاني به ر له ميژووه وه بوونه، ئه و هه سته ريك و پيكانه ي چالاكي سه ره خويي خويان هه بي، چونكه هونه ر به ره مه ي كاره و كاريش ئه وه يه سرووشتيكي تايبه تي هه بيت و دا هينه ر به شيويه كي نائاسايي تييدا چركه يه كي ميژوويي به رجه ست بكات» (۳).

به رله وه ي گوتاري سياسي هارمونيا و ئيلهام له ده قه ئاينه كانه وه وهربرگري، ئاين وهكو تيكتست خوي جيا كر دؤ ته له و ريكر اووه كومه لايه تييه ي كه جي هانيكتر بؤ خه يال خولقاندووه كه به شيكي كرداري توندوتيژييه و جاري وه هاش هديه له ريگه ي زمانه وه ئه و توندوتيژييه ي به ره هم هاتووه كه ئه مه روويه كي كومه لئاسانه يه بؤ زمان، ئه گه ر له مه ش بترازيين و له ريگه ي زمانه وه جوانيناسي وهربرگرين كه لايه نيكي تري زمانه و دژ به توندوتيژييه، پيشتر ئيستاتيكا له ئه ده بدا زماني راسته وخو و ناراسته وخوي هه بوو، هه رله و كايه يه شه وه ته عبير له شته كان و په يوه ندييه كومه لايه تيه كان ده كرا، ئه وه ي كه له زماني ناديماري هونه ري وه ده رازينريته وه، ميتافؤري زماني ئه ده به كه ماشينيكه بؤ به ره مه هينان و ئاشكر كردي ديارده سرووشتيه كاني كومه لگه و ده سه لات، ئه وه يه كه له دوايين ئامانجي گوتاري

نادیارد، گوتاریک له ناواخنی زانستیک بۆ لیکۆلینه وه و لوژیک به رههمدین، (ئەمهش وهکو ئەوه وایه دکتۆریک له ژێر پێسته وه وهزیفه ی خانه کانی خوینمان بۆ ئاشکرا بکات).

زمانی دیار و زمانی نادیار.

و بۆ ئەوهی پێشهکیهک بدهین به دهسته وه دهبی باس له هۆکاره کانی پشت زمان، واته میتازمان بکهین، به له بهر چاوگرتهی روداو و کاره ساته سرووشتی و مریه کانه که له میژوودا ههزاره ها چیرۆکی لیبه رههمهاتووه، زمان لیره وه وهزیفه یه کی تری وهرگرتووه، ئەویش به دیکۆمیننت کردنی شته کانه، هه ر ئەوکاتیش بۆته به شیک له به ناگا هینانه وهی مروّف له جوړه کانی ترس، له تهک ئەمانه شدا جیا کردنه وهی هۆز و نه ته وه کان و سنوور دانان بۆ تایبه ته ندی کوتووره کان، ئەم داتایانه کاریکی وه های کردووه که مروّف له پرگای زمانه وه بۆ ریکخستنی کۆمه لگه، خۆی له کائینه کانی تر جیا بکاته وه و هونه ری ئاخاوتنی کردووه به یه کی که ئەه وه یه ته کانی کاری خۆی، ئەم هۆکارانه مانایه کی دیکه ی به و زمانه دا که پێشتر به یه ک فۆرم کاری پیکراو به یه ک شیوه خۆی به رههمده هینایه وه له نیو هه موو کایه کانی ژبانی کۆمه لایه تی و فه رهنگی و سیاسیی و ته نانه ت ئابوریش.

به پێی هانس جیون گادامیر بیت، سیمای میتافۆره زمانه وانیه کان، گریمانه ی پیش دیار کردنی دال و مه دلوله، که له فه لسه فه ی ئایدیالیزمیدا که لیتیک ده دۆزیته وه، که لیتیک که په یوه ندی له نیوان چه مکه کاندای دروست ده کات، ئەو پرسیارانه ش وه لام ده داته وه که له زمانی ناراسته و خۆدا شه رمن دینه به رچاو، شه رمنی زمانیش له گوتندا، ئەوکات هه ست پنده کریت که مه به ست نادات به ده سه ته وه.

زمانیک بۆ گشت .. زمانیک بۆ دهسته

زمانی ئەدهب هاواریکی ئەفسانه ییه، زمانی سیاسیش گوتاریکی واقیعه، هونه ر له م رسته یه دا له وه دایه که ئەوهی له زمانی ئەده بیاتدا ده بینریت، زمانی هیماکانه و زمانیکی سانسۆر کراوه، سانسۆریک که مۆرال له ریگه ی هونه ره وه مه ترسی خستۆته هه ناوی ده قه وه، ئەمهش هه ندی جار مروّف به خواستی خۆی پیکیدینی، هه ندی جاریش ده سه لاته دیار و نادیاره کان کاری له سه ر ده که ن، شتیک

که له ناوه وه ههیه لیل و نارۆشنه، ئه وهش که له زمانی ئاخواوتنی گوتاردا ههیه، رۆشنتر و راسته و خۆتر ده بینه، به ومانایه ی که زمانی ئه ده ب، زمانی ده گمه نه و چه تمی نییه، زمانی بێ هیزه به رانه بر ئه و دیاردانه ی که یارمه تی هیچ دهره تانیک نادن به کراوه یی، به لام زمانی سیاسه ت زمانیکی چه تمی و به هیزه و داواکاریه کان رۆشنتر ده خاته روو، ههر ئه وه ی له گوته ی پر له حکمه تی کارمه ندانی ده ولت، گوتاری کاتی هه لبژاردن، گوتاری نیو په رله مان و کاریکته ره سیاسیه کان و بازرگانه کان و هتد، زۆریکی تری له م بابه ته دا ههیه، ده شی کاریگه ری راسته و خۆ ئاشکرایان هه بوو بیته، ئه گه ر ناوه رۆکیکی فکری دیاریکراو و هه مه لایه نه یان نه بیته، ناچه خانه ی بنه مای باسی میژووی کرده ی سیاسیه وه که زمان ده ورو نه قشی تیدا ههیه.

زمان ته نه ها به هه مه هینانی کایه کی دیارکراو نیه له ئه ده ب و نووسینی رۆژنامه وانیدا، به لکو به ره مه هینه ری به های کومه لایه تییه که جوړیکه له چالاکی له نیو زماندا، ئه م تیروانینه ته نه ها بۆ شیکردنه وه نییه، به لکو بۆ بینینی دیوه که ی دیکه ی مارکسه که ره تکردنه وه ی کۆلونیالیزمه به سه ر زمانه بیده سه لاته کانه وه، ئه وکاته ی که تیوری سو سیالیزم له بری نه ته وه و که مینه ئیتیه کان قسه ده کات بۆ له ناو بردنی سه تمی میلی، ئیستاش که به ئه ده بیاتی کۆمونیستی قسه کرا و دروشمیک هه لدر له لایه ن گروپیکه وه، یان میتینگیک کرا، ده سه لاتی سیاسی له ترسی له ده ستدانی ئه و به هایانه ی بۆ کایه کانی خۆی دایناوه، ده ترسیته و خه ریکی به رگریکردن ده بیته، تا کو نه چیه نیو کایه ی کومه لایه تییه وه و خۆی به ره مه ب هینته وه، چونکه ده زانی به کارهینانی ئه م زمانه عه فه وی و ئاسایی نییه، به لکو ئاماژه و دیسکۆرسی له پشته وه یه، جهنگی ماف ده کات.

به دیویکی دیکه دا بۆ ئه وه ی به راوردیک له نیوان زمانی ئه ده بیات و زمانی بۆ گوتاری سیاسی بکه ین، بۆ چوونی تیوریستینیکی وه کو (مۆریس بلانشو) بیرمه ندی ئیستاتیکی ناسی فه رانسی وه رده گرین، به سیفه تی ئه وه ی هه م کاریگه ری ئیستاتیکی له نیو کاریگه ری گوتاری سیاسیدا دۆزیوه ته وه و هه میش له نیو گوتاری هونه ریدا «مۆریس بلانشو پیی وایه زمانی نووسین به نده به گۆرینه وه، ته نانه ت بیرمه نده کۆنسه ر قاتیقه کانیش که ئه رکیان له به رگریکردن له سیسته می سه قامگیرتوو و شیوه باوه کانی ژیان و کار ده زانن، نیازیان وایه له ریی توژیینه وه و نووسینه وه بۆ چوونی

که سانی تر به لای خویاندا رابکیشن» (۴) هر بۆ ئه وهش که دووفاقیه تی زمان له فره ماناییدا دربخه یین، ده توانین نمونه یه ک وهر بگرین، ئه وهی که ئه گهر له ئه ده بیاتدا سیو، یان سندوقیک له سیاقی رسته یه کدا زیاتر له مانایه کمان پییدات، ئه وا له گوتاری سیاسیدا یه ک مانای راسته وخوی ههیه، چونکه سیو تاکو نه خورئ نازانین تامی چیه، سندوقیش تاکو سه ری هه لئه دهینه وه نازانین به تاله یان چ شتیکی تیدایه، ئه م نمونه یه پشتگیری له زمانی بی شهرم و راسته خو ده کاته وه، به رامبه ر به زمانی شهرمن و ناراسته وخو که له ئه ده بیاتدا مه وجوده و سیفه تیکی دیکه ی زمانه له نیو ئیستاتیکیادا که به شیکی ئیستاتیکیای سیاسی بووه. له راستیدا زمانی گشت له گه ل زمانی دهسته، ته نها له شیوه ی په یوه ندیه کومه لایه تی و به رهمه هینانه وه ی نییه، به لکو له شیوه ی ئاراسته کردنیشتی له کایه کانی فره نگ و سیاسه تدا، بۆ نمونه ئه وه دهسته که مامه له له گه ل زماندا ده کات، واته مامه له له گه ل گشت ده کات، به لام له فره نگدا ئه مه مه دلولیکی تری ههیه، ئه ویش خو به رهمه هینانه وه یه تی له نیو تیگست و هیچی تر، به وپییه ی که فره نگ و کرده یه کی تاکیه و له جیاتی گشت بیر ناکاته وه و مانا بۆ شته کان دابنیت، به لام له زمانی گشتدا هر هه مان زمانه که گشت ده توانی جاریکی تر گشت بخاته به رده م لیپرسینه وه و خو به رهمه هینانه وه، ئه ویش له رهنگانه وه ی زمانی ئاراسته کردنایه، مه به ستم له ئاراسته کردن ئه وه یه که سیاسه ت شیوه یه کی دیکه ی به رهمه هینانی کومه لایه تییه، وه کو سۆسیؤلۆژیه کان ده لئین، هر ئه مه یه جیاوازی نیوان گشت و دهسته که زورجار جیاوازی ده خاته نیو گوتاریشه وه.

ئه ندیشه ی مارکس و تیروانینه کانی ئه و سه باره ت به گه شه سه ندنی کومه له کان و به تایبه ت رهخنه کانی له سه رمایه داری کاریگه ری له سه ر دیدیگای به شیکی زور له سه ر ئه ندیشه ی دوا ی خو ی دانا له روژئاوا و دواتریش گه یشتنی فکره که به روژه لات، هه مان کاریگه ری زیاتریشی هه بوو، چونکه چه وساندنه وه چینه یه تییه که له لایه ک و نه بوونی زمانیک بۆ ده ربهرین به رامبه ر به چه مکه سیاسیه کان که بازاریان پیوه ده کرا ته کانیکی گه وره ی دا، گه وره ترین که سینک که دامه زرینه ری ره وتی فکری مارکس بوو، (ئانتونیو گرامشی) بوو که دوو ده یه تی ته مه نی خو ی له زیندان مۆسؤلۆنیدا برده سه ر، ئه و له نیو کایه ی روژنبیری روژئاوا و هه لۆیستی روژنبیر بوو، له نیو ئه ده ب و هونه ریشدا (جورج لۆکاچ) بوو، ئیدی چۆنییه تی

گۆرپانكارىيە كۆمەلەيەتى و روشنىبىرى و ئەدەبىيەكان، بەرى ئەو گوتارەگرت كە پىشتەستوو بوو بەدىموكراسىيەتى بۆرژوازى و قەلەمپرەوى دەسلەلاتى ئەوكات، ئىدى دەولەت ھەموو ھەولى ئەو ھەبوو كە لەنيو ئەندىشەدا قەلەمپرەوى زياتر بكات، لەوچوارچىۋەيەدا دامودەزگاكانى بەئايديۋلۇژيا كرد، بۆيە ھەريەك لەگرامشى و جۇرچ لۇكاچ بىروايان وابوو كە كاريگەرى ئەو زمانەى ماركس كاري پىكردوو، ھىشتا دەتوانرئيت بەرھەمبەھىزىتەو ھە و لەريگەى كۆمەلى مەدەنى جياچياو ھە كە لەھەمووى گرینگتر توخمەكانى ژيانى رۆژانەيە بگۆردرئيت و ريگە نەدرئيت دەولەت كۆنترۆلى بكات، تەنانەت كاريگەرى لەسەر مېتۇدى خويندىنى زانكۆكانىش دانا، ئىدى پىشېركى لەم ميانەيەو ھە دەستپىكرد و ھەركەسىكىش ئەو پىشېركىيەى بردەو، ئەو لانيكەم سەرمەشقى كۆمەلى دىكەى پىندەكرئ و ئاراستە جىكەوتەكەى دەولەت لەنيو دامودەزگاكانى وەخۆى نامىنى.

زمان لە تاكەو ھە بۆ كۆ

تائىستا ئەنترۆپۆلۇژياى زمانەوانى و خودى ئەنترۆپۆلۇژىستەكانىش، نەيانتوانىو ھەتەو ھەيەك يان گروپىكى كۆمەلەيەتى سابا لەھەر شوپىنىكى ئەم دونيايە بىت بەنمونه و ھەربگرن و بىسەلمىنن يەكەمىن داھىنەرى زمان بوونە و ئەسلى زمان جىگا و ريگايەكى ديارى كراوى ھەبىت بەوانەشەو ھە پىش يونان و مىسر و ھىندستان و رۇما ھەبوون، بەشېك لەپەيوەندىەكانى بەرھەم ھىنان، ئالوگورى كۆمەلەيەتى و ھەركەوتەكانىيەتى لەتەكنىك و شىۋە فراماسىۋنى كۆمەلەيەتدەيە كە تان و پۆى ستراكچەرەكان روى دەكەنەو، ئەو بەشە مەعنەويەش لەبەشەكانى ترى سەرخانى كۆمەلگەدا رووبەرىكى فراوان داگىر دەكات.

ئەو ھەش كە لەزماندا ئامادەيە بەرمەبنای كىبەركى چىنەكان و گروپە كۆمەلەيەتتەيەكان بوو لەمىژوودا، يەكەمىن ھۆكارىش بۆ جياوازى زمانەكان، ئەو ھەبوو كە مەروۇف لەدواى جى ھىشتنى شوپىنىك بۆ شوپىنىكى تر گەشەى بەخۆيەو ھە بىنيو، ھەر ئەوكات گروپىك يان بنەمالەيەك ريگەوتون لەسەر شىۋەيەك لەئاخاوتن و پىناسەيەك بۆ شتەكان كە لەرەوتى كار كردندا كەلكيان لىو ھەرگرتون بۆ بىر يار و ئاكامەكانى. بەمەش بىر كەرنەو ھە ماھىيەتى شتەكانى بەرھەم ھىناو، «دەشى مىژووى بىرى سىياسى ھەك مىژووى بىر تەماشا بكرئ، بەلام لەچوارچىۋەيەكى

تایبه‌تدا له‌بارهی ده‌ولت و تاکه‌که‌س، ره‌وایی و ده‌ستوور، ئازادی و یه‌کسانی، که په‌یوه‌ندییه‌کی پته‌ویان به‌بیرورای گشتی و بوچونی ئاینی و گه‌شه‌کردنی فه‌لسه‌فی و زانستیانه‌وه هه‌یه. « (۵). سرووشتی ده‌ولت په‌یوه‌ندییه‌کی گرنگی له‌گه‌ل بیری سیاسیدا هه‌یه، له‌سه‌ده‌ی حه‌قه‌هه‌م ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ به‌شیه‌یه‌کی سرووشتی گه‌یشته‌ لوته‌که، به‌ر له‌وکاته ئه‌م بیرانه له‌گه‌ل جی‌هانبینی دینه‌کی گشتیدا گونجیندرابوون، ئه‌لیزه‌وه تیده‌گه‌ین که زمان له‌نیو بیری سیاسی و گه‌شه‌ی فه‌لسه‌فه‌دا چ شتیکی جی‌هیشته‌وه، له‌سه‌ده‌کانی ناوه‌راسته‌وه زانایانی بیری لاهوتی، له‌که‌شوه‌ه‌وایه‌کی وه‌هادا زمانی ئه‌ده‌بیان به‌سه‌ر ته‌واوی کایه‌کانی تردا زال کردبوو، دواتر له‌گه‌ل هانتی رینیسانسدا ئه‌م جوړه بیرکردنه‌وه‌یه مشت و مال کرا و فه‌لسه‌فه‌ی عه‌قلانی هاته‌ ئاراهه.

پرسیاری مارکس له‌مه‌سه‌له‌ی لاهوت و ئاین وه‌کو به‌شیک له‌روشنبیری میژوویی گه‌لان، که له‌چاپته‌ره‌کانی پیشوودا به‌دریژی موناقه‌شه‌مان کردووه، له‌ویوه‌سه‌رچاوه‌ی گرتبوو که بو‌ی روون نه‌بوو له‌دوای ئایدیۆلۆژیای ئالمانی و دوای به‌ره‌ده‌ستکاری مه‌سیحیه‌ت له‌روژئاوا و بالاده‌ست بوونیان له‌نیو ده‌سه‌لاتی ته‌شریعی، چ به‌ره‌ده‌میکی نویی روشنبیری دینیته‌ ئاراهه، « لاهوتیه‌کان باوه‌ریان وایه‌ سه‌یرکردن به‌سه‌ بو‌ ئه‌و کارانه‌ی که له‌دوخی په‌یوه‌ست بوون له‌نیو وانه‌کان و نه‌سه‌رینه‌وه‌یان، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی لاهوتیه‌که نه‌بووه بتوانیت سه‌باره‌ت به‌ هه‌موو شتیک بدویت و رووی وته‌کانی له‌هه‌ر که‌سیک بکات، به‌تایبه‌تی خیه‌وه‌کان هه‌رگیز لاهوتی نه‌بووه، کیشه‌یه‌کی له‌گه‌ل تارماییده‌ه‌بیت، چونکه لاهوتی ئاسایی بروای به‌بوونی خیه‌وه‌کان هه‌یه، هه‌روه‌ها بروای به‌هیچ یه‌کیک له‌و شتانه‌یه‌ که ده‌کریت ناوی بنین فه‌زای گریمانه‌یی بو‌ تارمایی بوون، بروای لاهوتی به‌جیاکارییه‌که‌ نیه له‌گه‌ل خو‌ی، چونکه بروای به‌جیاکاری نیه له‌نیوان ئه‌وه‌ی که بوون نیه، بو‌نموونه‌ بابه‌تیک بروای به‌دژیه‌که‌کان و ئه‌رکی قوتابخانه‌کان نیه. « (۶).

جاک دریدا له‌م توژیینه‌وه‌یدا باسی له‌تارماییه‌که ده‌کات له‌پیشووتر شکسپیر وه‌کو شانۆ باسی له‌و ده‌سه‌لاته‌ ترسناکه کردووه و ئه‌و تارماییه‌شی به‌یان کردووه که ده‌سه‌لات و سیستمه‌که‌ش ترسی لینیشته‌وه، به‌لام ئه‌وه‌ی جیگه‌ی گووته‌ ئه‌وه‌یه، ئه‌م تیگه‌یشته‌ چیرۆکی تایبه‌تی خو‌ی هه‌یه، مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یه که تیگه‌یشته‌که باکگراوندیکی میژوویی هه‌یه، (ویلبرس سکوت) له‌کتیبه‌که‌یدا

له ژیر عینوانی. (خمسه مداخل الی النقد الادبی) دهلی « وهکو (گلیبرت موری) له توژیڼه وهیه کدا باس له هاوبه شی نیوان هاملیت و ئوریستس دهکات، ئوریستیش که سایه تییه کی کلاسیکی روونی گریکه، نه و له قه سیده ی تراژیدیا دا درده که وی که سو فو کلیس نووسیویه تی که گرینگترین نمونه ی کاریکته ری گریکه، به تاییه تی تیکستی نه لیکترا وهکو پاله وانی تراژیدیایی که که سایه تییه کی ناسراوی عیباده تی ئاینی و باوه ردار ی داستانی و شیعی ری گورانییه». (۷).

ویلبرس له و توژیڼه وهیه دا گه یشتوته ئاستیک بو قه ناعت که پیوایه شکسپیر نه و فکره یی له خه یالی خو یه وه به ره م نه هیناوه، به لکو له چیروکی میژووی دانمارکی و له ویشه وه له چیروکی گریکی وه رگرتووه، چونکه خالی هاوبه شی نیوان چیروکی ساکسوی دانمارکی که له ویدا دایک ده کوژریت و له لایه ن کچه که یه که وه ئوفیلیا دهنیژریت و پاشان ئاهنگی بو ده گیرن، له چیروکه که ی گریکیشدا ئورستوس کوری (ئاکام منونه) و هه مان کاریکته ری تراژیدیه وهکو هاملیت که توله دهکاته وه، هه ر سی کاریکته ره پاله وانه که، په یوه ندی شوین و کرده و هیان ته ن ها کوشتنه، به لام هه ر کام له وانه که سیک ده کوژریت، ئیدی به پیی تیکسته که بی، جیگه ی کاریکته ری ناسراوی تیکسته که کراوته وه، نه لیره دا تیده گه ی که تیکست به هه موو هاوبه شییه که وه، په یوه ندی به هه لومه رچی ژیان و ستایلی سیستمی سیاسیه وه هه یه، بو یه ره گوره شه یه کی قولی هه یه و ئاسانه به فکری سیاسیه وه گری بدریت، هه روه ک نه وه ی جاک دریدا تیکستی هاملیتی که تارمایی تیدایه، گریداوه به تارماییه که ی مارکس که له تیکستی مانیفیستا به یانی کردوه، چونکه خویندنه وه که مه عریفیه نه ک سیاسی و هیچی تر.

نه م مونا قه شه یه که کوشتنی باوکه، له و سه رده مه دا تائه و جیگایه بری کردوه که نه دهب و هونه ر ته ن ها در برین بووه، به لام نه ی توانیوه گوتاریک بیت بو رزگار کردنی ئینسان له ملکه چ بوون بو هوکاره ئابوری و کولتوریه جیکه وته کان، جگه له و چاکسازیه کو مه لایه تییه که ته ن ها بو به رگرتن بوو له هه ر جو ره شو رشیکی کو مه لایه تی و شکست پی هینانی سیستمی سه رمایه داری که به تراژیدیا کوتایی هاتوه.

نه گه رچی پیشتیش هونه ر بو هونه ر دهوری هه بووه، به لام مونا قه شه ی بیرمه ندانی پیش مارکس نه و ریگه یه یان خو ش کرد که له میتودی هونه ر بو

هونه ره وه بگۆردریت بۆ هونه ر بۆ ویزدان و هارمۆنیکردنی پیداوایستی و ههلوئیسیت، ئەوهی که زیاتر کاریگه‌ری خسته سه‌ر زهنیه‌تی مارکس و ئەنگلس، بایه‌خدان بوو به‌ئهدب و نووسینه‌کانی بالزاک، هه‌روه‌ک به‌ئاشکرا ئەنگلس ده‌لی « ئەوه‌نده‌ی شت له‌بالزاکه‌وه‌ فیربووم، به‌تایبه‌تی مامه‌له‌کردنی له‌که‌ل پاله‌وانی رۆمانه‌کانی، ئەوه‌نده‌ له‌میژووی ئابوری و خه‌لکی پسه‌پۆره‌وه‌ فیر نه‌بووم» (۸).

مارکس به‌نیاز بوو له‌دوای ته‌واوکردنی ده‌قی سه‌رمایه، خویندنه‌وه‌ بۆ نووسینه‌کانی بالزاک بکات وه‌کو خاوه‌ن ئەده‌بیکی بالا، چونکه ئەوانه‌ی که له‌په‌نا بالزاک خه‌ریکی ئەهدب بوون، ئەده‌بی ساده و ساکار بوون و به‌شان و شه‌وه‌که‌تی ده‌سه‌لاتدا هه‌لیان دها و به‌ئه‌نقه‌ست ده‌سه‌لاتی پاله‌وانی نیو رۆمانه‌کانیان راده‌ست ده‌کرد، نه‌ک وه‌کو هونه‌رکارییه‌که‌ی بالزاک فرده‌نگی و واقیعه‌ت و توانای پاله‌وان بکاته وینه‌یه‌ک بۆ ژبانی ئاسایی، بۆیه به‌هاتنی بالزاک ئەم ته‌رزه له‌نووسین شه‌رم گرتی و پاشکویه‌تی پی به‌خه‌شرا، نمونه‌ش ئەو رۆماننوسانه‌ی پیه‌شتر باسمان کرد که خۆبه‌ره‌هم‌ه‌ینانه‌وه‌ی ئەو زمانه گشتگیره بوون که له‌نیو ده‌قی مانفیس‌تدا بوو، ته‌واوی چیرۆکه‌کانی په‌نجه بۆ ئەو هه‌قیقه‌تانه راده‌کێشن که بایه‌خیان به‌سه‌رمایه دها و په‌رده‌یان له‌سه‌ر هه‌لده‌مالی، ئیتر رۆمانی ساخته و لاوه‌کی مۆدیلی به‌سه‌رچوو، زمان له‌نیو ئەده‌بدا بوو به‌جیگای داخوازیه‌کانی مرۆف و یه‌کیک له‌ئامرازه‌کانی گه‌یاندن و گوتاری سیاسی له‌لایه‌ک، هه‌روه‌ها چیژیک بۆ پیچه‌وانه کردنه‌وه‌ی ژبان و ده‌رچوون له‌واقیعی تال.

«گوتاری سیاسی نیازی به‌جۆریک له‌پیه‌شخستن هه‌یه که له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی زانستی بیت، وه‌ک چۆن سیستمی ده‌وله‌ت نیازی به‌ژیره‌خان هه‌یه بۆ راگرتنی سه‌رخان که بریتیه له‌ زمان و فه‌ره‌نگ و ژبانی کۆمه‌لایه‌تی به‌گشتی، به‌لام ئەمانه نابنه وه‌لامیکی راسته‌وخۆ تاكو پیرسین ئایا ئەم رووداوانه‌ی که له‌به‌رده‌ستاندان و چیرۆکیکن بۆگه‌یرانه‌وه، تیبینی لیکراوه، په‌سه‌نده یان نا؟ به‌لکو ده‌بیت ژیره‌خان زانیاری له‌گه‌لدا نرخیترابیت و هاوکاری گوتاری سیاسی بکات.» (۹).

نووسینه سه‌ره‌تاییه‌کانی مارکس بابه‌تی که به‌ر له‌وه‌ی ده‌ست په‌نا بۆ فه‌لسه‌فه و فکر به‌ریت، به‌شیک زۆری رۆژنامه‌وانی بوون، به‌شیک له‌و نووسینه‌انه، ناره‌زایه‌تی بوون له‌یاسا‌کانی چاودیری، هه‌روه‌ک ده‌لی (چاودیری کردن وه‌کو کۆیله‌یه‌تی وایه و هیچ پاکانه‌یه‌کی ناوی). دواتر قه‌ناعه‌تیکی بۆ درووست بووه

که بهرهمهینانی مه‌عرفه هاوکاریکی کاریگه‌ره له‌ئالوگۆری جی‌هان دا، به‌لام ئەم ئالوگۆره‌ی چۆن مومکین دەبیت، وه‌ختیک ئایدیۆلۆژیەتی فەلسەفە‌ی ئایدیایی که واقیعی کۆمه‌لایەتی دادەپۆشی، پێویستی به‌ئاشکرا کردن و ره‌خنه‌کردن هه‌یه، وه‌کاری ئیمه‌ ئه‌وه‌یه ئینسان له‌و ئایدیۆلۆژیا دوگما و وه‌همیانه‌ رزگار بکه‌ین، وه‌ختیک ده‌بینین ترادیسۆن ره‌گۆریشه‌ی له‌فەلسەفە‌دایه، وه‌ختیک ده‌بینین ئاین بۆ مانه‌وه‌ی خۆی ده‌بیت به‌ئایدیۆلۆژیایه‌ک که مرۆف ناچار بکات ببیته‌ کاریکته‌ریک و به‌رگری له‌و وه‌مه‌ بکات که له‌تیکسته‌وه‌ بۆته‌ به‌شیک له‌ژیان، له‌زمانی ئیلاهییه‌وه‌ بۆته‌ زمانی مرۆف و هتد، هه‌روه‌ها ریگه‌ش نه‌دراوه‌ ئه‌و که‌سانه‌ی واقیعیین و ته‌واو تیگه‌یشتوون له‌ئایدیۆلۆژیاو شیوه‌ی به‌ره‌مه‌هێنانه‌وه‌ی له‌ماناکانی دیکه‌ی ژیاندا، وه‌ختیک ده‌بینین که نه‌ته‌وه‌ هه‌یشتا مانا ره‌سه‌نه‌که‌ی خۆی که درووستکراوه‌ به‌ده‌سته‌هێناوه‌ و کراوه‌ به‌ کارگه‌یه‌ک بۆ به‌قوربانی کردن ئینسان له‌و پیناوه‌دا، هه‌روه‌ها ریگه‌نه‌دراوه‌ به‌ئازادی و به‌راسته‌وخۆ موناقه‌شه‌ی ئه‌و سوپژیکته‌ بکری، بۆ ئه‌وه‌ی ته‌واوی کۆمه‌لگه‌ له‌و تیگه‌یشتنه‌ وه‌همی یه‌ بگه‌ن و ئه‌لتەرناتیفی ژیان به‌هه‌ند وه‌ر بگرن، بۆیه‌ زۆرجار له‌به‌ر هه‌لومه‌رجی ناله‌باری سیاسی، مارکس ناچار بووه‌ له‌رۆژنامه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌، به‌تایبه‌تی له‌ راین، به‌به‌زمانیکی سیمبولی و ته‌نز ئامیز بنووسی، تاکو سه‌رچاوه‌ی زانیارییه‌کان بپاریزی، هه‌روه‌ک چۆن که‌سیکی وه‌کو سوکراتیش له‌سه‌ر وه‌ختی خۆیدا به‌زمانیکی ته‌نزی قسه‌ی ده‌کرد و وه‌لامی پرسیاره‌کانی ده‌دایه‌وه‌. پرسیاره‌که‌ ئه‌وه‌یه‌ ئایا تیۆری په‌ره‌سه‌ندن دژی ئاینه‌؟.

ئه‌گه‌ر ئاین وه‌کو میژووی سه‌ره‌تا و درووست بوونی به‌شه‌ر و کائینه‌کانی دیکه‌ وه‌ر بگرن، له‌ویدا جیاوازییه‌که‌مان بۆ ئاشکرا ده‌بیت که بۆچی پێچه‌وانه‌ی ئه‌و فەلسەفە‌ی سیۆلۆژییه‌، چونکه‌ له‌لای فەلسەفە‌ی ماتریالیستی میژویی، ره‌تکردنه‌وه‌ی داهینانی هه‌یزیکی دیاریکراوه‌ که په‌ره‌سه‌ندن ئەم بیروکه‌ ئایدیالیستییه‌، به‌پێچه‌وانه‌وه‌ بابه‌ته‌که‌ پرۆسه‌یه‌کی درێژخایه‌نی ئۆرگانیکی ژیانه‌ که مرۆف تیندا کاریکته‌ری چالاک بووه‌ و له‌ریگه‌ی عه‌قله‌وه‌ ئاشکرای کردوه‌، بۆیه‌ خۆی جوداکردۆته‌وه‌ له‌ کائینه‌کانی دیکه‌. داروین به‌ راشکاوانه‌ باس له‌ره‌تکردنه‌وه‌ی بیروباه‌وه‌ی زاناکانی به‌ر له‌خۆی ده‌کات که باوه‌رین وابووه‌، توخمه‌کان نه‌گۆرن و سه‌ربه‌خۆ داهینارون، به‌پێچه‌وانه‌وه‌ توخمه‌کان به‌ حوکمی ئه‌وه‌ی گۆرپانکاریان

به سه ردا دیت، له زنجیره یهک بۆ ماوه بییه وه ده گوازیته وه بۆ فورمیکی تر، ئەمه یه مارکس له رووی زانستییه وه که لکی لیوه رگرتوه و له ماتریالیزمی میژوویدا هه موو جوړه بیرو که یه کی ئایدیالیستی رته ده کاته وه سه باره ت به بوون، بۆ ماتریالیزمی دیالیکتیک. به لام دیالیکتیکه که ی مارکس بۆ زمان، ئەو گورانه بوو که چه مکی نویی له ئەنجامی به کارهیتانی چه مک له لای هیگل و فیوبارخ به ره هم هیتا، ئەویش دۆزینه وه ی فهلسه فه یه کی نوی بوو له نیو هیزو ئیراده له لای ئینسان و دۆزینه وه ی خه باتی چینایه تی نوی، له بهر ئەوه ی له چاپته ریکی دیکه دا زیاتر موناقه شه ی ئەم بابته مان کردوه، لیرده ا قسه له سه ر ئاین و دژه فهلسه فه یه کانی ناکه ین.

مانیفیستیك بۆ حیزب.. زمانیک بۆ سیاست

(تارماییه ک له ئەوروپا دیت و ده چی تارمایی کۆمۆنیزم، هه موو هیزه کانی ئەوروپای کۆن پاپا و تزارا رادیکاله فه ره نسیه کان پۆلیسی نه ینی ئەله مان بۆ دوورخستنه وه ی ئەم تارماییه له په یمانیکی موقه دده سدا پیکه اتوون «) مانیفیستی حیزبی کۆمۆنیست). ئەمه رسته ی یه که می مانیفیستی پارتی کۆمۆنیزمه که مارکس و ئەنگلس دایان رشت، به رله وه ی پرس له تارمایی مارکس بکه ینه وه سه باره ت به بانگه وازیک بۆ کۆمۆنیزم و ترسی ده سه لات له و بانگه وازه، باسیکی کورت ده رباره ی بیروبوچونی هه ندیک بیرمه ندی ئەم سه ده یه وه رده گرین، دوا ی تیپه ربوونی زیاتر له ۱۵۰ سال به سه ر ده رچوونی ئەم بانگه وازه ئیمه له به رده م دوو بوچوونی دژ به یه کین، یه کیکیان باس له مانی به های ئەو بانگه وازه ده کات که سه ره نجام به مه رگی سیستی سه رمایه داری ته واو ده ب، هه روه ها پیتی وایه که مادام دوو چین له ویدا به یان که راوه و هه ر ئەم دوو چینه له مملانیندان و دژیه کن که له نه یوان هیزه کانی به ره هم هیتان و په یوه ندییه کانی به ره هم هیتانه، که واته دوا جار حیسابیک بۆ چینه که ی مامناوه ند نه که راوه که هه ر ئەوان به شیکن له جوله ی ژیان، به لام ناچنه نیو میژووه وه، بوچوونه که ی تریش که به رگری لیده کات، پیتی وایه مارکس سنووریکی بۆ پاوانخوازی سه رمایه داری دانا که چاکسازی له سیستی ژیان و سه عات کار و مافی کریکار و زه مانه ت و نه مانی باب مه زنی و کویلیه تی هه موویان به ره همی مانیفیستن، لیروه وه یه که ده بی بزاین هه موو گورانکارییه کانی ژیانی سیاسی له چاوی ئەو فهلسه فه یه وه به ره هم هاتوه.

خوبه رههمهینانه وهی زمانی مارکس لیڤه وه دهردهکه ویت که چوڻ کاریگه ری لهسه ر دهقی ئەدهبی هه بووه، نمونهش به رههمهینانه وهی زهمه نی میتروئومیکی ئامیر مؤدیرنانه نیه، به قهده ئە وهی به رههمهینانه وهی مانای دهقیکه له نیو گوتاریکی ئەدهبیدا، که مارکس ئایدیای ئەدهبی له گۆته وهرگرت، له ویوه بوو که ئەو چاودیری دهقی ئەدهبی دهکرد به تایبه تی له دهقی فاوست که شاکاریکی مه زنه، بناغه ی ئەم تیروانینه له نیو ئەدهبدا روانگه یه کی سؤسیؤلۆژیانه ی هه بوو، چونکه هه ر به رههمیکی ئەدهبی ئەگه ر پانتاییه کی فراوانتری نه بوو له گوتاری پشتی دهقه که، یاخود لانیکه م خوینه ری هه موو نه ته وهکانی به بن سنوور نه ناسیه وه که ناچار به خویندنه وهی بن، مانای وایه تاک ره هندی و تاک ئاراسته یه و ئایدیایه کی پر کیشه یه له نیو خویدا وهکو دهقی ئەدهبی، ئەو به رههمگه له هه ماسیه ی که له یه کتر نزیک ده بوونه وه له روانگه ی جی هان بینیه وه، نمونه ی مؤرتی و فاوست و ئولیسس ی جهیمز جویس و هتد، ره هندی ئەهته رناسیونالیان وهرگرت بۆ جه وهه ری دهقه کانیا، ئەم حیکایه ته ته نها فۆرمی نه گۆری، به لکو ناوه رۆکی دهقیشی گۆری له جوگرافیای تهسک و تاک ره هندی نه ته وهی و وهرگرنتی فهزای ئەدهبی، بۆ سه راپاگیر که شه قامی بیرکردنه وهی فراوان تر کرد، هه موو ئەمانه کاریگه ری زمانی مانیفیست بوون که مارکس بیر لیکردۆته وه له روهی سؤسیؤلۆژیای ئەدهبیه وه که دواچار جورج لۆکاچ و لۆسیان گۆلدمان و باشلار و والته ر بنیامین، بۆ خویندنه وهی دهقی ئەدهبی و رزگارکردنی پانتاییه کی به رتهسک بۆ فرانکردنی بیرکی دیکه ی جی هان ی که لکیان لیوه رگرت.

با بی هینینه وه یادمان که یه که مین ناو له مانیفیستی حیزبی کۆمونیستیدا، «سی جار له هه مان لاپه رده دا دووباره بووه که بریتیه له وشه ی تارمایی، تارماییه ک له ئەوروپا نیشته جییه، مارکس ئەمه ی له سالی ۱۸۴۷ گوتوه، که ئەمه تارمایی کۆمونیزمه، ئەو کاته زهمه نی هه ندیک بره گهکانی له پیشه وه داناوه، وای دهبینی ئەو کاته ئاماره یه به تۆقاندنی هه موو هیزه ئەوروپیه کۆنه کانه، بۆیه ئەو کاته هه یج کهس نه بوو باسی ئەو نه کات» (۱۰). بۆیه جاک دریدا ئەم تارماییه ی به یانی حیزبی کۆمونیست به تارماییه ک ناوده بات و به راوردی به تارمایی شانۆی هاملیتی شکسپیر دهکات، چونکه دهیسه لمینی که مه زن کردن وهکو ئەوه ی شکسپیر باسی دهکات زیاتر له خۆی گه وره تر کراوه. چونکه له وی خیه که له و شانۆیه

فالچیه که کویره کان نایبین، به لام بینەر و چاودیران دهیبین، دیسان دهلی «
 کی دهتوانی نکولی له وه بکات هاوپه یمانیه تیه که له دژی کۆمۆنیزم، هاوپه یمانی
 یه که له ئه وروپای کۆن یان تازه ههیه، وهکو هاوپه یمانیه تیه کی پیروژ بمینیتته وه،
 وهکو وینه ی باوکیتهی باوکی پیروژ که پاپا یه، ئه ویش وینه ی تارماییه که ی
 مارکسه له نیو به یانی حیزبی کۆمۆنیزم که مارکس نمونه ی پی هیناوه ته وه،
 ئه م توژیته وه ئه ده بییه که شوب هاندنه به هاملیتی شکسپیر، ته ن ها له ویدا دریدا
 ده بیته خاوه نی که دیوکی به لاغی خویندوته وه و به های زمانه وانی بو داناوه،
 ده نا دیوی دووه می ئه م بانگه وازه له مانیفیستدا که مه ترسیترینیان وشه ی
 تارماییه و هه میشه دیت و ده چیت، به لی وه هایه و وردبینیه، چونکه ئه و باسی
 تارمایی جهسته ی خوی ناکات تاکو وهکو پیغه مبه ری ئاینی بخوینریتته وه و
 پیروژ بکریت له حیزبدا یان له لای ئه وانه ی بروایان به فله سه فه و ره خنه کانی
 ههیه، به لکو بو ئه و جهسته یه یه که له ریگه ی بانگه وازه که وه خوی ده بینی و
 خوی به رجهسته ده کاته وه له سه ر شه قام یان له نیو مه حفه لی دیکه ی سیاسی
 و کارگه کاند، به تاییه تیش که شوب هاندنی تارماییه که له هه موو کونجیکی ئه م
 دونیا یه، بویه ئه و مانیفیسته ئایدیۆلۆژیا دروست ناکات و ناییه داینه موی هه ر
 بزووتنه وه یه که به هه ر ئایدیا یه که وه، به لکو تیکستی که له ره خنه سل ناکاته وه،
 چونکه ئه و کاپیتالیزمه ئایدیا ی ناسرووشتی و په سه ند دروست ده کات تاکو
 به رگری لیبکات له هه ر شوینیک که مه وجود نیه، به تاییه تی که ئاین ده بیته
 جیگه ی ره خنه بو کوشتنی ئازادی، ئه و کات ئایدیا که ده ست به کاره کانی ده کات
 بو کوشتنی ئازادی، لیره وه تیده گه ی که ئاین چون پایه یه کی به هیزه بو راگرتنی
 سه قی کاپیتالیزم، په ره پیدانی ئایدیا ته ن ها له یه که کتیبدا کونا کریته وه و یه که
 جیگه و ریگه شی نیه، به لکو به نهینی کۆد کار ده کات، ئه و نهینی و کۆده سیریک
 دروست ده که ن تاکو ئینسانی نا هوشیار له ریگه ی میدیا و نووسینی ده رباره وه
 به های زیاتر به و کایه یه بدات که ئایدیۆلۆژیا زیندوو ده کاته وه، ئه مه ئه و رۆله یه
 که ژیان له سیمایه که وه ده گۆریت بو سیاسی که نادیار، یان به مانایه کی دیکه
 سیمایه کی رۆشنتر که هه رکه س به های توانای خوی ده پاریزیت، له کاتیکدا
 کۆده که کاری ته ن ها شار دنه وه ی زه مینه سازکردنه بو هه موو که سیک تاکو
 یه کسان بژین.

بەرھەھال ئىمە سەرھەتا بۆچۈنە دژەكە وەردەگرىن، رىمۇن ئارۋن) بۆچۈنۈ كەسىك وەردەگرىت بەناۋى ئەكسلۇس و پىيى وايە ماركس بەو پىيەى مانىفىستى نووسىوۋە، چۈنكە بانگەوازە بۆ مەيدان و سەرھەتايى گۆرپىنى گوتارى فەلەسەفەيە، كەواتە فەيلەسوف نىە و تەنھا كۆمەلناسىكى شارەزايە و بەپىچەوانەۋە فەيلەسوفى نامۆبوون نىە و ھىچى تر، بەلام پاشان لەبارەى مانىفىستەۋە) رىمۇن ئارۋن) دەلى «مانىفىستى كۆمۇنىزم دەقىكى نازانستىە و نووسراۋىكى رىكلامىە، بەلام ئەنگلس و ماركس فكرە زانستىەكانى خۆيان لەو مانىفىستە دەخەنە روو، ھەروەھا فكرى سەلمىنراۋى ماركس تەنھا دروستكردىنى دووبەرەى جەنگە لەنىۋان سەرمايەدار و كرىكار، وەختىك باس لەئىمە و ئەوان دەكات ئىمە وەكو مروقاىەتى لەناودەبات ھىشتا پىناسەى ئەوان ناديارە، ئەم خەلسەتەى تىدايە لەلايەنىكەۋە دوژمناكارى چەوسىنەران و چەوساۋەكان و لەلايەنى دىكەشەۋە ئىنتىما بۆ دروستكردىنى تەنھا دوو مەيدانى شەر لەدوۋ جەمسەرى دژەيەكدا ھەيە» ھەروەھا وەكو رىمۇن ئارۋن باسدەكات، دوو شىۋە لەدژبەرى دەستنىشانكارى سەرمايەدارى لەنووسراۋە زانستىەكانى ماركس و لەكتىبى مانىفىستى كۆمۇنىستدا دەبىنرىن، شىۋازى يەكەم ناكۆكى نىۋان ھىزەكانى بەرھەم ھىنانە لەگەل پەيوەندىەكانى بەرھەم ھىناندا، بۆرژۋازى بەردەوام ئامرازەكانى بەرھەم ھىنانى بەھىزتر دروستدەكات، بەلام پەيوەندىەكانى بەرھەم ھىنان و اتە پەيوەندى خاۋەندارىتى و شىۋەى دابەشكردىنى داھات بەھەماھەنگى ھىزەكانى بەرھەم ھىنان ناگۆرپىن، سىستىمى سەرمايەدارى دەتوانى زۆرتەر لەپىشۋو رىژەى بەرھەم ھىنان بەرزبكاتەۋە، بەلام لەگەل زۆربوونى سامانىش دىسان ھەژارى توۋشى بەشىكى گەۋرەى كۆمەلگا دەبىتەۋە، كەواتە ئەم دژىكە لەئاكامدا قەيرانى شۆرپشى لىدەكەۋىتەۋە كە موچە وەرگرەكانن، واتە فەرمانبەرانى حكومى، ئەوانەن كە ماركس وەكو چىنى ناۋەندى حىسابى بۆ نەكردوون، بەلكو لەو مېژوۋە ھەتمىەى دىارى كرىدوۋە كە مەرگى كاپىتاللىزمە» (۱۱).

لەبەرامبەر رىمۇن ئارۋن، بۆچۈنۈكى (جۆن كاسىدى) ھەيە كە بەرگرى لەماركس دەكات، پىيى وايە دەقىكى فەلسەفەيە و ئەۋەى كە ئىستا ھەيە سەرمايەدارەكەى سەردەمى ماركس نىە و خۆشگوزەرانىەكى ھىناۋە كە بەرھەمى ئەو ترسەيە لەمانىفىستدا ئاماژەى پىكاراۋە و بەربلاۋبوۋەۋە. (جۆن كاسىدى)

که بیرمه ندیکی شاره زایه له سیستمی سه رمایه داری و یه کیک له توژره وهه کانی سۆسیالیزمه و له زانکۆی (ول ستریت) ئامریکی و بهرپرسی دانانی ستراتیژییه کانی سه رمایه گوزاریه، سه بارهت بهرپرسی ئه وهی ئایا مانیفیست ئه رزشیکی سیاسی ماوه و قابیلی خویندنه وهیه یان نا؟ ده لیت» قه ناعهت به قسه کانی مارکس ده که م که راستی گوتوه» له شوینیکی ترده ده لیت» یه کیک له وانه گرنگه کانی مارکس ئه وهیه که رهوتی سه رمایه به رهو لای پاوانخواری ده چیت، ئه مهش ده بیته هۆی هاتنه دی ریسایه کی سیستماتیکی دژوار، ئه م مه سه له یه ش دواتر به بۆچوونیکی ریفورمخووانه له لایه ن که سانی وه ک (تیۆدۆر رۆزۆلفت و فرانکلین رۆزۆلرت) سه لمیتران» له شوینیکی ترده قسه له سه ر زمانی سیاسیه ی مارکس ده کات وه ک پیناسه یه ک بۆ شیرکه ت و ماشینی که له سه رده میکی ترده بهرچا وه که ون ده لیت» شه پۆلی گه وهی کارخانه و دهرمانسازی و پیشه سازی و چه کسازی، په یوه ندی جۆراو جۆریان پیکه وه هیه که له کۆمه لگه کانی شدا رهنگدانه وهی هه لومه رچی مادی ئه و سه رده مه میژووییه ی ده بیته که پیشبینیه کانی وه دی هات» سه بارهت به وهی که به شیک له بیرمه ندانی ئیستا هه مان زمانی مارکس به کاردینن به لام وشکتره و پینان ئه غزه ناوی مارکس بینن ده لیت» به جی هانی بوونی سه رمایه له و ئاوازانیه که وێردی سه ر زمانی هه موو که سیکه، به لام ناوهینانی مارکس بۆ که سیکه وه کی (دانی رودیک) که ئوستادی زانکۆکانی ئامریکایه بۆ داها تووی پیشه که ی قازانجی نییه» له کۆتاییدا جۆن کاسیدی ده لیت» هه تا سیستمی سه رمایه دار بمینت مارکس هه ر به زیندووی ده مینتیه وه»، که وابوو مارکس زیندووه به پیی ئه م بۆچوونه ی جۆن کاسیدی. هه ر ئه م بۆچوونه لۆژیکییه ی مارکسه که نامۆبوونی کریکاری لیکه وتۆته وه.

مارکس پینوایه مرۆف وهختیک له نیو کار و سه رمایه ی سیستمیکدا ده ژی که به رهه می رهنجی خۆیه تی، سیفه تی مرۆف بوونی خۆی له ده سته دات، بۆیه بانگه وازی ئه وه ده کات له مانیفیستدا که سته می سه ر ئه و چینه به رهه م هین و داینه مۆیه ی کۆمه لگه هه لبگیریت و کۆتایی به جی هانی دوو چینی بیت، بۆ ئه مهش هه ر سی قوناغی گه شه سه ندنی سیستمه کانی وه بیرهینا وه ته وه که چۆن ئینسان تیندا نامۆ بووه له خۆ ناسینی خۆی، چونکه نامۆبوون ئه گه ریکه بۆ نه فیکردنی نه فی، واته نه خیر له نه خیر، به وپیشه ش بیت ئه م کرده یه که فکر و هۆشیاری له

پشته‌وهیه، جوړیکی دیکه‌ی گه‌رانه‌وه‌ی خاوه‌نداریتی تاییه‌تیه له‌لایه‌ک، له‌لایه‌کی تره‌وه لابرندی خاوه‌نداریتی تاییه‌تیه که له‌هناوی کومه‌لگه‌دا بو که‌سانی هوشیار دیته پیشه‌وه، تیوریزه‌کردنی ئەم چه‌مکه واته ناموبون له‌لای مارکس، ره‌تکردنه‌وه‌ی ئەو په‌یوه‌ندیه بوو که له‌قوناغه به‌شهریه‌کاندا دووباره ده‌بووه‌وه، بو نمونه به‌ر له‌سوقراتیش و دوا‌ی ئەویش که له‌نیو چروکه ئاینیه‌کانیشدا به‌کارهاتووه، به‌لام راستیه‌ک هه‌یه ده‌بی بیدرکینین، ئەویش که‌لک وه‌رگرتن له‌م چه‌مکه بو مارکس، له‌هیلگه‌وه هاتووه که دواجار لابرندن و هه‌لپه‌ساردنی دیالکتیک بوو وه‌کو ده‌سه‌لاتیکی بالا له‌نیو فک‌ردا، چونکه پرۆسه‌که بو‌خی به‌هم‌هینانه‌وه‌ی خو‌ی بوو که مؤدیرنه ده‌یویست به‌لاریدا بیبات که به‌ختوکردنی پرۆلیتاریا و کریکار، له‌یاسا و ریفورمه‌کاندا کوکرا‌بووه نه‌ک شو‌رشی ریشه‌یه ده‌ره‌ق به‌سیستمه‌که.

کاری مانیفیست وه‌کو سه‌ره‌تا ئەمه بوو، (پیتەر ئوزربون) له‌کتی‌بی چون مارکس بخوینینه‌وه، پی‌ی وایه خو ئە‌گه‌ر مؤدیرنه‌ش ناویکی تاییه‌تی بیت بو ئە‌زموونیکی تاییه‌تی زهمه‌نی میژوویی، ئە‌وا لوژیکیکی تیپه‌ری که‌له‌که‌کراوی نه‌فی که ئیستا ده‌خاته پیش رابردوو و داهاتوو ده‌خاته پیش ئیستاوه، بو‌یه له‌پیناسه‌که‌ی مارکسدا بو مؤدیرنه سه‌رمایه‌داری خو‌ی به‌ره‌می مؤدیرنه‌یه له‌ئاستیکی جی‌هان‌یدا، به‌لام مارکس ده‌سه‌لاتیکی ویرانکه‌ری دا به‌و کاریکته‌ره‌ی که ده‌توانی بونیادی سیستمه‌که هه‌لپه‌ه‌شینیتیه‌وه، چونکه ره‌ه‌ندیکی خولقاوی توانا و ئیمکانیا‌ته‌کانی کریکاری له‌گه‌ل خو‌ی هه‌لگرتووه، به‌وپییه‌ی که لوژیکی سه‌رمایه‌داری مانه‌وه‌ی له‌سیحره‌که‌یدایه که جیاوازی چینایه‌تیه، ئە‌مه له‌ریگه‌ی مانیفیستیکه‌وه که زمانیکی ساده و راسته‌وخو‌یه به‌تال بووه‌وه، که‌وابوو پیویست به‌سه‌ره‌ل‌دان و زیندوو‌کردنه‌وه‌ی هیزی کریکار و پرۆلیتاره، بو‌گورینی ئە‌و واقیعه‌ی بزوتنه‌وه‌ی سیاسی چاره‌سه‌ری سه‌ره‌تا و کو‌تاییه، ئە‌مه ئە‌و خاله‌ جه‌وه‌ریه‌یه که تیور ده‌کات به‌پراکتیک.

ئیستا دیمه سه‌ر ئە‌وه‌ی که بایه‌خ‌دان به‌زمانی مارکس له‌دیدي بیرمه‌ندی گه‌وره‌ی هه‌لو‌ه‌شانه‌وه‌گه‌رایي چ گرنگیه‌کی هه‌بووه و بو‌چی به‌رواوردی ده‌کات له‌گه‌ل زمانیک که شکسپیر له‌ئه‌ده‌بدا به‌کاریده‌هینیت.

موناقه‌شه‌کردنی پرس‌ی ئە‌و زمانه‌ی که مارکس بو‌فله‌سه‌فه‌و بیرکردنه‌وه به‌کاری هیناوه، پرسیکه له‌لای (جاک دریدا) له‌میان‌ه‌ی ته‌ماهی کردنی زمانی فکر و ئە‌ده‌به‌وه هاوسه‌نگیه‌ک دروست ده‌کات، ئە‌و هه‌ولده‌دات تارمایی ده‌قی هاملیتی شکسپیر

له‌گه‌ل تارمایی مارکس به‌راورد بکات و بر‌وای به‌زمانی راسته‌وخو نیه، تا ده‌گاته هه‌لگرتنی سنووری نیوان بیرکردنه‌وه و فه‌لسه‌فه و ئە‌ده‌ب، دریدا له‌تیزه‌که‌یدا که بو هه‌لو‌ه‌شانه‌وه‌ی ده‌ق مونا‌قشه‌ی ده‌کات، پاشان په‌یوه‌ندی له‌نیوان حیکایه‌تی تارمایی هاملیت و تارمایی بزوتنه‌وه‌یه‌کی سیاسی گریده‌دات، ئە‌و یه‌که‌مین پرسپاری له‌ویوه ده‌ستپیده‌کات و ده‌لی «بوچی تارمایی له‌لای مارکس به‌(کو) هاتووه؟ ئایا له‌که‌سیک زیاتر ئاماده‌یه؟ ئایا ئە‌و تارماییه له‌گه‌ل‌یکه‌وه هاتووه» (۱۲). دواتر مونا‌قشه‌ی زمانی سیاسی ده‌کات به‌به‌راورد له‌گه‌ل زمانی که ته‌ن‌ها بو ئە‌ده‌به و که شکسپیر له‌هاملیتدا وه‌کی سیمبول به‌کاری هیناوه، لیره تارمایی وه‌کو باوکیکی رزگارکه‌ر هاتووه، به‌همان شیوه‌ش تارماییه‌که‌ی مارکس بانگه‌واز کردنه بو بزوتنه‌وه‌یه‌کی رزگارکه‌ری مروّف له‌ده‌ستی چه‌وساندنه‌وه و جیا‌وازیه چینایه‌تیه‌کان، له‌مباره‌یه‌وه فلادیمیر ئیلیچ لینین ده‌لی «هه‌ر وشه‌یه‌ک بو‌خوی گشتی کردنی‌که که به‌یارمه‌تی زمان و فه‌ره‌نگ کو‌کراوه‌ته‌وه، ئیتر نه‌سل به‌نه‌سل که‌وتۆته ژیر ده‌سه‌لاتی هه‌مووان و بیرکردنه‌وه و لوژیکی دا‌یین کردووه».

له‌چاوپیکه‌وتنیکیدا دریدا که له‌کتیبه‌ی هه‌لو‌یسته‌کاندا له‌سالی ۱۹۸۱ ئە‌نجام‌دراوه و مونا‌قشه‌ی پیدا‌ویستی سیاسی و په‌یوه‌ندی نیوان مارکسیزم و پیکه‌اته‌شکینی ده‌خاته‌روو، ده‌لی «ده‌بی که‌لک له‌زمانی مارکس وه‌ر‌گرین، تا‌کو به‌باشی که‌له‌که‌بوونی میتافیزیکی بناسین که له‌میژ‌وودا له‌سه‌ر یه‌ک هه‌ل‌چنراون» له‌کتیبه‌ی تارماییه‌کانی مارکسیشدا ده‌لی «ده‌بی به‌تیر‌وانینیکی فه‌لسه‌فیه‌وه ته‌ماشای فکری مارکس بکه‌ین» به‌بر‌وای ئە‌و ئینته‌رناسیونالی نو‌ی، نه‌خاوه‌ن ئورگانی سیاسیه و نه‌خاوه‌ن حیزبه، به‌ل‌کو پرۆسه‌یه‌کی ئە‌ده‌بیه له‌نیو ئازارو مه‌ینه‌تیه‌کانی خه‌ل‌گدا له‌دایک بووه، بو ئە‌مه‌ش وه‌لامی ئە‌رکه‌ گرینگه‌کانی کاری ئیمه‌ی رۆشن‌بیره له‌نیو ئە‌و فه‌لسه‌فیه‌دا، مارکسی ره‌سه‌ن و مارکسی نار‌ه‌سه‌ن له‌یه‌کتر جیا‌به‌ینه‌وه و کامیان له‌میژ‌وودا به‌هیل‌ینه‌وه و کامیان بخه‌ینه نیو زبڵدانه‌وه، له‌سه‌رووی هه‌موشیا‌نه‌وه پیوستمان به‌و وشانه‌یه که له‌زمان و ئە‌ندیشه‌کانی مارکسدا دژ به‌نایه‌کسانی و سته‌م هاتووه» ئە‌م به‌گشتی کردنی فه‌ره‌نگ و زمانه له‌تیر‌وانینی فه‌یله‌سوف و بیرمه‌ندانی پاش مارکس، هه‌ولیکه بو تیگه‌یشتن له‌و لوژیکی مارکس که له‌خه‌یالی ئینساندا هه‌یه بو له‌ناو‌بردنی ئە‌و ده‌سه‌لاته‌ سیاسی جیگ‌یربووه و لوژیکی به‌جیا‌وازیه چینایه‌تیه‌که داوه له‌ریگه‌ی فره‌بی ئاین و نه‌ته‌وه و خیزان و

مولکایه‌تی تاییه‌تی وه‌کو جوریک له ئازادی تاک، به‌لام ئه‌مه له‌چه‌مکه نه‌فی نه‌فیدا سحره‌که‌ی به‌تال ده‌بیته‌وه که روژئاوا دوا‌ی که‌لک وهرگرتن له مانیفیست له‌ئه‌ده‌ب و ئابوری و سیاسه‌تیشدا سوودی لیبینی.

بابه‌تی ره‌نگدانه‌وه‌ی ژیرخان به‌سه‌ر سه‌رخانه‌وه، بابه‌تیکی گرینگی تیوره‌کانی مارکسه سه‌باره‌ت به ئه‌ده‌بیات و فه‌ره‌ه‌نگ، چونکه به‌پیی لوژیکی مارکس، فینومینۆلوژیا له‌هه‌ر پنتیکی کومه‌لگه‌دا شاز یان نه‌شاز هاته دهرکه‌ویت، ئه‌وا شتیکی حه‌تمیه که ره‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌و دوخه ئابورییه‌یه که هه‌م ده‌وله‌ت و هه‌م کومه‌لگه‌که تیکه‌وتون، مارکس له‌مه‌سه‌له‌ی په‌یوه‌ندیی کومه‌لایه‌تی له‌نیو کومه‌لگه و به‌تاییه‌تیش له‌نیو سیستمی ده‌سه‌لاتداریتی و هوکمرانیدا و له‌کتیبی سه‌ره‌تایه‌ک له‌سه‌ر ره‌خنه‌ی ئابوری سیاسی ده‌لی «مرۆف له‌پروسه‌ی به‌ره‌م‌هینانی کومه‌لایه‌تی ژیا‌نی خو‌یانه‌دا، به‌ناچار توشی ئه‌و په‌یوه‌ندیانه دین که هیچ په‌یوه‌ندیی به‌ویست و خواستی خو‌یانه‌وه نیه، واتا توشی ئه‌و په‌یوه‌ندیانه دین که قوناغیکی تاییه‌تی پروسه‌ی پیشکه‌وتنی هیزی به‌ره‌م‌هینانی ماددی، کوی ئه‌و په‌یوه‌ندیانه بونیادی ئابوری کومه‌لگه پیکدین و له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌و په‌یوه‌ندیانه‌ش، سه‌رخان و مافی سیاسی سه‌ره‌ده‌ده‌ن و هه‌ندی له‌شیوازه تاییه‌تیه‌کانی وشیاری کومه‌لایه‌تی له‌گه‌ل ئه‌و په‌یوه‌ندیانه‌دا ریک ده‌که‌ون.

زمان له‌سرووشته‌وه بو مه‌به‌ست

به‌گشتی مرۆف جگه له‌زمانی ده‌روونی، خاوه‌نی دوو جور له‌زمانه، (زمانی سرووشتی و زمانی ده‌ستکرد). زمانی سرووشتی ئه‌و زمانه‌یه که له‌ریگایه‌وه روژانه دیالۆگ ده‌که‌ین و له‌یه‌کتر تیده‌گه‌ین، زمانی ده‌ستکردیش ئه‌و زمانه‌یه که له‌چه‌ند کۆله‌که و نیشانه‌یه‌کدا و به‌مه‌به‌ستیکی تاییه‌ت درووستمان کردوون و گه‌شه‌ی کردووه، بو نمونه (زمانی سیمبول) واته سیمۆلوژیا (ئاماژه) که له‌ماتماتیکدا نازناوی (شیمی) یان (کۆدی) لیتراوه و له‌هونه‌ری شانۆبیشدا کاری پیده‌کریت، ئه‌و زمانه ناراسته‌وخۆیه‌یه که به‌شیره‌یه‌کی تر ئاراسته‌ده‌کریت، لیره‌وه تیده‌گه‌ین که زمان له‌نیو سیستما کرداریکه له‌به‌رئه‌نجامی خو‌یندنه‌وه‌گه‌ریه و پشت به‌بایه‌خی خودی هۆشیار ده‌به‌ستیت.

«به‌رای فی‌ردیناند دی سوئیر که زانایه‌کی بونیدگه‌ری زمانه‌وانیه، (پراکتیک) له‌زماندا واته کۆنترۆلی ژینگه‌یه و جیگره‌وه‌که‌شی ئه‌و شتانه‌یه که ئاماژه‌ی بۆده‌کریت، له‌لایه‌کی تره‌وه پینوایه سیمۆلوژیا به‌شیکه له‌کۆمه‌لناسی و دریدا‌ش دواتر ئه‌م بۆچوونه پشتراست ده‌کاته‌وه و ده‌لی» په‌یوه‌ندی به‌هوشیاریه‌وه هه‌یه» (۱۳).

دیالیکتیک که مارکس له‌زمانی سیاسه‌تا که‌لکی لی‌وه‌رگرتووه، فه‌لسه‌فه‌یه‌که له‌گه‌ل هه‌موو کۆلتور‌ه‌کاندا ته‌ماهی ده‌کات، به‌ومانایه‌ی که گووتاری به‌گرتنی کریکاران له‌هه‌موو دونیا، گووتاریکه به‌بێ له‌به‌رچاوگرتنی مه‌زه‌ب و ئیتنیک و ترادیشنه‌کان، ده‌گاته بی‌ری هه‌رکه‌سینکی ئه‌م سه‌ره‌زمینه، چونکی ئه‌و سیستمه‌ی که که‌وته به‌ر ره‌خنه‌ی مارکس، به‌ئاشکرا چینه‌کانی له‌به‌رامبه‌ر به‌کتردا راگرتبوو، به‌ئاشکرا چینه‌کان له‌به‌رامبه‌ر کینه‌رکیدان، وه‌کو ئه‌وه‌ی که ده‌بینین له‌ ژیا‌نی واقیعی‌دا، هه‌لبه‌ت تا‌کۆتایی هاتن به‌و سیستمه‌ش جیا‌وازی چینه‌کان هه‌رده‌مینیت، که‌وابوو زمانیک که مارکس له‌رووی سیاسیه‌وه پیشکه‌شی کردووه، له‌واقیعی ژیا‌نی رۆژانه‌ی کریکاردا تیگه‌یشتنی ئاسانتره له‌وه‌ی که به‌زمانی فه‌لسه‌فه توێژینه‌وه، له‌سه‌ر گو‌رینی ژیا‌نیکی با‌شتر بکری‌ت و کۆمه‌لگه ئۆرگانیزه بکری‌ت، به‌پراکتیک کردنی گووتاری به‌گرتن، نه‌هیشتنی جه‌هه‌نم و هینانه ئارای به‌هه‌شتیکه که ئینسان له‌ریگه‌ی ئیمکانیه‌تی خۆیه‌وه ده‌توانیت ژیا‌نی تیدا بکات، هه‌ر شو‌رشیک له‌میژووی کۆمه‌لگه‌ی به‌شه‌ریدا بووه، زمان به‌شیک بووه له‌ئیشکالیاته‌کانی، نه‌گه‌یشتنی فه‌لسه‌فه‌ی لاهووتی له‌ریگه‌ی ئاینه‌کانه‌وه، به‌شیوه‌یه‌ک له‌شیوه‌کان نه‌گه‌یشتنی زمانی ده‌قه‌کان بووه، هه‌روه‌ها زمانی ناراسته‌وخۆی ئه‌ده‌بی گه‌لانی‌ش تا‌کو هاتنی مۆدی‌رنه هه‌مان ئیشکالیات بووه.

رۆژنامه.. تریبۆنی گووتار

به‌رله‌وه‌ی مارکس ده‌ست بۆ کاری رۆژنامه‌وانی به‌ری‌ت وه‌کو چه‌کینکی ره‌خنه‌یی دژ به‌ سیستمی ده‌سه‌لاتی چینه‌یه‌تی، خه‌ریکی نووسینه‌وه‌ی کتییی (خانه‌واده‌ی پیروژ) بوو که خویندنه‌وه‌یه‌کی کۆمه‌لناسانه‌ی ره‌خنه‌یی بوو به‌رامبه‌ر به‌ سیستمی ده‌سه‌لاتداریتی چینه‌یه‌تی، پاشان ئه‌م پرۆژه‌یه بوو به‌کاریکی هاوبه‌ش له‌گه‌ل

ئەنگلەس دا كە وەلامى ھىگلىيە لاوھەكان بوو، دواچار كە بىر لەوھ دەكاتەوھ لەرىگىگى رۆژنامەوھ وەكو كايەيەكى گرنگ بۆ بلاوكردەنەوھ و گەياندى گوتارى سىياسى و فەرھەنگى و موناھەشە فەلسەفەيەكان و ئاشناكردى كرىكار بەزوتنەوھەيەكى چالاک و دژ بەسىستىمى سەرمايەدارى، پىشتەر ماركس لەچەند تىكىستىكا دەقى شىعەرى بلاوكردۆتەوھ، لەوانەش كۆمەلە دەقىكى بلاوكرادەتەوھ كە وەرگىرادرادەتە سەر زمانى عەرەبى، من تىكىستەكەم لە زمانى عەرەبىيەوھ وەرگرتووھ كە يەككىك لەو كۆپلانە بەناونىشانى رابوون.

رابوون

رابوونى تۆ ھەلسانەوھەيەكى ناكۆتايە
 ھەلسانەوھەي تۆ كەوتنىكى بى كۆتايە
 كە مەشخەلى شەپۆلدارى روحت لەقولايى ئەوا
 بەناو سىنەتا تەر دەبىت
 لەوى چەند نەغمەيەكى سىحراوى ھەيە
 بەھوى روھەكانەوھ بەرز بۆتەوھ
 بەغروورىكى جوانىش باركراوھ و
 لەرووھەكانەوھ تاو دەدات..

ئەمە ئەو تىكىستەيە كە ماركس بەرلەوھەي وەكو بىرمەند و كۆمەلناس و فەيلەسوفى رەخنەگر و دابرىنەرى فەلسەفە لەمىژووى خۆى دەرکەوئىت، ئەو قوتابى بووھ و شىعەرى نووسىوھ، رەنگە لەو سەردەمەدا كە خۆى وەكو قوتابىيەكى ھىگل دەزانى، ئىكتىفای بەوھ كەردبىت شىعەر بنووسىت وەكو دەربرى تىگەيشتنەكانى بۆ دونيا، ئەو كاتەي كە لەدژى چەپە ھىگلىيەكان دەست دەكات بە نووسىن و رەخنە لە فەلسەفەي ھىگل دەگرىت و بە قوتابىيەكانىش دەلئىت (ناكرىت سوکايەتى بە ھىگل بكرىت كە ئەو دامەزرىنەرى دىالكىتىكە بەلام بە نىوھ ناچلى، ئەو رەفتارە دوورە لە رەخنەوھ). بەلام دواچار ماركس وەكو ئەدىب و شاعىر دەرئەكەوت و خۆى بۆ كارى فەلسەفى و كۆمەلناسى و ئابورى تەرخان كەرد. بۆيە لەھىچ يەككىك لەو گۆقارانەي ناوياندىت تىكىستى ئەدەبى ئەو بلاونەبۆتەوھ.

دواتر له ریځای رۆژنامه‌ی (پیشکەوتنی) فه‌رانسیه‌وه که له پاریس دهرده‌چوو بۆچوونه‌کانی بلاوده‌کرده‌وه، ئەوه‌بوو پۆلیسی ئەو ولاته ریځه‌یان له‌بلاک‌دنه‌وه‌ی نووسینه‌کانی گرت و ناچار کرا به‌رهو برۆکسل سه‌ره‌ه‌لب‌گرئ، له‌و‌ئیش به‌همان شپوه له‌لایه‌ن پۆلیسه‌وه ریځه‌ی لیده‌گیرئ نووسینه سیاسییه‌کانی بلاوبکاته‌وه، دواچار ناچار ده‌بن له‌گه‌ل ئەنگلسدا، به‌یانیک به‌ناوی مانیفیست دهر‌بکه‌ن، وه‌ک یه‌که‌مین به‌یان بۆدانانی حیزبی کۆمونیست هه‌روه‌ک پ‌ئ‌ئ‌ئ‌تر باس‌مان لیوه‌ کرد.

ئ‌ه‌گه‌رچی مارکس به‌رده‌وام له‌ژیر چاود‌ئ‌یری پۆلیسدا بوو، دواچار ناچار ده‌بی رۆژنامه‌ی (new rainsh ziytong) دهر‌بکات و بب‌ئ‌ته سه‌رنوسه‌ری رۆژنامه‌که، له‌به‌ر ئەوه‌ی له‌ورۆژنامه‌یه‌دا بیروپ‌رای سیاسی دژ به‌ده‌وله‌ت بلاوده‌کرایه‌وه، له‌سالی ۱۸۴۹ به‌بیانوی ئەوه‌ی که کریکاران هانده‌دات و رۆژنامه‌یه‌کی (ته‌حریریه‌) واته هانده‌ر بووه و دواتر به‌وه‌ویه‌وه رۆژنامه‌که داده‌خر‌ئ‌ت، پاشان وه‌کو گۆقاریکی مانگانه‌ی سیاسی ئابووری دهر‌یده‌کرد، هه‌لب‌ه‌ت مارکس رۆژنامه‌ی ته‌ن‌ها بۆ بلاوک‌دنه‌وه‌ی بیرو بۆچوونی سیاسی و به‌تایبه‌تی کۆمونیستی نه‌بوو، به‌لکو به‌شیک‌ی کاره‌که‌یان بلاوک‌دنه‌وه‌ی ئەو دیکۆم‌ئ‌ئ‌ته نه‌ئ‌یانه‌ بوو که له‌دادگای پرۆسیه‌کاندا هه‌بوو، ئەوه‌بوو حکومه‌ت ناچار بوو نامیلکه‌یه‌ک به‌ناوی نه‌ئ‌نی دادگایی کردنی کۆمونیسته‌کان له‌شاری کۆلن بلاوبکاته‌وه، پاشان له‌سالی ۱۸۵۵ به‌ناچار له‌رۆژنامه‌ی (new odrazytong) نووسینه‌کانی بلاو ده‌کرده‌وه، له‌سالی ۱۸۵۹ له‌گه‌ل ئەنگلسدا رۆژنامه‌ی (گه‌ل) یان دهر‌ده‌کرد، له‌سالی ۱۸۶۲ له‌رۆژنامه‌ی (پریس) ده‌ینووسی که رۆژنامه‌یه‌کی زیاتر هه‌ونه‌ری بوو، له‌سالی ۱۸۶۵ له‌رۆژنامه‌ی (سۆسیالیستی دیموکراتی) بۆچوونه‌کانی ده‌نووسی. هه‌لب‌ه‌ت ناوه‌ئ‌نانه‌ی ئەو رۆژنامه‌یه‌ی که مارکس کاری تیدا کردوون و نووسینه‌ی بلاوک‌دۆته‌وه، ئەوه‌نده گرنگ‌ن‌ئ‌ن، به‌قه‌د ئەوه‌ی گرنگ‌یه‌که‌ی له‌وه‌دایه‌ که ئەو رۆژنامه‌ی وه‌ک تریبۆنیک به‌کارده‌ه‌ئ‌نا بۆ گوتاری سیاسی و ک‌ئ‌به‌رک‌ئ‌ی حکومه‌تی پرۆسیا و سیستمی سه‌رمایه‌داری، به‌مه‌ش توانی کاریگه‌ری راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ له‌سه‌ر خو‌ئ‌نه‌ر و چینی کریکارانه‌وه هه‌ب‌ئ‌ و پ‌ئ‌ئ‌ئ‌گ‌ئ‌ری له‌قه‌سه‌کانی بکه‌ن، ئەم ستایله‌ی مارکس که رۆژنامه‌ی وه‌کو شۆرش‌ئ‌یکی سپی و یاسایی و تریبۆنیک به‌کاره‌ئ‌نا دژ به‌وانه‌ی ململانیان ده‌کرد و دژی ده‌وه‌ستانه‌وه، دا‌ئ‌ر‌ئ‌ئ‌ئ‌یک بوو له‌گه‌ل سه‌رده‌می پ‌ئ‌ئ‌ئ‌ خۆی که دواتر بوو به‌ ستایلی کارکردن.

سه‌چاوه و په‌راویزه‌کان.

- ۱: بن‌گران جلون. اللغة و الجدلیه الفكر. مقارنه فلسفیه بین هیغل و مارکس. ۲۰۱۳. ج ۲۲
- ۲: مارشال بیرمن. کل ماھو یلب یتحول الی ایپیر. ترجمه. فاچل جتکر. ۲۰۱۵. ج ۲۹۵
- ۳: جان فریفیل. تیزه‌کانی مارکس و ئەنگلس. له‌بارەى ئەدەب و ھونەرەو. له‌عەرەبییەو. فوئاد مەجید میسری. ناوهندی توژیینه‌و و هزری شه‌هید ئارام. ۲۰۱۹. ل ۴۲
- ۴: گوڤاری سه‌رده‌م ژماره ۱۴ فایلک له‌سه‌ر مارکس
- ۵: ئالان وودس. سه‌رمایه‌داری و داھاتووی ئەدەب و ھونەر. وەرگیزانی. پیشپه‌و محەدە. ناوهندی رۆشنیبری رەھەند. ۲۰۱۹. ل ۱۲۸
- ۶: جاک دریدا. اگیاف مارکس. ترجمه منژر العیاشی. دار مرکز الانماء الحپاری. سنه ۱۹۹۷. ل ۴۷
- ۷: ویلبرس سکوت. خەمسە مداخل الی النقد الادبی. مقالات معایره فی النقد. ترجمه. د. عناد غزوان اسماعیل. جعفر یادق الخلیلی. وزاره الیقفاه و الاعلام العراقیه. ۱۹۸۵. ج ۵۹
- ۸: دەسنووسە فەلسەفییەکانی مارکس. له‌سایتی مارکسیزم وەرگیزاوه
- ۹: ستیفن ئیترک لیدمان. ریگوزەری بییری سیاسی، وەرگیزانی له‌سویدیەو، ئاسۆس که‌مال ۱۹۹۷ ل ۱۲
- ۱۰: جاک دریدا. تارماییه‌کانی مارکس، وەرگیزانی بۆ کوردی. ئیبراهیم به‌هادین خەتی. چاپی یه‌که‌م ۲۰۰۱۶. دەزگای چاپی رینما. ل ۲۱۲
- ۱۱: ریمۆن ئارۆن. قۆناغه بنه‌ماییه‌کانی هزر له‌کۆمه‌لناسیدا. به‌رگی یه‌که‌م. وەرگیزانی بۆ کوردی. عەبدوللأ رەسوولی. ل ۲۴۰
- ۱۲: رۆژنامه‌ی ریگای کوردستان. ژماره (۷۱۲) ۲۰۰۶/۱۱/۱۱
- ۱۳: جاک دریدا. اگیاف مارکس. ترجمه. منژر عیاشی. مرکز القومی للنشر. سنه ۲۰۰۳. ل ۲۳

نهورۆز له نیو دوو بازنه ریتوال و ئیتیمۆلۆجی

سابیر ژاکاو ■

مرؤف هر له كۆنه‌وه، پرژاندن و داتاسازیی میسكى خۆی تیکه‌ل به بابەتی خەيال و وه‌همه‌وه كردوه و خو و خۆبه‌ستنه‌وهی به هەندیک بابەتی «سروشتی» و «ناسروشتی» وەك خوی دەرونی و كاژیرکردنی خواسته‌كانی دەرونی خەيالی هەلقولای دیارده سروشتییەكانی دەرووبەر و «هەرمانی» خۆی تیکه‌ل به پیکهاته سروشتییەكان كردوه. هەرمان له دوو بازنە (خەیر) و (شەپ)، (ئەرینی) و (نەرینی)، (پۆزەتیف) و (نیگەتیف) به‌ستوته‌وه. هەر له كۆنه‌وه تا ئەمڕۆ، چاوه‌پوانی له سیستم و مکانیزمیکی زۆر به‌هێزتر له خۆی چ «ئۆرگانیک» و چ «ناتۆرگانیک» كردوه، كێشه و روداوه‌كانی به‌وانه‌وه به‌ستوته‌وه و له بازنەیه‌کی «میتافیزیکیه‌وه» به‌ره‌و ئاستی «میتائۆنتۆلۆجیه‌وه». به‌ستنه‌وهی به بابەتی «تیۆلۆجی» و گریدانی سوورپانه‌وهی «میتۆلۆجی» به كۆمه‌له‌بابەتی «تیۆلۆجیه‌وه» ویست و خواسته‌كانی دەرونی و ئاسایشی تاکی خۆی پاراستوه. خۆگریدان به‌م بابەتانه‌وه له خۆده‌ربازبونی خۆی چ «كلاسیك» و چ «مۆدێرن» له پیکهاته‌كانی سروشت و هیزی تایبەتی سروشت به‌رده‌وام بوه و به‌رده‌وامه. هەر ئەمەش بۆته هۆكار كه په‌نا بۆ زۆر بابەتی وه‌هماوی (Fantasy) و ئارمانخوایی (idealism) له بازنە ژینگه‌یی خۆی به‌وینە هیزیکی چ «ئەرینی» و چ «نەرینی» بۆ دابینکردنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌كانی خۆی و بنه‌ماله و هۆز و گه‌له‌كه‌ی، كه‌لكی وەرگرتوه. یه‌كێك له‌م بازنه سروشتییه‌به‌هێزانه‌ی كه مرؤفی كۆن به ئەمڕۆشه‌وه وەك هیزیکی ئەهورایی و خودایی و هیزیکی نامۆ و سه‌یروسه‌مه‌ره‌ی میتافیزیکیه‌وه، سه‌یری كردوه. یه‌كێك له‌به‌هێزترین بازنه‌كانی سروشت (ئاگر) بوه، له سه‌رده‌م و به سه‌رده‌می میژو و هه‌مو قوناغه‌كانی سه‌رده‌می میژویشه‌وه. مرؤف هه‌رده‌م په‌نای بۆ په‌رستنی ئەم هیزانه‌ بردوه و داواکاری هه‌ستی دەرونی خواسته‌كانی خۆی بوه. (ئاگر) به‌وینە پیکهاته‌یه‌کی سروشتی و ژینگه‌یی جیهانی هه‌ستیه‌وه له دوو په‌وتی به‌هیزی زالی (پوناكایی) و (گه‌رما) و هیزی (شەپ) و اتا (هیز و توانایی و سوتاندن) و (دوكه‌لی) كه هیزی داگرتنی هه‌بوه، هه‌رده‌م وەك به‌هێزترین پیکهاته‌ی سروشتی، مرؤف په‌نا و هانای «په‌رستنی» بۆ بردوه و هه‌ستی كردوه كه ئەمه‌ خێر و به‌زه‌یی خودایه، كه هه‌م «گه‌رمایی» دها و هه‌م «پوناكایی»، كه ده‌توانی تورەش بیته و مرؤف له به‌زه‌یی خۆی دەر بكات و چ مال و چ گیانی «بسوتینیت». هه‌ندیک كه‌سی دیکه له كۆنه‌وه به‌هۆی گه‌شه‌نه‌کردنی میسكى و پێشنه‌كه‌وتنی ته‌كنه‌لۆجیايه‌وه،

کاتیک که کهسیک یا شتیک کهوتبا پیش «ئاگرهوه» ئەمه (سپهه‌ره‌که‌ی) هئما و وینه‌ی سه‌یروسه‌مه‌ره‌ی ناسروشتی ساز ده‌کرد، مروقی کۆن هه‌ستی ده‌کرد که ئەمه (گیاندار) یا (بونه‌وه‌ریکی) ناسروشتی و سه‌یروسه‌مه‌ره‌یه، دوباره له دوو بازنه‌ی به‌هیزی هۆکاری سازبونی گشت ئاین و دینه‌کان که دوو بازنه‌ی (پۆزه‌تیف) و (نیگه‌تیف) وه‌هم و خه‌یالین که هه‌میشه له نیوانیان چالاک و به‌هیزه، ئەمه کۆمه‌له‌بابه‌تی وه‌ک: (جندۆکه، رۆح) سازیان کردوه و ترساوه. ئەم ده‌رکه‌وته‌ش هه‌ر به‌م جوړه بو هه‌ر دو مه‌به‌سته‌که به‌کارهاتوه. واته زۆر به ساده‌یی و به بیرکردنه‌وه له ئاسه‌وار و بابه‌تی مروقی کۆن ده‌توانین به‌مه‌ بگه‌ین، که نو‌یبه‌وه و ئاگر چۆن له کۆنه‌وه به‌شینک له ژیانی مروقی پیکه‌یتاوه و مروقی چۆن تیکه‌ل به‌م بابه‌تانه بووه و ژیاوه، وه‌ک بابه‌تیکی به‌هیزی ژینگه‌یی و سروشتی له‌م هیزانه‌ی روانیوه و دواتر ره‌نگوبۆنه‌ی ئایینیان وه‌رگرتوه.

- له چیرۆکه‌ چینیه‌کان، ئاگر هئما و سه‌نبولی (ئیزه‌د) و (ده‌سته‌ه‌لاتداریه) و له چینی کۆن خودایه‌ک به‌ ناو (tesaovang) که به‌ خودای ئاگر ده‌یناسن و هه‌روه‌تر ئیستاش هه‌ر جه‌ژنی ئاگر و ئاگربازی له چین وه‌ک بۆنه‌یه‌کی تایبه‌ت چالاکه‌ی هه‌یه و گرنگی پیده‌دریته‌.

- له چیرۆکه‌ هیندییه‌کان، خودایه‌ک هه‌یه به‌ ناو (agni) خودایه‌که که قوربانی بو ده‌که‌ن و بۆی ده‌به‌ن، له‌م بره‌وایه‌ن که به‌م قوربانیه‌ هه‌ر دو جیهان به‌یه‌که‌وه په‌یوه‌ند ده‌درین و یه‌ک ده‌گرنه‌وه. ئەم خودایه‌ به‌ خودای خودایه‌کان داده‌نین که له‌ ریگه‌ی ویه‌وه ریگه‌ی ئاسمان ده‌دۆزنه‌وه. هه‌ر له‌ نیو هیندییه‌کانیش مردو سوتاندن وه‌ک خۆی باوه.

- له چیرۆکه‌ یونانییه‌کان و گریکییه‌کانه‌وه، (hestia) به‌ خودای «وه‌جاق» داده‌ندریته، که هه‌یچ کات نه‌یانه‌یتشوه بگوژیته‌وه و (hfaestos) به‌ خودای ئاگر داده‌ندریته. له‌ نیو رۆمییه‌کانه‌وه له‌ هه‌ر ماله‌یکه‌وه «وه‌جاقیک» داندراوه وه‌ک گه‌رمایی نیوان ئەندامانی بنه‌ماله‌ ناسراوه.

- له‌ زۆر سه‌رده‌می رابردوو و مروقی کۆن، چ له‌په‌ری بابه‌تی دۆزراوه‌ی دیرینه‌ناسی (Archeology) و چ زمانناسی (Linguistics) ئەمه‌ ریتوال و رپوره‌سمی جوړاوجۆر و تایبه‌تی بو‌بابه‌تی سروشتیه‌کان و به‌ تایبه‌ت (ئاگره‌وه) هه‌بوه. زۆریش له‌ گه‌لانی جیهان نو‌یبه‌وه‌ی وه‌رزه‌کان و ساله‌کان و سروشت له‌

بازنهی خه یالی خویان که له ژیر تاریکی (زستان) به ره و «پوناکایی» (بههار) و سه وزبونه وه و نویبونه وهی سروشت و دهرکه وتنی هیزی (ئاگری) «خۆر» وهک دایکی (ئاگر) وهک بابه تیکی پیروژ و ئایینی زۆر توند به کاریانهیناوه و یادیان کردوه و به پیروزیان ناساندوه. ئەم هیزه ی وهک پیکهاته یه کی هه میشه یی و ههرمانی خوی، به ره به به ره و سینه به سینه بۆ نه وهکانی خوی به جیهیتش توه. له زۆر په ند و قسه ی نه سته ق و باسی کۆن و به رو داڤشتنی ره وشته وه، ئاسه واری وشه یی (ئاگر) ده بینین. بۆ وینه، میتافۆر و ده سته واژه ی (وه جاقکویر) که له کۆنه وه، مروّف هه م بۆ داگیرساندنی ئاگردان و هه م بۆ پوناکایی ماله وه، «ئاگردانی» به کار ده یینا، بۆ ئەم ئاگردانه ش پیویستی به ئاوردو و داره شک هه بوه. هه ر مالتیک مندالی زۆر هه بوایه، ئەمه دار و ئاوردوشی زۆر ده بو و ئاگردانه که جوان و چاک داده گیرسا، که سیکیش که ئاگردانه که ی جوان و چاک دانه گیرسا با و پوناکایی و گه رمایی نه بایا هه ر کوژاباوه، ئەمه ده یانکوت (وه جاقیان کویره، نایسیت، هیزی نییه، پوناکایی نییه). هیمای ئاگردانهکانی زه رده شت و کوره ی نیو مالان و وه جاق و که ره سته ی گه رمکه ره وه و چیشتلینانی ماله کان چ له کۆنه وه و چ مۆدیرن، نیشاندهری ئەم راستیه ن که مروّف له کۆنه وه، خوی به ئاگر به سته وه. یا زۆریک له گه لانی جیهان ئیستاش بیت وهک له نیوبردن و نه هیشتنی ناحه زیه کان و فه وتاندنی کیشه و گرفته کان چ له بازنهی زانستی و لۆجیکی بۆ مه به سته ی (دژه گه نکردن) بیت چ سیستمی کۆنی ئایینه کانه وه بۆ (چاوپیسی و چاوه زار) په نایان بۆ هیزی ههرمانی (ئاگر) وهک بازنهی سه نبولیزمی هیز و توانایی و ههرمانی برده وه، یا گه لانی دیکه که «سوتاندنی» ته رمی مرده کانیان له م بره وایه ن که تاوان و ناحه زییهکانی ئەم ته رمه و خاوه نه که ی کۆتایی پیدئ و ته واو ده بی. هه ر له نیو گه لی کورد و گه لانی ده قه ری ئیران، ئیستاش له دو بازنهی پۆزه تیف (ئاگر) و نیگه تیف (دوکه ل) له سوتاندنی (ئه زله ک، زه له ک، سه پهنده ر، ئەسه پهنده ر) له هیزی پاک ی و ههرمانی «ئاگر» بۆ هیزی شه ر و تورپه یی «دوکه ل» بۆ مه به سته ی «له نیوبردن» ناحه زی و چاوه زاری و چاوپیسیهکانی ده وره به ر له هیزی پاک ی و ههرمانی «ئاگر» که لک وه رده گرن. له چیرۆکه ئایینییهکانی ئیبراهیم وهک هیزی «نیگه تیف» ئاگر ده یانه وه ی بسوتیندریت، به لام هیزی پۆزه تیفی ئاگر وهک هیزیکی ههرمانی به دارستان ده گوڤدریت. له زۆربه ی ئایینه کان به تاییهت ئیسلام روخساری کاریزماسیاسیهکان و گه ورهکانی

بنه‌ماله و ئایینه‌که‌یان به شیوه‌ی دانانی (خۆر) وه‌کو دایکی سه‌ره‌کی (ئاگر) و بابه‌تیکی پیروژ له بازنه‌ی پۆزه‌تیف ئەمه هیژی هه‌رمانی روناکایی ئاگر (خۆر) که‌لک وهرده‌گرن. یا له چیرۆکه‌کانی مه‌سیحیه‌ت که عیسا له ئاسمانی چواره‌مه‌وه به (خۆریان) داناوه و ناساندوه، که له‌م برۆیه‌ن ئەمه عیسا به پله‌ی (خۆر)ه‌وه گه‌یشتوه. زۆر له ئایینه‌دیروۆکییه‌کان و چیرۆکی نوح و کوربه‌کانی، ئەمه (ئاگر) وه‌ک بابه‌تیکی پیروژ بۆ قوربانیکردن و پیشکه‌شکردن به‌خودا که‌لکی لیوه‌ر گیراوه. له ئایینی کۆنی (مه‌هتیرا، میتیرایی) و ئایینی (زه‌رده‌شت) و زۆرینه‌ی ئایینه‌کانی مروّف له میژویه‌وه، ئەمه به‌راشکاوێ له‌گه‌ل پله‌وپایه‌ و هیژ و گه‌وره‌یی و تایبه‌تی (ئاگر) و (خۆره‌وه) رۆبه‌رو ده‌بینه‌وه و جیگه‌ی زۆره‌ بۆ لیکۆلینه‌وه و باسکردن، (نه‌ورۆزیش) به‌جیماوی ئەم پله‌وپایه‌ و برۆا پیروژانه‌یه‌.

- (نه‌ورۆز) یه‌کیک له‌م ئارمانخوازیانه‌ی گه‌لانی نیشته‌جی بازنه‌ی (ئیرانیک) بۆ بازنه‌ی هۆزگه‌راییی (Tribalism) هه‌ر کام بۆ خۆیان ئەم ریتواله‌یان به‌ ناو گه‌ل و هۆزی خۆیان ناساندوه، ده‌مارگه‌ژ و فنا‌تیکانه‌ ده‌روانه‌ ئەم دیارده‌ میژویه‌وه.

- سه‌ره‌تا له‌ روانگه‌ی چ میژونوسان و چ رۆژه‌لاتناسانه‌وه (Orientalism) ئەمه نه‌ورۆز پتر هینما و سه‌نبۆلیزم له‌ هاستی میتۆلۆجیه‌وه بوه، که ته‌یدا له‌ چیرۆکه‌ ئه‌فسانیه‌که‌نه‌وه به‌ که‌سایه‌تی ئه‌فسانه‌یی گریدراره‌ و تییدا هه‌مان بازنه‌ی (پۆزه‌تیف) و (نیگه‌تیف) له‌ دو ره‌وتی (میتائۆنتۆلۆجی) و (ئایدیالیزم) چالاک و کارا ده‌رده‌که‌ون. نه‌ورۆز، له‌ نیو کوردان و فارسان پتر به‌ ده‌رکه‌وتنی ئه‌فسانه‌کانی (شانامه‌ی فیردۆسی) که تییدا که‌سایه‌تی «قاره‌مان» و «زالم» له‌ هه‌مان دو بازنه‌ی «پۆزه‌تیف» و «نیگه‌تیف» له‌ دو چوارچیوه‌ و پیکه‌اته‌ی ئه‌فسانه‌یی چیرۆکی (کاوه) و (زوحاک، ئەژدیهاک) رۆبه‌رویی یه‌کتر و دژ به‌ یه‌کتر بۆ «پرزگاری» و «دیله‌کردنی» مروّقه‌وه، تییده‌کۆشن.

- ئاسه‌واره‌کان ئەم راستیه‌ی ده‌رده‌خه‌ن که یه‌که‌م گه‌ل و نه‌ته‌وه که ریتوالی «نه‌ورۆزیان» وه‌ک خۆی و به‌ میرات به‌جییان هه‌یشتوه، (نه‌ورۆزی دیروکی) له‌ لایان «سومه‌ره‌که‌نه‌وه» بوه. ئەوان ئەم پۆزه‌یان وه‌ک تایبه‌تمه‌ندی ده‌رکه‌وتنی سروشت و ژینگه‌ و نووبونه‌وه‌ی سروشت و پۆژی دار و گوڵ و سه‌وزبونه‌وه‌ و مه‌زنی خودا داناوه‌ و یادیان کردوه. ئەمه‌ی پاش ئەمانه‌وه‌ بیته‌ له‌رویی زانستی

زمانناسییه وه قهبول نا کرین و چ پاش ئەمه بیته، واته پیش سومه ریه کانه وه، ئەمه به لگه‌ی «دیریناسین» نهک زمانناسی، چونکه میژو به پیتی زانستییه وه به سه‌ر دو به شی گرنگی «پیش نوسین» و «دوای نوسین» دابه‌ش ده‌کریت و ئەمه‌ش «سومه‌ریه‌کان» بونه که یه‌که‌م جار رینوس و خه‌تی نوسینیان داهیناوه، ئەمه ده‌بیته هۆکار که ئەگه‌ر بمانه‌ویت «نه‌ورۆز» به‌روه میژویه‌کی زۆر کۆن بگه‌رینینه‌وه، ده‌بیته به‌پیتی زانستی دیریناسییه وه بیته و نه زمانناسی هه‌بیته. تیکست و نوسراوه‌ی میژونوسان به‌روانگه و رامانیکی جیاواز له‌نه‌ورۆز به‌گریدان به‌گه‌لیک بوه، بۆ وینه:

- سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنی نه‌ورۆز و یادکردنه‌وه‌ی به‌دهستی «جه‌مشید» پاشای ده‌سته‌ه‌لاتی «پیشدادییه‌کان» داده‌ندریته، ئەم پاشایه‌ش له‌لای عه‌ره‌به‌کانه‌وه به‌ (مه‌توشلخ) ناوی هاتوه که گویا کورپی (ئیدریس) و باپیری (نوح‌ی) ناردرای خودای چیرۆکه ئایینه‌ئاسمانییه‌کان بوه! ئەم باسه ده‌که‌وینه پیش سومیرییه‌کان، که باسمرکد سومیرییه‌کان یه‌که‌م که‌س بونه که خه‌تیان داهیناوه و نوسراوه‌یان به‌جیه‌ه‌شته‌وه، چون ده‌بیته پیش ئەوان ئەم داستانه خه‌یالیانه‌ رویمان دا بیته له‌کاتیک که هیچ به‌لگه‌یه‌کی زانستی زمانناسی پشتی ئەم بابته ناگریت.

- (ئین قوته‌یبه) و (مه‌قریزی) و (به‌دلیسی) ئەم رۆژه و بۆنه‌یان به‌نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌ستۆته‌وه، تیکۆشاون ئەم رۆژه به‌شیوه‌یه‌کی سه‌مبۆلیم به‌کورد بیه‌ستنه‌وه، که‌چی هیچ به‌لگه و چوارچیوه‌یه‌کیان نه‌خستۆته‌رو که ئەم بابته به‌سه‌لمیته‌ت و پشتراستی بکاته‌وه.

- (مه‌له‌کشای سه‌لجوقی) وه‌ک یه‌که‌مین ده‌سته‌ه‌لاتداری سیاسی له‌میژویه‌وه له‌سالی (۱۰۷۴ز) ده‌سته‌یه‌ک به‌هاوکاری له‌(عومه‌ری خه‌یام، عه‌بدوکه‌ریم ئەلخزانی. موزه‌فه‌ر ئەله‌نسفرازی) بۆ مه‌به‌سته‌ی دانانی سالنامه‌ی مانگی (فروردین) خاکه‌لیوه به‌وینه‌ی یه‌که‌مین رۆژی نه‌ورۆز ناساند، ناوی مانگه‌که‌شی (نه‌ورۆز) به‌هه‌مان می‌تۆد و بنه‌مای سروشتی مرۆفی کۆن به‌وینه‌ی گۆرانکاری میژویی و نویونه‌وه‌ی سروشت و ژینگه‌ناساندوه و پیشکه‌شی پاشای (سه‌لجوقیانی) کرد.

- له‌هه‌ندیک لیکدانه‌وه‌کان ئەمه ده‌رده‌که‌وینه، به‌هۆی ئەوه‌ی که‌گه‌ل و دانیشتیوانی زه‌رده‌شت که‌چه‌ند سالیک وه‌ک سالی ته‌واو، رۆژه‌کانی به‌ناته‌واوی ده‌مایه‌وه و ئەم گه‌له‌ش نه‌یانده‌زانی که‌که‌ی هاتنی سه‌ری ساله و که‌سانی ئایینی و موغ و هیربه‌د و

موبدان که شاره‌زاییان له‌م بابته هه‌بوه له‌سه‌ر بانی مال‌ه‌کانی خویان و پرستگه‌کان و به‌رزاییه‌کان، ئاگریان ده‌کرده‌وه تا‌کو گه‌ل ئاگاداری هاتنی نه‌ورۆز بن. ئەمه‌ش چه‌ند هۆکاری هه‌بو که یه‌ک ئەمه‌ی که ئاگر له‌لای زه‌رده‌شتییه‌کانه‌وه له‌پله‌وپایه‌کی به‌رز و مه‌زن ئەژمار ده‌کرا و هه‌روه‌تر بابته‌ی هه‌رمانی ئاگر (پوناکیی) ئاور بو که له‌ دورترین خاله‌وه دیاری ده‌کرد.

- هه‌روه‌تر بابته‌ی دیکه‌ی وه‌ک ئەمه‌ی که کاتیک که (ئه‌ژده‌هاک) به‌ ده‌ستی (کاوه) وه‌ کوژراوه و گه‌لیش بۆ ئاگاداری و شادی ده‌رب‌پینی ئەمه‌ی که (ئه‌ژده‌هاک) کوژراوه له‌ به‌رزاییه‌کان و بلینداییه‌کان ئاگریان کردۆته‌وه تا‌کو گشتی ئاگاداری ئەم روداوه بن.

- بابته‌ی دیکه‌ی ئەم باسه‌ ئەمه‌یه، که مرو‌ف وه‌ک مرو‌فی کۆن و بابته‌کلاسیکه‌کی سوتاندن بۆ قوربانی و هیزی پیرۆزی ئاگر که مردوه‌کانیان ده‌سوتاند، که هه‌م پیرۆزی و مه‌زنی ئاگر پۆحه‌که‌ی بۆ ئاسمان بیات و هه‌میش تا‌وانه‌کانی بس‌پردیته‌وه. هه‌ر ئەمه‌ش وای ده‌کرد که مردوه‌کانیان بۆ به‌رزترین شوین که له‌ ئاسمان نزیکت‌ر بی ده‌برد و له‌وئ ئاگریان تیب‌ه‌ر ده‌دا، ئەمه‌ش له‌گه‌ل نو‌یبونه‌وه و هاتنه‌ ده‌روه‌ی خۆر له‌ تاریکیی زستان و هیزی خۆر و ئاگره‌وه بو.

- هه‌روه‌تر ئەمه‌ی که له‌ پۆژی نه‌ورۆژ گه‌ل ده‌چوونه سه‌ربان و شوینه به‌رزاییه‌کان و بلینده‌کان له‌ نزیک مال‌ه‌کان، ئاگریان ده‌کرده‌وه و به‌م مه‌به‌سته له‌ پۆحی مردوه‌کان مال‌ا‌واییان ده‌کرد.

- (هاشمی په‌زی) ئیرانناس و تو‌یژه‌ری فارس، یه‌که‌م پۆژی نه‌ورۆزی به‌ پۆژی له‌دایکبونی (زه‌رده‌شتی کور‌ی پور‌شاس‌پ) داناوه. ئەمه‌ش بوه هۆکار که یه‌که‌م پۆژی به‌هار وه‌ک جه‌ژنی له‌دایکبونی (پور‌شاس‌پ) جه‌ژن بگرن و دواتر ورده‌ورده بۆنه‌که په‌نگوبۆنی پتر بوه و تیکه‌ل به‌م په‌یتواله‌می‌ژوییه‌ کراوه. ماده‌کان وه‌ک له‌دایکبونی په‌یامنیره‌که‌یان و پێشه‌وا ئاییینییه‌که‌یان له‌ مه‌رز و سنوری خویان، ئەم پۆژه‌یان به‌ شیوه‌ی (جه‌ژنی میه‌ره‌گان) هاوشیوه‌ی (هه‌خامه‌نشین و ساسانی و ئەشکانی) جه‌ژن گرتوه.

- له‌ لایه‌کی دیکه‌وه می‌ژونوسه‌ عه‌ره‌به‌کانی وه‌ک: (جاحیز) و (نویری) و (نه‌وفل موحمه‌د نوری) که له‌ مه‌سته‌ریک له‌سه‌ر (جه‌ژنه‌کۆنه‌کانی به‌غداد) نوسیویانه، ئەم په‌یتواله‌یان بۆ فارسه‌کان گه‌راندوته‌وه.

به زور بابەتی زانستی و لوجیکی و لیکۆلینه‌وه له ئایینه‌کۆنه‌کان و فه‌وتاو‌ه‌کان و ئایینه‌کانی ئیستا و شیوه‌ی بیرکردنه‌وه‌ی مروّف و هه‌بونی دیارده‌ی هاوبه‌ش له نیو گشت مروّفانی جیهانی و گرنگتر نه‌بونی هیچ به‌لگه‌یه‌کی زانستی، چ زمانناسی و چ دیرینناسی له‌سه‌ر «نه‌ورۆز» وایکرده‌وه، که ئەم رپورەسمەش وهک زۆرینه‌ی رپورەسمەکانی مروّفی کۆنه‌وه‌ تاییه‌ت به‌ گشت گه‌لان و مروّفانی جیهان و به‌ تاییه‌ت ئەمانه‌ی که ژینگه‌ خستونه‌تییه‌ نیو خۆر‌هه‌لاتی نیوه‌راست و میزۆپۆتامیایه‌وه، که ده‌رکه‌وتنی سه‌وزایی و زینده‌بونه‌وه‌ی دار و ده‌شت و گوله‌کان به‌یه‌ک جوگرافیای به‌رین، که زۆرینه‌ی گه‌لانی وه‌ک: (کورد، فارس، به‌لوچ، تاجیک، ده‌ری، په‌شتو، گیله‌ک، مازهن، ئازهر، ئۆزبه‌ک، هیند، روس، تورکومان، ئەفغان...تاد) هه‌ر وه‌ک گه‌لانی زور کۆنتر له‌مانه‌ی نیشته‌جیی ئەم جوگرافیایه‌ بونه، وه‌کو: (سۆمه‌ر، ئەکد، ئاشور، لؤلۆ، کوتی، خوری، کاسی، میتانی...) که ئەم ده‌رکه‌وتنه‌ سروشتی و ژینگه‌بیه‌یان وه‌ک کۆنترین مروّفه‌کان به‌جیه‌نئاوه و یادیان کردوه و به‌رزیان راگرتوه و ریتوالیکی هاوبه‌شه.

ئیتیمۆلۆجی وشه‌ی (نه‌ورۆز)، (جه‌ژن)، (به‌هار)، (زستان)

(نه‌ورۆز نه‌ورۆژ نه‌ورۆج).

- سه‌ره‌تا له بازنه‌ی مۆرفۆلۆجی، وه‌ک وشه‌یه‌کی لیکدراو ده‌ره‌که‌ویت، بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ پێویسته‌ که بزاین، دو بنج که ئەم وشه‌لیکدراوه‌یان داڕشتوه، له‌ چ بنجینه‌یه‌که‌وه سازبونه‌؟

- وشه‌ی (نه‌و) و (رۆژ)، چون له هاست بازنه‌ی لیکسیکۆنیه‌وه، ئاگاداری و هه‌والدیری (رۆژیکی نوی)، تازه‌بونه‌وه‌ی رۆژ) به‌پیی ریتواله‌کۆنه‌کانی مروّف له سه‌رده‌مه‌کان ده‌کات و ده‌گه‌یه‌نیت.

- چه‌مکی (نه‌و) له زمانه‌Piiیه‌کان و بنجی ئەم زمانانه، به‌ فۆرمی (*navaka) هاتوه، که له ئاو‌یستا (nava)، به‌هه‌مان هیز و چالاکی چه‌مکی (تازه، نوی) ده‌رکه‌وتوه: له پارت به‌ فۆرمی (nw,g, nawāg) لیکچوونی باوی کۆنسۆنانتی (k) بۆ (g)،

لیکچوونی کۆنسۆنانتی لیچولیوی (w) بۆ (v)

له مانه‌وی (nwg, nōg)، لیکچوونی کونسوناننتی (w) بۆ قاولی (ō).
 په‌هله‌ویک (nōg) سوغد (nwc, nw'y)، ئاسیک (næw).
 کوردیک (nawa, nava, nav, ,naw, nwē, nu)، لیکچوونی قاولی (a) بۆ قاولی
 تیکه‌لی (wē)، لیکچوونی کونسوناننتی لیچولیوی (w) بۆ (v).
 به‌لوچ (nok, nawāši)، په‌شتو (neway)، فارس (no).

- وشه‌که له زمانه‌ PIE و PHI* هه‌ر به‌پیی لیکچوون ماوه‌ته‌وه: له زمانه‌(PIE
 (néuο)، هه‌ر به‌هه‌مان واته‌ی (تازه، نوئ) به‌کار هاتوه و له زمانه‌ PHI به‌کانش به
 فۆرمی (náva)، به‌هه‌مان واته‌ی سه‌رده‌میانه‌ی (نوئ، تازه، جه‌وان، ته‌ندروست،
 به‌هیز) ده‌رکه‌وتوه:

له سه‌کا (nūvara)، سه‌نسکریت (náva, navyá)، هیندیک (nayā)، ئوردو
 (nayā)، نه‌پال (nayā)، په‌نجاب (navā)، سه‌لتیک (nouyos)، گریک (néos)،
 ساکسونیک (niuwe, ,niuwi)، نه‌رده‌له‌ند (niuwi, niewe)، جه‌رمه‌نیک (ne, nu,
 ,niuwiniwi, ,nie, nie niwe, ,ni, ni, nie, nie niwe, ,niujis)، ئایسلانندیک (new, nyr)،
 سوید (ny)، فریزیک (nij)، ئینگلیک (new, nīwe, nīwew)، سلافیک (náujas)،
 لیتوانیک (naujas).

- وشه‌که به‌هه‌مان هیز و واتای سه‌رده‌میانه‌ی خوی، به‌هه‌مان واته و مه‌به‌ستی
 (تازه، نوئ، جه‌وان، گه‌ش، به‌هیز، ته‌ندروست) وه‌ک باریکی فیۆلۆجی، میتۆلۆجی،
 ریتوال و بازنه‌یه‌کی ئایینی و سروشتی و دیارده‌یه‌کی به‌هیزی ژینگه‌یی ماوه‌ته‌وه و
 هه‌رمان بوه و تاكو ئه‌مرۆش مرۆف ئه‌م بازنه‌ی به‌هیز و به‌واتای تایبته‌ به‌جیه‌یناوه
 و پاراستویه‌تی.

- وشه‌ی دیکه، وشه‌ی (پۆژ)ه، که بازنه و باریکی سروشتی و دیارده‌یه‌کی ژینگه‌یی
 له ئاستی که‌شه‌کلان و زه‌وی، باری سیمه‌نتیکی پوناکایی خۆر و هه‌تاو دیاری ده‌کات
 و نیشانی ده‌دات:

وشه‌که له زمانه‌ PII به‌فۆرمی (ráwčah)، ده‌رده‌که‌ویت، که له ئاویستا
 (raoča).

پارت (rwc, rōc, rōž)، لیکچوونی قاولی (o) بۆ کونسوناننتی (w).
 په‌هله‌ویک (roc, rōz)، لیکچوونی کونسوناننتی (ž) کوتایی برگه بۆ (z)، مانه‌وی
 (rwc).

سۆغد (rwc)، کوردیک (řōž, řōč, řōj, ruj, rōja, rōja, řō)، لیكچوونی
 کونسونانتي (r) سهرهتای برگه بۆ (ř)، لیكچوونی کونسونانتي (č) بۆ (j) و (j) و
 مازهن (roj, rōj, ruz)، گیلکه (ruj, ruz)، تالش (rož)، تات (ru, rōž)، بهختیار
 (rēs, ruz)، لارستان (ruz)، بیتهبههان (ru, ruz)، بهلوچ (rōč)، پهشتو (rōj, rwaž)،
 دهری (rōz)، فارس (ruz)، تاجیک (ruz)، وهخ (ráuj)، یهغناپ (ruz)، ئورمور
 (ryuz, rōž)، شوغن (ruz)، سهنگلاخ (rož)، ئه نارهک (rua)، خانسار (ru)، سورخه
 (ruj)، بههدین (ruj).

«PIE* leuk» و «PHI rōčís» رۆشنایی، پوناکایی

- سه نسکریت (ruc, rōcís)، هیندیک (roz)، ئوردۆ (roz)، ئهرمهن (lois)، گریک
 (leukós)، لاتین (lux, lucis)، سلافیک (lučítí)، تورکیک (uruz).

زستان (zstān)

- دیاردهیهکی سروشتیه، که نه ته نیا هی جوگرافیایه که و نه ته نیا هی گه لیک!
 دیاردهیهک که تیایدا سروشت وهک گشت به شهکانی ههستی تیایدا دهوری سهرهکی
 ههیه.

ئهمه ی که وهرزهکان چون دهردهکهون، په یوهندی راستاوپاستی به خورابونه وهی
 سیله و گوشه ی ته وهری سووپانه وهی گۆی زهوی به دهوری خۆی و له گه ل خول
 و سووپانه ی گۆی زهوی به دهوری خۆروه ههیه. خورابونه وهی پرشهنگی
 تیشکهکانی خۆر له گه ل گۆی زهوی گریدراو به هه لکه وتنی جیگه ی گۆی زهوی
 له سهر خولگه ی گۆی زهوی به دهوری خۆروه وه، که له خالیکی بۆ خالیکی دیکه
 جیاوازی ده بیئت، که ئهمه ش وا دهکات جه مسهرهکانی گۆی زهوی ورهزی جیاواز و
 پیچه وانه ی یه کتریان هه بیئت. بۆیه دیاردهکه وهک گشت «دیارده سروشتیهکان» له
 یهک چوارچیوهی «زمانی» حاسی نه بوه و گیری نه خواردوه و بهربلاوی وشه که له
 نیوان زمانه دهسته خوشکهکان ئیگجار سهرنجراکیشه، دوباره دهرگه و دهرهزهیهکی
 بهرین و بهربلاوی سهرسوورمان له په یوهندی زمانهکانی جیهان و گه رانه وهیان بۆ
 یهک زمانمان بۆ دهردهخات.

- یه کیک له چوار بازنه‌ی سروشت و ژینگه، بازنه‌ی چواره‌می وره‌زه‌کان، که‌شوه‌وایه‌کی ساردوسر، ژینگه و سروشت سپپووش ده‌بیت و به‌فر ده‌بارت و ریبه‌ندان ده‌بیت. وشه‌یه‌کی لیکدراو له بنجی (zam) + گیره‌کی کاتی (stān).

PII *zimistā .

- ئاویستا (zyā, zyām)، پارت (zamg, zamag)، په‌له‌ویک (zam, zamestān)، مانه‌وی (dmyst'n)، لیکچوونی کونسونانتي (Z) بۆ (d)، سوغد (zamē, zmy)، ئاسیک (zumág)، کوردیک (zistān, jistān, zimstān)، لیکچوونی کونسونانتي (Z) سه‌ره‌تای برگه بۆ (j)، قرتاندنی کونسونانتي (t)، نهمبونه‌وه‌ی کونسونانتي (m) بۆ (v)، لیکچوونی قاولی (a) بۆ (i)، مازهن (zamastān)، گیله‌ک (zamastān)، تالش (zamasdōn)، لیکچوونی قاولی (ā) بۆ (ō)، تات (zamadōn)، به‌ختیار (zamaso, zastān)، هورموزگان (zamaston, domastān)، به‌لوچ (zamēstān)، لیکچوونی قاولی (ā) بۆ (ē)، په‌راچ (zimak)، ئورمور (zmak)، په‌شتو (žemay)، ده‌ری (zimistān)، فارس (zemestān, zēmēstān, zēmēstun)، لیکچوونی قاولی (ā) بۆ (e) و (u)، تاجیک (zimiston)، لیکچوونی قاولی (ā) بۆ (o)، وه‌خ (zam)، خانسار (zamasun)، ئەناره‌ک (zimasun)، سورخه (zamason).

PHI *jhimás و PIE *ghehi geiom .

- سه‌نسکریت (hēman)، ئەرمه‌ن (zmern)، سلاویک (zima)، پۆلیش (zima)، روس (zima)، چیک (zima)، سه‌رب (zima)، لیتوانیک (zhiema)، لاتین (hiems)، فه‌ره‌نسیک (hivar)، سپانیا (inverno)، ئیتالی (inverno)، پورتوگالیک (inverno)، رۆمانیک (larnā).

- (هروهتر دهوره و قوناغیک که ژن دوابه‌دوای مندالبونی و به دونیاهیتانی مندال تپه‌ری دهکات به (زه‌یستان، زه‌هیستان، زیستان) به‌پی بازنه‌ی سیمه‌نتیکی ریشه‌که‌ی بؤ سهر ئه‌م وشه‌یه ده‌گه‌رپته‌وه).

به‌هار .(bahār).

- یه‌کیک له چوار بازنه‌ی ژینگه‌یی وهرزی سروشت، یه‌که‌مین وهرزی سال، وهرزیکی پر له جوانی و سه‌وزایی و زهنویری سروشت، گه‌شانه‌وه و زیندوبونه‌وه‌ی سه‌رله‌نوی زه‌وی و گژوگیا و گل و خاک.

«Pll* و PHI vahar و uesr»

- ئاویستا (vanri, vāhar, vanhari)، هه‌خمن (vahar, vāhara)، په‌هله‌ویک (wahar, vahār)، لیکچوونی کونسونانته‌ی لیچولیوی (v) بؤ (w)، کاسیک (bohōr)، لیکچوونی قاولی (a) بؤ (o)، لیکچوونی قاولی به‌ری (ā) بؤ (ō)، کوردیک (bahār, wahār, buhār, bāhār, wihār)، لیکچوونی کونسونانته‌ی (v) بؤ (b)، لیکچوونی قاولی (a) بؤ قاولی به‌ری (ā)، لیکچوونی قاولی (a) بؤ (u)، لیکچوونی قاولی (a) بؤ (i)، سیوه‌ند (vahāre)، مازهن (vihār, vehār)، گله‌ک (bæhār)، تالش (vihār)، به‌ختیار (bāhār)، تات (vehār, vāhār)، لارستان (bahār)، په‌شتو (vāhrt)، ده‌ری (bahār)، فارس (bahār)، تاجیک (bahor)، خانسار (vahār, vohār)، لیکچوونی قاولی (ā) بؤ (o)، گه‌ز (bār)، سه‌نگسه‌ر (vihār)، دهماوه‌ند (bāhār)، یه‌زد (bohor)، ده‌ستگرد (bāhār)، سیمنان (bahār)، سورخه (bahār)، لاسگه‌رد (bahār)، یه‌رن (bæhār).

«PIE wesr*»

- سه‌نسکریت (vasar)، هیندیک (bahār)، ئوردو (bahār)، عەرەبیک (bahār)، تورکیک (bahār)، بولغار (bahār)، مەنگول (bahar)، سەرب (baxār)، لاتین (bēhār, vēr, vēris)، گریک (bachāri, éra)، فرەنسیک (primevoire)، سپانیا (primavera)، ئیتالی (primavera)، رۆمانیک (primavāra)، نۆرسیک (vār)، دانسک (var)، سوید (vār)، نەرویج (vār)، سلاڤیک (vesna)، پۆلیش (wiosna)، روس (vesénij).

جەژن. (jažn)

کۆر و ریتواییکی کلاسیک و کۆن لە ژبانی مروڤان، بۆنەیه‌کی تایبەت بۆ رۆژ و بوداویکی خۆش و شاد کە باریکی ئەرینی و پۆزەتیقی هەبیت، هەرچەند لەگەڵ داگیرکاری هزری مروڤ، بۆنەکە پتر رەنگی کاریزماپەرەستی و بەردپەرەستی و رەوتیکی کۆیلەکردنی مروڤانی بە ناو رپۆرەسمی لەدایکبون و داگیرکردنی ولاتان وەرگرتووە. (پارانه‌وه، داواکردن، پەرەستن، قوربانی).

«PII * yazna»

- ئاویستا (yasna)، ماد (yazna)، لیکچوونی کۆنسۆنانتی (s) بۆ (z)، پارت (yašn, yaštan)، لیکچوونی کۆنسۆنانتی (s) بۆ (š)، پەهلەویک (jašn, yasn)، لیکچوونی کۆنسۆنانتی (y) بۆ (j)، کوردیک (jažn, jašn, jēžn, jažna)، لیکچوونی کۆنسۆنانتی (ž) بۆ (š)، لیکچوونی ڤاولی (a) بۆ (ē)، بەلوچ (jažn)، پەشتو (jašn)، دەری (jašn)، فارس (jašn)، تاجیک (jašn)، خانسار (jašn)، بەهیدین (jašn).

«PIE * yag» و «PHI yajna»

- سەکا (jaysana)، سه‌نسکریت (yajná)، هیندیک (jaśn)، ئوردو (jaśn)، گۆجەرەت (jaśan).

سەرچاوه:

- پرشه‌دارێکی زمانه‌وانی ۱، سابیر ژاکاو، ۲۰۱۹، زانکۆ.
- پرشه‌دارێکی زمانه‌وانی ۲، سابیر ژاکاو، ۲۰۱۹، زانکۆ.
- فهره‌نگی ریشه‌ناسی کوردیکی ئافاشین، سابیر ژاکاو، بلاونه‌کراوه‌ته‌وه.
- تۆژینه‌وه‌یه‌کی نوێ له‌سه‌ر میژوی زمانی کوردی، سابیر ژاکاو، گۆفاری چلچمه‌مه، ژماره‌ی یه‌که‌م ساڵی ۲۰۱۹.
- زار و زوان، سابیر ژاکاو، گۆفاری زمان و زار، ژماره‌ی یه‌که‌م، ساڵی ۲۰۲۱.
- زوان، سابیر ژاکاو، گۆفاری نگینی کوردستان، ژماره‌ی یه‌که‌م، ساڵی ۲۰۲۱.
- خه‌تی زوانی کوردیک له‌ میژوه تا ئه‌مپرووه، سابیر ژاکاو، گۆفاری زمان و زار، ژماره‌ی ۲، زستانی ۲۰۲۱.
- نوروز جمشید، چاپ دوهم، انتشارات توس، تهران، ۱۳۸۸.
- جشنهای ایرانی، انتشارات ارتامیش، تهران ۱۳۸۹.
- داستانی نه‌ورۆز و نه‌ورۆزی کوردستان، ده‌زگه‌ی کوردی، به‌غداد ۱۹۹۱.
- کورد و جه‌ژنی نه‌ورۆز، که‌یوان ئازاد ئه‌نوه‌ر، ده‌زگه‌ی ئادیا، ۲۰۱۶.

عادهت؛ ملّومی شله ژانی رینووسی کوردی

■ نه همه د به حری

"دەنگى شەپۇلان نايىسن ئەوانەى دەريايىن؛ چەندە كوشندەيە چىرۆكى نەزۆكى عادەت"، با چى دىكە ئىزن نەدەين عادەتە چەقبەستوۋەكان لە كردهوى زانستى دوورمان بىخەنەوہ.

ئەم وتارە ھەوليكە بۇ كەم كەردنەوہى گىرقتەكانى رېنووسى كوردى؛ ئىدەئى نىيە ھەموو ئاستەنگەكانى پى چارە دەبى.

سەردەمى نوپى ژيانى ئىمە ئىتر رېنووسى سەلىقەيى ھەلناگرى.

زمانى بى دەستور وەك ولاتى بى سنوورە.

چەند نمونە لە دوابرىارەكانى فەرھەنگستانى زمانى فارسى

ھۆيەكانى پىشنيار كەردنى شىئوہى بە نيومەودا نووسىن

چەند پىشنيار بۇ قانونمەند كەردنى ھەندى لە گىرقتەكان

بەشىك لە سەرشىواوبى رېنووسى كوردى ماملەى نازانستىيانەيە لەگەل

وردەواژەكان.

ئەم ھەولە يارمەتییەكە بۇ قانونمەندتر كەردنى رېنووس، نەك رەخنە لە ئەم

و ئەو.

دابەشىنى چاۋگەكان بە پىنى فۇرپمولى ساز بوونيان

رېنووسى پىشنيارى بۇ كەردارەكان لە حالەتى گەردان كەردندا

لەوہتى زمانى نووسىنم پىشكووتوۋە، دياردەى "ھۆوييەت" بۇ من لە سەرووى ھەموو خواست و ئاۋاتەكانم بوۋە. ھەر دەلىي پىم وايە ئەگەر ئىمە ھۆوييەت و پىناسەى خۇمان بناسىن و بىپارىژىن، ئىتر دەردەكانمان چارە دەبن و مەترسىيە تۈوانەوہ ھەرپەشەمان لىناكا و دەتۈانين لە نيو گەلاندا سەر ھەلبرىن و بلىين ئىمەش نەتەوہيەكىن و خاۋەنى كەلتور و زمانى تايبەت بە خۇمانين.

لە پەنا ئەم ھزرە ھۆوييەتخوازىيە، كەلكەلەى لە خۇ بووردن و فىداكارى و لەزەتى ماندوويى و ئەو جۆرە وردە ھەلوئىستانە، جەلوى رەوتى ئاسايى ژيانت لىدەستىنن و بەرەو دنيايەكت دەبەن، گەرانەوہى بۇ نەبى. لەم دنيايەدا، بەشىكى زۆر لە ئاۋات و تاسەكانت فىدا دەبن. تۆش ئەوہ چاك دەزانى، بەلام بوونى ئەم دوۋە

به یه که وه بۆ نووسه ری کورد، لانی که م له و هه لومه رجه دا، خواستیکی نه گونجاوه؛ گرینگ ئه وه یه تۆ براوه ی له م گه مه کردنه به ته مه نت.

خه ت یه کیک له ده سته که وه ته هه ره گرینگه کانی ئینسانه و باریکی گرانی پاراستنی زمان و فرههنگی بۆ به ره کانی داهاتوو ناراسته وخۆ گواستوو ته وه؛ بۆ؟ چونکه که ره سه یه کی پێوه ندییه؛ پێوه ندییه کی فرههنگی و که لتووری درێژخایه ن. بۆیه به لای منه وه "خه ت" - سه ره رای پوآله تی ئه رکه که ی - ده توانی بچینه خانه ی پاراستنی هۆوییه ته وه؛ که وایه ئه گه ر رینووس به لای یه کی وه ک من - که هۆوییه ت ده غده غه سه ره کییه که یه تی - زۆر گرینگ بی، هیچ سه یه ر نییه.

پارچه پارچه بوونی نه ته وه یه ک ریک ده توانین له پارچه پارچه بوونی خه ت و رینووسیدا بدۆزینه وه. به داخه وه پارچه پارچه بوونی خه ت و رینووسیش سییه ری خستوو ته سه ر له ت و کوت بوونی ئه و بیره گشتییه ی که ده بی له خزمه ت پاراستنی هۆوییه ت دا بی؛ به و پێیه دا بر دابری خه ت و رینووس و ته نانه ت فرههنگ و که لتووریش ده بی بخریته سه ر که رت و له ت بوونه کانی تری نه ته وه یی ئیمه. ئه م راستییه نابج گومانی ئه وه ساز بکا، که یه کی وه کو من له پوانگه ی ره گه زی و بیری شو ئینیستانه وه بۆ بابه تی وه ک رینووس ده چی.

ئه م له ت و کوتی و دا بر دابرا نه، له بواری خه ت و کیتابه ت دا ریگه ی بۆ په ره ئه ستانه ی رینووسی سه لیه یی و هه زار چه شنه ی کوردی خۆش کردوو هه. هه تا سه ر ده میک بوو که س لای له رینووسی سه لیه یی نه ده کرده وه؛ نووسین به کوردی خۆی خه باتیک بوو و ته واو.

سه ر ده می نویی ژیا نی کورد ئیتر رینووسی سه لیه یی هه لئا گری؛ قانون مه ند کردنی، پێویستییه کی حاشاهه لئه گره و ته نانه ت دره نگیش بووه. ئه م ئه رکه گرینگه ده بی بایه خی دوو قات و چه ند قاتی پیدری. ریکه وه تنه وه و ریکه خسته وه ی له تی و کوتی، خۆی له خۆیدا، دژوارییه کی تاییه تی له گه له، هه ر بۆیه بیته و قانون مه ند کردنی رینووسی کوردی بریاری چاره سه ریه کی گونجاوی بۆ بدری، و یده چی هه ر له سه ره تا وه له گه ل چه ند گرفت به ره و روو بی، به لام ده ره نجامیکی خۆش چا وه روانی ده کا. به شیک له و گرفتانه بریتین له:

* لیزان و شاره زایانی زمان که بتوانن زانستیانه ده ست به رن بۆ چاره سه ریی ئه م گرفته، زۆر نین.

* پیشینه‌ی ئەم ئیسه له نیو کورداندا له لایه‌ک کهمه و له لایه‌کیش سه‌لیقه‌یه و بنچینه‌یه‌کی زانستی پته‌وی نییه.

* رینوسی سه‌لیقه‌یی ریشه‌یه‌کی قوولی داکوتاوه و بو زورمان بووه به عاده‌تیکی نه‌گور و زه‌حمه‌ته به‌م زوانه‌دهست له عاده‌ته رینوسییه‌کانمان هه‌لگین.

* مه‌رج نییه هه‌موو شاعیر و نووسه‌ریک زمان‌زان و رینوسناس بن، به‌داخه‌وه له نیو ئیمه‌دا که‌م‌که‌س ئەم راستییه قبول ده‌کا!

* هه‌وله‌کان بو قانونمه‌ند کردنی رینوس هه‌تا ئیستا هه‌ولی تاکه‌که‌سی بوون، جگه له کاره‌کانی کوری زانیاری و به‌م دوایانه‌ش هه‌لوسته‌کانی ئەه‌کادیمیای کورد. برپاره‌کانی ئەم دوو ناوه‌نده‌ش برشتی ده‌سه‌لاتیان له‌گه‌ل نه‌بووه. قانون ده‌بی مه‌نتیقی بی و داسه‌پی؛ داسه‌پانیش به‌بی ده‌سه‌لات ناگونجی.

له‌و نیوه‌دا یه‌کی وه‌ک من له‌گه‌ل هاوکارانم، هه‌م سه‌باره‌ت به‌ ده‌غده‌غی پاراستنی هه‌وییه‌ت و هه‌م سه‌باره‌ت به‌ به‌رپرسایه‌تییه‌کی که له‌ ده‌رکردنی گو‌فاریکی وه‌ک "مه‌هاباد"، به‌ رینوسییه‌کی یه‌که‌ده‌ست، ده‌که‌ویته ئەسته‌ومان، له‌ باری رینوسییه‌وه ناچار ده‌بین به‌ پی‌روانینی خومان ده‌ست به‌رین بو قانونمه‌ند کردنی ئەو بابته و وتارانه‌ی بومان دین و چاپیان ده‌که‌ین. هه‌ر لیروه‌وه گرفته‌کانمان ده‌ست پیده‌که‌ن؛ شاره‌زایی و ته‌خه‌سوسی ئەو کاره‌مان نییه. له‌ زور جی تیده‌مینین و وه‌لامی هه‌ندی پرسیاری رینوسییمان بو نادریته‌وه. په‌نا ده‌به‌ینه به‌ر سه‌رچاوه کوردییه‌کان و به‌داخه‌وه جگه له‌ سه‌رشیواوی چیمان ده‌ست ناکه‌وئ! ده‌ی چاره‌چییه؟ تا به‌ که‌ی ئاگایانه خومان ببینه که‌ره‌سه‌ی ئەم لی‌کدا‌برانه رینوسییه؟

منیش وه‌ک زور که‌سان له‌ سه‌ر ئەو باوه‌رهم خه‌تی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک نابج موح‌تاج و مل‌که‌چی خه‌تی نه‌ته‌وه‌یه‌کی دیکه‌ بی؛ سه‌ربه‌خو‌یی خه‌ت و رینوس ده‌توانی به‌شیک له‌ سه‌ربه‌خو‌یی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی نه‌ته‌وه‌یی بی، به‌لام ئەوه‌ش به‌ خه‌ساریکی گه‌وره‌ ده‌زانم ده‌رگای زمانی خوت به‌ سه‌ر زمانانی دیکه - به‌تایبه‌ت زمانانی هاو‌رپیشه - داخه‌ی و له‌ ئەزموون و توانا‌کانی ئەوان که‌لک وه‌رنه‌گری.

زمانی فارسی سه‌ره‌رای تیکه‌لاوییه‌کی به‌رچاو و ناله‌باری وشه‌یی له‌گه‌ل زمانی عه‌ره‌بی، زمانیکی پوخت و پاراوه. لانی‌که‌م مه‌کتوباتی هه‌زار ساله‌ی له‌ کارنامه‌ی خو‌ی‌دا هه‌یه. هه‌زاران شاعیر و نووسه‌ر خزمه‌ت‌یان به‌م زمانه‌ کردووه. هه‌ر

* هه‌لۆیستی دهمارگرژانه له ئاست زمانانی دراوسی و بۆ ئەم بابەتە چۆنە نیوگەمە‌ی سیاسییەوه، خەساریکی گەوره به توانایی زمانی کوردیمان دەگەیه‌نی. کوردی پەتی خەیاڵە؛ دەبی وازی لێنین.

لێره‌دا سەر‌ه‌تا چەند نموونه له دوا‌بریاره‌کانی فەر‌ه‌ه‌نگستانی زمانی فارسی دینمه‌وه؛ ئە‌گەر بمانه‌وێ، ئە‌وانه ده‌توانن پێ‌گه خۆش بکەن بۆ قانۆنمه‌ندتر کردنی رینۆوسی کوردی. له کۆتایی‌دا هەندێ پینش‌نیاری خۆم له‌م‌ه‌ر ورده‌واژه، وشه‌ی لیک‌دراو، کرداره‌کان و... پینش‌کیش ده‌که‌م. دیاره ئە‌و هه‌ول‌ه‌ی من بۆ لیک‌نزی‌ک بوونه‌وه‌یه، هیوادارم سەر‌ش‌یۆین نه‌بی.

چەند نموونه له دوا‌بریاره‌کانی فەر‌ه‌ه‌نگستانی زمانی فارسی له‌م‌ه‌ر دیاره‌دی پیکه‌وه لکان یا نه‌لکانی وشه‌ لیک‌دراوه‌کان له‌ زمانی فارسی‌دا سی بۆ‌چوون هه‌یه:

۱. دانانی قاعیده و قانۆن بۆ پیکه‌وه نه‌لکاندی هه‌موو وشه‌ لیک‌دراوه‌کان و دیاری کردنی "ئاوارته" (ئیس‌تسنا)‌کانی ئە‌و بۆ‌چوونه.
۲. دانانی قاعیده و قانۆن بۆ پیکه‌وه لکانی هه‌موو وشه‌ لیک‌دراوه‌کان و دیاری کردنی "ئاوارته" (ئیس‌تسنا)‌کانی ئە‌و بۆ‌چوونه.
۳. دانانی قاعیده و قانۆن بۆ ئە‌و وشه‌ لیک‌دراوانه‌ی که پینۆیسته پیکه‌وه بلکین و ئە‌و وشه‌ لیک‌دراوانه‌ی که پینۆیسته پیکه‌وه نه‌لکین؛ هه‌ر وه‌ها ئازاد کردنی نووسه‌ر بۆ هه‌لبژاردنی یه‌کی‌ک له‌م دوو بۆ‌چوونه‌ی سه‌روو. فەر‌ه‌ه‌نگستان له‌ دانان و په‌سند کردنی "ده‌ستووری رینۆوسی زمانی فارسی"‌دا بۆ‌چوونی سییه‌می هه‌لبژاردوه و ته‌نیا ئە‌و لایه‌نانه‌ روون ده‌کاته‌وه که له‌و بۆ‌چوونه‌دا ده‌بی و پینۆیسته پیکه‌وه بلکین یان نه‌لکین.

ئە‌و وشه‌ لیک‌دراوانه‌ی که پینۆیسته پیکه‌وه بلکین:

۱. ئە‌و وشه‌ دارپێژراوانه‌ی که به‌ پینش‌گر ساز ده‌بن، ده‌بی هه‌میشه به‌ جیا بنووسرین؛ مه‌گین ئە‌و وشانه‌ی به‌ پینش‌گری وه‌ک "به"، "بی" و "هم" ساز ده‌کرین.

"به"

- ئە‌گەر "به" ببیته‌ پینش‌گری کردار، پینۆه‌ده‌لکی: "بگفتم".

- به‌ شیوه‌ی "بدین"، "بدو"، "بدیشان"، ده‌بی پینۆه‌بلکی.

- بیتوو ئاوه‌ل‌ناو (سیف‌هت) ساز بکا ده‌بی بلکی: "بخرد"، "بنام".
 - "به" له وشه‌ی عه‌په‌یی وهک "بعینه"، "بذاته" دا ده‌بی بلکی.
 بیجگه له ئەم چەند حاله‌ته، ورده‌واژه‌ی "به" له رسته‌دا ته‌واو سه‌ربه‌خۆ و جیا
 له وشه‌ی پیش خۆی ده‌نووسری.

"بی"

- "بی" هه‌میشه جیا و سه‌ربه‌خۆ ده‌نووسری؛ مه‌گین به‌شیک له وشه‌ی
 شیوه‌به‌سیت بی، وهک "بینوا"، "بیچاره".
 "تر" و "ترین"

- بی ئه‌وه‌ی پیوه‌بنووسین به نیوه‌مه‌ودا ده‌بنه پاشگر؛ مه‌گین له حاله‌تی وهک
 "بهتر"، "مهتر"، "کهتر" دا.
 "ها"

"ها"ی نیشانه‌ی کۆ ده‌توانی هه‌م پیوه‌بنووسی و هه‌م جیا بنووسری: کتابها،
 کتاب‌ها، به‌لام بیتوو له‌گه‌ل وشه‌ی بیگانه بی هه‌میشه جیا ده‌نووسری: "فرمالیست‌ها"
 - ئەگەر بمانه‌وئ ئه‌سلی وشه‌ی فیتری لایه‌نی به‌رانبه‌ر بکه‌ین یان جیا‌وازییه‌ک
 بخه‌ینه نیوان ئه‌و وشه‌ و وشه‌کانی تری سه‌ر هیلێ رسته، هه‌میشه به جیا ده‌نووسری:
 "ایرانی‌ها"

- له‌و وشه‌ لی‌ک‌دراوانه‌ی ددانه‌یان زۆره، نابی پیوه بلکی: "حساسیت‌ها"، "پیش‌بینی‌ها"
 - ئەگەر مه‌به‌ست ناویکی تایبه‌ت بی، نابی پیکه‌وه بلکی: "مولوی‌ها"، "سعدی‌ها"،
 "فردوسی‌ها"

- "تر" و "ترین" و "ها" پاشگری ریزمانین نه‌ک وشه‌ساز.
 ئه‌و وشه‌ لی‌ک‌دراوانه‌ی به پاشگر ساز ده‌بن، هه‌میشه پیکه‌وه ده‌لکین؛ مه‌گین:
 - ئەگەر دوایین پیتی وشه‌ی یه‌که‌م له‌گه‌ل یه‌که‌م پیتی وشه‌ی دووهم یه‌ک بن،
 پیکه‌وه نالکین: "نظام‌مند"، "آب‌بان"

- ئەگەر یه‌که‌م وشه‌ی تیکه‌لاو ژماره بی، پیکه‌وه نالکین: پنج‌گانه، ده‌گانه
 - بۆ پاشگری "وار" قانونیک دیاری نه‌کراوه: "طوطی‌وار"، "بزرگوار"، "پری‌وار"،
 "سوگوار"، "فردوسی‌وار"

- وشه‌ لی‌ک‌دراوه‌کانی شیوه‌به‌سیت: "آبرو"، "آبشار"، "نیشکر" هه‌میشه پیکه‌وه
 ده‌لکین؛ ئه‌وانه ئیتر بوونه‌ته وشه‌ی ساده و له حاله‌تی ناساده هاتونه‌در.

- له وشه‌ی تیکه‌لاودا بیتوو پیتی سهره‌تای وشه‌ی دووهم "ئ" بی، دوو جوړه نووسین هه‌یه: دل + آویز = دلاویز / دانش + آموز = دانش‌آموز.
 - بیتوو له وشه‌ی لیکدراودا پیتیک زیاد بکړی یان کهم بکړی، تیکه‌ل بی یان جیگوړکی بکا، هه‌میشه پیکه‌وه ده‌لکین: "هوشیار"، "چنو"، "نستعلیق"
 - بیتوو لایه‌نیکی وشه‌ی لیکدراو حاله‌تی سهره‌خوی نه‌بی، هه‌میشه پیکه‌وه ده‌لکی: که + ربا = کهربا / رنگ + رز = رنگرز
 - ئەو وشه لیکدراوانه‌ی ئیبهامی مه‌عنایی ساز ده‌کن ده‌بی پیکه‌وه بلکین: بهیار (به‌یار)، بهنام (به‌نام)

- ئەو وشه لیکدراوانه‌ی به‌شی دووهمیان یه‌ک که‌رته و چوونه‌ته خانه‌ی تایبه‌ت به دایره و پیشه‌کانه‌وه، ده‌بی پیکه‌وه بلکین: "استاندار"، "بخشدار"، "کتابدار"، "آشپز"

ئەو وشه لیکدراوانه‌ی که نابی پیکه‌وه بلکین و ده‌بی به نیوه‌ه‌ودا بنووسرین:

- ته‌رکیبه ئیزافییه‌کان، وه‌ک: مه‌وسوف و سیفته، موزاف و موزافونته‌له‌یه: "دست‌کم"، "شورای‌عالی"، "حاصل‌ضرب"، "آب‌میوه"
 - بیتوو وشه‌ی دووهم به "ا" ده‌ست پینکا: "کم‌احساس"، "دل‌انگیز"
 - بیتوو دوایین پیتی وشه‌ی یه‌که‌م و پیتی سهره‌تای وشه‌ی دووهم وه‌ک یه‌ک بن یان هاوشوه‌بن: "آیین‌نامه"، "پاک‌کن"، "کم‌مصرف"، "چوب‌بری"، "چوب‌پرده"
 - وشه‌ی لیکدراوی ئیتباعی و دووپاته پیکه‌وه نالکین: "سنگین‌رنگین"، "پول‌مول"، "تکتک"، "هقهق"
 - چاوگی لیکدراو یان کرداری لیکدراو به جیا ده‌نووسرین: "سخن‌گفتن"، "سخن‌گفتم"
 - ئەو وشه لیکدراوانه‌ی لایه‌کیان وشه‌ی بیگانه بی، پیکه‌وه نالکین: "پاگون‌دار"، "شیک‌پوش"
 - عیبارته لیکدراوه عه‌ره‌بیه‌کان پیکه‌وه نالکین: "مع‌ذالک"، "من‌بعد"، "باری‌تعالی"، "مع‌هذا"
 - بیتوو لایه‌نیکی وشه‌ی لیکدراو ژماره بی، پیکه‌وه نالکین: "پنج‌تن"، "هفت‌گنبد"، "هشت‌بهشت". ژماره‌ی "یه‌ک" وه‌ک ئیستسنا به هه‌ر دوو جوړ ده‌نووسری: یک‌شبه، یک‌شبه، یک‌پارچه، یک‌پارچه

- بیتوو وشه‌ی لیکدراو به پیکه‌وه‌نوسان دریژ و پر ددانه بن، پیکه‌وه‌ی نالکین و به نیومه‌ودا دنوسرین: "عافیت‌اندیشی"، "حقیقت‌جو"، "پاک‌ضمیر"

- بیتوو لایه‌نیک‌ی وشه‌ی لیکدراو سیفته‌ی مه‌فعولی یان سیفته‌ی فاعلی بی، پیکه‌وه‌ی نالکین و به نیومه‌ودا دنوسرین: "اجل‌رسیده"، "نمک‌پرورده"، "اخلال‌کننده"، "پاک‌کننده"

- بیتوو لایه‌نیک‌ی وشه‌ی لیکدراو ناوی تاییه‌ت (اسم خاص) بی، پیکه‌وه‌ی نالکین: "سعدی‌صفت"، "عیسی‌دم"

- بیتوو وشه‌ی یه‌که‌م یا کۆتایی وشه‌ی لیکدراو‌ه‌کان "به‌سامه‌د" یان هه‌بی، پیکه‌وه‌ی نالکین: "نیک‌بخت"، "هفت‌پیکر"، "شاه‌نشین" و "سیه‌چشم".

- بیتوو به‌شه‌کانی وشه‌ی لیکدراو سه‌باره‌ت به پیکه‌وه‌ی لکان نه‌ناسرینه‌وه و ئیبهامی مانایی بیته‌ گۆر، پیکه‌وه‌ی نالکین: "پاک‌نام"، "پاک‌رای"، "خوش‌بیاری" (سه‌رچاوه‌ی ئەم وه‌رگیژانه‌ی ژا‌زاده، کتیبی "دستور خط فارسی"، مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی، چاپ دهم، سالی ۱۳۹۰هـ).

بۆ ئەوه‌ی به لای هه‌ندی که‌سه‌وه‌ی گریمان‌ه‌ی ئەوه‌ی ساز نه‌بی که‌ ئاو‌ردانه‌وه‌ی سه‌ر زمانی فارسی بۆ چاره‌سه‌ری هه‌ندی‌گرفتی رینوسیی کوردی، به‌ پیی پیلان و گوشاری لاوه‌کییه‌وه‌ی له‌و وتاره‌دا هاتوو‌ه‌ته‌ ئاراو، به‌شیک له‌ نامه‌که‌ی به‌ریژ دوکتۆر ره‌ه‌به‌ر مه‌حموود‌زاده‌ی راسته‌وخۆ دینمه‌وه‌ی که‌ له‌ سه‌ر ئەو وتاره‌ بۆ منی نووسیوه‌.

سه‌ره‌تای نامه: ... له‌ به‌ر ئەوه‌ی هه‌ندی‌ک نووسه‌ری باشوور پێیان وایه‌ نزی‌ک بوونه‌وه‌ی هه‌ندی‌ک له‌ نووسه‌رانی رۆژه‌لآت له‌ شیوازی جودا نووسین له‌ ئەنجامی کار تیکردنی شیوازی نووسینی فارسی یا ته‌نانه‌ت له‌ ئەنجامی گوشاریکی نادیار له‌ سه‌ر نووسه‌رانی کوردی رۆژه‌لآت رۆوی داوه‌، به‌ پیوستی ده‌زانم ئاماژه‌ به‌ راستیه‌کی میژوویی زۆر گرینگ بکه‌م.

رینوسی کوردی که‌ له‌م سه‌ده‌یه‌ی دوایی‌دا گه‌لاله‌ کرا، که‌لکی له‌ میکانیزم و کۆمه‌له‌ی ریسایه‌ک وه‌رگرت که‌ له‌و رینوسه‌ی له‌ فارسی‌دا رمینی هه‌یه‌ مؤدیرتر و به‌تواناتره‌. کوردی به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو له‌ دوو خال‌دا له‌ رینوسی فارسی کارامه‌تر بووه‌؛ ئەم دوو خالانه‌ ئەمانه‌ن:

*له رینووسی کوردی دا بۆ ئه و بزویینه کورتانهی له فارسی دا پیتیان بۆ دیاری نه کراوه، پیت داندراوه. نووسه ریک به ناوی ئیسماعیل زیا دهنووسی: خوانندهی کم سواد "گرد و گرد و گرد" [گهرد و گورد و گرد] را چگونه بخواند؟ نشانه گذاری آوا در نوشتار فارسی مرسوم نیست و بهتر است که نباشد. [مه به ست دانانی پیت له جیاتی هه ره که ت] زیرا به کثرت نقطه ها که خود دشواری دیگری است، می افزاید. به تازگی شنیده ام که آوا گذاری در نوشتار یکی از زبان های کردی [مه به ستی زاراهوی کوردی نیوه راسته] در خود واژه وارد شده است و جا دارد اندیشمندان و زبان شناس ها پیگیری کنند. دشواری نوشتار در زبان های دیگر از جمله فرانسوی و انگلیسی هم وجود دارد، اما در پی رفع آن هستند. ما چه کرده و چه می کنیم؟

داریوش ئاشووری له کتییی "بازاندیشی زبان فارسی" دا پیتشیار دهکا نیشانهی "و" بۆ بزویینی کورتی (۰) دابندرئ و شیوهی نووسینی هه ندیک وشه ی فارسی به م شیوهیهی خواره وه بگوردئ: کوکاکولا / کوکاکولا، بوسفور / بوسفور، کوماندو / کوماندو، کومودور / کومودور، بایکوت / بایکوت، رویال / رویال، فتوکپی / فتوکپی،

....

ئاشووری باسی ئه وه ناکا ئه و نیشانهیهی له چ ئه لفوبی و رینووسیک وه رگرتووه، به لام گومان له ئه وه دا نییه ئه و نیشانهیهی له رینووسی کوردی خواستووه ته وه.

*له رینووسی کوردی دا، له سه ره تاکانه وه هه تا ئه م دوایی یانه، شیوازی جودا نووسین باو بووه. ئه و کاته ی کورد به م ئاراسته دا ده پویشت و ئه م شیوازه ی ره چاو ده کرد، به سه ریکه وه نووسین وه کوو په تایه ک رینووسی فارسی گرتبووه بۆ نموونه نووسینی دوو یا چهند وشه ی وه ک "جنابمستطاب" له رینووسی فارسی دا دیاردهیهکی زۆر باو بووه. فارسه کان له م وایی یانه دا به ره به ره به و ئاکامه گه یشتن که ئه م شیوازه بۆ نووسین زانستی نییه و رۆژ به رۆژ زیادتر به ره و ئاراسته ی جودا نووسین چوون. دیاره بانگه شه ی ئه وه ناکه م فارسه کان ئه م شیوازه له کورد فیر بوون، به لام گومان له وه دا نییه ئه و میتۆده بهر له وان له رینووسی ئیمه دا ده کار کراوه. به داخه وه ئه م شیوازه پاک و خاوین و زانستییه دوای راپه رینی ۱۹۹۱ له باشوور شیویندرا. کۆتایی نامه ی مه محمودزاده

زمانی بئ دستوور وهک ولاتی بئ سنووره. ولاتی بئ سنوور به هاسانی دهتوانئ بکهوئته بهر هیرشی داگیر کردن و زمانی بئ دستووریش بهر شالای دهست تیوهردانی زمانانی دیکه. دستووری پینووس، کومه لیک قاعیده و قانونه بؤ دروست نووسین. به وانه کردنی زمان و بردنه نیو مهکتب و قوتابخانهکان، ئەمه بئ قانونمه ند کردنی ریزمان و پینووس سهر ناگری. گرینگی پینووس له وهدایه شان به شانی ریزمان ئه رکی گه یاندنی په یامی له ئەستویه؛ ههر چه شنه شیواوییه ک گرفتی تیگه یشتن دهنئته وه.

گرینگی ریزمان و پینووس ئەوده مه دووقات ده بیته وه که مه سه له ی زمانی به کگرتوو (زمانی معیار و پیوانه) بیته گۆر.

زمانی به کگرتوو:

- زمانی میلی و په سمی و فرههنگی و زانستی و راگه یاندن و پوژنامه و ئیدارییه.
 - زمانی په روهردی و فیر کردنه به ئەو خویی و بیگانانە ی ده یانه وی پی بدوین و بنووسن.
 - زمانی به کگرتوو دووره له بابته تی زاراوه یی و ناوچه یی و وشه ی مردوو و له کارکه وتوو.
 - زمانی به کگرتوو خاوه نی ئوسوولیکی دیاری کراو و گه لاله کراوی ریزمانی و رینووسییه.

دیاره ئەم هه لومه رجه له سه رده می ده سه لاتیکی سیاسی - نه ته وه یی دا سه رجه م لیک کو دهنه وه. حکومه تی هه ریمی کوردستان ئەو هه لومه رجه گورینه یه که کورد له ژیانی خوی دا بوی پیکهاتوو. ئیستا سه دان بلاقوک له وه هه ریمه به زمانی کوردی ده رده چن، دایره کان به کوردی دهنووسن، قوتابخانه و زانستگه کان به زمانی کوردین و ... هه ر بویه پیداو یستی زمانیکی به کگرتوو، به کیک له هه نگاهه گرینگه کانه و هه تا ئەمرو هه ولیکی زوری بؤ دراوه. له وه نیوه دا رینووسیکی به کده ست و قانونمه ند دهتوانئ پشتیوانه یه کی هه ره گرینگ بئ بؤ سه قامگیر بوونی زمانی به کگرتوو.

هه موو زمانیک که له ئاخاوتنه وه وه سهر نووسین ده گه ری، له گه ل هه ندی گیروگرفت به ره وروو ده بی. گرفته به رچاوه کانی رینووسی زمانی کوردی به ئەلف و بیی عه ره بی یا ئارامی بریتین له:

- گرفتگی به پیت و وشه و دیر کردنی ئاخوتن؛ وهک هه موو زمانانی دیکه. پیت بی پرووچه، فیژ بوونی زه مانبه ره، بۆ گه یاندنی په یام له چاو ئاخوتن لاوازه؛ دیاره ئەمه هه ر تایبته به زمانی کوردی نییه.

- گرفتگی وه یهک چوونی هه ندی پیتی کوردی - عه ره بی، وهک گ ک / ی ی ی /

ج چ ح خ

- گرفتگی ئیمکانی پیکه وه لکان و پیکه وه نه لکانی هه ندی پیت به پاش یان پیشی یه کتره وه.

- گرفتگی خال (پۆینت) له پیته کانی ب ت ج چ خ ز ژ ش ق ف ن ی
- گرفتگی که میی شکلی پیت، وهک که لک وه رگرتنی لانی که م دوو جار له "ی"، چه ند جار له "و"، هه ر وه ها دوو جار له "ه" بۆ بزوین و نه بزوین و

- گرفتگی نه بوونی شکل بۆ بزوینی کورت (بزرۆکه)

- گرفتگی دانانی نیشانه ی "v" له سه ر و ژیری پیته کانی ل و ر ی

- گرفتگی دیفتانگه کان و ساغ نه بوونه وه له سه ریان؛ وهک: وی، وی، وا

- گرفتگی که م مایه یی ئەزموونی پیشینیانمان

- گرفتگی نه بوونی شاره زا و پسپۆرانی لینه اتووی زمانه وانانی له ئیستادا

- گرفتگی هاوڕیپی نه کردنی ده سه لات بۆ سه قامگیر کردنی بریاره زانستییه کانی

زمانی

- گرفتگی عاده ته نه گۆره کانی رینووسی

- گرفتگی دابراپی نه ته وه یی

- گرفتگی شوین دانانی نارپه وای زمانانی دراوسی

سه ره رای ئەم گرفتانه، دل سۆزانی زمان و فره هه نگ، لانی که م له م سه د ساله دا، ریگه یان بۆ وه دیه اتنی ریزمان و رینووسیکی کارا خۆش کردووه. وه نه بی ئیمرو ئیمه بمانه وی له سیفره وه ده ست پیکه یین. ئەزقه زا سه ره رای ئەو هه مووه له مپه ر و گرفت و بیده سه لاتیی، کاریکی یه ک جار باش کراوه و ده بی سه ری ریز و ئیحترام له ئاست گشت ئەو که سانه دابنۆینین که بۆ ئەم کاره تیکۆشاوان.

ئەوهی لیڤه دا دیته به ر باس، ئەو گرفتانه ن هیشتا ریگه چاره یه کی باش و هه مه گیریان بۆ نه دۆزراونه ته وه. ئەم هه وه لای من یارمه تییه که بۆ قانونه مندتر کردنی رینووس به مه به ستی چاره ی به شیک له م گرفتانه، نه ک ره خنه له کاری ئەم و ئەو.

سه‌ره‌رای هه‌موو هه‌وله‌کان، ئیستاش گرتی کردار (فیعل)ه‌کان هه‌ر وا ماوده‌ته‌وه؛ کرداری ساده و ناساده، دارپژراو (موشته‌ق)، لیکدراو (موره‌که‌ب) و دهسته‌واژه‌ی کرداری (عیباره‌تی فیعلی) لیک جیا نه‌کراونه‌وه. پیشگر و پاشگره‌کان یاسامه‌ند نه‌کراون، ناو و سیفه‌ته لیکدراوه‌کان قاعیده و قانونیکیان بۆ دیاری نه‌کراوه. ورده‌واژه له سه‌ر هیلّی رسته تووشی سه‌رشینواوییه‌کی گه‌وره‌ی کردوین. هه‌موو ئه‌وانه ده‌بی فکریکی زانستیانه‌یان بۆ بکریته‌وه.

* * *

له رینووسی کوردی‌دا بۆ وشه و فیعله لیکدراوه‌کان سی بۆچوون هه‌یه و هه‌ر ئیستا به شینوه‌ی تیکه‌ل‌پیکه‌ل که‌لکیان لیوه‌رده‌گیری:
 - ته‌واو به جیا نووسین، وه‌ک: "ده‌ست نیشان کردن"
 - ته‌واو پیکه‌وه لکاندن، وه‌ک: "ده‌ستنیشانکردن"
 - به نیوه‌مه‌ودا نووسین، وه‌ک: "ده‌ستنیشان کردن"

به‌ر له وه‌ی بچمه نیو هه‌لبژاردنی یه‌کیک له‌م سی بۆچوونه، پیویسته جه‌غزی مانایی دوو وشه‌ی "مه‌ودا" و "نیوه‌مه‌ودا" پوون بکه‌مه‌وه؛ چونکه ئه‌م دوو وشه‌یه ده‌وری سه‌ره‌کیان له تیک‌گه‌یشتنه‌کانمان‌دا هه‌یه.

مه‌به‌ست له "مه‌ودا" ئه‌و فاسیله و بۆشایی‌یه‌یه که دوو وشه‌ی دراوسی کاتی نووسین به مه‌کینه‌ی تایپ له سه‌ر هیلّی رسته پیکه‌وه ده‌یانبی.

مه‌به‌ست له "نیوه‌مه‌ودا" لیک نزیك بوونه‌وه‌ی دوو یا سی وشه‌یان وشه و پاشگر یان وشه و پیشگر له سه‌ر هیلّی رسته له کاتی نووسین به مه‌کینه‌ی تایپ؛ به‌م مه‌رجه هیچ فاسیله و مه‌ودایه‌کیان نه‌بی و پیکه‌وه‌ش نه‌لکابن.

هه‌ر نووسه‌ریک بیه‌ه‌وی یه‌کیک له‌م سی رینگایه‌ی سه‌ره‌وه له رینووسی خۆی‌دا هه‌لبژیری و ره‌چاوی بکا، مه‌نتیق ئه‌وه هه‌له‌ده‌گری هه‌موو لایه‌نه‌کانی دیکه‌ی زمانیش هه‌ر به‌و ئۆلگوه‌یه بنووسی و ئاوارته و ئیستسنا که‌م بکاته‌وه.

هه‌تا ئیره ئه‌وه پووی نه‌داوه و شینواویی رینووسی زۆربه‌ی نووسه‌ران هه‌ر له‌و ریعایه‌ت نه‌کردنه‌وه به‌دی هاتووه. له رینووسی زۆربه‌ی نووسه‌ران‌دا تیکه‌لاوی هه‌ر سی شینوه‌که‌ی نووسین ده‌بینری! جاری وایه ته‌نانه‌ت له ده‌قی نووسه‌ریک‌دا وشه‌یه‌ک له باری رینووسییه‌وه به دوو سی جۆر نووسراوه؛

دیاره ئه وه سه رشیواوییه کی ته و او بو خوینهر دهنیته وه. ئه م سه رشیواوییه له قوتاب خانه کان دا مامۆستایان تووشی گرفت دهکا و ناتوانن پیپهوی له قانونیکی دیاری کراو بکه ن.

پینووسی پوون و رهوان تیگه یشتنی په یام بو به ردهنگ هاسان دهکا. دهلین لکان ئاسان نووسینه، به لام ئایا لکان ئاسان خویندنه وه شه؟ هینانه وهی وشه ی یهک کهرتی وهک به لگه بو جوانیی پیکه وه لکانی هه موو لایه نه کانی زمانی، کرده وه یهکی زانستی نییه؛ چونکه زۆربه ی گرفته کان له حاله تی چه ند کهرتی و چه ند وشه یی دا سه ره له ده دن.

به لای منه وه شیوه ی "نیوه مه ودا" خاوه نی هه ندی تاییه تمه ندییه که یارمه تی ده دا به قانونمه ندتر بوونی سه رجه م لایه نه کانی پینووسی کوردی به ئەلف و بیی عه ره بی یا "ئارامی"؛ به تاییه ت بو دهرس و وانه له هه ر دوو شیوه که ی دیکه له بارتره. "نیوه مه ودا" هه لپژاردنی رهوشتی دروست تره نه ک راستی ئه مه یان و چه وتی دوو شیوه که ی تر.

هۆیه کانی پێشیار کردنی شیوه ی به نیوه مه ودا نووسین

- خویندنه وه ی هاسانه؛ خویندنه وه ی هاسان خالی سه ره کی پینووسه. نیوه مه ودا دارپشت و ساختمانی وشه دهخاته روو و دهپاریزی.

- یارمه تی ده دا به ناسینه وه و سه ره به خۆیی وشه له حاله تی لیکدراوی دا: رهنگ خه نه یی، خوین شیرین، جوان په رست، ... له جیی ره نگه نه یی، خوین شیرین، جوان په رست، ...

- که م کردنه وه ی گرفتی وشه ی لیکدراو ئه وده مه ی پیتی کوتایی وشه ی یه که م و پیتی سه ره تایی وشه ی دووهم یه ک جوړ یا هاوشیوه بن: سه روک کو مار، یه ک گرتوو، ...

- که م کردنه وه ی دژواری خویندنه وه ی وشه ی لیکدراوی بیگانه: موکه عه ب موسته تیل، ...

- که م کردنه وه ی گرفتی ناجوانیی "ئ" له سه ره تایی وشه ی دووهم له وشه ی لیکدراو دا: ده ست ئاوه له، دهرزی ئاژن، ... له جیی ده ست ئاوه له، دهرزی ئاژن

- که م کردنه وه ی دژواری خویندنه وه ی ئه و وشه لیکدراوانه ی زیاتر له دوو وشه ن: سه ره تاش خانه، ده ست نیشان کراو، ...

- کهم بوونه وهی ئاوارته و ئیستسناکان و چوونه سه‌ری ریژه‌ی قانونمه‌ندیی ریئوس.

- به نیومه‌ودا نووسین ره‌وشتی موته‌عاده.

- خودی پیشگر و پاشگر تا راده‌یه‌ک روخساری وشه ده‌شه‌مزین، چ بگا به پیکه‌وه لکاندی دوو وشه و بگره زیاتریش؛ به پیشگر یا پاشگریشه‌وه.
- نیومه‌ودا بیدعه‌ت نییه، به‌ر له پیشنیاری ئیمه‌ش هه‌بووه و کاری پیکراوه.

چه‌ند پیشنیار بۆ قانونمه‌ند کردنی هه‌ندی له گرفته‌کان

به‌ر له وهی بچمه سه‌ر پیشنیاره‌کانی خۆم، پیویسته ئه‌مه پروون بکه‌مه‌وه که وه نه‌بێ ئه‌و پیشنیارانه هه‌مووی تازه و یه‌که‌م‌جار بن به‌یان ده‌کرین، به‌لکوو به‌شیکیان ته‌نانه‌ت راسپارده‌ی خودی ئه‌کادیمیای کوردن. ئه‌وه‌ی ویده‌چی پیشنیاری نوێ بێ ئه‌مه‌یه که ئه‌وانه به پیی قانونی نیومه‌ودا ده‌که‌ونه نیو بازنه‌یه‌کی یاسایی و "ئاوارته‌کان" کهم ده‌بنه‌وه. پیم وا نییه ئه‌کادیمیا بریاری هه‌تاهه‌تا و نه‌گۆری بۆ راسپارده‌کانی خۆی ده‌رکردبێ. زمان هه‌میشه له گۆران‌دایه؛ به‌رۆژ کردنی ریئوس پیداچوونه‌وه‌ی هه‌میشه‌یی ده‌وێ.

پ

"ر"ی قه‌له‌و له هه‌ر جیه‌یه‌کی وشه بێ وه‌ک خۆی بنووسری: ریواس - فرۆکه - شرپ - نه‌نووسینی نیشانه‌ی "ر" له سه‌ره‌تادا بریاریکه، نه‌ک ئه‌وه‌ی بنه‌مایه‌کی زانستیانه‌ی هه‌بێ.

- ئه‌گه‌ر نیشانه‌ دانه‌ندری، گرفتێ دروست بیژ کردن بۆ وشه ساز ده‌بێ.

- ئه‌گه‌ر نیشانه‌ دانه‌ندری، له خۆرا ئیستسنا ساز ده‌که‌ین.

- کاتیک ته‌نیا مه‌به‌ست نووسینی ئه‌م "ر"یه بێ، ناگرێ نیشانه‌ی بۆ دانه‌نی.

- له سه‌ر که‌ی بورد کلیلی تایبه‌تی خۆی هه‌یه.

له...را

- "را" به نیومه‌ودا ببیته پاشگر: له مه‌ریوان‌را - له ئیران‌را تا ئیراق - له سه‌ر‌را

هه‌تا خوار.

- ئەگەر پتوھە بلکى، روخسار و بیجى وشە، بەتایبەت ناو، بەتەواوى دەگۆرئى:
 لە سولیمانیرا / لە
 ھەسەن رەشىدپووریرا / لە ئەوانرا
 لە

- لە ھەندئى بۆچووندا ھەك "دا" چاویان لیکردووە.
 - "لە" لە سەر ھێلى رستە سەر بەخۆ بنووسرئى، مەگین لە ھالەتى ھەك "لەگەل"
 (ویرا)، "لەسەر (سەبارەت)؛ چونکە لێرەدا مانا دەگۆرئى.
 - لە ھەندئى ھالەتدا "وہ" جیى "را" دەگریتەوہ. ھاتنى پیتى نىوانگرى "ہ" ئیمکانى
 بە نیوھەمەودا
 نووسین نادا؛ لە مەریوانەوہ، لە ...

دا

"دا"ى غەیرەکردار بە نیوھەمەودا بنووسرئى: وینەكەت بە دیلاندا بۆ دەنێرم.
 - پتوھەلکان تەنیا بریاریکە و دەتوانن بنەماى زانستى نەبى. دیارە پيشنیاری منیش
 ھەر بریاریکە؛

بەلام بەم جیاوازییە كە لەگەل لایەنەكانى دیکەى قانونمەند کردنى شیوہى
 نیوھەمەودا ریکە.

- بۆ لیک جیا کردنەوہ، "دا" فیدایى "دا"ى کردار بووہ.
 - ئەگەر "دا" بە ناوہوہ بلکى، ھەر ھەك "را"، دژوارى خویندەنەوہ ساز دەکا.
 - "دا" لە فارسیدا "در" و لە ئینگلیسىدا "in" و لە عەرەبىدا "فی"یە؛ ئەوانە تەواو
 سەر بەخۆ دەنووسرئى.

تر و ترين

بە نیوھەمەودا بنووسرئى: خۆشەویست تر / خۆشەویست ترين
 - پتوھەلکانى تر و ترين تەنیا بریاریکە نەك نیاز؛ ...
 - بۆ لیک جیا کردنەوہ، "تر" فیدایى "تر" بە مانایى "دى" بووہ.
 - ئەگەر "تر" و "ترین" بە "ى" و "ت"وہ بنووسرئى، گرفتى خویندەنەوہ زیاتر دەبى:

سپى، سپى ترين

/ دەروەست، دەروەست تر.

- شیوهی پیوهلکان خویندنهوهی وشه‌ی دوورودریژ زور دژوار دهکا: پشتشکینترینیانیشیان.

ی

"ی" نیشانه‌ی ته‌رکیبی ئیزافی، بنوسری: کتیبی هیوا، نانی گهرم، دهستی ماندوو له سهر زگی تیره.

- ئەو وشه موزاف و مه‌وسوفانه‌ی خویان به "ی" کۆتاییان دئ، "ی" ئیزافه بنوسری: کانپی سارد، مراوی کورک، گراوی چه‌له‌نگ، فره‌ه‌نگ‌نوسی کوردی. ئەو وشانه‌ی که‌رت (سیلاب) ی کۆتاییان "یی" بئ و ببنه موزاف یا مه‌وسوف، وا باشه "ی" ئیزافه نه‌نوسری: وه‌فایی = وه‌فایی شاعیر / لادیی = لادیی خوینده‌وار.

له‌م باره‌وه که‌رت کردنی وشه ریگه‌ی چاره‌یه بو دووری له هه‌له و قه‌ناعه‌ت هینان به نه‌نوسینی "ی" ئیزافه؛ چونکه ئەگه‌ر بنوسری، ده‌بی بیته ٤ "ی": (وه‌فایی مه‌هابادی = "وه" - "فا" - "یی" - "یی" مه‌هابادی (وه‌فایی مه‌هابادی). (که‌رت لانی که‌م ده‌بی دوو پیت بئ--)

"ی" کورت و دریژمان نییه. ئەم بابته پیوهندی به بزوین یا نه‌بزوین بوونی پیتی پیش "ی" وه‌ه‌یه: چیا‌ی سه‌رکه‌ش، خانوی ئیمه، وشه‌ی کوردی، میز، دین، پیران، سی. هه‌ر وه‌ک ده‌بین "ی" به‌ دوای بزوینه‌کان‌دا کورت ده‌نوینی و به‌ دوای نه‌بزوینه‌کان‌دا دریژ.

و

ئەو "ویانه‌ی دوو وشه‌ پیکه‌وه‌ گری دده‌ن و وشه‌یه‌کی لیک‌دراو ساز ده‌کن، به‌ نیوه‌مه‌ودا بنوسری: وت‌وو‌یژ - هه‌لس‌وکه‌وت - دهنگ‌وباس - کال‌وک‌رچ - هات‌وچوو - ته‌پ‌وتوز - خاک‌وخۆل - چه‌ق‌وچۆ - گری‌وگۆل - لات‌ولوت؛ ئەوه‌ ریکه‌ له‌گه‌ل شیوه‌ی به‌ نیوه‌مه‌ودا نوسین. پیوه‌نوسان بیچی وشه‌ی یه‌که‌م ده‌گۆری.

- شیوه‌ی پیوه‌لکان بیتوو له‌گه‌ل ژماره‌ بئ، گرفت ساز ده‌کا: سیویه‌ک، بیستوچوار. - واوی عه‌تف سه‌ره‌به‌خۆ بنوسری. ئەگه‌ر بلین له‌ رسته‌دا ده‌وری وشه‌ ده‌گیرئ نه‌ک پیت، به‌ هه‌له‌ نه‌چووین. واوی عه‌تف ئەوه‌نده‌ی به‌ رسته‌ی پیش خۆیه‌وه‌ به‌سته‌یه، هه‌ر ئەوه‌نده‌ش به‌ دوای خۆیه‌وه‌ به‌سته‌یه. وریا و چالاک هاتن (هه‌ر دوو فاعل)،

حه زفی فیعل بۆ وریا به قهرینه پرووی داوه. وریا رۆیشت و چالاک هات. واو دوو رستهی پیکهوه بهستوووتهوه.

- ئەگەر یه کهم وشه به "وو" یا "ۆ" کۆتایی بچ یان "فیعل" بچ، نیزیک کردنهوهی "و" له وشه ی پیش خۆی گرفتی خویندنهوه ساز دهکا: "جوانووو ماین پیکهوه دزران"، "میرۆو گزینگ زهماوهند دهکهن". بیچمی ههر دوو وشه ی جوانوو و میرۆ شه مزاون.

نییه / چییه

ئهم دوو وشه یه به بزوینی "ی" بنووسری نهک بزۆکه: کارم به تو نییه، ئەوه چییه!؟

- وشه ی نییه یان چییه دوو جۆر دهربرینی دیکه ی هه یه: نی - نیه / چی - چیه. جۆری "نی" و "چی" کورتکراوه و زاراوه یین. جیاوازی "نیه" و "نییه" له بزوینی یه کهم دایه و مه به ست راستی یه کیان و هه له ی ئەوی دیکه یان نییه، به لکوو یاسامه ندر کردنه.

ئهم / ئەو

- ئەم و ئەو به ته نیا ئاوال ناو (زه میر) ی ئیشارهن. له گه ل ناو دهن به سیفه تی ئیشاره. سیفه تی ئیشاره ش له سه ر هیل ی رسته سه ره به خۆیه و به جیا له وشه ی پیش و پاشی خۆی دهنووسری. بیتوو بیتوه پیشگری وشه ی دوا ی خۆی، ده چیته خانه ی وشه ی لیکدراوه وه و ده بی مه به ستمان گۆرینی مانای وشه که بی؛ ئەگینا پنیوستی به لکان نابی. - ئەم و ئەو له یه ک حاله تدا ده توانن له قاعیده لا بدن و بینه ئیستسنا. بیتوو سیفه تی ئیشاره بۆ وشه یه کی یه ک که رتی بن و ئەو وشه یه پیتیکی سربایتته وه. ئەم رۆژ، ئەم رۆ / ئەم شه و، ئەمشۆ. دیاره ئەم ئیستسنا یه سه باره ت به کورت بوونه وه ی وشه که ی دوا ی دیته ئاراوه؛ ویده چی به ته نیا نووسینی "رۆ" یان "شۆ" له سه ر هیل ی رسته دژواری خویندنه وه ساز بکا .

ناو

گرفتی رینووسی "ناو" زۆرتر له هه ندی ناوی کورده ئیرانییه کاندا دیته ئاراوه؛ به تایبه ت ئەو ده مه ی ناو و شۆره ت زیاتر له وشه یه ک بن.

- ناوی لیکدراو به نیوه مه ودا بنووسری و شۆره ت جیا بکریتته وه: حوسین عه لی میرزایی، غولام رهزا ئەرکه وازی، حه سه ن عه لی خان، سولتان مرادمیرزا، ناسره ددین میرزا .

- پاشگری شورهتی وهک پوور، نژاد، زاده و... به نیومه ودا بنوسری: ئاوات ره سوول پوور، وهفا رهحیمزاده، شیرکو حوسین نژاد، ئه فشین محهمه دحوسین پوور، تارا حهسه نریحانی زاده، محهمه دعلی محهمه دزاده ئه قدم، سهید محهمه دئه مین شیخولئیسلامی، ...

- وشه گهلی وهک خان، بهگ، مهلا، میرزا، کوپخا، یای، ئاغا، سوئی، خانم، سهید، شیخ و... به جیا بنوسرین، به لام ئه گهر ببن به خودی ناوهکه، به نیومه ودا ببنه پیشگریان پاشگر: مهلا خلیل گوره مری، سوئی مینه، ئاگاسور، حهسه نئاغا، یای بهس، حهسه نخان، بوداغ بهگ، خان ئه حمه دخان، حاجی مهلا مستهفا، حاجی سهید محهمه دئه مین، حهسه نی ئاغامه جید، حهسه نی کانی میرانی، خانی له پزیرین، ...

گرفتی نووسینی ناو به عه ره بی له دهقی کوردی دا یه کیک له گرفته کانه؛ ئه م کرده ویه روخساری رینووسی شه مزاندووه. بیتوو هر به لاسا کردنه وهی ئه و ئاکاره بی فایده و دوور له زانسته، ویرای عه ره بی، ناو به فارسی و تورکی و... ش له دهقی کوردی دا بنوسری، شیوانی رینووس چهند قات ده بیته وه. ئه گهر نووسه ری کوردستانی ئیراق ئه و مافه به خوی دها ناوی خوی به رینووسی عه ره بی له دهقی کوردی دا بنوسی، ده بی ئه و مافهش بو نووسه ری کوردستانی ئیران و تورکیا و... قایل بی که ئه وانیش ناوی خویان به رینووسی فارسی و ترکی و... له دهقی کوردی دا بنوسن؛ جا ئه ودهم بزانه چ ههنگامه و تیکه ل پیکه لیه ک ساز ده بی!!

سه ره له نوی، ...

وشه گهلی له م چه شنه که له خزمهت یهک مانا دان به نیومه ودا بنوسرین: سه ره له نوی، به تایبهت، به بی، به پیچه وانه، سه ره به خو، ورده باس، ...

جووت وشه

به نیومه ودا بنوسرین: تاق تاق، جووت جووت، سی سی، بیست بیست، که م که م، نه خت نه خت، ...

چ

"چ" کاتیک وهک وشه یه کی سه ره به خو بیژ کرا، نابی بیته پیشگر: ئه وه چ ده که ی؟ هیندیک پینان وایه "چ" دهنگه؛ که چی وشه یه و به دوو بزوینی "ی" و "بزرۆکه" بیژ ده کری: چی، چ.

- "چ" دتوانی به ئاوالناو (زه میر) هوه بلکی و بیته ئیستسنا: چت / چیت کرد؟
 - لکانی "چ" به فیعله وه دوو گرفت ساز دهکا. یه کهم؛ رۆلی "چ" وهک وشه ی
 سه ربه خو له سهر هیلی رسته دهرپته وه. دووهم؛ بیتوو کردار ساده بی، دهیکا
 به داریژراو یان لیکدراو: ئاوات چ دهخوا؟ (ئاوات، فاعیل / چ، مه فعوول / دهخوا،
 فیعلی ساده)، ئاوات چدهخوا؟ (ئاوات، فاعیل / چدهخوا، فیعلی ناساده)؛ له و حاله دا
 مه فعوول به فیعله وه لکاوه!!

ت

"ت"ی دووهم کهس و سییه م کهس چونکه نه بوونیان مانا ناگۆرن، نه نووسرین
 باش تره: دهرۆی (دهرۆیت)، دهخوا (دهخوات)
 - بوونی "ت" وهک ئه سلکیکی زمانی کوردی چاوی لینه کری؛ ته نیا له هه ندی زاراوه دا
 هه یه.

- کۆری زانیاری کاتی خۆی خوازیاری ئه وه بوو بینوسن، به لام دتوانن
 نه یخویننه وه.

- له دیوانی شاعیرانی وهک نالی، سالم و مه حوی دا کهم وا هه یه کرابیته قافییه.

- له "تن" وه دئ و ده چیتته خانه ی سوانه وه.

- لابرندی ئه و "ت" یه که سایه تی و مانای وشه تیک نادا.

- هینانی ئه و "ت" یه دژه له گه ل ئه و خاله ی که ده لی زمانی یه کگرتوو دووره له

بابه تی زمانی زاراوه یی و ناوچه یی.

گه ل

ئهم نیشانه یه ی کۆ، بیتوو به نیوه مه ودا نه نووسرئ بیچی وشه زۆر ده گۆرئ؛
 به تایبه ت له ناوی لیکدراو دا: کچ گه ل، کور گه ل، شارنشین گه ل، دیهاتی گه ل، ناکوکی گه ل.

رهنگ

رهنگ له وشه لیکدراوه کان دا به نیوه مه ودا بنووسرئ: دل رهش، بسک سپی،
 رهش به له ک، رهش به شه، شین بۆره، شین به ش، سه رسپی سیتان، سپی هه لگه پراو،
 سپی باو، ئامال رهش.

- وشه ی وهک سپینه، رهشکه، رهشکه له، رهشیشه، رهشکینه و... چوونه ته خانه ی

وشه ی غه یری لیکدراو و ئیتر ده بی حیسابی به سیتیان بۆ بکری.

ژماره

ژماره له وشه لیکدراوه کان دا به نیوهمه ودا بنووسرین: پینج شه ممۆ، شه ش خان، ههشت پین، یه ک پرنگ، ههوت ترینگه، سی پییی، پینج قامکه، سی سی، شه ش شه ش، (سیداره جووته خانه ی وشه ی به سیته وه).

- ژماره ته رتیبیه کان: یه که م، دووهم، سییه م، چوارهم، پینجه م، شه شه م، ههوتهم، ههشته م، نۆیه م، دهیه م، یازدهیه م، دوازدهیه م، ... بیستم

- ژماره: یه ک، بیست و یه ک، سه د و بیست و یه ک، ... هه زار و سه د و بیست و یه ک

موهمه لات

موهمه لات وه ک وشه یه کی لیکدراو به نیوهمه ودا بنووسرین: تیکه ل پیکه ل، هه ره ج مه ره ج، هه لله ق مه لله ق.

- بیتوو له سه ر هیل ی رسته به مه ودا بنووسرین، ده بی بۆ هه ر کامیان رۆلی تایبته دیاری بکری و ئه وده م شوین ده خاته سه ر مانای رسته. هه ر وه ها بیتوو ته و او پیکه وه بلکینرین گرفتی پتر ساز ده که ن؛ چونکه وشه ی دووهم مانای نییه و بیجمی وشه ی یه که میش تیک ده دا.

- ئه وانه هه ندی جار له گه ل "و" دین، وه ک "فاعله یی و ماعله یی"؛ ئه گه ر پیکه وه بلکین خویندنه وه یان زۆر دژوار ده بی: فاعله یی و ماعله یی

وشه ی لیکدراو

وشه ی لیکدراو که له دوو وشه ی سه ره به خو و زیاتر ساز ده بن به نیوهمه ودا بنووسرین: دل مردوو، خوین شیرین، سینگ ره پ، سینگ فراوان، دل خووش، په نگ خوار دوو، سه رئاواله، تویکل ته وه ره، خاوه ن شکو، رانک شر، جوان چاک، قه وی دل، ده روون پاک، حاجی له گله گ، دارکونکه ره، یه کلایی نه کراو، ده ست ره نگین، گه ر دن ئازایی، که م بایخ، خووش باوه ر، له ئه ژمارنه هاتوو، گولله باران، گول باران، زمان لووس، سه روک کۆمار، سه روک وه زیر، ژینرال ئاجوودان، پیش خزمهت، جووت که وانه، سالارعه سکه ر، کاربه ده ست، کارهاسانی، کۆنینه ناس، فارسی زمان، مه رجه ع نیگاری، شوان هه لخله تینه، زمان حال، پیش بینی، که م کاری، هه مام له میش کراو، کۆمه له چیرۆک، کورته شیعر، ئیواره کۆر، رۆژه ری، ره نگ خه نه یی، ره نگ ئه لماسی،

دل ئاواله، دل تهنگ، سهرشكاو، پاتول دراو، شيرين كه لام، سى رزيو، سيبه لاک خه رابوو، رى خوشكەر، قهله م تراش، تووتن كار، دهليل تراش،

هەر ودها وشه گهلى وهك: بهيان نامه، مه پام نامه، شه و نامه، برپار نامه، رهزايه ت نامه، وهسيه ت نامه، په شيماني نامه، روسته م نامه.

هه ميسان وشه گهلى وهك: كتیب فروش، بليت فروش، ماسی فروش، باسکل فروش، ماشين فروش، ههنگوين فروش، مريشك فروش، خانوو فروش، فهرش فروش.

هەر ودها وشه گهلى وهك: مه زادخانه، سهرتاش خانه، نه خوش خانه، كتیب خانه، دهواخانه، قه سساب خانه، سه بزى خانه، كووره خانه، ماتورخانه، قوتاب خانه. له نيو ئه واندها بيچمى قوتاب خانه نه ختى غه ريب ده نوينى، ئه وهش سه بارهت به سرانه وهى پيتى "ى" يه. ئه و وشه يه له ئه سلدا "قوتابى خانه" بووه.

هەر وهك ده بينن له گشت ئه م نموناندها هه م بيچمى وشه ي ليكدراو پاريزراوه و هه م سه ره بخويى تاكتاكي ئه م وشانه ي له ساز كردنى وشه ليكدراوه كاندا به شدارن. ويده چى بيچمى هه نديكيان له گه ل عاده ته نووسينه كانى ئيمه ريك نه كه ون، به لام قانونمه ندن؛ به تاييه ت بو دهرس و مه كته ب.

هه ميسان وشه گهلى وهك: سويندخور، تاريخ نووس، كارزان، ئاشتى خواز، نيشتمان په روهر، نيشتمان دوست، پول په رست، زمان زان، كومهل ناس، سينگ شكين، خوويست، گه ل ويست، ئاپار تومان ساز، كه شتى ساز، به ياركيل، دل سوژ، خوش نووس قهله م بر،

له م نمونانه ي سه روودا فورمولى هه ندى وشه ي ليكدراو برىتييه له ناو + رهگى يهك كه رتى ئيستاي كردار (بن مضارع يك هجايى)، وهك ماسى گر (گرتن = گر)؛ ده كرى وهك ئاوارته چاوى لى بكرى؛ ماسيگر،

كاتيك ئه و شيوه وشه ليكدراوانه له رهگى كردارى ساده ساز ده بن؛ به تاييه ت ئه وده مه ي ناوه كه يهك كه رتى بى، مه يل ده چيته سه ر ئه وه به ته واوى پيكه وه بلكيترين. ئه و مه يله بيتوو بيته كرده وه، وشه سازبووه كان بيچم و رواله تيكي جوانيان ده بى، به لام له هه لپژاردنى شيوه ي به نيوه مه ودا نووسيندا ئيستسنايه كى گه و ره ساز ده كه ن؛ چونكه ئه و وشه ليكدراوانه ي به و فورموله چى ده بن يه ك جار

زۆرن و قانونمه‌ند کردنیان له قاعیده دهرده‌چی. به‌تایبه‌ت ئه‌وده‌مه‌ی به‌مه‌به‌ستی ساز کردنی سیفه‌تی لیکدراو و بابه‌ته‌کانی تری ریژمانی مامله‌ له‌گه‌ل کرداره ناساده‌کان ده‌که‌ین، جیگه‌یه‌ک بۆ ئه‌و مه‌یله به‌رواله‌ت جوانه‌ نامینی؛ ئه‌و نمونه‌ی خواره‌وه‌ پتر مه‌به‌سته‌که‌ پروون ده‌که‌نه‌وه‌:

- خواردن: خوراو (ئه‌وه‌ی خوراوه‌)

- راهاتن: راهاتوو (ئه‌وه‌ی راهاتوو)

- پیه‌ه‌لاکوئن: پیه‌ه‌لاکوئراو (ئه‌وه‌ی پیه‌ه‌لاکوئراوه‌)

- پروو هه‌لمالین: پرووه‌لمالوو (ئه‌وه‌ی پرووی هه‌لمالوو)

- له‌مل دارنین: له‌مل‌دارناو (ئه‌وه‌ی له‌مل‌دارناوه‌)

- شرت‌وشۆ دهره‌ینان: شرت‌وشۆ‌دهره‌یناو (ئه‌وه‌ی شرت‌وشۆی دهره‌یناو)

- شرت‌وشۆ دهره‌ینان: شرت‌وشۆ‌دهره‌ینراو (ئه‌وه‌ی شرت‌وشۆی دهره‌ینراوه‌)

- ده‌ست له‌خۆ به‌ردان: ده‌ست‌له‌خۆ‌به‌رداو (ئه‌وه‌ی ده‌ستی له‌خۆ به‌رداو)

- سویند خواردن: سویند‌خواردوو (ئه‌وه‌ی سویندی خواردوو)

- به‌جی هینان: به‌جی‌هیناو (ئه‌وه‌ی به‌جی‌هیناو)

- جی‌خۆش کردن: جی‌خۆش‌کردوو (ئه‌وه‌ی جی‌خۆش‌کردوو)

- گۆر‌به‌گۆر چوون: گۆر‌به‌گۆر‌چوو (ئه‌وه‌ی گۆر‌به‌گۆر‌چوو)

- له‌دم‌وو‌که‌وتن: له‌دم‌وو‌که‌وتوو (ئه‌وه‌ی له‌دم‌وو‌که‌وتوو)

له‌و خالانه‌ی سه‌روو و بابه‌ته‌کانی هاوشیوه‌ی‌دا بیتوو ئیمه‌ مه‌یلی پیکه‌وه‌ لکان بکه‌ین به‌کرده‌وه‌یه‌کی رینووسی، بۆ نمونه‌ ده‌بی بنووسین "جی‌خۆش‌کردوو، سینکره‌پیشخه‌ر، ته‌مه‌نله‌ده‌ستچوو، ئاپار‌تومان‌دروسته‌که‌ر، نیشتمان‌ئاوه‌دان‌کردوو، هه‌له‌قه‌مقلله‌قبیژ، ... !!!" "یه‌ک بان و دوو هه‌وا رۆحی قانونمه‌ندی ده‌کوژی؛ ئه‌گه‌ر مه‌یلمان به‌ره‌و لکانه‌ ناتوانین خۆ له‌و نمونه‌ی ببه‌یرین.

دوو وشه‌ی زۆر ناسراوی "رینووس" و "ریژمان" له‌و قاعیده‌یه‌ به‌ده‌ر نین. رینووس له‌ناو و ره‌گی نووسین ساز بووه‌ و ریژمان له‌دوو ناو. پیکه‌وه‌ لکانیان لادانه‌ له‌و قاعیده‌یه‌ی پیشنیار کراوه‌. ریژمان چ جیاوازییه‌کی له‌گه‌ل کوردزمان، تورک‌زمان، عه‌ره‌ب‌زمان و فارس‌زمان هه‌یه‌؟ ئایا پیکه‌وه‌ لکانی وشه‌ی لیکدراوی "تورک‌زمان، عه‌ره‌ب‌زمان، فارس‌زمان و ئینگلیسی‌زمان" شیوه‌یه‌کی مه‌نتقییه‌؟ ئایا

جوانه؟ ئایا مه‌نتقییه سه‌بارهت به جوانیی وشه، قاعیده فیدای ئیستسنا بکه‌ین؟ کاتیک ده‌کری ئه‌و ئیستسنایه نه‌بی، بوچی ئه‌و شیواوییه بخه‌ینه ئه‌و به‌شه.

کردار (فیع‌ل)ه‌کان

زمانی کوردی له‌ ریزی زمانه پیوه‌ندییه‌کانه؛ واتا وشه ده‌توانی وشه، پیشگر، پاشگر یا هه‌ر دووان بگری. یه‌کیک له‌ ریگا‌کانی ساز بوونی "وشه‌ی تازه" لکانی پیشگره به‌ هه‌وه‌لی وشه‌وه. به‌و پییه پیشگر ده‌وریکی به‌رچاوی له‌ زمانی کوردی‌دا هه‌یه. ئه‌و ده‌ورگی‌رانه ئه‌گه‌رچی له‌ کرداره‌کان‌دا بووه‌ته هه‌وی ده‌وله‌مه‌ند بوونی زمانی کوردی، هه‌ندی گرتی رینووسیشی لیکه‌وتووه‌ته‌وه. قانونمه‌ند کردنی ئه‌و به‌شه، ئاورپکی ئه‌وتوی لینه‌دراوه‌ته‌وه.

وا ویده‌چی له‌ نیو هه‌وله‌کانی زمانی ئه‌ودیو، به‌تایبه‌ت له‌ رینووس‌دا، باوه‌ریک به‌ دابه‌شینی کردار (فیعل) به‌ ساده و ناساده نه‌بووه و مانا ده‌وری سه‌ره‌کی گیراوه. واتا هه‌موو ئه‌و پیشگر و وشانه‌ی له‌ خزمه‌ت تا‌که‌مانایه‌ک‌دا بووبن، پیکه‌وه نووسینراون و ئیتر لایه‌نی دروستی و جوانی و هاسانی خویندنه‌وه له‌ به‌ر چاوه‌ نه‌گیراوه.

ویده‌چی ئه‌و زیده‌پۆییه‌ی پیکه‌وه نووساندنی کرداره ناساده‌کان له‌و نووسه‌ره کوردانه‌وه هاتیته‌ نیو رینووسی کوردییه‌وه که به‌ زمانی عه‌په‌بی چوونه‌ته قوتاب‌خانه. بو وینه کرداری مورده‌که‌بی "چاوه‌ لیکردن" یان به‌ "نظر" دیوه و "گوئی دان" یان به‌ "ایغاء" و "شک کردن" یان به‌ "ظن" و ... ئه‌وه‌ی راستی بی، پینوانی رینووس و ریزمانی کوردی به‌ ته‌رازووی زمانی عه‌په‌بی سه‌رشیاووی ساز کردووه و ده‌بی ئاورپکی نوئ و بویرانه له‌ کرداره‌کانی کوردی بدریته‌وه.

(تییینی: دوکتور خه‌یام‌پوور له‌ به‌راورد کردنی فیعلی مورده‌که‌بی فارسی و عه‌په‌بی‌دا: نگاه کردن، نظر / گوش دادن، ایغاء / گریه کردن، بکاء / گمان کردن، ظن ی هیناوه‌ته‌وه؛ بو ئه‌وه‌ی بلای فیعلی مورده‌که‌ب فارسی له‌ وشه‌یه‌ک زیاتره و نابی عه‌په‌بیانه لئی بروانی.)

بیچم و شیوه‌ی ساز بوونی هه‌ندی کردار (فیعل) له‌ زمانی کوردی‌دا:

هه‌ندی کردار ساده‌ن؛ به‌و مانایه که ریشه‌ی چاوگیان به‌ وشه‌ی ماناداری تر دابه‌ش ناکری: (رۆیشتن (رۆ، رۆیشت) / خواردن (خۆ، خوارد.

هندی کردار ناسادهن؛ به مانایه که ریشه‌ی چاوگیان به یک یان چند پیشگر و وشه دابهش ده‌کرین. ئەم شیوه کردارانه به چند دسته دابهش دهن: دارپژراو (موشته‌ق)، لیکدراو (موره‌که‌ب)، دسته‌واژه‌ی کرداری (عیباره‌تی فیعلی).
* هندی کردار پیشگری یه‌ک‌سیلابی بی مانا ده‌گرن، وه‌ک چاوگه‌کانی: راکردن، هه‌لگرتن، دارپنین، تیخزین، وه‌رگرتن، ده‌رپین، ...

پیشگره‌کانی "را، هه‌ل، دا، تی، وه‌ر، ده‌ر" مانای سهره‌کی "کردن، گرتن، رنین، خزین، برین" یان گۆریوه. به‌م پییه پیشگره‌کان بوونه‌ته به‌شیک له وشه نوییه‌که و لیک دابراپیان گرفتی مانایی ساز ده‌که‌ن و ته‌نانه‌ت کردار ده‌به‌نه‌خانه‌ی جوړیک ساده بوونه‌وه. که وایه هه‌تا ئەو جییه‌ی پیته‌کان ئیزنی لکان دده‌ن، ئەو جوړه کرداره دارپژاوانه له نووسین‌دا ده‌بی پیکه‌وه بلکین. ئەم شیوه‌یه یارمه‌تی ددا به یه‌که‌ده‌ست کردنی رینووس و کاری ماموستایان له قوتاب‌خانه‌کان‌دا هاسان ده‌کاته‌وه: راده‌که‌م (یه‌که‌م‌که‌س - مضارع اخباری)، هه‌لتگرت (دووه‌م‌که‌س - ماضی ساده)، دایده‌رنی (سپیه‌م‌که‌س - ماضی استمراری)، تیخزاباین (چواره‌م‌که‌س - ماضی التزامی)، وه‌رتانگرتووه (پینجه‌م‌که‌س - ماضی نقلی)، ده‌ریانبریوو (شه‌شه‌م‌که‌س - ماضی بعید)

* هندی چاوگ دوو پیشگری بی مانا ده‌گرن، وه‌ک: وه‌ده‌رکه‌وتن، ده‌ره‌لبوون، ...

* هندی چاوگ پیشگری بی مانا و وشه‌یه‌کی مانادار ده‌گرن، وه‌ک: وه‌ده‌ست هینان، ره‌کیش کردن، به‌جی هینان، تیگ به‌زاندن (ده‌یه‌ک به‌زاندن)
* هندی چاوگ ورده‌واژه و دوو وشه‌ی مانادار ده‌گرن، وه‌ک: له‌ده‌م‌دوو که‌وتن.

* هندی چاوگ دوو وشه‌ی مانادار ده‌گرن، وه‌ک: ده‌ست‌نیشان کردن، دوودل بوون.

* هندی چاوگ وشه‌یه‌کی مانادار ده‌گرن، وه‌ک: سویند خواردن، گوئی گرتن، سهر که‌وتن.

* هندی کردار...

دهبی بیریکی بنه‌رہتی و زانستیانیہ بۆ یه‌کده‌ست کردنی ئەو کردارانہ بکه‌ینه‌وه. من لی‌رہدا فۆرمولیک ده‌خه‌مه‌ به‌ر را و نه‌زہری ئیوہی شارہزا؛ به‌لکو و دہروویہک بج بۆ چارہسہری ئەو گرتہ. ویدہچی نہ‌متوانییی ہموو لایہ‌نہ‌کانیان دەست‌نیشان بکہم، ئەو کہسانہی پرس‌ورام پیکردوون خۆیان لە قہرہی ئەم بەشہ گرینگہ نہ‌داوہ.

پینووسی پینشیاری کردارہکان نہ گہردان کردندا

تیبینی: مہ‌بہ‌ست لە گہردان کردنی کردارہکان لی‌رہدا تہ‌نیا بۆ شیوہی پینووسہ‌کەیانہ و لایہ‌نہ‌کانی ریزمانی و بابہ‌تہ‌کانی دیکہم لە بہر چاو نہ‌بووہ. ئەوہی لی‌رہدا مہ‌بہ‌ستمہ شیوہی نیوہمہ‌ودا نووسینی کردارہکانہ و بہ‌س. ہەتا ئەو جییہی دہگونجی نمونہی یه‌کہم‌کەسی تیپہر و تینہ‌پہر لە ہەر شہش زہمان‌دا دینمہ‌وہ.

۱. نمونہی چاوگی سادہ

خواردن، شکان، رشتن، بہ‌ستن، کوشتن، کہوتن، دیتن، نوستن، پویشتن، چیشتن،

...

خواردن: چاوگی سادہی تیپہر (مصدر سادہ متعدی)

رہگی ئیستا (بن مضارع): خۆ

رہگی رابردو (بن ماضی): خوارد

دەخۆم، بخۆم، خواردم، دەمخوارد، خواردووم، خواردبام، خواردبووم.

کہوتن: چاوگی سادہی تینہ‌پہر (مصدر سادہ لازم)

رہگی ئیستا (بن مضارع): کہو

رہگی رابردو (بن ماضی): کہوت

دەکہوم، بکہوم، کہوتم، دەکہوتم، کہوتووم، کہوتبام، کہوتبووم.

۲. نمونہی چاوگی داپیژراو

راگہ‌یاندن، راہاتن، راخوشین، راہینان، راخستن، راداشتن، راوہ‌شاندن، راشہ‌کاندن،

...

پرخستن، ریها لاندن، ریکه وتن، ...
 هه لگرتن، هه لچوون، هه لقه ندن، هه لگه پان، هه لسووران، هه لمالین، هه لپه رتاوتن،
 هه لداشتن، ...

تیکردن، تیشکان، تیخستن، ...
 داخستن، داکه وتن، داهینان، داوه شان، دارووشان، داپلوخین، دامه زران، دانوسان،
 داکیشان، ...

دهرچوون، دهرکردن، دهربرین، دهرهینان، دهرکه وتن، دهرخستن، ...
 وهرگرتن، وهرگیژان، وهرچه رخان، وهرگه پان، ...
 راگه یاندن: چاوگی دارپیژراوی تینه پ (مصدر مشتق متعدی)
 رهگی ئیستا (بن مضارع): راگه یه ن
 رهگی رابردوو (بن ماضی): راگه یاند
 راده گه یه نم، رابگه یه نم، رامگه یاند، رامده گه یاند، رامگه یاندوو، رامگه یاندبا،
 رامگه یاندبوو.

دامه زران: چاوگی دارپیژراوی تینه پ (مصدر مشتق لازم)
 رهگی ئیستا (بن مضارع): دامه زری
 رهگی رابردوو (بن ماضی): دامه زرا
 داده مه زریم، دابمه زریم، دامه زرام، داده مه زرام، دامه زراوم، دامه زرابام،
 دامه زرابووم.

۳. نمونه ی چاوگی دارپیژراو
 تیوهردان، تیداچوون، تییرامان، تیوهدان، ...
 ودهرکه وتن، ودهرنان، ...
 پیته لکوتن، پیداچوون، پیداهینان، پیراگه یشتن، پیوهدان، پیوهکردن، پیوه نووسان،
 پیوه هاتن، پیوه بوون،
 پیوه نان، ...

تیوهردان: چاوگی دارپیژراوی تینه پ (مصدر مشتق متعدی)
 رهگی ئیستا (بن مضارع): تیوهرده

رَهگی رابردوو (بن ماضی): تیوهردا
 تیوهردهدم، تیوهربدم، تیوهردا، تیوهردهدا، تیوهرداوه، تیوهردابا،
 تیوهردابوو.

وهدهرکهوتن: چاوگی داریژراوی تینه‌په‌ر (مصدر مشتق لازم)
 رَهگی ئیستا (بن مضارع): وهدهرکهو
 رَهگی رابردوو (بن ماضی): وهدهرکهوت
 وهدهردهکهوم، وهدهربکهوم، وهدهرکهوتم، وهدهردهکهوتم، وهدهرکهوتووم،
 وهدهرکهوتبام، وهدهرکهوتبووم.

۴. نمونه‌ی دهسته‌واژه‌ی کرداری
 دهست پیداهینان، خو لیّه‌لمالین، دهست تیوهردان
 دهست پیداهینان: دهسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌ر (عبارت فعلی متعدی)
 رَهگی ئیستا (بن مضارع): دهست پیدادین
 رَهگی رابردوو (بن ماضی): دهست پیداهینا
 دهست پیدادینم، دهست پیدابینم، دهستم پیداهینا، دهستم پیدادهینا، دهستم
 پیداهینابا، دهستم پیداهیناوه، دهستم پیداهینابوو.

۵. نمونه‌ی دهسته‌واژه‌ی کرداری
 پوو تیکردن، چاو لیکردن، خیر پیکردن، باوه‌ر پیهینان، په‌ره پلیدان، سه‌ر لیدان، ...
 پوو تیکردن: دهسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌ر (عبارت فعلی متعدی)
 رَهگی ئیستا (بن مضارع): پوو تیکه
 رَهگی رابردوو (بن ماضی): پوو تیکرد
 پوو تیده‌که‌م، پوو تییکه‌م، پوو تیکرد، پوو تیده‌کرد، پوو تیکردوو، پوو
 تیکردبا، پوو تیکردبوو.

۶. نمونه‌ی دهسته‌واژه‌ی کرداری
 به‌سه‌ر راگه‌یشتن، له‌خو رادیتن، ...
 به‌سه‌ر راگه‌یشتن: دهسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌ر (عبارت فعلی متعدی)

رہگی ئیستا (بن مضارع): به سەر راگه
 رەگی رابردوو (بن ماضی): به سەر راگه‌یشت
 به سەر راده‌گه‌م، به سەر رابگه‌م، به سەر راگه‌یشتم، به سەر راده‌گه‌یشتم، به
 سەر راگه‌یشتووم، به سەر راگه‌یشتبام، به سەر راگه‌یشتبووم.
 له خۆ رادیتن: ده‌سته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی لازم)
 رەگی ئیستا (بن مضارع): له خۆ رابین
 رەگی رابردوو (بن ماضی): له خۆ رادی
 له خۆ راده‌بینم، له خۆ راببینم، له خۆم رادی، له خۆم راده‌دی، له خۆم رادیوه، له
 خۆم رادیبا، له خۆم رادیبوو.

۷. نمونه‌ی ده‌سته‌واژه‌ی کرداری

به بادا کردن، به سەر دا کهوتن، به روودا کهوتن، به شهرمدا کهوتن، به ئاودا
 چوون، به سەر دا هاتن، ...

به بادا کردن: ده‌سته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی متعدی)

رەگی ئیستا (بن مضارع): به بادا که
 رەگی رابردوو (بن ماضی): به بادا کرد
 به بادا ده‌که‌م، به بادا بکه‌م، به بامدا کرد، به بامدا ده‌کرد، به بامدا کردوو، به
 بامدا کردبا، به بامدا کردبوو.

به روودا کهوتن: ده‌سته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی لازم)

رەگی ئیستا (بن مضارع): به روودا کهو
 رەگی رابردوو (بن ماضی): به روودا کهوت
 به روودا ده‌که‌وم، به روودا بکه‌وم، به روودا کهوتم، به روودا ده‌که‌وتم، به روودا
 کهوتووم، به روودا کهوتبام، به روودا کهوتبووم.

۸. نمونه‌ی ده‌سته‌واژه‌ی کرداری

شرت‌وشۆ دهره‌ینان، سه‌روخوار پیکردن، تاقمانه‌جووت پیکردن، دهر‌وژوور لیگرتن
 شرت‌وشۆ دهره‌ینان: ده‌سته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی متعدی)
 رەگی ئیستا (بن مضارع): شرت‌وشۆ دهره‌ین

رَهگی رابردوو (بن ماضی): شرتوشو دهرهینا
 شرتوشو دهردهینم، شرتوشو دهرهینم، شرتوشو دهرهینا، شرتوشو
 دهردهینا، شرتوشو دهرهیناوه، شرتوشو دهرهینابا، شرتوشو دهرهینابوو.

۹. نمونه‌ی دهسته‌واژه‌ی کرداری

دهست له خو بهردان،

دهست له خو بهردان: دهسته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی لازم)

رَهگی ئیستا (بن مضارع): دهست له خو بهرده

رَهگی رابردوو (بن ماضی): دهست له خو بهردا

دهست له خو بهردهدم، دهست له خو بهریدهم، دهستم له خو بهردا، دهستم له

خو بهردهدا، دهستم له خو بهرداوه، دهستم له خو بهردابا، دهستم له خو بهردابوو.

۱۰. نمونه‌ی کرداری لیکدراو

فیر بوون، سویند خواردن، گوئ گرتن، پیشان دان، تیر خواردن، ماره کردن، چاو

گیران، په‌ره ئه‌ستاندن، سه‌ر که‌وتن، سه‌ر خستن، ...

فیر کردن: چاوگی لیکدراوی تینه‌په‌ر (فعل مرکب متعدی)

رَهگی ئیستا (بن مضارع): فیر که

رَهگی رابردوو (بن ماضی): فیر کرد

فیر ده‌که‌م، فیر بکه‌م، فیرم کرد، فیرم ده‌کرد، فیرم کردووه، فیرم کردبا، فیرم

کردبوو.

سه‌ر که‌وتن: چاوگی لیکدراوی تینه‌په‌ر (فعل مرکب لازم)

رَهگی ئیستا (بن مضارع): سه‌ر که‌و

رَهگی رابردوو (بن ماضی): سه‌ر که‌وت

سه‌ر ده‌که‌وم، سه‌ر بکه‌وم، سه‌ر که‌وتم، سه‌ر ده‌که‌وتم، سه‌ر که‌وتووم، سه‌ر

که‌وتبام، سه‌ر که‌وتبووم.

۱۱. نمونه‌ی دسته‌واژه‌ی کرداری

وه جوولّه خستن، وه دست هینان، وه دنگ هاتن، وه کار کهوتن، وه خه‌به‌ر هاتن، وه سهر گه‌ران، وه پیش کهوتن، وه دوا کهوتن، ...
 ره دوا کهوتن، ره گه‌ل کهوتن، ره عه‌مه‌ل هینان، ره پیچکه‌ک دان، ره پی نان، ره کیش کردن، ...

به جی هینان، به خیر هینان، به کار هینان، به ریوه بردن، ...
 تیک به‌زاندن، تیک په‌راندن، تیک شکاندن، تیک خستن، ... (تیک: ده یه‌ک. ده یه‌ک به‌زاندن)

وه جوولّه خستن: دسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌ر (عبارت فعلی متعدی)
 ره‌گی ئیستا (بن مضارع): وه جوولّه خه
 ره‌گی رابردوو (بن ماضی): وه جوولّه خست
 وه جوولّه ده‌خه‌م، وه جوولّه بخه‌م، وه جوولّه خست، وه جوولّه ده‌خست، وه جوولّه خستوو، وه جوولّه خستبا، وه جوولّه خستبوو.
 وه خه‌به‌ر هاتن: دسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌په‌ر (عبارت فعلی لازم)
 ره‌گی ئیستا (بن مضارع): وه خه‌به‌ر دی
 ره‌گی رابردوو (بن ماضی): وه خه‌به‌ر هات
 وه خه‌به‌ر دیم، وه خه‌به‌ر بیم، وه خه‌به‌ر هاتم، وه خه‌به‌ر ده‌هاتم، وه خه‌به‌ر هاتووم، وه خه‌به‌ر هاتبووم.

۱۲. نمونه‌ی دسته‌واژه‌ی کرداری

دهست‌نیشان کردن، دوودل بوون، دل‌پیس کردن، سرپوش کردن، ...
 دهست‌نیشان کردن: دسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌ر (عبارت فعلی متعدی)
 ره‌گی ئیستا (بن مضارع): دهست‌نیشان که
 ره‌گی رابردوو (بن ماضی): دهست‌نیشان کرد
 دهست‌نیشان ده‌که‌م، دهست‌نیشان بکه‌م، دهست‌نیشانم کرد، دهست‌نیشانم ده‌کرد، دهست‌نیشانم کردوو، دهست‌نیشانم کردبا، دهست‌نیشانم کردبوو.
 دوودل بوون: دسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌په‌ر (عبارت فعلی لازم)

پهگی ئیستا (بن مضارع): دوودل ب
 پهگی رابردوو (بن ماضی): دوودل بوو
 دوودل دهیم، دوودل بیم، دوودل بووم، دوودل دهبووم، دوودل بوومه، دوودل
 بیام، دوودل بووبووم.

۱۳. نمونه‌ی دهسته‌واژه‌ی کرداری
 جی خوش کردن، ری خوش کردن
 جی خوش کردن: دهسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌ر (عبارت فعلی متعدی)
 پهگی ئیستا (بن مضارع): جی خوش که
 پهگی رابردوو (بن ماضی): جی خوش کرد
 جی خوش ده‌که‌م، جی خوش بکه‌م، جیم خوش کرد، جیم خوش ده‌کرد، جیم
 خوش کردوو، جیم خوش کردبا، جیم خوش کردبوو.

۱۴. نمونه‌ی دهسته‌واژه‌ی کرداری
 وه سهر یهک نان، وه سهر یهک گه‌ران، وه سهر یهک که‌وتن، ...
 وه سهر یهک نان: دهسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌ر (عبارت فعلی متعدی)
 پهگی ئیستا (بن مضارع): وه سهر یهک نی
 پهگی رابردوو (بن ماضی): وه سهر یهک نا
 وه سهر یهک ده‌نیم، وه سهر یهک بنیم، وه سهر یهک نا، وه سهر یهک ده‌نا،
 وه سهر یهک ناوه، وه سهر یهک نابا، وه سهر یهک نابوو
 وه سهر یهک گه‌ران: دهسته‌واژه‌ی کرداری تیپه‌ر (عبارت فعلی لازم)
 پهگی ئیستا (بن مضارع): وه سهر یهک گه‌ر
 پهگی رابردوو (بن ماضی): وه سهر یهک گه‌را
 وه سهر یهک ده‌گه‌ریم، وه سهر یهک بگه‌ریم، وه سهر یهک گه‌رام، وه سهر
 یهک ده‌گه‌رام، وه سهر یهک گه‌راوم، وه سهر یهک گه‌رابام، وه سهر یهک
 گه‌رابووم

۱۵. نمونه‌ی دهسته‌واژه‌ی کرداری
 ګۆرپه‌ګۆر چوون، دهر به دهر بوون، ...
 هاتوچو کردن، سه‌روخوار کردن، دهر و ژوور کردن
 ګۆرپه‌ګۆر چوون: دهسته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی لازم)
 په‌گی ئیستا (بن مضارع): ګۆرپه‌ګۆر چ
 په‌گی رابردو (بن ماضی): ګۆرپه‌ګۆر چو
 ګۆرپه‌ګۆر ده‌چم، ګۆرپه‌ګۆر بچم، ګۆرپه‌ګۆر چووم، ګۆرپه‌ګۆر ده‌چووم، ګۆرپه‌ګۆر
 چوومه، ګۆرپه‌ګۆر چووبام، ګۆرپه‌ګۆر چووبووم
 ګۆرپه‌ګۆر کردن: دهسته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی متعدی)
 په‌گی ئیستا (بن مضارع): ګۆرپه‌ګۆر که
 په‌گی رابردو (بن ماضی): ګۆرپه‌ګۆر کرد
 ګۆرپه‌ګۆری ده‌که‌م، ګۆرپه‌ګۆری بکه‌م، ګۆرپه‌ګۆرم کرد، ګۆرپه‌ګۆرم ده‌کرد،
 ګۆرپه‌ګۆرم کردووه، ګۆرپه‌ګۆرم کردبا، ګۆرپه‌ګۆرم کردبوو.
 هاتوچو کردن: دهسته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی لازم)
 په‌گی ئیستا (بن مضارع): هاتوچو که
 په‌گی رابردو (بن ماضی): هاتوچو کرد
 هاتوچو ده‌که‌م، هاتوچو بکه‌م، هاتوچووم کرد، هاتوچووم ده‌کرد، هاتوچووم
 کردووه، هاتوچووم کردبا، هاتوچووم کردبوو

۱۶. نمونه‌ی دهسته‌واژه‌ی کرداری
 له دم‌ودو و که‌وتن / خستن
 له دم‌ودو و که‌وتن: دهسته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی لازم)
 په‌گی ئیستا (بن مضارع): له دم‌ودو و که
 په‌گی رابردو (بن ماضی): له دم‌ودو و که‌وت
 له دم‌ودو و ده‌که‌وم، له دم‌ودو و بکه‌وم، له دم‌ودو و که‌وتم، له دم‌ودو و ده‌که‌وتم،
 له دم‌ودو و که‌وتووم، له دم‌ودو و که‌وتبام، له دم‌ودو و که‌وتبووم
 له دم‌ودو و خستن: دهسته‌واژه‌ی کرداری تینه‌په‌ر (عبارت فعلی متعدی)

رَهگی ئیستا (بن مضارع): له دمودوو خه
 رَهگی رابردوو (بن ماضی): له دمودوو خست
 له دمودووی دهخه، له دمودووی بخه، له دمودووم خست، له دمودووم
 دهخست، له دمودووم خستوو، له دمودووم خستبا، له دمودووم خستبوو.

له هه چوار حالهتی کرداری ساده، داریژراو، لیکدراو و دهستهواژهی کرداری دا،
 ئاوهلناوی لكاو (ضمیر متصل) پهیرهوی قانونیکی تاییهته؛ دهکری له و قانونمهندییه
 کهلک وهرگری بۆ یه کدهست کردنی رینووس.

له شیوهی تینهپه (لازم) ی هه چوار حالهتا دا و هه رهها له شیوهی تینهپه (متعدی)
 ی کرداری ساده دا، ئاوهلناو دهکهویته کوتایی کردارهکان: دهکهوم، دادهمهزیم،
 وهدهردهکهوم، له خو رادهبینم، به روودا دهکهوم، دهست له خو بهردهدهم، وه خه بهر
 دیم، سه دهکهوم، دوودل دهیم، له دمودوو دهکهوم، خواردم. ئەمانه ناتوانن شوین
 بخه نه سه لکان یان نه لکانی رینووس.

له شیوهی تینهپه کرداری داریژراو دا، ئاوالناوی لكاو دهکهویته دواي پیشگر:
 ههلمگرت (هه لگرتن)، رامگه یاند (راگه یاندن)، تیموهردا (تیوهردان). لیره دا پیوه لکان
 تابع و پهیرهوی ئەو شیوه کردارهیه؛ چونکه کرداری داریژراو له باری شکل و
 بیجمه وه وهک کرداری سادهی لینهاتوو و مهودایهک له نیوان پیشگر و کردار له
 ئارادا نه ماوه و وهک وشه یهکی به سیتی لینهاتوو.

له شیوهی تینهپه کرداره لیکدراو و دهستهواژه کردارییهکان دا، ئاوهلناوی
 لكاو به وشه ی ئەسلییه وه نالکی: دهستم پیداهینا، رووم تیکرد، به بامدا کرد،
 شرت و شووم دهرهینا، فیرم کرد، وه جووله خست، دهست نیشانم کرد، جیم خوش
 کرد، وه سه ره یه کم نا، گوربه گورم کرد، له دمودووم خست، (مه بهست له وشه ی
 ئەسلی ئەو کرداره ساده یه که له کرداری لیکدراو و دهستهواژه کردارییهکان دا
 دوری سه ره کی دهگیرئ؛ وهک پیداهینا، تیکرد، دهرهینا، خست، کرد له نمونه کانی
 سه روودا.)

شوینی ئاوهلناوی لكاو نیشاندهری جیایی و سه ره بخوئی وردهواژه و وشه
 پیکهینه ره کانی ئەو جوړه کردارانن له سه ره هیلی رسته دا.

سه‌ره‌نجام؛ ره‌وشتی پیکه‌وه لکان گیره‌شیوینیه‌کی دوور له مه‌نتیق و تا راده‌یه‌ک ده‌مارگرژانه‌یه بۆ دست هه‌لنه‌گرتن له عاده‌ته چه‌ق‌به‌ستوه‌کان:
 ده‌ستمپیدا‌هینا، ده‌ستیشمانپیدا‌نه‌هینابوو، وه‌جووله‌مخست، وه‌جووله‌یانخستبووین،
 جیم‌خوشیش‌کردبایه، جیشمان‌خوشنه‌کردوو، گوپله‌مستیمنه‌کردوو،
 تا‌قمانه‌جووت‌مپیکردبوون، ...
 هیوادارم ئەم وتاره‌ ده‌روویه‌ک به‌ رووی که‌م کردنه‌وه‌ی گرفته‌کانی رینووسیمان‌دا
 بکاته‌وه.

رپز و ئی‌حترام هه‌یه بۆ هه‌موو ئەو که‌سانه‌ی به‌ر له چاپ به‌ چاوی ره‌خنه‌وه
 له‌م وتاره‌یان روانیوه. ئەوانه‌ی دوا‌ی چاپیش هه‌له‌کانم بۆ راست بکه‌نه‌وه منه‌تبارم
 ده‌که‌ن.

سه‌رچاوه‌کانی ئەم وتاره‌:

۱. سه‌رجه‌م ئەو گرفته رینووسیانه‌ن که‌ رۆژانه له‌ گوڤاری مه‌هابادا له‌گه‌لی به‌ره‌وروو
 بووینه و له‌گه‌ل ده‌سته‌ی نووسه‌ران لێیانداوین.
۲. ئەو زنجیره‌ پرسیارانه‌ن که‌ خزانه‌ به‌ر دم چه‌ند خاوه‌ن‌را و له‌ چه‌ند ژماره‌ی مه‌هابادا
 بلاو بوونه‌وه.
۳. ئەو کۆمه‌له‌ زانیاریانه‌ن ده‌ورانی مامۆستایه‌تی زمان و ئەده‌بی فارسی له‌ قوتاب‌خانه
 دواناوه‌ندییه‌کانی شاری مه‌هاباد کۆم کردووینه‌وه.
۴. کۆمه‌لیک کتیبی به‌نرخ‌ی زمان‌زانی فارسی وه‌ک خه‌یام‌پوور، شه‌ریعه‌ت، هوما‌یی، شه‌میس‌ا،
 ئەنوه‌ری، گیوی، ...ن.

تییینی: ئەم وتاره‌ به‌شیک‌ی ئەو مشت‌ومرپییه‌ وه‌ک پاشکۆ له‌ گوڤاری
 مه‌هاباد، ژماره‌ ۱، ۱۶۵، سا‌لی ۱۳۹۲ هه‌تاوی، ۲۰۱۳ زاینی چاپ بوو و
 ئیستا گوڤاری مه‌هاباد و ئەو کتیب و به‌ره‌مانه‌ی له‌م ناوه‌نده چاپ
 ده‌بن، پێره‌وی له‌و رینووسه‌ ده‌که‌ن.

به‌راوردیکی گرنگیدان به زمان له‌نیوان
هه‌ریمی کوردستان و هه‌ریمی کیبیکه که‌نه‌دادا

پ.د.هۆگر مه‌حموود فه‌ره‌ج ■

پیشه‌کی:

ئەم لیکۆلینه، بە دوو بەش و ھەر بەشەش بەگشتی بە چەند پارێک و تەوہرێک لە زمان دەدووێت و دوواتر لە ھەلومەرجی پاشاگەردانی ھەریمی کوردستانی ئێراق، لەلایەنی پرسی زمان و نووسینی کوردییەو دەدووێت. لە ھەر تەوہرێکدا ئاماژە بە چەندان نمونەى نادروست دەکەین، کە لە ھەریمی کوردستاندا بەرامبەر بە زمانی کوردی لەئارادان.

دیارە ئەو نمونانە بوخۆیان نیشانەى بە ھیندەگرتنی زمانن لەلایەن بەرپرسان و دامودەستگاگانى حکومەتى ھەریمی کوردستانەو. ھەربۆیە لەپیناوی دەرخستنی دروستی و نادروستی ھەلۆیستی ھەریمی کوردستان بەرامبەر بە پرسی زمان، لیکۆل بە چاکیزانی، کە بەراوردیک لەنیوان ھەریم و ھەریمی کیبیکى کەنەدای فیدرالدا، سەبارەت بە پرسی زمان و شێوازی گرنگیپیدانیان بە زمان، بکات. بو ئەو مەبەستەش لیکۆل بەراوردەکە لەرێگەى بە بنەماگرتنی پابەندینامەى زمانى فەرەنسیی تاییەت بە ھەریمی کیبیک، دەکات، تاوہکو ئەو بخریتەپوو، کە ئاستی خەمخۆریی زمان لەنیوان ئەو ھەریمەدا چەندەو نادیدەگرتنەکانى ھەریمی کوردستان بو زمانى کوردی لەچیدان. دوواتر پەراویز و ئەنجام و راسپاردەکان خراونەتە پوو، ھاوکات بە لیستی سەرچاوەکان کوتایی بە لیکۆلینەکە دەھینریت.

به‌ئشی یه‌که‌م/

”که‌لینگه‌لیک له چۆنیه‌تی مامه‌له‌ی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان سه‌باره‌ت به‌پرسی زمان“

ئاشکرایه، که هه‌ریمی کوردستان هه‌ریمیکی فیدراله، له چوارچێوه‌ی ده‌وله‌تی ئێراقی نویدا. له ده‌ستووری ئێراقدا، که له (٢٠٠٥) دا نووسراوه‌توه، له برگی یه‌که‌می ماده‌ی چواره‌مه‌یدا، به‌پاشکاوێ ئه‌وه هاتوه، که عه‌ره‌بی و کوردی له ئێراقدا دوو زمانی فه‌رمین. له برگی دووه‌مه‌یدا هاتوه، که چوارچێوه‌ی زمانی فه‌رمی و چۆنیه‌تی چه‌سپاندنی ئه‌حکامی ئه‌و ماده‌ قانونیه‌ به‌ قانون دیاریده‌کریت، که ئه‌مانه ده‌گریته‌وه:

A- ده‌رکردنی رۆژنامه‌ی فه‌رمی، به‌ هه‌ردوو زمانه‌که.

B- قسه‌کردن و داخوازی و گوزارشتکردن له بوواره فه‌رمیه‌کانی وه‌ک: په‌رله‌مان، ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران، دادگاگان، کۆنگره فه‌رمیه‌کان، به‌ هه‌ردوو زمانه‌که ده‌بیته.

C- دادنان به‌ به‌لگه‌نامه فه‌رمی و نووسراوه‌کاندا به‌ هه‌ردوو زمانه‌که، ده‌رچوونی به‌لگه‌نامه‌ی فه‌رمی به‌ هه‌ردووکیان.

D- کردنه‌وه‌ی خویندنگه به‌ هه‌ردوو زمانه‌که، به‌پێی رێکاره په‌روه‌ده‌یه‌کان.

E- هه‌ر بوواریکی دی، که به‌م‌ای وه‌کیه‌کی بیگریته‌وه، وه‌ک: پاره، پاسپۆرت، پوول. ئه‌وانه گرنگترین ئه‌و خالانه بوون، که له ده‌ستووری نوێی ئێراقدا سه‌باره‌ت به‌ زمانی فه‌رمی دیاریکراون. پرس لێرده‌ ئه‌وه‌یه، که ئایا کورد چ له‌ناو هه‌ریمدا و چ له‌ داموده‌ستگا‌کانی حکومه‌تی فیدراله‌دا، کاری بۆ پیاده‌کردن و چه‌سپاندنی ئه‌و خالانه کردوه؟! خۆ ئه‌گه‌ر ئه‌و کاره‌ی نه‌کردیته، ئه‌وه واتای ئه‌وه‌یه به‌رپرسی حکومه‌تی هه‌ریم، نه‌ ده‌ستوره‌که‌یان مه‌به‌ست بووه‌ نه‌ پرسێ زمانیش له‌ پرسه‌ پێشه‌نگه‌کانیان بووه. ته‌نانه‌ت ده‌کریت بلێین له‌ گرنگی ئه‌و پرسه‌ش به‌ئاگا نین. جا ئه‌گه‌ر ئه‌و بۆچوونه‌مان دروست نه‌بیته، ئه‌وا ده‌بوو له‌ که‌تواردا پێچه‌وانه‌که‌یمان ببینایه. واته‌ ده‌بوو کار بۆ پیاده‌کردنی ئه‌و خالانه‌ی ده‌ستور بکرایه‌و به‌ دروستی چه‌سپێترانایه، که نه‌کراوه.

لێرده‌ له‌ به‌ر رۆشنایی ئه‌و خالانه‌ی ده‌ستوردا، کۆمه‌لیک له‌ ئه‌و نادیده‌کردنانه‌ی پرسێ زمان له‌ هه‌ریم و ده‌ره‌وه‌ی هه‌ریمیشدا به‌یادده‌که‌ین، تاوه‌کو بۆ به‌شی دووه‌می لیکۆلینه‌که، هه‌لی به‌راوردکردنی ئه‌و پرسه‌مان له‌گه‌ل هه‌ریمی کیه‌یکی که‌نه‌دادا بۆ بره‌خسیت.

پەرلەمان بەگشتی چییە و پەرلەمانتار کییە؟

پەرلەمان دەستگایەکی قانوندانانە، کە دەسلاتی قانوندانان بەرجەستە دەکات و تاییەتە بە کاروباری دەسلاتی قانوندانانە، بەپیی بنەمای جیاکردنەوی دەسلاتەکان لە دەولەتە دەستوورییەکاندا. ئەو کەسانە لە ئەو دەستگایەدا جیگیر دەبن، ئەوانە لەرێگەیی هەلبژاردن و دەنگدانی گشتییەو بەشیوای دیموکراسییانە، هەلدەبژێرین. لە سەرجم دەولەتە دەستوورییەکانی جیهاندا، پەرلەمانەکان نوینەرانێ گەل، کە پەرلەمانتارەکان، تێیدا کۆدەبنەو. ئەوانەیی کە بەراستی نوینەری گەلن و هەمیشە دەبیت لە خەمی بەدیھینانی خوازتەکانی نەتەو، یان پیکھاتەکانی گەلەکاندا بن. ئەو دەس روونە، کە پەرلەمانتاران هەمیشە داوکیکاری رژی پەرژەو دەندییەکانی نەتەو و گەلەکانیان دەبن. هەربۆیە پرسێ زمان، کە ناسنامەیی نەتەو و کۆلەکەیی یەکھەمی هیشتنەو هەر نەتەو یەک، دەبیتە جیگەیی نەک هەر گرنگییدان لەلایەن پەرلەمانتارانەو، بەلکو پارازتن و پەرەسەندنی زمان بەشیوہیەکی دروست دەقانونین، بە چەشنیک، کە دەستگای تاییەتمەندەکانی حکومەتەکانیان بتوانن بەپیی ئەو قانونانە ستراتیژ و رامیاریی زمانەکیان دابریژن. هەر بە ئەو ریشوینانەش شکۆی زمانەکە لەلای تاکەکانی نەتەو، کە دەچەسپیت و خوشەویستی نەو، کە بۆ زمانەکیان دەستەبەر دەبیت.

بیگومان ئەو دەوترا، پتر مەبەست لێی ئەو پەرلەمانتار و پەرلەمانانەن، کە بەراستی و بەپیی پێرەویکی دیوکراسیی راستەقینە، کەسانی لەبار، چ سەر بەخۆ بن و چ ئەوانەیی پارتهکان دەیانپالین، کەسانی شایستەن و ئەو تاییەتمەندییان تێدایە، کە گەل ئەرییان پیدات و لێیانرابینیت، کە لە دوای هەلبژاردنیان، لەبەر رۆژنایی ئەو پسپۆری و لێزانی و هوشیارییەیاندا، هەولیان بۆ بەدیھینانی خوازتەکانی دەنگدەرانیان هەبیت و هەمیشەش ئەو پرۆژانە پیشکەش بە پەرلەمان بکەن، کە کەلک و سوودیان بۆ چین و توێژەکانی نەتەو، کەیان هەن. لە پەرلەماندا ململانێی فراکسیۆنەکان بۆ ئەو یە، کە کام فراکسیۆن پرۆژەیی چاکتر پیشکەش دەکات و کام رەخنەیی بنیاتنەر لە کارەکانی حکومەتەکیان دەگریت و هەولی بە دەستھینانی دەنگی زۆرینەیی پەرلەمانتارەکان بۆ پشتگیریی پیشنیاد و پرۆژە بەجیکانیان دەدەن، کە هەر ئەو دەس کاری پەرلەمانتارانێ نوینەری راستەقینەیی گەلن.

پەرله‌مانی ههریمی کوردستان و پرسى زمانى كوردى:

پیشتر به گشتى له پەرله‌مان دوواين، ئیستا ده‌مانه‌وێت له پەرله‌مانى ههریم بدووین. هاوکات مه‌به‌ستمانه که‌متازۆر پۆلى پەرله‌مانى ههریم سه‌بارهت به پرسى زمانى كوردى بخه‌ینه‌روو. پیشتر له لیکۆلینیکدا به ناوینشانى (په‌چاوکردنى زمان ئه‌ركى له‌پیشینه‌ى پەرله‌مانى ههرگه‌لیكى زیندوو‌ه) (۱) سه‌بارهت به هیندیک هه‌لوێستى پەرله‌مانتاران و پەرله‌مانى ههریم دوواين. لێ‌رده‌دا به كورتى ئاماژه به دوو هه‌لوێستى سه‌ره‌كى ده‌که‌ين، که هه‌ردووکیان له‌برى ئه‌وه‌ى له‌ پاژه‌ى نه‌ته‌وه‌ى كورد و زمانه‌که‌یدا بن، که‌چى پیچه‌وانه‌وه ده‌چنه‌ خانه‌ى دژایه‌تیکردنى په‌رژه‌وه‌ندییه‌کانى نه‌ته‌وه‌که و گرنگترین کۆله‌که‌کانى هینشتنه‌وه‌ى نه‌ته‌وه‌که، که زمانى كوردییه. یه‌کتیک له ئه‌وه‌ هه‌لوێستانه‌ى پەرله‌مانى ههریمی کوردستان، ئه‌و خستنه‌ ده‌نگدانه‌ى سالى (۱۹۲۲)ه، که پرۆژه‌ى به‌ کوردیکردنى بریار و به‌لگه‌نامه‌کانى پەرله‌مان بووه، که‌چى به‌ ده‌نگیک، واته به‌ زۆرینه‌ى ده‌نگیک پرۆژه‌که وه‌لانراوه. ئه‌وه له‌کاتیکدا، که ده‌بوو ده‌نگى سه‌رجه‌م پەرله‌مانتارانى به‌ده‌ستبه‌یتایه یان هه‌ر هه‌چنه‌بیت ده‌نگى زۆرینه‌ى زۆرى به‌ده‌ستبه‌یتایه. دیاره گومانیش له‌وه‌دا نییه، که ئه‌وه هه‌لوێسته نه‌رینییه به‌رامبه‌ر به زمانى كوردى، چ ئه‌وکات و چ ئیستا و چ له‌ داها‌تووى دوور و نزیکیشدا، چه‌ندان پرسى ده‌هورژینیت و به هه‌لوێستیکى نامۆش داده‌نریت، که په‌نگه ئیمه بو‌خۆمان هۆکاره‌که‌ى بۆ ئه‌و چه‌شنه‌ پارتپارتینه‌ى كورد و ئه‌و ئاوه‌زمه‌ندییه خیلگه‌رى و ناوچه‌گه‌رى و زارگه‌رییه‌ى كوردى بگێرینه‌وه، هاوکات بۆ نه‌بوونى هه‌ستیکى نه‌ته‌وه‌ى گشتگیر و له‌گه‌لێشیدا بۆ نه‌بوونى رێبه‌ریکى نه‌ته‌وه‌ى ده‌رچوو له‌ ئه‌و بازنه‌یانه‌ى باسکران، چونکه زۆرجار بریارى ئه‌و چه‌شنه‌ رێبه‌رانه، که توانیویانه له‌لایه‌ن نه‌ته‌وه‌وه وه‌ک رێبه‌ر په‌چاوبکرین و ئه‌ویش په‌رژه‌وه‌ندیى بالای نه‌ته‌وه‌که‌ى له هه‌موو لایه‌نیکه‌وه کردبیته رینوین و به‌نامه‌ى کارى خۆى، ئیدی ئه‌وه‌ى ئه‌و رێبه‌ره بریارى لى‌ بدات، ئه‌وه له‌لایه‌ن زۆرینه‌ى په‌های نه‌ته‌وه‌که‌وه په‌چاوده‌کرین و ملکه‌چى ئه‌و برباره‌ ده‌بن، به‌شیوه‌یه‌ک، که به‌بێ هه‌بوونى پەرله‌مانیش ده‌کریت بۆچوونى رێبه‌ره‌که وه‌ک قانون بۆى پروانریت. بئىگومان رێبه‌رى له ئه‌و چه‌شنه‌ش هه‌چکات له‌خۆوه بریارنادات، ئه‌گه‌ر به‌پێى کۆمه‌لیک بنه‌ما نه‌بن (۲).

سه‌بارهت به هه‌لوێستیکى تری نه‌رینیى پەرله‌مانى کوردستان، ئه‌و پرۆژه‌یه‌یه، که (۱۰۲) پەرله‌مانتار، له‌ خولى چواره‌مه‌ى پەرله‌ماندا واژووینکردوووه و دراوه به

سەرۆكایه‌تی پەرله‌مان، بۆئوه‌ی زمانی ئینگلیزی بکریته زمانی خویندن له ههریمی کوردستاندا.

نهرینتییی ئه‌وه‌لویسته، له دوو لایه‌نه‌وه‌یه، یه‌که‌ه‌م: ئه‌وه‌ی که چ پێوه‌ریک ئه‌وه‌ پەرله‌مانتارانه‌ی بردووه‌ته‌ پەرله‌مانه‌وه، که نه‌زانن پەرژه‌وه‌ندیی بالای نه‌ته‌وه‌ چیه‌ و گرنگیی زمان له چیدایه، کاتیک رۆله‌کانی نه‌ته‌وه‌که به‌ زمانی بیگانه‌ بخوینن، به‌ به‌راورد به‌ ئه‌وه‌ی، که به‌ زمانی زگماک بخوینریت و زمانی بیگانه‌ به‌کارنه‌هینریت. دووه‌م: ئه‌وه‌ چۆن سەرۆکایه‌تییه‌کی پەرله‌مانه، که ههر له سهره‌تاوه‌ پرۆژه‌که‌ وه‌لانه‌نیت و روونکردنه‌وه‌ و سهرنج‌راکیشان و بگره‌ سهرکۆنه‌ی ئه‌وانه‌ش نه‌کات، که بزوینه‌ری پرۆژه‌یه‌کی وه‌هابوون و توانیویانه‌ ئه‌و ژماره‌ زۆره‌ی نوینه‌رانی کورد قایل بکه‌ن، که واژووی وه‌ها پرۆژه‌یه‌ک بکه‌ن، که به‌بی هیچ گومانیک له‌مپه‌رخزتنه‌ به‌رده‌م پهره‌سه‌ندنی زمانی کوردیه‌.

حکومه‌تی ههریمی کوردستان و پرسى زمانی کوردی:

بیگومان له ههر ههریمی‌کو و لاتینکی دیموکراسیدا، ده‌سه‌لاته‌کانی له یه‌ک جودا ده‌کرینه‌وه، له‌وانه‌ش ده‌سه‌لاتی قانوندانان، ده‌سه‌لاتی جیه‌جیکار، ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری. ئه‌م ده‌سه‌لاتانه‌ سنووریان به‌پێی پێره‌و دیاریکراون و به‌زاندنیان بۆ نییه‌. بۆیه‌ ههرکاتیک ئه‌و سنوورانه‌ به‌زینران، ئیتر سروس‌تی ده‌وله‌ته‌که‌ له دامه‌زراوه‌یه‌وه‌ ده‌گۆریت بۆ خۆسه‌پین و مله‌وریتی و دیکتاتۆریتی.

پێشتر له ده‌سه‌لاتی قانوندانان، که پەرله‌مانه، دواین. ئیستا سه‌باره‌ت به‌ ده‌سه‌لاتی جیه‌جیکار، که خۆی له حکومه‌ت و داموده‌ستگاکانی و به‌رپرسه‌کانیدا ده‌بینیته‌وه، ده‌دووین. بۆیه‌ ئه‌گه‌ر له خۆدی به‌رپرسیانی حکومه‌تی ههریمه‌وه‌ بۆ پرسى زمان بچین، ئه‌وا کومه‌لیک سه‌رنج و تینیینی خۆ ده‌سه‌پینن. بۆنموونه‌ یه‌کیک له لایه‌نه‌ پرۆتۆکۆلییه‌کان بۆ به‌رپرسیانی ههر ههریم و ده‌وله‌تیک، پرسى زمانه، له‌وه‌دا، که به‌رپرسیانی فه‌رمیی وه‌ک سهرۆکی حکومه‌ت و سهرۆکۆه‌زیران و وه‌زیره‌کان، کاتیک له‌گه‌ل هاوتاکانیاندا ده‌دووین، ده‌بیت به‌ زمانی ده‌وله‌ت یاخود ههریمه‌که‌ی خۆی بدوویت. واته‌ به‌ زمانه‌ فه‌رمیه‌که‌ی و لاته‌که‌. ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر زۆرباشیش زمانی هاوتاکه‌ی بزانیته‌. ههرئه‌وه‌ش وایکردووه، که هه‌میشه‌ وه‌رگیرى راسته‌وه‌خۆی فه‌رمی، ئاماده‌یی هه‌بیت. هه‌رکات به‌رپرسی و لاتیک ئه‌و پرۆتۆکۆله‌ی ره‌چاونه‌کرد،

ئەوا بیگومان وەك پینان وایه به مافیکی قانونی ولاته که ی خۆیدا، له پەرژه وهندی بیگانه که. هاوکات ئەوهشی لیده خوینریته وه، که ئەو به پرسه پرسى زمانى به لاوه گرنگ نییه، یاخود له گرنگی ئەو پرسه ئاگادار نییه (۳) له هەردوو باره که دا ئەو هەلۆیسته له گەل شکۆی نه ته وه و دهولهت و حکومه ته که یدا یه کانگیرنا بیته. هەر له بهر ئەمه شه، که به پرسانی ولاتان له ریگه ی وەرگیره کانیا نه وه له کاتی یه کینینه فه رمییه کاندای، بیروبوچوونه کانیا ن به یه کتر ده گه یه نن. جا ئەگەر له بهر پۆشنای ئەوه ی باسکرا، له هەلۆیستی به پرسانی هەریم بروانین، ئەوا ده بینین زۆرینه یان، ئەگەر زمانى بیگانه کان بزانی، ئەم لایه نه پروتوکۆلییه ره چاوانا که ن. رهنگه ئەم هەلۆیسته یان سه رچاوه که ی بو تیکشکاو یی لایه نی ده روونی تاکی کورد بگه ریته وه، که شانازیان به زانیی زمانى بیگانه وه یه، ئەوه له کاتی که ئەگەر بو که سانیک له پله و پۆستی بالادا نه ین، ئاسایبیته، ئەوا هەرگیز بو به پرسه بالاکان ئاسای نییه و نابیته.

وهزاره ته کانی حکومه تی هه رییم و پرسى زمان:

کاتیک له ولاتیکدا پرسى زمان بو ده سه لاته قانوندانه ره که ی گرنگ نه بیته، ئەوا ئاسای ده بیته، که له وهزاره ته کانی ئەو حکومه ته دا زمان نه بوو بیته با به تی گرنگی پیدانی وه زیر و به ریوه به ره گشتییه کانی و سه ره جم کارمه ندانی وهزاره ته کان. بیگومان وهزاره ته کانی له لایه نی زمانه وه جیاوازیان هه یه، چونکه هەرگیز ئەو به پرستییه له ئەستۆی وهزاره تی په روه رده و خویندی بالا و پۆژنیریدایه، به راوردنا کریت به ئەوه ی وهزاره ته کانی بازرگانی و ناوخۆ و ته ندروستی و... تاد، چونکه وهزاره تی په روه رده، پیوه ندی به فیترکردنی زمان و په روه رده کردنی نه وه کانه وه هه یه، به شیوه یه ک که زمان و که لتووری خۆیان له لا بچه سپینریته و خۆشه ویست بکریت، نه ک پیچه وانه که ی. دیاره ئەوه ش ده بیته له ئەو ناوه ندانه وه سه رچاوه بگریته، که به رنامه ی خویندن و فیترکردنی زمانه که داده ریژن و مامۆستای شایسته ی بو ده سه بهر ده که ن. لیژده ده کریت بپرسین ئایا له هەریمی کوردستاندا، وهزاره تی په روه رده ئەو ئه رکه ی سه رشانی وه ک پیویست به جیه یناوه؟ له وهلامی ئەو پرسه دا ده لیین نه خیر، چونکه ئەگەر ئاماریک بکه ین له ناو خویندکارانی کوردا، هەر له بنه ره تییه وه تا ئاماده یی، ده بینین به زۆری

زمانی زگماکیان له لا بیزاروه. بیگومان ئه وهش بو چه ند خالیگ دهگه پرتیه وه، که یه کهه میان: نه بوونی پروگرافیکی فیژکاری دروسته. دووهه م: ئاماده نه کردنی هاوچه رخانه ی ماموستا بو وتنه وهی بابه تی زمان. ئه وه جگه له وهی که وهزاره تی ناوبراو، به رده وام مؤله تی کردنه وهی قوتابخانه دهدات به کهسانی بیگانه و کوردیش، تاوهکو قوتابخانه بو خویندن به زمانه بیگانه کان بکه نه وه، به شیوه یه که کار گه یشتووته ئه وهی، له دایه نگاو باخچه ی ساوایانه وه، مندالی کورد له بری زمانی زگماک، به زمانی بیگانان فیژده کرین و په روه رده ده کرین. دیاره ئه و کاره به پیی لیکولینه زانستییه کان لیکه وته ی زور خرابی بو داهاتووی نه ته وهی کورد ده بیته.

سه باره ت به وهزاره تی پوژنیرییش، ده بینین ئه م وهزاره ته وهک پیویست له لایه ن ده سه لاتی کورده وه گرنگی پینادریته، هه ربویه بوودجه یه کی ئه وتوی نییه، تاوهکو بتوانیت ده ستکراوانه کار له سه ر ئه و کهرتانه بکات، که پیوه ندییان به ئه م وهزاره ته وه هیه. سه رباری ئه وهش کارگه لیک هه ن، که رهنگه بوودجه شی نه ویت، به لکو به ته نیا ده ستکراوه یی و له مپه ر دروستنه کردنی ده ویت له لایه ن ئه نجومه نی وه زیرانه وه. بو نمونه ئه گه ر به شاره کانی هه ریما بگه پین، ته نیا له پروانگه ی تابلوی سه ر دوکان و کومپانیا و هۆتیل و مۆتیل و مؤله کان و ئاواپیه کانی نیشته جیپوونه وه سه یربکه ین، ده بینین پاشاگه ردانییه کی زور له ئارادایه، هه ر له زمان و نووسین و ریئووسیانه وه بیگه ره، زورینه یان ئه وه ده رده خه ن، که هه یچ پیودانگیگ له ئارادا نییه، جگه له پاشاگه ردانی نه بیته.

ئاشکراشه، که ئه مه بیژیکردنه به خودی نه ته وه که، چونکه له هیندیک جیگه دا مرؤف هه ستناکات له کوردستاندا بیته. ئه م دیارده یه له هه یچ ولایتیدا نابینریته و ریگه شی پینادریته. خو ئه گه ر تاک و ته رایه ک ببینریته، ئه وا به پیی قانون، به سه ریچی ئه ژمار ده کریته و سزای خو ی ده بیته.

جا ئه گه ر ته نیا ئه و لایه نه بگرین، ئه وا ده کریته بلین گه ر وهزاره تی پوژنیری ده سه لاتی هه بیته، ده کریته له گه ل شاره وانیه کان هاوده نگیته و ئه وانیش ئه وه سه پین، که لیژنه تاییه تمه نه دکانی وهزاره ت ریوشوینیان بو دابین، تاوهکو به ر به ئه و بیسه روبه رییه بگیریته.

وهزارهتی خویندنی بالا و پرسى زمانى كوردى:

ئەم وهزارهته له ههريدا، پتر له (۳۲) زانكو و دهیان پهيمانگای هەن. زانكۆكان ژمارهیهکیان سەر به حکومهتن و ئەوانی دی ناحکومهتین. له زانکو حکومهتییهکاندا، چەندان بەشی زمان و ئەدەبی کوردی کراونهتەوه، له کاتیکدا هیندیکیان هەلومەرجی کردنهوهیان نهبووه، کهچی کراونهتەوه، کار گەیشتووته ئەوهی سالانه به ژمارهیهکی زۆر، پروانامه‌ی به کالۆریۆسی زمان و ئەدەبی کوردی به دەرچووان دەدریت، به لام ئەگەر سەرنج بەهین، دەبینین زمانی کوردی تابیت پتر له ههريدا به‌رهو داهێزران دهچیت!

گومانیش له‌وه‌دا نییه، که ئەگەر ئەو هه‌موو دەرچووه‌ی ئەو به‌شانه به‌راستی و به‌پروسه‌یه‌کی خویندنی زانکویی دروستدا رۆشتبان، ئەوا نه‌ده‌بوو باری زمانی کوردی ئەوا بیت که هه‌یه. ئیستا وهزارهتی خویندنی بالا به‌وه‌ش‌وه‌ نه‌وه‌ستاوه، به‌لکو به‌ژماره‌ی زۆر، خویندکاری ماجستیر و دکتورا وه‌رده‌گریت، به‌بێ ئەوه‌ی پروانیته‌ پێویستی راسته‌قینه‌ی هه‌ریم بۆ ئەو پسپۆرپیانە. هه‌ربۆیه‌ زۆر و بۆرییه‌کی زۆر له‌ وه‌رگرتنی خویندکاردا بۆ زمان و ئەدەبی کوردی له‌ئارادایه، که ئەمه هه‌رگیز له‌ راز‌ه‌ی زمانی کوردیدا نابیت و پێچه‌وانه‌که‌ی ده‌بیت.

له‌به‌رامبه‌ردا، ئەگەر که‌مترین رێژه‌ی خویندکار بۆ به‌کالۆریۆسی زمانی کوردی وه‌ر‌بگیرایه، به‌لام به‌پروسه‌یه‌کی خویندنی زانکویی توکمه‌ی دروست، به‌پێی پروگرامیکی زانستانه‌ی هاوچه‌رخ بووایه، ئەوا ده‌کرا بلێن که‌لکیان بۆ داهاتووی زمانی کوردی ده‌بوو، به‌لام به‌ ئەم شیوازه‌ی ئیستا، ئەو ئامانجه‌ ناپیکریت و بگره‌ پێچه‌وانه‌که‌شی لی‌ چاوه‌پروان ده‌کریت.

دامه‌زراوه‌گه‌لیک که‌ پێوه‌ندیی راسته‌وخۆیان به‌ زمانه‌وه‌ هه‌یه:

گومان له‌وه‌دا نییه، که له‌ هه‌ر ولاتیکدا دامه‌زراوه‌ی تایبته‌ به‌ زمان و که‌لتوور و رۆژنبیری نه‌ته‌وه‌که‌یان هەن، ته‌نانه‌ت دامه‌زراوه‌ی تایبته‌ به‌ وشه‌دان و فه‌ره‌نگی زمانه‌که‌ش هەن. پرسى زمان به‌ سه‌رجه‌م لایه‌نه‌کانیان‌وه، له‌ ئەو ده‌ستگایانه‌دا، هه‌ریه‌که‌و به‌پێی تایبته‌مەندیی خۆی، کاری بۆ ده‌کریت و ستراتیژی زمانی و رامیاریی زمانی داده‌ریژن و ده‌سه‌لاتی قانوندانانیش، به‌ قانون ده‌ستکراوه‌ی کردوون. ئەو ده‌ستگایانه‌ چ بۆ پارازتنی زمانه‌که‌ و چ بۆ په‌ره‌پێدانی، هه‌میشه‌ له‌

كاردان. ھەر بۇ نموونە وشەيەكى نوئى، جا سەر بەكام بووار بىت، بەبى ئەوھى ئەرىي ئەو دەستگايانەى پىدرايىت، كەس بۇى نىيە بىيەستىتە زمانەكە و نووسىنيانەوھ. ھەرىمى كوردستانىش وەك ناو، دەستگاي ھەن، ئەگەرچى لە ئەو ئاستانەشدا نەبن، بۇ نموونە (ئەكادىمىيەى كوردى، كوردۇلۇژى...تاد)، بەلام بەچەند ھۆكارىك ئەم دەستگايانە سەبارەت بە زمان و بىيارە يەكلاكەرەوھەكان، دەستكراوھ نىن. ديارە ئەمەش ھۆكارى خۆى ھەيە، يەكىك لەوانە ئەوھەيە، كە خودى دەستگايانە حىزبىنراون. خودى حىزبەكانىش لە بازنەى ناوچە و خىل و تىرە و بنەمالە دەرئەچوون. ھەربۆيە ئەوانەى دەخزىنرئە ئەو دەستگايانەوھ ھەمان پىودانگ بردوونىيەتە ناوھوھ. بۆيە پەرژەوھەندىيە بالاي نەتەوھ لەلایەنى زمانەوھ، لەنىوان پەرژەوھەندىيە حىزب و خىل و ناوچە و زاردا، كراوھتە قوربانى. ديارە ئەمە بە ئەو واتايە نىيە، كە بلىن لە ئەو دەستگايانەدا ھىچ كارى چاك نەكراون، بەلام ئىمە قسەمان لە پرسى زماندا، كارى رژد و بىيارى يەكلاكەرەوھەيە سەبارەت بە زمان، نەك لایەنە پەراوئىزىيەكان. ھەربۆيە لە ھەر ولاتىكدا، كە دەستگا تايەتمەندەكانى بەپىي پىسپۆرى و لەبارىي و لىھاتوويى، كەسانى دلسۆز تىيدا نەبنە ئەندام، ئەوا ھەر ئەوھى لىدەردەچىت، كە لە ھەرىمى كوردستاندا لەئارادايە.

پاشاگەردانى لە بوواری نووسىنى كوردىدا:

لە ھەرىمى كوردستاندا، نووسىن و رىنووسى كوردى بە چەشنىك لەكاردايە، كە رەنگە گوزارشتى پاشاگەردانى بۇ پەسنى، نادروست نەبىت. ديارە ئەمەش خۆى لە خۆيدا بۇ ئەوھ دەگەرئىتەوھ، كە يەكھەم: دەستگاي لە بار و دروستى تايبەت بە زمان و نووسىنمان نىيە، كە بتوانن بىيارى زانستانەى لەبار بەدەن و ھاوكات بەدوواداچوونىش بۇ چەسپاندى بىيارەكانىان بەپىي قانون بەكن. ئەمەش بە پلەى يەكھەم بۇ نەبوونى دەستكراوھىيە و دەسەلات دەگەرئىتەوھ. پىشتر ئەوھەمان خستە روو، كە ئەم دەستگايانە حىزبىنراون، دەمراستانى حىزبىش پرسى زمان و نووسىنى كوردى لەلایان بابەت نىيە. ئەمەش واىكردووه، كە ھەر كەنالىكى تەلەفزیون و دەستگايەكى بلاوكردنەوھو بگرە ھەر رۆژنامە و گوڤارىك، بلىت ئىمە رىنووسى خۇمانمان ھەيە و ئەوھ پىرەوھەكەين!. ئەو وتراوھ پراوپر گوزارشت لە پاشاگەردانىيە بوواری نووسىن و رىنووسى كوردى دەكات.

به‌نشی دووه‌م / ”ه‌ریمی کیبکی ولاتی که‌نه‌دای فیدرال“

کیبک:

کیبک ه‌ریمیکی فیدرال له ولاتی که‌نه‌دای، ئەم ه‌ریمه‌ ریزه‌ی دانیش‌توانه‌که‌ی ه‌شت ملیون و نیو که‌س ده‌بیت، که ریزه‌یان (۲۲٪) ی دانیش‌توانی ولاتی که‌نه‌دایه‌(۴). زمانی زۆرینه‌ی خه‌لکی ئەم ه‌ریمه‌ زمانی فەرهنسییه. زمانی فەرهنسی له ولاتی که‌نه‌دای فەریمییه و هاوشانی زمانی ئینگلیزییه. دیاره‌ ئه‌وه‌ش به‌پیی قانونی زمانی فەرمیی سالی (۱۹۶۹). واته‌ زمانی فەرهنسی و ئینگلیزی له‌ ئه‌و ولاته‌دا وه‌کیه‌ک و به‌کسانن له‌ حکومه‌تی که‌نه‌دای.

له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی (۱۷) دا، له‌ پۆژه‌ه‌لاتی که‌نه‌دای ئیستادا، ئوردوگای فەرهنسای و کۆمپانیای تایبته‌ دامه‌زینران. ساموئیل دی شابلان له‌ (۱۶۰۵) و (۱۶۰۸) دا (ئاکادیا) و شاری (کیبک) ی به‌کله‌دواییه‌ک دامه‌زرا. له‌ (۱۶۳۴) دا، دووسه‌ نیشه‌جیکراو له‌ بازرگانه‌کانی فەره‌، کیبکیان داگیرکرد. له‌ (۱۶۳۵) دا قوتابخانه‌یه‌کی ئاماده‌یی له‌سه‌ر ده‌ستی یه‌سووعییه‌کان بو‌ فیرکردنی مندان له‌ شاره‌که‌دا دامه‌زینرا. به‌وه‌ش زمانی ئه‌و خه‌لکه‌، که‌ خه‌لکی ره‌سه‌نی ولاته‌که‌ نه‌بوون، تا سالی (۱۹۴۵) بوو به‌ زمانی فەرهنسی.

هاوکات له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا په‌یماننامه‌ی (ئوتریخت) ی سالی (۱۷۱۳) وایکردبوو، که‌ به‌ریتانییه‌کان ئه‌گه‌رچی دوای فەرهنسییه‌کانیش گه‌یشتبوونه‌ که‌نه‌دا، که‌چی توانییان ده‌ست به‌سه‌ر به‌شیکی فراوانی خۆره‌ه‌لاتی که‌نه‌دای بگرن، به‌شیوه‌یه‌ک زمانه‌ فەرهنسییه‌که‌ له‌چاو ئینگلیزییه‌که‌دا بوو به‌ پله‌ دوو، چ له‌ بازرگانیدا و چ له‌ پیوه‌ندیکردندا. به‌گویره‌ی پێویستی و به‌ ناچاری زۆریک له‌ خویندنگاکان پشتیان به‌ وتنه‌وه‌ی زمانی ئینگلیزی ده‌به‌ست، به‌شیوه‌یه‌ک ولاته‌که‌ بوو به‌ جووتزمان.

دواتر، که‌ ئینگلیزییه‌که‌ سه‌رکه‌وتوو نه‌بوو، هۆکاره‌که‌ی دانیش‌توانه‌ فەرهنسی زمانه‌که‌ بوون، چونکه‌ ته‌نیا به‌ زمانه‌ فەرهنسییه‌که‌ به‌رده‌وامبوون. له‌ سالی (۱۷۷۴) دا په‌رله‌مان بریاری گێرانه‌وه‌ی قانونه‌ شارستانییه‌ فەرهنسییه‌که‌ی دا.

له‌ سالی (۱۹۶۹) دا، راگه‌ینرا، که‌ زمانی فەرهنسی له‌ ته‌ک زمانی ئینگلیزیدا فەریمییه. قانونه‌که‌ ئه‌وه‌ی کردووه‌ ته‌ مه‌رج، که‌ سه‌رجه‌م چالاکییه‌کانی حکومه‌ت و کارپراییکردنه‌کانی

دادگاکان و قانوندانان به زمانی ئینگلیزی یان فره‌نسی، یاخود به ه‌ردوکیان بیت. له کیبیکدا زمانی فره‌نسی زمانی فره‌مییه، که ه‌موو گفتوگوو قانوندانان و کارپاییکردنه‌کانی دادگاکان به زمانی فره‌نسی دهن. له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا قانونه‌که دهق ئه‌وه‌ی دیسان تیدا هاتوو، که زمانی ئینگلیزی له کیبیکش به‌کارده‌هینریت. واته له ئه‌و ناوچه و ه‌ریمان‌ه‌شدا، که زمانی ئینگلیزی له‌ئارادایه، زمانی فره‌نسی به‌کاردیت، که به ئاسایی له په‌رژه‌وه‌ندیی جه‌ماوهره‌و به‌گویره‌ی قانونی که‌نه‌دایشه.

دوو جو‌ر زمانی فره‌نسی له که‌نه‌دادا ه‌هن، که فره‌نسییه‌کان پیی د‌دووین، وه‌ک ئه‌و فره‌نسییه‌ی له کیبیک له کاردایه‌و ئه‌وه‌یش که له ئاکادییان پیی د‌دووین. ریژه‌ی ئه‌وانه‌ی له ه‌ریمی کیبیکدا به زمانی فره‌نسی د‌دووین (۷۹,۹۵٪). واته فره‌نسی زمانی یه‌که‌مه. ئه‌وه له‌کاتیکدا، که (۹۵٪)ی دانیش‌توانی کیبیک ده‌توانن به فره‌نسی بدووین. له ئیستادا، که (۲۰۲۱)، دانیش‌توانی که‌نه‌دا (۳۷,۷۴۲,۱۵۴) که‌سه (۵).

گه‌لی کیبیک و پرسی زمان:

گه‌لی کیبیک ناسنامه‌ی خو‌ی له زمانه‌که‌یدا ده‌بینیت، ه‌ربو‌یه‌ش توانیویه‌تی به‌رام‌به‌ر کاریگه‌رییه‌کانی زمانی ئینگلیزی خو‌ی بگریت و له ولاته‌که‌دا به‌پیی قانون شانبه‌شانی زمانی ئینگلیزی بیته زمانی فره‌می. هاوکات ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی ولاته‌که‌ به‌فرمی خوازتی کیبیکیه‌کان بۆ ده‌سته‌به‌رکردنی بلا‌وبونه‌وه‌و به‌پاراوی ه‌یشته‌وه‌ی زمانی فره‌نسی ده‌ناسینیت و لیپراوه تاوه‌کو زمانی فره‌نسی بکاته زمانی ده‌ولت و قانون، ه‌روه‌ک ئه‌وه‌ی که له بوواری کارو پیوه‌ندییه‌کان و بازرگانی و...تاد، زمانی ئاسایی ده‌بیت.

ئه‌و ئه‌نجومه‌نه له ه‌ه‌ولدایه بۆ گه‌یشتن به ئه‌و ئامانجان به‌شپه‌یه‌کی کراوه‌و دادپه‌روه‌رانه و به ری‌زگرتن له دامه‌زراوه‌کانی کومه‌لگه‌ی کیبیک ئینگلیزمان و که‌مایه‌تییه ئیتنیکیه‌کانی تریش، که کارو جیه‌نجه‌ی ه‌موویان له گه‌شه‌کردنی کیبیکدا به‌فرمی ده‌ناسیت و کاری بۆ ده‌کات.

ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی بۆ (ئامیزئه‌ندی)یه‌کان و (ئینویت)ه‌کانی کیبیک، که وه‌چه‌ی یه‌که‌مه‌مین دانیش‌توانی ولاته‌که‌ن، مافی پارازتن و گه‌شه‌پیدانی زمان و کلتوری ره‌سه‌نی خو‌یان، به‌فرمی ده‌ناسیت.

دیاره ئه و بنه مایانهش له چوارچیوهی ئه و بزوتنه وه جیهانییه دان، که بایخ به که لتووړه نه ته وه ییبه کان ددهات، که ئه و ئه رکه دهخاته سه رشانى هه ر گه لیک، تاوه کو مه لویه ک له ئه و بوواره دا بخاته سه ر خه رمانى کومه لگای نیونه ته وه یی (**). ئه وه ی خرایه روو، سه ر به پی شه کیی پابه ندى نامه ی زمانى فه رهنسى هه ری می کیبکی که نه دایه.

پابه ندى نامه ی زمانى فه رهنسى هه ری می کیبکی که نه دا:

ئه و پابه ندى نامه یه، چه ندان بهش و برگه ی هه ن، که له ئه م لی کۆلینه دا، ته نیا ئاماژه بو هیندیکیان ده که یه ن. بیگومان ئه وانهش ئه و بهش و برگانه ن، که مه به ستى لی کۆلینه که ن له پیناوی به راورد کردنیاندا به هه لومه رجى زمانى کوردی له سایه ی حکومه تی هه ری می کوردستاندا. ئه و بهش و برگانه، ئه وه مان بو ده ره خسینن، که زۆریک له ئه و که موکوورپی و که لینانه ی، که له حکومه تی هه ری می کوردستاندا له بوواری زماندا له ئارادان، بخه یه نه روو.

له به شى یه که ه می پابه ندى نامه که دا، له برگه ی یه که ه م له خالی (٥) دا ها تووه، که: به کار به رانى به ره ه م و خزمه تگوزارییه کان، مافى ئه وه یان هه یه به زمانى فه رهنسى زانیارییان بدری تی و له راژه یاندا بن (٦) (٧).

جا ئه گه ر ئه م خاله به راورد بکه یه ن به ئه وه ی له ئه م لایه نه وه له کوردستاندا ده گوزه ریت، ئه وا ده بیینن زۆر به ره ه م هه ن، دینه هه ری مه که وه، به لام ه یچ زانیارییه کیان به زمانى کوردی له سه ر تو مار نه کراوه. ئه وانهش هه ر له ده رمانه وه بیگره تا به خوراک و پۆشاک و بابه ته کاره بابی و ئه لکترۆنییه کان و... تاد، ده گات. دیاره ئه وه ش خوی له خویدا پینانه به مافیکی قانونی خه لکی کوردستاندا، چونکه زمانى کوردی شان به شانى زمانى عه ره بی له ولاتی ئیراقدا به پیی ده ستوو ر زمانى فه رمییه، که چی ده بیینن له زۆر به ی به ره ه مه کاندان ئه م لایه نه ره چا و نا کریت. هاوکات حکومه تی هه ری می ش ده ستگایه کی تاییه تی نییه بو به دووادا چوونی پرسى زمان له ئه م لایه نه وه، وه ک ئه وه ی له هه ری می کیبکیا هه یه.

له برگه ی چواره ه می پابه ندى نامه که دا، له خالی (٢٠) دا ها تووه (٨)، که هه رکه سیک که له داموده ستگایه کی حکومه تیدا داده مه زریت یان ده گوزاریته وه یان په ی بالا ده گات،

پۆبلیستە شارەزاییەکی ئەوتۆی لە زمانی فەرمیدا ھەبێت، کە لە ئاستی ئەرکە کەیدا بێت. بۆ ئەو مەبەستەش ھەموو دامودەستگاوە بەرپۆوە بەرایەتیەک، ئۆفیسێ کێبیکێی زمانی فەرەنسی چاودێری دەکات و پۆھەرۆ رێکاری کۆنترۆلکردنی شارەزایی کارمەندان و خاوەن پلەکان دادەنێت و جیبەجیبیان دەکات.

سەبارەت بە ئەم خالە، لە ھەریمی کوردستاندا رەچاوەکردنی نییە، چونکە دەبینین کەسانیک، کە نە کوردن و نە کوردییەش دەزانن، کە دامەزراون و کەسێش لە وبارە یەو ھەستێ ناپرسیت. ئەم دیاردە یە لە کەرتی تەندروستی و کۆمپانیا بیانییەکاندا بە ئاشکرا ھەستی پێدەکرێت.

لە بەشی شەشەمی پابەندی نامە کەدا، کە سەبارەت بە (زمانی کار) ھ، لە خالی (٤١) دا ھاتوو، کە: خاوەنکار دەبێت لە ئەو نووسراوانەیدا، کە روویان لە کارمەندەکانییەتی، زمانی فەرمی بە کارببات.

لە خالی (٤٣) دا، دەلیت: رێککەوتنە بە کۆمەڵەکانی نیوان خاوەنکارو کرێکاران و دەقە ھاوپیچەکانیان، دەبێت بە زمانی فەرمی بنووسرێنەو.

سەبارەت بە ئەو خالە، لە ھەریمی کوردستاندا، لە زۆر لە کارەکاندا، بە تاییەت ئەوانە ی سەر بە کۆمپانیا بیگەنەکانن، تا زمانی ئینگلیزی و ھەستاییەت، کوردی رەچاوەکردنی نییە.

خالی (٤٥)، قەدەغە یە، کە خاوەنکارێک ئەندامێکی خۆی لە سەر کارە کە ی لابادات یان ھەلپەسێریت یان پلە ی دابەزینیت یان بیگوازیتەو، تەنیا لە بەرئەو ی کە کەسە کە تەنیا بە زمانی فەرەنسی قسە دەکات و زمانی دیکە، جگە لە زمانی فەرمی، بە باشی نازانیت، یان لە بەرئەو، کە داوا کردوو رێز لە مافیەک بگیریت، کە بەندەکانی ئەم بەشە ی پابەندی نامە کە بە فەرمی ناسیویە.

لە ھەریمی کوردستاندا، بیکارییەکی زۆر ھە یە، حکومەتی ھەریم لە خەمی ئەم پرسێ بیکارییەدا نییە، چجای ئەو ی بێر لە دەرکردنی کارمەندیک، کارگوزاریک، بکاتەو، کە لە بنەچەدا کۆمپانیاکان، مەرجی خۆیان بە سەر کارمەندی کورددا دەچەسپینن، لە زۆرباریشدا خەلکی بیگەنە دەخرینە کار.

لە خالی (٤٦) دا، دەلیت: قەدەغە یە خاوەنکار بۆ ھەرگرتنی کارێک یان پۆستیک، داوا لە پالیئوراوانی کارە کە، یان پۆستە کە بکات، کە ئاستیکێ تاییەتی شارەزایی لە زمانیکێ

جگه له زمانى فهرمى ههبيت، مهگه ر ئه وهى كه به جىگه ياندنى ئه ركه كانى ئه م كارو پوسته پيوستى به ئه و ئاسته له زانينى ئه و زمانه دا ههبيت... ئه ركى خاوه نكاره كه په، كه به كومسيونى (پيوه ندييه كانى كار) يان نيو بژيوانى بسه لمينيت، كه كاره كه ياخود پوسته كه پيوستى به شاره زابى يان ئاستىكى تايبه تى زانينى زمانىكى جياواز له زمانى فهرمى ههيه.

له ههرمى كوردستاندا، كومپانيا و خاوه نكار، دهستكراوه ن له سه پاندنى مه رجه كانياندا به سه ر كارخاوازاندا، خوئه گه ر پرسى زمان بيت، ئه وا هيج دهستگايه ك نيه، كه له سه ر پرسى زمان بيته دهنگ.

به شى هه وه هم له پابه ندينامه كه دا تايبه ته به زمانى بازرگانى و بزنىس: له ئه م به شه دا، خالى (۵۱) ده لىت: هه ر جو ره نووسينىك له سه ر به ره مېك، به خودى به ره مېكه و كارتون و به لگه نامه ياخود هه ر كه لوپه ليك، كه له گه ل به ره مېكه دا بيت، تايبه ت به زانياريه كانى چو نيه تى به كاربردن و به پسووله كانى گه رهن تى به ره مېكه شه وه، ده بيت به زمانى فه رهنسى بنووسرين. ئه م ريسا تايبه ته، لىستى مه يه كانيش ده گرته وه. هاوكات له ئه م خاله دا ئه وه ش هاتووه، كه ده شىت له گه ل ده قه فه رهنسييه كه دا، ده كریت يه ك يان چه ند وه رگيرانىكى بو زمانانى ترى له گه لدا بيت، به لام نايبت هيج نووسينىك، كه به زمانانى جگه له فه رهنسى نووسرا، له چاو فه رهنسييه كه دا زه قتر يان بالاده ستتر بيت.

ئه وهى سه ره وه، له پابه ندينامه كه ي كيبىكا هاتووه، جا ليره دا جىگه ي خو يه تى، كه به راوردىك له نيوان ئه وهى بو زمانى فهرمى كيبىك ره چاو كراوه، له گه ل ئه وهى كه سه باره ت به زمانى كوردى له ههرمى كوردستاندا ده گوزه رىت، بكه ين، كه بىگومان له ههرمى كوردستاندا ره چاو كردنى بابه تىكى ئاوا، مه گه ر له كه مترين ئاستدا، ئه گينا بوونى نيه و هه رگيز نه بازرگانان خو يان ئه و خوازته يان هه بووه و نه دهستگايه كيش هه يه، كه به دووادا چوون بو بابه تىكى له ئه و چه شنه بكات. گومانيش له ئه وه دا نيه، كه نه بوونى خوازتىكى له ئه و چه شنه له لايه ن حكومه تى هه رىم و بازرگانانى سايه ي حكومه تدا، بو ئه وه ده گه رپه تته وه، پرسى زمان نه بووه ته جىگه ي سه رنج و مه به ستيان. هاوكات بازرگانه كانيش زورينه يان ناچه خانه ي بازرگانى نيشتمانى و نيشتمانپه روه ره وه، تاوه كو ئه و ههسته نه ته وه ييه يان هه بيت، كه خو به خو ئه و بابه ته بكه نه مه رج بو به ره مېه هاورده كراوه كان.

خالئ سهرنجراکئش له ئه و بووارهدا، ئه وههه، که له پال دهسه لاتی حکومه تی ههریم و بهرپرسه بالاکنیدا، ههروهک خویان دهلین ههزاران ملیونیر و دهیان ملیاردیر له ئه م سئ دههیه دا دروستبون، که چی ئه و ههستهیان وهک پیویست نییه. ئه وه له کاتیکدا له شارئکی وهک سلیمانیی بهر له شهش دهیه ی پیشوو، دروست له کوتایی په نجاکانی سه ده ی پیشوودا، بازرگانمان هه بوون، که پانکه و مه کینه ی دروومانیان له ولاتی ژاپون هاورده ده کرد، داوایانکردبوو، که ده بیئت کۆمپانیاکه لئیانبنووسیت کوردستان. بۆیه ژاپون ئه و رێژهیه له پانکه و مه کینه، که بۆ ئه و بهرێزانه دروستکران، سه رجه میان له پانکه که و له که لله ی مه کینه که و له میزه کانزاییه که شی به قالبی کانزاکه، وشه ی (کوردستان) ی له سه ر نووسرابوو. ئه وه له کاتیکدا، که ئه و دوو برا بازرگانه، سه رمایه که یان په رنگه هه ر له ده هه زار دیناریکی ئه و کاته ی ئیراق، پتر نه بوو بیئت، به لام ئه و هه سته نه ته وه بییه یان هه بووه (۹) (۱۰) (۱۱).

له خالی (۵۲) ی پابه ندینامه که ی کبییکدا هاتوو، که هه موو بهرنامه و سیستمیکی به کاربردنی کۆمپیوتەر، جا دابه زینرابن یان نا، ئه وا ده بیئت به فه ره نسئ له به رده ستدا هه بن، مه گه ر ئه وه که هه یچ دارژته ی ئه و بهرنامه نه به فه ره نسئ هه ر سازنه کرابن. ئیمه ی کورد له باشووردا، سه بارهت به ئه و خاله، هه ر بیریشمان لینه کردوو ته وه. خالی (۵۳)، هه ر که لوپه لیک یان بهرنامه یه کی یاریی مندالان، که بۆ یارییه که پیویستی به وشهکانی زمانیکی جیاواز له فه ره نسئ هه بیئت... له بازاری کبییک قه ده غه ن...

له هه ریمه که ی ئیمه دا، هه موو ئه و یاریبانه به زمانی بیگانه ن و که سئیکش نییه، که بیر له ئه وه بکاته وه، که ئه م بابه ته چه ند کاریگه ریی له سه ر ئاوه زی مندالانی کورد ده بیئت.

له خالی (۵۸) دا، هاتوو، نووسراوی سه ر تابلۆکان، که پروویان له خه لکه یان بۆ بانگه شه (ریکلام) ن، ده بیئت به زمانی فه ره نسئ بن. هاوکات ده توانن به زمانی دیکه ش بنووسرین، به مه رجیک نووسراوه فه ره نسئیه که بهروونی بالاده ستیی هه بیئت. له هه ریمی کوردستاندا، په رژه وه ندیی کۆمپانیاکان، زمانه کوردیییه که ده خوازیت، ده نا ئه گه ر وانه بووايه، ئه وا هه رگیز کوردیییه که په چاو نه ده کرا.

خالی (۶۰)، دهلیت: ناوی کۆمپانیاکان ده بییت به زمانی فه ره نسی بن، له پال فه ره نسییه که دا، ده کریت ناوی کۆمپانیاکه به زمانی دیکهش بنووسریت، به لام ده رکه وتووی زمانه فه ره نسییه که له ئاست زمانه که ی تر دا بییت و که متر نه بییت. له خالی (۷۱) دا هاتوو، که ئەو ریکخراوانه ی مه بهستی سوودی ئابووریان نییه و تایبه تن به گه شه کردنی که لتووری گروویکی ئیتنیکی تایبهت یان دا کۆکی له په رژه وه ندییه کانی تایبهت به ئەو گرووپه ده که ن، ده توانن به زمانی خۆیان ناو له ریکخراوه که یان بنین، به مه رجیک به فه ره نسیش ناوه که دا بنین. بۆ ئەم خاله ش مه گه ر له پیناوی په رژه وه ندیی ریکخراوه کان خۆیان، ده نا به کوردییش نه ی نووسن، که س نییه گرنگی پیندات.

به شی هه شته می پابه ندینامه که، سه بارهت به بوواری خویندنه، تیندا هاتوو، که خویندن له پۆله کانی پیش سه ره تایبی و ناوه ندی به زمانی فه ره نسییه، جگه له ئەو ریز په رانه (ئستپاوی) له ئەم به شه دا هاتوون. ئەم به نده هه موو ئەو دامه زراوه قوتابخانه ییانه ده گریته وه، که له ده قی هاو پینچا پیناسه کراون و هه موو ئەو دامه زراوه مۆله تپیدراوانه ی خویندنی تایبه تی (ئه هلی و خسووسی) ده گریته وه، که مۆله تی وه رگرتنی پشتگیریی دارایی ده وله تیان به پینی قانونی خویندنی ناحکومی وه رگرتوو.

له هه ری می کوردستاندا، به چه ندان زمان قوتابخانه کراونه ته وه و سه ره به ستن له مامه له کردنیاندا، ئەگه رچی به ناو زمانی کوردییش ده خوینن، به لام زمانی خویندن بۆ سه رجهم باب ته کان، به ئەو زمانه یه که مۆله ته وه رگرتوو، دیارییکردوو. زیانه کانی ئەم دیارده ی به زمانانی بیگانه خویندنه له داها توودا ده رده که ویت. بیگومان لیکۆلینه زانستییه کان له میژه زیانی ئەم پرسه یان خستوو ته روو.

له خالی (۸۴) دا، ده لیت: هه یچ بروانامه یه کی خویندنی ئاماده یی به خویندکار ندریت، گه ر له زمانی فه ره نسیدا شاره زایی چ به قسه کردن و چ به نووسین له ئەو ئاسته دا نه بییت، که پرۆگرامه کانی وه زاره تی په روهرده و سه ره گه رمی و وه رزش دایان. له هه ری می کوردستاندا، وه زاره تی په روهرده خۆی تاقیکردنه وه ی ئاماده یی بۆ زمانی کوردی کردوو به پینی خوازیاری، که ئەمه دروست پیچه وانه ی په رژه وه ندیی نه ته وه ییه له بوواری زماندا، هاوکات پراویر پیچه وانه ی ئەو خاله ی

پابه‌ندینامه‌که‌ی ههریمی کیبیکیشه. جا ئەگەر به‌گشتی له ئەم به‌شی هه‌شته‌می پابه‌ندینامه‌که وردبینه‌وه و به‌راوردی بکه‌ین به ههریمی کوردستان، ئەوا به‌ ئاشکرا ئەوه‌مان بۆ دهرده‌که‌وێت، که له ههریما چ له قوتابخانه حکومییه‌کانماندا و چ له ناحکومییه‌کاندا، زمانی کوردی به‌ئاشکرا له پاشه‌کشه‌دایه و له‌به‌رامبه‌ردا زمانه‌کانی بیگانه، به‌تایبه‌ت زمانی ئینگلیزی به‌ره‌و بوونه‌ زمانی یه‌که‌م دهریته، به‌تایبه‌ت له ناحکومییه‌کاندا.

له‌ خویندنگه حکومییه‌کانیشدا به‌ چه‌ند شیوه‌یه‌ک له‌ شکۆی زمانی کوردی دراوه و خویندکاری کورد خرایه‌ سه‌ر که‌له‌له‌ی نادیده‌کردنی زمانی زگماکی خۆی، به‌تایبه‌ت کاتیک، که سه‌رپشک بکریت بۆئه‌وه‌ی له‌ تاقیکردنه‌وه‌دا بکریته‌ ئاره‌زوومه‌ندانه. بۆیه دهرکریته به‌ جه‌خته‌وه‌ بلێین کارکردنی ههریمی کوردستان له‌ پرسى زماندا، ته‌واو پیچه‌وانه‌ی ههریمی کیبیکى که‌نه‌دایه. سالبه‌سالی‌ش ئەو لیدانه له‌ شکۆی زمانی کوردی، پتر ده‌ته‌نێته‌وه.

له‌ خالی (٨٥)دا، ده‌لێت: ئەو مندالانه‌ی به‌شیوه‌ی کاتی له‌ کیبیک ده‌مینه‌وه، ده‌توانن به‌ خوازتی دایک و باوکیان، له‌ بره‌گه‌ی یه‌که‌مه‌ی به‌ندی (٧٢) دهربخری‌ن و له‌ ئەو باره‌داو به‌پێی ئەو مه‌رجانه‌ی حکومه‌ت به‌ رینمایی دیارییان ده‌کات، له‌ماوه‌ی مانه‌وه‌یانداندا له‌ کیبیک، ههر به‌ ئینگلیزی درێژه به‌ خویندن بدن. رینماییه‌که ده‌بیت ماوه‌ی ئەو دهرهاویشتنه‌و مه‌رجه‌کانی نوێکردنه‌وه‌ی دیاری بکات. له‌ ههریمی کوردستاندا بۆ مندالانی کورد، زمانی کوردی په‌راویزه‌ دهرخریته، ئیتر کى بیر له‌ ئەوه ده‌کاته‌وه، که‌ه‌سانیکى ناکورد، که‌ بیته‌ ههریمه‌که‌وه به‌چی ده‌خوینن یان ناخوینن!

به‌شی دووه‌می پابه‌ندینامه‌که، که‌ تاییه‌ته به‌ به‌فه‌رمیکردنی زمان له‌ شوینناوان.

شوینناوان (تۆپۆنیمی):

خالی (١١٦)، ده‌لێت: وه‌زاره‌ته‌کان و به‌ریوه‌به‌رایه‌تی و داموده‌ستگاکانی حکومه‌ت، ده‌توانن کۆمیته‌ی زمانی له‌نیوخۆیاندا پیکه‌ینن و بۆخۆیان پیکه‌اته‌و چۆنیه‌تی کارکردنیان دیاری بکه‌ن.

ئهم کۆمیتانه له‌ ئەو بارانه‌دا، که‌ پینانسپیرواره، بۆشاییه‌کانی زمان له‌ بوواری زاراوه‌کاندا و ئەو دهربرین و وشه‌و ده‌سته‌واژانه‌ی کیشه‌سازده‌که‌ن، ده‌ستشانده‌که‌ن. کۆمیته‌کان ئەو وشه‌و زاراوانه‌ی پینانباشه، که له‌ شوینیان به‌کاربیت، به‌ کۆمیته‌ی

به‌فهرمیکردنی زمانی راده‌گه‌ینن. ئەو کۆمیتە‌یه دەتوانیت بۆ ئۆفیسێ کێبیکێ زمانی فەرەنسێیان بنیڕیت، بۆ ئەو‌هێ ئۆفیس لە بارە‌یانه‌وه ب‌ریاری بە ستاندارد‌کردنیان بدات، یان لە بارە‌یانه‌وه راسپاردە پەسەند بکات. جا ئە‌گەر وەزارەتیک یان دامە‌زراوە‌یه‌ک کۆمیتە‌ی زمانە‌وانیی دانە‌نابیت، ئە‌وا ئۆفیس دەتوانیت لە‌سەر پێش‌نیهادی کۆمیتە‌ی به‌فهرمیکردنی زمان، به‌فهرمی داوا له وهزارهت یان دامه‌زراوه‌که بکات، که ئەو کۆمیتە‌یه دابمە‌زینیت.

هەر له ئەو خالە‌دا هاتوو، که ئۆفیسێ زمانی فەرە‌نسی دەتوانیت لە‌سەر پێش‌نیهادی کۆمیتە‌ی به‌فهرمیکردنی زمان، به‌کاربردنی وشە و زاراوه‌کان، به‌ ب‌ریار ستاندارد بکات. بە‌مە‌ش لایە‌نه پێ‌وه‌ن‌یداره‌کانی کۆمیتە ئە‌و وشە و زاراوانە له رۆژ‌نامه‌ی فەرمیی کێبیک‌دا بلأوده‌کاته‌وه.

له هەریمی کوردستاندا، ناوان بۆ مندالانیش خەریکه له زمان و که‌لتوو‌ری کورد دە‌ترانیت، ئە‌وه چ‌جای ناوی شوینە‌کان، که پاشا‌گە‌ردانییه‌کی زۆر به‌رچا‌و له‌ئارادایه. خالی (۱۱۸) راسته‌وخۆ پاش بلأوبوونه‌وه‌ی وشه‌و زاراوه ستاندارده‌کان له رۆژ‌نامه‌ی فەرمیی کێبیک‌دا، ئیتر به‌کاربردنیان له دهق و دۆ‌کومینت و نووسراوه هه‌ل‌واسراوه‌کانی داموده‌ستگا‌کانی حکومه‌ت و گ‌رییه‌سته‌کانیان و ئە‌و کتێبانه‌ی خویندن و راهیان و توێژینه‌وه، که به‌ فەرە‌نسی له کێبیک‌دا چاپ دە‌بن، دە‌بیت به‌خورتی رە‌چا‌وب‌کرین.

له هەریمه‌که‌ی ئیمه‌دا، ده‌ست‌گایه‌کی له ئە‌و چه‌شنه‌ بوونی نییه، هاوکات کتێبه‌کانی خویندنیش ئە‌گەر به‌وردی و به‌پیی پاراویتی زمانی کوردی لیان ب‌روانین، ئە‌وا چه‌ندان وشه‌و ده‌ر‌ب‌راوی ناقولاً ده‌بینین، که ئە‌مه له‌گه‌ل پرسی به‌ستاندارد‌کردنی زماندا نا‌گونجیت. بی‌گومان هۆی ئە‌وه‌ش بۆ بێ‌رنه‌کردنه‌وه له پاراوی و له به‌ستاندارد‌کردن ده‌گه‌ریته‌وه، له‌لایه‌ن وهزارهت و لیژنه‌کانییه‌وه.

به‌شی سێهه‌می پا‌به‌ندینامه‌که‌ی کۆمسیۆن سه‌باره‌ت به‌ شوینناوان (تۆپۆنیمی)‌یه:

له خالی (۱۲۲)‌دا، ده‌لیت: کۆمسیۆنی شوینناوان دادمه‌زرت، که له‌ پرووی به‌رپێ‌وه‌به‌رییه‌وه سه‌ر به‌ ئۆفیسێ کێبیکێ زمانی فەرە‌نسی ده‌بیت.

ئە‌م دوو دامه‌زراوه‌یه، له‌ بوواری زماندا زۆر گ‌رن‌گن، که‌چی له‌ هەریمی کوردستاندا هیچ ده‌ست‌گایه‌کی له ئە‌و چه‌شنه‌مان نین، هه‌ربۆیه ده‌بینین شوینناوانه‌کانیش لی‌ره،

پيوهندن به بۆچوونی سهرپيیى تاكهكانهوه ههربۆيه ناونان، پاشاگهردانى زۆرى تىدايه و ههركهسه بۆ خۆى وشهيهك بۆ ناونان ههلهدهبژيړيت، بهبى ئهوهى بزانت تا چ رادهيهك لهگهه ل زمان و كهلتور و نووسين و رينووسى كورديدا دهگونجيت. خالى (١٢٤) سهبارت به دهستكراوهيهكانى كومسيونه، كه بریتين له پيشنيهادکردنى پيوهرهكانى ههلبژاردنى ناوى تهواوى شوينهكان و ريساكانى نووسينى ئه و ناوى شوينانه بۆ حكومهت و پهسهندکردنى ههموو گورانكارىيهك، كه له ناوى شوينهكاندا پيكبیت.

حكومهت دهتوانيت له ريگای بریاری فهرمييهوه پيوهرهكانى ههلبژاردنى ناوى شوينهكان و ريساكانى نووسين، كه دهبيت له بوواری شوينانواندا رهچاو بكرين و ههروهها ريبازى بهكارهاتوو له ناولينانى شوينهكان و به پهسهندگهياندنى ناوى شوينهكان، دیاری دهكریت. له ههریمدا نه ئه و دهستگيايه هه ن و نه كهسيش بير له پيکهينانیا ن دهكاتوه.

بهشى چوارههه/

سهبارت به فهرميکردنى دامودهستگاکانى حكومهت:

له خالى (١٣١) داها توه، كه هه ر دامه زراوه و دامودهستگايهكى حكومى، له سهريهتى ئهوپهري تا (١٨٠) رۆژ پاش دهسپيكي كارهكانى، راپورتىك پيشكesh به ئوفيسى (زمانى فه رهنسى كيبىك) بكات و بارودۆخى دامودهستگايهكى له رووى زمانهوه به روونى تيدا شيكرابيتهوه وهه موو ئه وهنگاوانه ي تيدا خرابنه روو، كه دامودهستگايه بۆ خوگونجاندن لهگهه ل ئه م قانونه هه ليناون، ياخود به نيازه هه ليا نبيت. جا ئه گه ر له هه ريمى كوردستاندا، ئوفيسىكى له ئه م چه شنه مان هه بيت و ئاوا ميچى كات بۆ كارهكانى زمان له دامودهستگاکاندا ديارىبكات و به ردهوام به دوواداچوون بكات، ئيتر ئه و پاشاگهردانىيهى كه هه يه، نه ده ما.

له خالى (١٣٢) شدا، ده لیت: ... هه ر دامودهستگايهك، راسپاردهكانى ئوفيسى له بوواری هه نگاوه تهواو كارهكاندا قبول نه كات، ئه وا ئه وكارهى به سه رپيچى داده نريت. له هه ريمى كوردستاندا هه ر پيشيلکردنىكى زمان و نووسينى كوردى هه بيت، كه س نيه لىيچينه وهى له باره وه بكات. هه ربۆيه سالبه سال رهوشى زمان پتر روو له داهيزران دهكات.

به‌ئشی پینجه‌می پابه‌ندینامه‌که.

سه‌بارت به فەرهنسیکردنی کۆمپانیاکانه:

له ئەم به‌شه‌دا، ده‌لیت: هەر کۆمپانیا‌یه‌ک، که سه‌د کارمەند، یان پتری هەبیت، ئەوا دەبیت کۆمیتە‌یه‌کی به‌فەرهنسیکردن دابمه‌زینیت، که به‌لای که‌مه‌وه له سێ که‌س پیکهاتبیت. کۆمیتە‌ی به‌فەرهنسیکردن، بارودۆخی زمانی کۆمپانیا‌که هه‌لده‌سه‌نگینیت و راپۆرتیکی له‌باره‌وه ئاماده‌ ده‌کات، که له رینگه‌ی به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی کۆمپانیا‌که‌وه ده‌گاته‌وه به‌ ئۆفیسێ {زمانی فەرهنسی کبییک}، جا ئە‌گەر پۆیست بوو، ئەوا ئەو کۆمیتە‌یه‌ ده‌بیت پرۆگرامیکی به‌فەرهنسیکردنی بۆ ئاماده‌بکات و چاودیریی جێبه‌جێکردنیشی بکات. دووای ئە‌وه‌ی برۆانامه‌ی به‌فەرهنسیکردنی کۆمپانیا‌که درا به‌ کۆمپانیا‌که، کۆمیتە‌که ده‌بیت هه‌ول‌بدات، که به‌کاربردنی زمانی فەرهنسی له هه‌موو ئاسته‌کانی کۆمپانیا‌که‌دا به‌گشتی، بمینیت‌ه‌وه. لێ‌رده‌دا به‌جێه، گەر بپرسین ئایا ئە‌گەر له هه‌ریمی کوردستاندا، خالیکێ له ئەم چه‌شنه هه‌بووایه‌و ناوه‌ندی تایبه‌تی پشتبه‌ستوو به‌ قانون له په‌یجوری جێبه‌جێکردنیدا بووایه، ئایا هه‌یج کۆمپانیا‌یه‌ک ده‌یتوانی به ئەم چه‌شنه زمانی کوردی نادیده بکات؟!.

له خالی (۱۴۷)دا، هاتوو، که ئۆفیس ده‌توانیت برۆانامه‌ی جێبه‌جێکردنی پرۆگرامی به‌فەرهنسیکردن یان برۆانامه‌ی به‌فەرهنسیکردنی هەر کۆمپانیا‌یه‌ک ر‌هت بکاته‌وه، راییگریت یاخود هه‌لیبوه‌شینیت‌ه‌وه، ئە‌گەر بیت و کۆمپانیا‌که ئەو ئە‌رک و پابه‌ندیانه‌ی به‌پیتی ئەم قانون و بریارو رینماییه پێوه‌ندیداران‌ه‌ی له‌سه‌ریه‌تی، جێبه‌جێنه‌کات. ئەم خاله‌ی پابه‌ندینامه‌که، ئە‌وه ده‌گه‌ینیت، که ئە‌گەر برۆانامه‌که له ئەو کۆمپانیا‌یه به‌سه‌رنیت‌ه‌وه، ئەوا کاره‌کانی تری رایی نابن. هه‌ربۆیه ناچار ده‌بیت خوازته‌کانی ئۆفیس و دامه‌زراوه‌کانی به‌وردی به‌دیبه‌ینریت، تاوه‌کو کاره‌کانی نه‌وه‌ستیت و نه‌بیت‌ه‌مایه‌ی زیانی دارایی بۆی.

خالی (۱۵۹) ده‌لیت: ئۆفیسێ رامیاری زمانی کبییک، له بوواری به‌فهرمیکردنی زمانی و زاراوه‌ناسی و به‌فەرهنسیکردنی داموده‌ستگا‌کانی حکومه‌ت و کۆمپانیا‌کاندا، دیاریده‌کات و ئەو رامیارییه به‌رپۆه‌ده‌بات. هه‌روه‌ها ئە‌رکی چاودیریکردنی چۆنیه‌تی جێبه‌جێبوونی ئەم قانونه‌ی له‌ئسته‌ودایه. گومان له ئە‌وه‌دا نییه، که ئە‌گەر ئەم خاله و ئەم ئۆفیسه له کبییکیشدا بوونی نه‌بووایه، ئەوا نادیده‌کردنی زمانی فەرهنسی لێ‌ره‌و

لهوئ لهئارادا دهبوو، بهلام ئەم ئۆفيسه و ئەم خالەي پابه‌ندينامه‌كه، واكردوو، كه ههچ كهس و كۆمپانيايه‌ك پرکيشيي نادیده‌کردنی زمانی فەرهنسی، كه زمانی فەریمی هەریمی کيبیکه، نه‌کات.

به‌پیی خالی (۱۶۰)، ئۆفيس چاودیریی چوونه‌پیشی بارودۆخی زمانه‌وانیی له کيبیکدا ده‌کات و به‌لای كه‌مه‌وه هەر پینچ سال جاريك، راپۆرتيک ده‌دات به وه‌زارهت سه‌بارهت به کارکردن و جیگه و پینگه‌ی زمانی فەرهنسی و ره‌فتار و هه‌لسوکه‌وتی گرووپه‌ زمانیه‌ جۆراوجۆره‌کان. هه‌بوونی ئەم خالەش واتای ئەوه‌یه، كه رینگه به خاوبوونه‌وه‌ی ریکاره کارپاییه‌که‌ره‌کان نادریت و ساله‌سال توندوتۆلتر به‌دوای جیبه‌جیکردنی قانون و رینماییه‌کانه‌وه‌ ده‌بن.

له خالی (۱۶۱)دا، ده‌لایت: ئۆفيس هه‌ولده‌دات زمانی فەرهنسی له داموده‌ستگاو كۆمپانياکاندا زمانی سه‌ره‌کی و ئاسایی و کار و پیوه‌ندییه‌کان و بازرگانی و بزنس بیت. ئۆفيس ده‌توانیت هەر هه‌نگاوئیکی گونجاو هه‌لبینیته‌وه، بوئه‌وه‌ی په‌ره به زمانی فەرهنسی بدریت.

له خالی (۱۶۲)دا، هاتوو، كه ئۆفيس ده‌توانیت {له بواری زمانی فەرهنسیدا} یارمه‌تیی داموده‌ستگاکانی حکومهت و نیمچه حکومییه‌کان و کۆمپانیاکان و ئەنجومه‌ن و ریکخراوه‌کان و كه‌سه‌کان بدات و سه‌بارهت به چاکسازی و ده‌وله‌مه‌ندبوونی زمانی فەرهنسی نووسراو و قسه‌پیکراو له کيبیک، ئاگاداریان بکاته‌وه.

هاوکات ده‌توانیت تیبینی و پیشنیهادی (لایه‌نه‌کان و خه‌لک) یش سه‌بارهت به چۆنییه‌تیی زمانی فەرهنسی وه‌رگریت و به راپۆرت بیداته‌وه به وه‌زارهت.

به‌شی سه‌یه‌می پابه‌ندينامه‌كه تایبه‌ته به پشکنین و لیکۆلین:

پابه‌ندينامه‌كه له خالی (۱۶۷)دا، ده‌لایت: ئۆفيس ده‌توانیت به ده‌ستپیشخه‌ریی خوئ ئەم کاره بکات یان پاش ئەوه‌ی كه سکالای پیده‌گات.

دوووتر له خالی (۱۷۶)دا، هاتوو، كه ههچ كهس به ههچ شیوه‌یه‌ك ناتوانیت له‌کاتی ئەنجامدانی ئەره‌که‌کانیدا، پیش به کاره‌کانی ئۆفيس یان كه‌سیک كه ئۆفيس دیاریکردبیت، یان به قسه‌کردن و گوواییدانی هه‌له‌ توشی هه‌له‌یان بکات، یان خو له دانی ئەو به‌لگه‌نامه و زانیاریانه‌ی ئۆفيس ده‌خوازیت به‌ده‌ستیانبه‌یت، بدزیته‌وه. ئەم خالە جه‌ختی ئەوه ده‌کات، كه ده‌ستکراوه‌ی ئۆفيسی کيبیک به چه‌شنیکه، كه كه‌س

نه توانیت بهر به کارهکانی بگریت. ههر بهمهش دهتوانریت، که زمانه که بپاریزیت و پهرهش بسینیت.

ههر له خالی (۱۷۷) دا هاتوو، که کاتیک ئوفیس به ئو ئاکامه بگات، که سه ریچی له ئه م قانونه یان رینماییهکانی په سه ندکراو بو جیه جیکردنی کراوه، داوا له که سی سه ریچیکار دهکات، که له ماوهیه کی دیاریکراو دا کوتایی به سه ریچییه که بهنیت، خو ئه گهر هات و له سه ریچییه که ی بهردهوام بو، ئه وا ئوفیس دؤسییه که ده داته به ریوه بهری به دووادا چوونی که تن و تاوانکارییه کان، بو ئه وهی ئه گهر پیوست بو لیچییه وهی تاوانکاری گونجاوی لی بکات. که واته به پی ئه م خاله پیشیلکاران ناتوان سه ریچی بکن و به بی سزای قانونی بتوان لی دهرچن.

به شی چواره می پابه ندینامه که.

سه بارهت به ئه نجومه نی بالای زمانی فه رهنسییه:

له ئه م به شه دا و له خالی (۱۸۷) دا هاتوو، که ئه رکی ئه نجومه ن ئه وهیه، که راویژ داته وهزیری به رپرس له جیه جیکردنی ئه م قانونه، بو ههر پرسیکی پیوه ندیدار به زمانی فه رهنسییه وه له کیبیک. بو ئه م به سه ته ئه نجومه ن ده توانیت:

۱- بو چوونی خوئی سه بارهت به ههر پرسیک، که وهزیر ده خاته به رده می، پییدات.

۲- ههر پرسیکیش، که ئه نجومه ن به پیوستی بزانتیت، که سه رنجی حکومه تی بو رابکیشیت، بیخاته به رده م وهزیر.

دواتر له خالی (۱۸۸) دا، ده لیت: ئه نجومه ن بو جیه جیکردنی ئه رکهکانی ده توانیت:

۱- تینینییهکانی ههر کهس و گرووپیک گویلینگریت و وهریانگریت.

۲- تویرینه وهو لیکوئینی پیوست ئه نجامدات یان به ئه نجامی بگینیت.

به شی پینجه می پابه ندینامه که، تایبه ته به ئه م به ندانه ی پیوه ندییان به تاوانکاری و سزاکنه وه هیه، له وانه ش:

خالی (۲۰۵)، که ده لیت: ههر کهس و لایه نیک، که به ندهکانی ئه م قانونه و رینماییه پیوه ندیدارهکانی پیشیلبکات، سه ریچییه که ئه نجام ده دات، که سزاکی به ئه م شیوهیه ی خواره وهیه:

A- گەر سەرپېچیکار که سیکي ئاسایي بیت، سزایه ک، که به لای که مه وه ده بیت (٦٠٠) دۆلار و به لای زۆریشه وه (٦٠٠٠) دۆلار ده بیت.

B- ئەگەر سەرپېچیکار که سیکي واتای (مهعنه وی) بیت، سزاکه نابیت له (١٥٠٠) دۆلار که متر و له (٢٠٠٠) دۆلار زیاتر بیت. له باری دووباره کردنه وه شدا، ئەوا سزاکه ی دووچه ندان ده بیت.

خالئ (٢٠٨) ده لئیت: دادگای دادوهری شارستانی ده توانیت له سەر داوای دادستانی گشتی، فه رمان بدات، که له ماوه ی هه شت رۆژی پاش ده رچوونی بریاری دادگادا، هه رجو ره ئاگاداری، تابلوی بانگه شه و تابلوی سەر فرۆشگه، که به نده کانی ئەم قانونه پیشیل بکه ن، له سەر ئەرک و تیچووی خاوه نه کانیان له نیو ببرین. داواکاری له دژی خاوه نی که لوپه لی بانگه شه که، یان هه ر که سیکیش بیت، که ئاگاداری و تابلۆکانی هه لواسیون.

هه ر له ئەو خاله دا هاتوو، که هه رکه سیک، که به سەرپېچیکاری به نده کانی (٧٨،١) و (٧٨،٢) رابگه یتریت، بۆ نییه وه ک ئەندامی کۆمسیونی قوتابخانه کان بمینتیه وه. ئەم سزایه له رۆژی راگه یاندنییه وه تا پینچ سال ده خاینیت.

له هه مان خالدا هاتوو، که پاش ده رچوونی بریاری دادگا، به نووسراو دامه زراوه په روه ده ییه که ئاگادار ده کریته وه. پاش گه یشتنی ئاگادار کردنه وه که، دامه زراوه که یه کسه ر ده بیت که سه که بۆماوه ی شه ش مانگ به بی مووچه هه لپه سیتریت.

جا ئیمه له هه ریمی کوردستاندا، ئەگەر ئۆفیسیک و ئەنجومه نیکی له ئەو چه شنه ی (کیبیک) مان هه بووایه و پابه ندینامه یه کی له ئەو چه شنه ی ئەوانیشمان هه بووایه و قانون سه روه ر بووایه، ده سه لاتی جیه جیکاریش ئەرکی خۆی له چه سپاندنی قانونه که دا به دروستی به جی بگه یاندایه، ئەوا هه رگیز ئەوه ی له هه ریمه که ماندا سه به ره ت به پاشاگه ردانیی پرسى زمانى کوردی له ئارادایه، نه ده بوو. به نه بوونی وه ها پابه ندینامه یه ک و ئۆفیس و ئەنجومه نیکی کارای له ئەو چه شنه، هه رگیز ناتوانین به ر به هه موو ئەو پیشیلکاریانه بگرین، که له ئیستادا له ئارادان.

نه‌نجام

١- گرفتی زمانی کوردی، له دوای راپه‌رینه‌وه، به پله‌ی یه‌که‌هم سه‌رچاوه‌که‌ی له حیزبانی کورده‌وه‌یه، چونکه ئەم حیزبانە، بە‌تایبەت ئەوانەیان، که له دەسه‌لاتدان، نایانە‌وێت خۆ له قەرە‌ی پرس‌ی زمان بدن، هۆکاری ئە‌مه‌ش بۆ چه‌ند خالێک دە‌گه‌رێته‌وه، له‌وانه:

A- سه‌بارەت به‌ بوواری خویندن به‌ زمانی کوردی، ئەوان خۆیان مندا‌لانیان ناخه‌نه‌ به‌ر به‌ کورده‌خویندن، ئە‌وه‌ ئە‌گه‌ر له‌ کورده‌ستاندا بژین و نه‌بووبنه‌ هاوولاتی و لاتانی ئە‌ورویا و ئە‌مریکا.

B- هه‌میشه‌ له‌ پیتاوی ده‌سه‌لاتدا، په‌رژه‌وه‌ندیی بالایی نه‌ته‌وه، ئە‌گه‌ر نادیده‌ش نه‌کریت، ئە‌وا به‌ دلنیا‌یه‌وه، له‌ پله‌ی دوواتری په‌رژه‌وه‌ندی‌یه‌کانی حیزب و خانه‌واده و بال‌بالتنه‌کانه‌وه‌ ده‌بیت. بۆ‌یه‌ به‌ لایانه‌وه‌ گرنگ نابیت زمان چیی به‌سه‌ردیت، له‌کاتیکدا که وه‌ک پنیویست ره‌چاو نه‌کریت.

C- خه‌می به‌ده‌سته‌پیتانی ده‌نگ له‌ لایه‌ن حیزبانی کورده‌وه، له‌ پیتاوی مانه‌وه‌ له‌ ده‌سه‌لاتدا، وایکردووه، که ئاماده‌بن ئە‌ری به‌ هیندی‌ک خوازت و بریار بدن، که سوور ده‌زانن له‌ په‌رژه‌وه‌ندیی بالایی نه‌ته‌وه‌که‌دا نین، به‌لام بۆ‌ئه‌وه‌ی پێ‌ژه‌یه‌ک له‌ ده‌نگی ناوچه‌ی حیزبی به‌رامبه‌ر مسۆ‌گه‌ر بکات، ئە‌وا نه‌ک هه‌ر ئە‌ری به‌ ئە‌و خوازت و بریارانه‌ ده‌دات، به‌لکو خۆی ده‌بیت به‌ژینیان، ئە‌گه‌رچی له‌ لایه‌نی زمانه‌وه‌ ده‌بنه‌ هۆی په‌رتبوونی نه‌ته‌وه‌که‌ش. باشترین نمونه‌ش ئە‌ریدانه‌ به‌ خویندن به‌ دوو زاری زمانی کوردی، که ئە‌مه‌ له‌ پۆ‌ژگاری به‌عسی داگیرکه‌ریشدا نه‌بوو.

٢- ئە‌و دامه‌زراوه‌و ده‌ستگایانه‌ی، که پێ‌وه‌ندییان به‌ زمان و که‌لتوری کورديه‌وه‌ هه‌یه، به‌پێی به‌شبه‌شینیه‌ی حیزبانی کورد، جیگه‌ی ئە‌ندامانیان ده‌کریته‌وه. دیاره‌ حیزبیش هه‌میشه‌ که‌سانیک ده‌باته‌ ناوه‌وه، که گوێ‌رایه‌لیانبن، نه‌ک که‌سانیک، که ئاماده‌ نه‌بن ملکه‌چبن، جا ئە‌گه‌رچی شیاوی ئە‌و شوینانه‌شبن.

٣- حیزبانی کورد، مه‌به‌ستیان له‌ ئە‌و ده‌ستگایانه، ته‌نیا ناوه، نه‌ک ناوه‌روک. بۆ‌یه‌ هه‌یچکات ده‌ستکراوه‌بیان پیتاده‌ن. دیاره‌ له‌ وه‌ها باریکدا ناکریت چاوه‌رپێی کاری پز له‌ ئە‌و ده‌ستگایانه‌ بکریت، جگه‌ له‌ هیندی‌ک کاری په‌راویزی نه‌بیت.

سه‌رجه‌م ئە‌و خالانه‌ی باسکران، وایانکردووه، که به‌راوردکردنی لایه‌نی گرنگیپیدانی هه‌ریمی کورده‌ستان به‌ هه‌ریمی کییکی ولاتی که‌نه‌دا، کاریکی هاوسه‌نگ نه‌بیت، چونکه‌ له‌ هه‌ریمی کورده‌ستاندا، په‌راویزخه‌ستنی زمان له‌ ئارادایه، نه‌ک گرنگیپیدان!

راسپاردەکان

١- حیزبانی کوردی باشوور، ئەگەر خۆیان مەبەستیان نەبێت بەرەبەست بۆ زمانی کوردی دروستبکەن، ئەوا دەکریت فراکسیۆنەکانیان، پیش چونە ناو ھۆلی پەرلەمان، ریکبەون لەسەر ئەوێ، کە دەستووری ئیراق زمانی کوردی بەفەرمی ناسیووە، ئەمانیش بێن ئەوزارە دیاریکەن، کە بێتە زمانی فەرمی کوردی، چونکە ئەگەر ئەم ریکبەوتنە نەکریت، ئەوا بەپێی ئەوێ ھەر زمانیک چەندان زاری ھەن، دیارە زمانی کوردیش ھەر بە ئەو چەشنەو چەندان زاری ھەن. بۆیە ئەگەر پەرلەمانی ھەریم ئەو دیارینەکات، ئەوا ھەر زاریک بۆی ھەبە خۆی بە زمانی فەرمی دابنیت. جا ئەگەر وابیت، ئەوا ھەرگیز نەتەوێ کورد نابیتە خاوەنی زمانیکی ناوکویی یاخود فەرمی، وەک نەتەوێکانی دی.

٢- کاتیک، کە زاریک لە پەرلەماندا و بە قانون وەک زمانی فەرمی ناوێر بکریت، ئەوکات دەکریت لە رینگە رینمایییەکانەو، وردەکاریی چۆنییەتی مامەلەکردن لەگەڵ ئەو پرسەدا دیاریبکریت و ھەر لە پەرلەمانیشەو، لیژنە ی زمان پرۆژە ی کۆمسیۆنی زمانی کوردی ھەریم پیشکەش بە پەرلەمان بکات، تاوێ وەک کەسیتیەکی قانونی بناسینریت، ھاوکات دەستکراوێیەکانیشی بەپێی قانون دیاریبکری. بۆ ئەمە دەکریت کەلک لە کۆمسیۆنی زمانی فەرەنسی ھەریمی کییکی کەنەدا ببینریت.

٣- کۆمسیۆنی زمانی کوردی ھەریم، لیژنە ی تاییەت لە پەسپۆرانی راستەقینە ی زمانزان و زمانەوانی کورد رابسپیریت، بۆ دامەزراندنی فەرمانگە، یاخود ناوێندیکی تاییەت بە فەرھەنگسازیی کوردی - کوردی زمانی کوردی، کە تێیدا شارەزایانی سەرجم زار و گوڤەرەکانی زمانی کوردی بگریتە خۆی و جیاوگی تاییەتیان ھەبیت، تاوێ وەک لە چەند سالی داھاتوودا، ئەو فەرھەنگە بێتە بوون. بێگومان ئەو گەرەترین ھەنگاوی دەبیت بۆ بوژاندنەوێ زمانی کوردی و تەنانەت گیانی نەتەوێی مەروڤی کوردیش، بە ئەو فەرھەنگە سەرتاسەرییە ی زمانەکە ی، پەرە دەستینیت.

٤- بە دوای ئەو ھەنگاوانە ی پیشوودا، دەکریت کار لەسەر پرۆگرامەکانی بەکوریخویندن بکریت، بە چەشنیک شکۆ بۆ زمانی کوردی بگریتەوێ و مندالی کورد زمانەکە ی لەلا خۆشەویست بکریت و شانازی بە کوردبوونی و بە زمانەکە ی وە بکات.

٥- دوواھەمین ھەنگاوی، کار لەسەر نەھیشتنی ئەو پاشاگەردانییە ی بوواری راگەیانندی کوردی بکریت، چ لە بوواری زمان و چ لە سەرجم لایەنەکانی تریەوێ.

پهراویزه کان

(۱) بېروانه: زمان و یاسا (تویژینه وه کانی دووه مین کونفرانسی زانستی نیوده وله تیی زمانی کوردی و زارواه یاساییه کان)، ل(۶۱-۱۱۳).

(۲) سالی ۱۹۷۰، یه کدوو نووسه، به بیانوی زوری ژماره ی قسه پیکه رانی زاری کرمانجی ژوروو وه، ده چنه لای مه لا مسته فای بارزانی و پیشنیهادی ئه وه ده کهن، که خویندن و نووسین بگوریت بؤ گوڤه ری بادینی، که سه به کرمانجی ژوروو وه، بارزانی پیانده لیت: ئه وه ی ئه ده بییاتی شورشی پینوسراوه، هه ر ئه وه به رده وامده بیت.

(۳) پیمباشه لیتره دا ئامازه یه ک به ئاستی به ئاگایی سه رۆکوه زیرانی ئیرانی سه رده می شاری ئیران بدهم، له لایه نی بیرکرده وه یه وه له زمانی نه ته وه که ی، که فارسی بوو، ئه وکه سه (ئه میر عه باس هوویدا) بوو، که دوای رووخانی شا، ده گیریت، له زیندانه که یدا لینه پرسن خوازتت چیه، تاوه کو بریاری دادگات له باره وه درده چیت؟ وتوویه تی ته نیا ریگه ی خوینده وه نووسیم لئ مه گرن. دوواتر پیش گولله بارانکردنی، وه سیتنامه ی نووسیه. له وه سیتنامه که یدا رووده کاته گه لی ئیران (فارسه کان) و ده لیت: ده ستم دامانتان نه که ن له گه ل پرسی زماندا که مته رخه مین، چونکه میژووی چه ند هه زار ساله مان له زمانه که ماندا یه.

من بؤ خۆم سه رسامم به ئه و دلسۆزییه بؤ په رژه وه ندی نه ته وه که ی، له ئه و کاته ناهه مواره دا، به تاییه ت، که پرسی زمان بووه ته خه می نه ک ژیا نی. دیاره هه ر ئه و جۆره بیرکرده وه ئاوه زانه شن، که ده توانن نه ته وه کانیان بکه نه خاوه ن ده ولت و شکویان بپاریزن. (بؤ زانیاری پتر له ئه و باره یه وه، بېروانه: رۆژنامه ی رۆژه ه لات، ئورگانی کۆمه له ی ئیران، ل ().

(۴) بېروانه: [ca.https://canadanews.ca](https://canadanews.ca)

(۵) بېروانه: ar.history-hub.com

(۶) بېروانه: بوونی نه ته وه و سیاسه تی زمان، ل(۳۷۴).

(۷) سه رچاوه ی پیشوو، ل(۳۷۵).

(۸) لیتره به دوواوه، سه رجه م ئه و زانیاریانه ی ئامازه یان بۆکراوه، له نیوان ل(۳۷۵-۳۹۴) ی سه رچاوه ی پیشوودان.

(۹) ئه و دوو برایه، خوالیخۆشبووان (جه لال و عوسمان) کورانی (توفیقه شه لی چنگیانی) بوون. ئه و دوو به ریزه، گریبه ستیان له گه ل ولاتی ژاپۆندا، له ریگه ی بازرگانیکی به غداوه کردبوو، که ناوی (محه مه د ته قی سه بزواره ی) بوو، بؤ هاوردنه کردنی ئه و ئامیرانه، پیشانگاکه شیان ناوی (کورده کاژاو) بوو، که وتبووه شه قامی مه وله و بییه وه له سلیمانی.

(۱۰) له پاشکوی لیکۆلینه که دا، وینه ی که لله ی مه کینه که خراوته روو، که به سوپاسه وه له کاک (دارای جه لال توفیق) وه رگیراوه.

(۱۱) به داخه وه له کورژتوبره که ی سلیمانی سالی (۱۹۶۳) دا، که به (مه نه ته جه ول) ناسراوه، سه رجه م

ئەو پانكەو مەكینانە كران بە ژێر خۆلەووە لەناوچوون، چونكە بېنېنى ئامېرىكى لە ئەو چەشنە، دەبوو مایەى تېداچوونى سەرچەم ئەندامانى ئەو خیزانەى، كە خاوەنى بوون.

سەرچاوەكان

۱- رەچاوكردنى زمان ئەركى لەپېشىنەى پەرلەمانى ھەر گەلېكى زىندوو، پ.د.ھۆگر مەحمود (زمان و ياسا/ توێژینەووەكانى دووھمىن كۆنفرانسى زانستى نۆدەولەتېى زمانى كوردى و زاراوہ ياساييەكان) لە بلاوكراوہكانى رېكخراوى خانى بۆ لىكۆلېنەوہى ھزرى، ۲۰۲۱.

۲- رۆژنامەى رۆژھەلات، ئۆرگانى (حېزبى)، ل () .

۳- [ca.https://canadanews.ca](https://canadanews.ca)

۴- ar.history-hub.com

۵- بوونى نەتەوہو سياسەتى زمان، تارىق جامباز، چاپخانەى حاجى ھاشم، ھەولېر، ۲۰۱۴.

۶- چاوپېكەوتن لەگەڵ بەرېز (دارا جەلال توفيق) كورې خوالخۆشبوو (جەلال توفيق) لە سلېمانى، لە ۲۰۲۱/۶/۶، كاتژمېر (۱۰) ى بەيانى.

پاشكۆ

وینەى كەللەى ئەو مەكینەيەى، كە لە كۆتايى پەنجاكانى سەدەى پېتھوودا، دوو برابى بازارگانى شارى سلېمانى، لە ولاتى ژاپۆن ھاوردەيان كوردبوو و گرېبەستيان لەگەڵ كۆمپانیاكەدا كوردبوو و خوازیار بوون، كە بەناوى (كوردستان) ھوہ بېت و بەكوردیيش نووسرابېت.

لکی؛ زبان یا گویش؟

نگارنده: مژگان کاوسی

مقدمه:

شاید در زمانه ای که زبان های هویتی در ایران، پروسه ی نابودی قریب الوقوع خود را طی می کنند، پرداختن به امور عام تر مانند آگاهی دادن به عامه ی مردم جامعه نسبت به خطر مذکور بسیار جایز تر از پرداختن به امور خاص و علمی تری مانند بحث های پیچیده و تخصصی زبان شناسی باشد. لذا نگارنده در این نوشتار قصد پرداختن به مسایلی از این دست را نداشته و تلاش دارد تا با طرح مسایل ملموس و پرسش و پاسخهای ساده نظرات خود را در باب مورد بحث به اشتراک بگذارد.

چکیده :

به تازگی « لکی » به عنوان یک زبان مستقل به ثبت رسیده است. بیشتر محققان لکی را یکی از گویشهای کهن و شاخص زبان کوردی به شمار آورده اند؛ برخی از پژوهشگران لر زبان نیز، این گویش را از جمله گویشهای لری و برخی دیگر آن را زبانی مستقل پنداشته اند. نگارنده در این پژوهش می کوشد تا زبان کوردی را در یک پیوستار گویشی معرفی نموده و با توجه به خصوصیات دستوری و واژگانی لکی و نیز نقد مثالهای نویسندگانی که به استقلال لکی به عنوان یک زبان باور دارند، این مساله را روشن نماید که لکی گویشی از کوردی است. همچنین انتفاء بحث لری بودن لکی را با اشاره به موارد جغرافیایی تبیین نماید.

کلید واژگان: لکی _ کوردی _ لری _ گویش _ زبان

زبان کوردی؛ زنجیره گویشی و روند تاریخی

«کردی به زنجیره گویشی ای گفته می شود که کردها هم اینک با آن سخن می گویند در واقع زبان کردی به مانند زبان فارسی به معنای یک زبان با یک شکل استاندارد و مرز و تعریف مشخص نیست.»^۱

الف- زبان کردی و گستردگی مکانی

« زنجیره گویشی (Dialect Continuum) یا ناحیه گویشی به مجموعه ای از گویش ها با ویژگی ای معین گفته می شود که نخستین بار لئونارد بلومفیلد، زبان شناس معروف آن را تعریف نمود.

اگر مجموعه ای از گویش ها که در یک ناحیه ی جغرافیایی خاص وجود دارند را از سمت شرق آن ناحیه به سمت غرب به ترتیب (آ)، (ب)، (پ)، و... (ه) و (ی) بدانیم، آن گاه برای این که این مجموعه از گویش ها، یک زنجیره ی گویشی را شکل دهند، باید این ویژگی را داشته باشند: تفاوت بین هر دو گویشی که در شهرها یا منطقه های مجاور و همسایه وجود دارد، باید بسیار اندک باشد، اما زمانی که دو سر این طیف را در نظر می گیریم یعنی وقتی گویش (آ) در شرق این ناحیه با گویش (ی) در غرب ناحیه مقایسه می کنیم، تفاوت بین این دو گویش آن چنان زیاد شده است که دیگر گویش وران این دو منطقه، قادر به تشخیص گویش طرف مقابل نیستند. ۲»

در همین راستا باید اشاره کرد که « یکی از عوامل بیرونی - زبانی که در تعدد گویشهای دخالت دارد. گستردگی مکانی جغرافیایی خاصی است که زبان مورد نظر در آن رواج دارد. هرچه آن جغرافیایی خاص گسترده تر باشد، امکان تعدد گویشها بیشتر است. ۳»

با توجه به آنچه گفته شد و مقایسه ی آن با زبان کوردی همینطور شرایط مکانی و جغرافیایی وسیع آن، می توان به گستردگی این زنجیره ی گویشی ادغان نمود.

ب- زبان کوردی و گستردگی زمانی

دکتر رهبر محمودزاده در نظریه گستردگی زمانی زبان کوردی می گوید:
 «در مورد سایر زبان ها روال معمول در رشد یا رکود تاریخی گویش های خاص چنین بوده که با پدید آمدن گویشی که از لحاظ تاریخی خلف بلافصل گویش قبلی بوده است و به موازات قوت یافتن گویش جدید و زبان نسل تازه، گویش قبلی رفته رفته از میدان به در رفته و جای خود را به زبان نسل تازه داده است. یعنی معمولاً زبان سلف و زبان خلف در سپهر فرهنگی یک قوم با هم بطور هم زمان حضور نداشته اند.

ما این روند را در مورد زبان فارسی به عیان مشاهده می کنیم؛ بطوریکه با رواج فارسی دری، نسل قبلی زبان فارسی - بعد از اسلام- رفته رفته متروک و سلف آن نه در محاورات زنده ی مردم بلکه در نسخ خطی آثار تاریخی باقی ماند.

در مورد زبان کوردی وضعیت چنین نبوده، یعنی- به دلایل مختلف- با ظهور نسل های تازه ی زبان کردی، نسل های قبلی هم چنان و به همان قوت به حیات فرهنگی- زبانی خود ادامه داده اند.

هرکدام از گویش های زبان کردی، اعم از گورانی (اورامی)، لکی، کرمانجی شمالی، کرمانجی میانه

(سورانی)، کرمانجی جنوبی و..... متعلق به یک دوره ی زمانی خاص است. این وضعیت تقریباً مشابه خانواده ی گسترده ای است که در آن پدربزرگ، پدر، فرزند و نوه ها با هم زیر یک سقف حضور داشته باشند.

رابطه ی برخی از این گویشها، رابطه ای بلافصل است مانند رابطه ای گورانی با لکی، یا رابطه ی کرمانجی شمالی و کرمانجی میانه. اما میان برخی از گویش ها نیز شاید حلقه ی مفقوده ای وجود داشته باشد که کشف آن نیاز به پژوهشهای عمیق تاریخی و زبان شناختی دارد؛ مانند رابطه ی گورانی و کرمانجی شمالی.

در میان این گویش ها برخی نسبتاً جوان تر هستند و پیشینه ی آنها به اندازه ی بقیه نیست؛ مانند کرمانجی میانی و کرمانجی جنوبی ؛ برخی بسیار کهن هستند ، مانند گورانی و برخی در میانه ی این پیوستار زمانی قرار می گیرند؛ مانند لکی.

اکنون که از این استعاره استفاده کردیم بسیار روشن می توانیم درباره ی کردی بودن این گویشها استدلال کنیم. جدا کردن یکی از این گویشها - مثلاً لکی - از ایم پیوستار دقیقاً مثل این است که در یک خانواده گسترده، از میان چهار نسل: پدر بزرگ، پدر، پسر و نوه، پدر را جدا کرده، ادعا نمائیم که او متعلق به یک خانواده و بقیه متعلق به خانواده ی دیگری هستند !

استدلال فوق مبنی بر استعاره ی خانواده ی گسترده شکل گرفته اما از استدلال دومی هم میتوان بهره گرفت. این استدلال اخیر را، هم می توان به مشابه ی یک استدلال مستقل و هم مشابه ی استدلال نخست در نظر گرفت.

در این استدلال دوم نه از استعاره ی « خانواده ی گسترده» بلکه از استعاره ی « یک مشخص در گذر زمان» استفاده می کنیم.

این استدلال عبارتست از رابطه‌ی متون ادبی هر کدام از این گویشها با یکدیگر در تاریخ ادبیات کردی. ویژگی شگفت‌انگیز اشراف بر تاریخ ادبیات این است که به ما کمک می‌کند تا پدیده‌های ناهم‌زمان و ناهم‌مکان را به صورت پدیده‌هایی هم‌زمان و هم‌مکان بررسی می‌کنیم.

این ویژگی از لحاظی مانند نقشه‌ی جغرافیاست که مکان‌های بسیار دور از هم را در یک نقشه‌ی واحد-هم‌مکان می‌کند تا امکان مطالعه‌ی آنها میسر شود. با مراجعه به تاریخ ادبیات پی می‌بریم، «موجودیتی» که قبلاً آن را در قالب استعاره‌ی یک خانواده‌ی چندنسلی به تصویر کشیده بودیم، در حقیقت یک انسان است که دوره‌های زمانی گوناگونی را طی زمان بسیار درازی طی کرده است.

برای نمونه، با مراجعه به ادب آیین یارسان در تاریخ ادبیات کردی می‌توان متون گورانی را با متون لکی، هم‌از‌نظر ادبی و سبک‌شناختی و هم‌از‌لحاظ زبان‌شناختی مقایسه کرد؛ آنگاه خط واحدی که این دو گویش را در داخل یک پیوستار به تصویر می‌کشد را به عیان مشاهده نمود.»^۴

لکی و فرضیات مختلف

دکتر رضا آزادپور در کتاب «گویش لکی» می‌نویسد:

«گویش لکی (که زبان لکی هم گفته می‌شود) زبان طوایف لک از زبان‌های ایرانی شاخه شمال‌غربی رایج در مناطق غرب ایران است اگرچه برخی از دانشمندان گویش لکی را از شاخه گویش‌های جنوبی کردی دانسته‌اند، (Windfuhr, ۲۰۰۲, p. ۵۸۷) اتنولوگ آن را زیر شاخه‌ی چهارم کردی طبقه‌بندی می‌کند

(Ethnologue, ۲۰۰۹, p. ۱۸) همچنین برخی آن را مرتبط با لری و برخی آن را زبانی در میانه‌ی کردی و لری نامیده‌اند. تحقیقات جدید، زبان لکی را یک شاخه‌ی مستقل از زبان‌های ایرانی می‌داند. (Shahsavari, ۲۰۱۰, pp. ۷۹-۸۲) «۵
وی در اینجا به طرح دو فرضیه‌ی کردی تبار و لری تبار «لکی» می‌پردازد که عیناً می‌آوریم:

« فرضیه ی کردی تبار »

گویش های جنوبی کردی یا (جنوب شرقی) شمار بسیار لهجه های منفرد متفاوتی مانند کرمانشاهی، کلهری، سنجایی، لکی و فیلی در استان های کرمانشاه، کردستان، ایلام لرستان در غرب ایران و نیز در شرق عراق دارد. (Kamandar, ۲۰۰۰, pp. ۵۷-۶۵) دانشنامه ی بریتانیکا همواره از لکی به عنوان لهجه ای از شاخه های مهم زبان کردی نام می برد. (Kurdish language – Britannica Online Encyclopedia) و شماری دیگر از منابع نیز لکی را در شاخه زبان های کردی از شاخه های ایرانی تبار غربی قرار داده اند.

در کتاب ”دایره المعارف اسلام“ آمده است: در لرستان قدیم برخی اقوام کرد (قبایل لک در شمال و همچنین در بین فیلی ها، ایل محکی) زندگی می کنند.

(The Encyclopaedia of Islam. p. ۸۲۳)

دهخدا درباره لکها و لهجه های لکی می نویسد: کردهای لکی در لرستان ساکن و خوش هیکل و تنومندند. رنگ آن ها گندمی و مویشان سیاه یا خرمایی تیره است. لهجه ی لکی، لهجه ای از زبان کردی است که مردم هرسین و توابع بدان سخن می گویند. (Anonby)

دایره المعارف بزرگ اسلامی نیز، لکی را لهجه ای زبان کردی دانسته است؛ زبان شناس کانادایی، آنوبنی نیز درباره ی لکی نوشته است نظر «فتح» را قبول دارد که لکی را در میان زبان های کردی طبقه بندی کرده است.

در لرستان ترکیب ها و واژه های لکی به طور گسترده ای به سوی لری، که خود یکی از زبان های فارسی تبار و زیر شاخه های زبان های جنوب غربی ایران است، تغییر کرده اند ولی ساختار اصلی دستوری و فعل های لکی، همانند دیگر لهجه های کردی، در گروه زبان های شمال غربی ایران قرار می گیرد. این ارتباط همچنین با دیدن بقایای ساختار کنایی (ارگاتیو) در لکی که یک عیار زبان کردی است، پذیرفته می شود. در گویش لکی مانند سورانی و کورمانجی ویژگی ارگاتیو ۶ مشاهده می شود.

بنابراین اصولاً زبان لکی شبیه کردی و با لری متفاوت است؛ ولی کردی کرمانشاهی که از گویش های جنوبی کردی که مجاور با لکی است، خود ساختار ارگاتیو ندارد.

فرضیه لری تبار

۷۰ درصد واژگان لکی با زبان فارسی مشترک است. ۷۸ درصد با لری خرم آبادی و ۶۹ درصد با لری شمالی لک های پیشکوه خود را لر می دانند و لک های پشتکوه پیوندهای قومی فرهنگی هم با لرها و هم با کردها نشان می دهند. (Anonby, Kurdische Student ۲۰۰۴/۲۰۰۵: ۵+۴)

برخی منابع لکی را در پیوستار تدریجی فارسی-لری-کردی در میان لری و گورانی قرار داده ولی همانندی های آن را بیشتر به سمت لری می دانند برخی زبان شناسان هم لکی را کاملاً در دسته ی لری طبقه بندی کرده اند. (Grimes, ۱۹۹۶, ۶۷۷p)

زین العابدین شیروانی نویسنده ی کتاب (تاریخی بستان السیاحه) در سده ی نوزدهم، لک ها را به عنوان یکی از ایل های لر می نامد. (شیروانی: ۱۹۸۰: ۳۷) در دوران معاصر نیز حمید ایزد پناه نویسنده ی فرهنگ لکی، کرد دانستن لک ها را یک سوتفاهم و ناشی از استفاده ی واژه ی کرد از قدیم در معنی مردمان کوچ نشین ایرانی تبار در سراسر منطقه می داند. (ایزد پناه: ۱۳۶۷: ۱۰)

..... باید گفت به دلایل زبان شناختی و برخی از پژوهشهای تاریخی، لک ها برخلاف لرها مهاجرینی هستند که از نواحی دورتر شمالی به لرستان مهاجرت کرده اند و دست کم از زمان صفویه در این منطقه سکونت گردیده اند.

ظاهراً گویش لکی جزء لهجه های شمالی ایران محسوب می گردد. این گویش انشعابی از زبان های پهلوی اشکانی است که جایگاه نخستین آن سرزمین ماد و پارت بوده است. (اورانسکی: ۱۳۵۸: ۱)

در آن سو طبق دسته بندی های زبان شناسی گویش لری جزء لهجه های جنوب غربی است و به نظر می رسد انشعابی از زبان پهلوی ساسانی است که قدمت گویش لکی ندارد.» ۷

لکی گویشی از پیوستار گویشی زبان کردی

در اینجا نگارنده می کوشد تا به بررسی فرضیه ی لری تبار با تاکید بر موارد جغرفیایی بپردازد.

با بررسی کتب و مقالاتی که در ارتباط با فرضیه ی لری تبار منتشر شده اند به نکته ی جالبی بر می خوریم. تماماً نویسندگانی به این فرضیه پرداخته، از آن

دفاع یا آن را رد می نمایند که درگیر استان لرستان و لک های ساکن یا مجاور این جغرافیای سیاسی ۸ می باشند؛ در حالیکه پراکندگی لک ها در تمام سرزمینی که به نام کردستان شناخته می شود و یا سراسر ایران امری مشهود و تاریخی است و البته این لک ها دغدغه ی فرضیه ی لری تبار را ندارند؛ چون در حال استحاله ی فرهنگی و زبانی توسط لرها نیستند؛ لذا آماری که در این فرضیه ذکر شده در مورد کل لک ها مصداق ندارد و ممکن است تنها شامل عده ای از لک های استان لرستان شود.

درباره ی منابعی که به پیوستار تدریجی فارسی-لری-کردی اشاره می کند نیز همان دلیل ژئوگرافی کفایت می کند.

علاءالدین سجادی در «میژووی ئه دهبی کوردی» به جغرافیای کردهای ایران اشاره کرده و نام لرستان را نیز ذکر می کند؛ البته اینکه منظورش لک های ساکن لرستان بوده و یا ساکنان دیگر از جمله لرها را هم فرض کرده مشخص نیست، اما همچنین به نظر می رسند سرزمین لرستان- و نه تنها استان لرستان- خالی از سکنه ی کرد نبوده است سجادی در این باره چنین می نویسد:

« له سهر قسه رۆژه لاتی ناسه کانی وهکو مینورسکی ، دوکتور رۆسو ، سیرگون مالکولم ، هاسل ، گوانین و « ئه میر شه ره فه ددین بتلیسی» یش هه موو ولاتی لوپستان ، کرماشان ، ئه رده لان ، موکری ، جنووبی رۆژه لات و نیوهی به شی جنووبی ئازهر بایجان هه موو کورده ، هه روه ها هه ریمی خووی ، سه لماس و ورمی و ماکو یش. ۹»

در باب مقایسه ی جمعیت لکها « نکته قابل توجه بیشتر بودن جمعیت لک ها در عراق نسبت به ایران است. مردم کرد لک در عراق در ناحیه ی مندلی و شهرهای مجاور آن زندگی می کنند. تخمین زده می شود که بیش از دو میلیون نفر لک در کردستان عراق، کرکوک و خانقین سکوت دارند مردم لک علاوه بر عراق و منطقه لک نشین زاگرس در جاهای دیگر کشور نیز سکونت دارند برای نمونه روستای لکستان در آذربایجان شرقی، کلاردشت مازندران، قزوین، استان فارس و کردهای لک همچنین در مناطقی از کردستان ترکیه ساکن اند که عبارتند از: قاره مان، کونیا، آسکی شهر، نیغده، قیصری، مرشف جوروم، ویرشهر، جوقراوانه. لک های ترکیه به

زبان ترکی تکلم می کنند، البته گروهی دیگر توسط عثمانیها به اطراف شهر آنکارا (شهر هایمانا یا هیمننا) کوچانده شدند که به کردهای شیخ بزینی یا کردهای هیمنه ای معروفند و هنوز فرهنگ و هویت خود را کمابیش حفظ کرده اند هم چنین کردهای لک داغستان روسیه» ۱۰

لازم به یادآوری است که موارد ذکر شده غیر از شهرهای لک نشین سه استان همدان، کرمانشاه و ایلام می باشد که با شهرهای لک نشین استان لرستان مجموعاً منطقه ی لکستان را در غرب ایران تشکیل می دهند.

با توجه به مطالب مذکور در اینجا نگارنده به طرح سئوالاتی می پردازد:

- ۱- آیا لک های عراق هم قرابت زبانی با لرها دارند؟
- ۲- آیا لک های سایر نقاط ایران- مثلاً کلاردشت مازندران که زادگاه نگارنده است- هم بالای ۷۰ درصد با لری اشتراک واژگانی دارند؟
- ۳- آیا لک های مناطقی که از لرستان فاصله دارند هم خود را از ایلات لر می دانند؟

۴- چرا لک های ترکیه توسط ترکها استحاله ی زبانی شده اند و نه گویش لری؟ روشن است که می توان به سئوالات فوق و سئوالات دیگری از این دست، با توجه به دلایل جغرافیایی و سرزمینی پاسخ گفت.

در پاسخ اولین سوال، با توجه به پژوهشهای میدانی و مصاحبه با دوستانی که با مناطق لک نشین یاد شده در تماس و ارتباط بوده اند، قویاً ارتباط چشمگیر گویشی لک های ساکن کردستان عراق با لرها و زبان لری رد می شود. ۱۱

در پاسخ سوال دوم، بطور مثال در کلاردشت مازندران اشتراک زبانی خاصی با لری دیده نمی شود. بررسی گویش دلفانها و غیر دلفانهایی که در حال حاضر به خواجهوند مشهور هستند، نشان می دهد گویش خواجهوندا نسبت به لک های دیگر، بیشتر به دیگر گویشهای کوردی تمایل دارد و دلفانها نیز لکی را بدون تمایل به لری به کار می برند. ۱۲

در جواب سوال سوم نیز می توان گفت، تجربه ی نگارنده به عنوان کرد لک کلاردشت مازندران، نشان می دهد که به هیچ وجه اسامی لر و حتی لک برای هویت بخشی بین کردهای کلاردشت وجود نداشته است.

نسل های قبل خود را به نام کورد به نسل های بعدی معرفی و برای خودشان ، پدران و نیز فرزندانشان هویت کوردی قایل بوده اند.

کردهای لک کلاردشت طی چندسال اخیر که رفت و آمد خود به مناطق زاگرس را از سرگرفته اند و نیز به یمن فضای مجازی به اسم لک برخورداره اند و دیگر عزیزان در غرب کشور نوع گویش آن ها را تحت نام لکی به آنها معرفی کرده اند. پاسخ سوال چهارم هم آنقدر بدیهی و برهن است که نیاز به بیان ندارد ؛ شاید اگر دوستان لری که فرضیه لری تبار بودن لکی را برای لکها ساخته اند در ترکیه بودند، فرضیه ی ترکی تبار را برای لکهای آنجا می ساختند.

مسلمها مجاورت لکها با ترکها به همراه فشارها و جریانات دیگر باعث شده تا آنها گویش خود را فراموش کرده و در فرهنگ و زبان ترکی مستحیل شوند؛ موردی که اکنون در استان لرستان گریبانگیر عزیزان لک شده و بیشتر از هر جای دیگر زمینه ی استحاله فرهنگی زبانی لک های ساکن آن استان را در لری و در دراز مدت در فارسی به وجود آورده است.

مطمئناً همین نگرانی ها باعث شده تا عده ای از دوستان لک ساکن استان لرستان در یک جریان هویت خواهی بخواهند تا گویش لکی را به استقلال زبانی رسانده و به عنوان یک زبان مستقل ثبت نمایند چرا که آنها دغدغه ی لک های استان لرستان را دارند و از بررسی و پژوهش درباره ی تمام لکها و فرهنگ و زبانشان غافل مانده اند.

در مجموع آنچه طرح گردید، نگارنده فرضیه ی لری تبار بودن لکی را رد کرده و به نقد نویسندگانی می پردازد که به استقلال لکی، به عنوان یک زبان باور دارند. با مطالعه و بررسی آثار این دست از نویسندگان مشخص می شود که قیاس و معیارشان زبان فارسی است و به هیچ عنوان دستور یا واژگان لکی را با دیگر گویشهای کوردی مقایسه نمی کنند حاضرند تمام اشتراکات لکی با زبانهای باستانی و منسوخ را بر شمارند، اما کوچک ترین اشاره حتی اشاره ای تیتروار و گذرا به اشتراکات لکی با دیگر گویشهای کوردی نکنند.

در این رابطه مقالهایی از کتب این نویسندگان ذکر می گردد ۱۳.

« گذشته ساده (مطلق) ۱۴ »

جمع

مفرد

شخص	گوبش لکی	شناسه	برابر فارسی	شخص	گوبش لکی	شناسه	برابر فارسی
اول شخص	وتم (Vetem)	em	گفتم	اول شخص	وتمو (Vetmo)	mo	گفتیم
دوم شخص	وتت (Vetet)	et	گفتی	دوم شخص	وتتو (Vet tö)	to	گفتید
سوم شخص	وت (Vete)	e	گفت	سوم شخص	وتون (Veton)	on	گفتند

لازم به ذکر است که گوبش لکی خود شامل لهجه های متفاوت می باشد و نمودار فوق برای تمام لهجه ها مصداق ندارد.

در این قسمت جدول تطبیقی برای صرف گذشته ی ساده ی مصدر « وتن » به گوبش لک های کلاردشت و همینطور سورانی از نظر خواننده می گذرد:

شخص	لکی کلاردشت			سورانی		
	خط کردی	خط فارسی	آوانگار	خط کردی	خط فارسی	آوانگار
مفرد اول	قتم	وتم	Vetem	ووتم	وتم	wotem
دوم	قنیت	وتیت	Vetit	ووتت	وتت	Wotet
	قنین	وتین	Vetin			
سوم	قت	وت	Vet	ووتی	وتی	Woti
جمع اول	قتمین	وتمین	Vetemin	ووتمان	وتمان	Wotemân
دوم	قنیتان	وتیتان	Vetitân	ووتتان	وتتان	Wotetân
	قنینان	وتینان	Vetinân			
سوم	قن	وتن	Veten	ووتیان	وتیان	Woteyân

« در زیر صفت مفعولی برخی از مهمترین فعل های متعدی که از آن ها فعل

مجهول ساخته می شود ذکر می شود. ۱۵

صفت مفعولی لکی	برابر فارسی	صفت مفعولی لکی	برابر فارسی
سزیا sezyâ	سوخته شد	چمیا čamyâ	خمیده شد
گیریا giryâ	گرفته شد	حوریا ۱۶ hwo yâ	خورده شد
دریا deryâ	پاره شد	شیویا šévyâ	به هم خورده شد
کشیا košyâ	کشته شد	بریا beryâ	بریده شد

در اینجا جدول تطبیقی صفات مفعولی مذکور بین دو گویش لکی و سورانی از نظر خوانندگان می‌گذرد:

آوانگار	صفت مفعولی سورانی	صفت مفعولی لکی		
		آوانگار	خط کردی	خط فارسی
sutâw	سوتتاو	Sezyâ	سزیا	سزیا
girâw	گیراو	Giryâ	گیریا	گیریا
deřâw	دراو	Deryâ	دریا	دریا
kožrâw	کوژراو	Košyâ	کوشیا	کشیا
čamâw	چهماو	Čamyâ	چه میا	چمیا
xorâw	خوراو	Horyâ	هوریا	حوریا
šewâw	شئیواو	Šewyâ	شئیویا	شیویا
beřâw	بِراو	Beryâ	بریا	بریا

مثال دیگر را از بخش ابدال صامت ها آورده، آنگاه در جدول تطبیقی دیگری با گویش سورانی مقایسه می کنیم. ۱۷.

» /z/ به /ž/ : ۱۸

گویش لکی	فارسی معیار
روز /ruž/	روز /ruz/
ژنگ /žang/	زنگ /zang/
ژیر /žer/ ۲۰	زیر /zir/
لیژ /líž/	لیز /liz/
روژی /ružé/	روزه /ruza/ ۱۹
ژن /žan/	زن /zan/
اژ /až/	از /az/
ژار /žâr/	زار /zâr/

در اینجا جدول تطبیقی واژگان لکی فوق با گویش سورانی را ، برای قیاس اشتراکات، پیش روی خواننده می گذاریم.

گویش سورانی		گویش لکی		
آوانگار	خط کردی	آوانگار	خط کردی	خط فارسی
řōž	رۆژ	řuž	ړووژ	روز
žang	ژه نگ	žang	ژه نگ	ژنگ
žer	ژیر	žer	ژیر	ژیر

Xez _ lěž	خز _ لیژ	Liž	لیژ	لیژ
řōži _ řōžu	رؤژی _ رؤژوو	řužē	رؤوژی	رؤژ
žen	ژن	Žan	ژن	ژن
La _ až	له _ ئە ژ	Až	ئە ژ	اژ
žâr	ژار	Žâr	ژار	ژار

لازم به توضیح است که برای واژه ی لکی « لیژ » به معنای « لیز » دو واژه ی سۆرانی تطبیق داده شده که واژه ی « خز » دقیقاً مترادف آن بوده ، واژه ی « لیژ » نیز به معنای سرازیری می باشد. ۲۱

همینطور در مورد « ئە ژ » به معنای « از » باید گفت که ، گرچه در گویش سۆرانی استفاده از « له » مرسوم است (« ئە ژ » در دیگر گویشهای کوردی غیر از لکی نیز- استفاده میشود) اما استاد ماجد مردوخ روحانی در فرهنگ فارسی-کردی خود چند حرف « له ، جه ، ژ ، ئە ژ ، ژئ » را مترادف « از » در فارسی قرار داده است. ۲۲

جدول تطبیقی فوق اشتراکات فراوان گویش لکی با سۆرانی را آشکار می سازد که مطمئناً مقایسه و انطباق آن با دیگر گویش های زبان کوردی نیز ما را به همین نتیجه خواهند رساند.

بدین منظور مصدر «اقتادن» فارسی را در گویشهای مختلف کوردی و در ماضی ساده صرف می کنیم.

گویش ←		کرمانشانی		هورامی		سۆرانی		کورمانجی شمال		لکی کلاردشت	
شخص ↓		خط کردی	آوانگار	خط کردی	آوانگار	خط کردی	آوانگار	خط کردی	آوانگار	خط کردی	آوانگار
مفرد	اول	که فتم	kaftem	کوتا	Kõtâ	که وتم	kawtem	که تم	katen	که تم	katem
	دوم	که فتی	kafti	کوتی	Kōti	که وتی	Kawti-t	که تی	kati	که تیت که تین	Katit katin
	سوم	که فت	kaft	کوت (منکر) کوتی (مونث)	kõt kõtê	که وت	Kawt	که ت	kat	که ت	kat
جمع	اول	که فتمیم که فتیمین	Kaftim kaftimen	کوتیمی	Kōtimi	که وتین	Kawtin	که تن	katen	که تمین	katemin
	دوم	که فتن که فتیدن	Kaften kaftiden	کوتیدی	Kōtidi	که وتن	Kawten	که تن	katen	که تیتان که تینان	Katitân katinân
	سوم	که فتنن	kaften	کوتی	Kōti	که وتن	kawten	که تن	katen	که تن	katen

در توضیح جدول تطبیقی که از نظر گذشت می‌توان به چند مورد اشاره نمود:
 - برای دوم شخص مفرد و جمع گویش لکی کلاردشت، هر کدام دو مورد ذکر شده که اولی مختص لهجه‌های غیر دلفان و دومی مختص لهجه‌ی دلفان لک‌های ساکن کلاردشت می‌باشد.

- صرف فعل در گذشته‌ی ساده‌ی گویش هورامی و برای سوم شخص مفرد، به دو شکل مجزای مذکر و مونث صرف می‌شود.

- برای گویشهای جنوبی کوردی، تحت نام «کرماشانی» نیز مانند لکی کلاردشت به دو لهجه اشاره شده تا علاوه بر اشتراکات و افتراقات گویشها، به لهجه‌های زیر مجموعه‌ی گویشها نیز اشاره‌ی کوتاهی نمائیم؛ باشد تا بحث پیوستار گویشی زبان کوردی به ملموس‌ترین شیوه تشریح گردد.

۴- اشتراکات لکی از طرفی باگورانی (هورامی) و از طرفی با دیگر گویشهای کوردی جنوبی، اکثراً و عموماً مورد توجه است؛ واژگان مشترک لکی و هورامی و خصوصیت دستوری ارگاتیو در هر دو گویش کهن، آنها را به هم نزدیک ساخته، همینطور مجاورت لکها با دیگر گویشوران جنوبی منجر به اشتراکات فراوان واژگانی آنها گردیده است.

در جداول تطبیقی که از نظر گذشت نیز شباهتهای لکی و سورانی چشمگیر بود؛ اما شاید در این بین، اشتراکات لکی با کرمانجی شمال کمتر مورد توجه و بررسی قرار گرفته باشد که البته در جدول قبل نمونه وار بدان اشاره شد.

لازم به یادآوری است، لکی مشترکات فراوانی با کرمانجی شمال دارد که با توجه به بعد مسافت و مدنظر قرار دادن جغرافیای سرزمینهای کوردنشین این شباهت عجیب می‌نماید. ۲۳

شاید نظریه‌ی برخی از پژوهشگران مبنی بر جدایی لکها از خاستگاه اولیه‌شان در مجاورت کرمانجهای شمال و مهاجرت آنها به جنوب سرزمین‌های کورد نشین، ناشی از همین اشتراکات گویشی جالب توجه باشد. ۲۴

در ادامه، هم چنان به نقد مثالهایی منتشر شده‌ای توسط نویسندگان معتقد به زبان بودن لکی می‌پردازیم.

_ در باب «ارگاتیو بودن» لکی و اشتراکات اساسی‌اش با دیگر گویشهای کوردی می‌توان به مورد زیر اشاره نمود:

معادل‌های لکی	« جملات فارسی
م اِشْتِیامِ کِرِد.	من اشتباه کردم
م نونِهه تْنِم حَارِد.	من غذایت را خوردم
تو قِصَتِ کِرِد.» ۲۵	تو حرف زدی

جالب توجه است که این نویسندگان، هیچگاه درباره‌ی سیستم ارگاتیو شرح و بسط آنچنانی نمیدهند و بسیار گذرا حتی از تعریف آن می‌گذرند و به هیچ شیوه هم اشاره‌ای به این اشتراک اساس لکی و سایر گویشهای کوردی نمی‌نمایند.

در اینجا هم چنین توضیح مختصری آمده:

«در زبان لکی شناسه‌ها یا ضمایر متصل به جای پیوستن به جزء فعلی به جزء

ماقبلش می‌پیوندند.» ۲۶

در پاورقی نیز آمده: «به قول دستورنویسان جدید شناسه به جزء غیر صرفی می‌پیوندند.» ۲۷ این اغماض و چشم پوشی آگاهانه، آن هم درباره چنین ساختار دستوری مهم و تاثیرگذاری در زنجیره گویشهای کوردی که خود بحث‌های مفصلی را می‌طلبد، جای ابهام و پرسش است.

- در باب مقایسه‌ی گویش لکی با زبانهای باستانی منسوخ و عدم قیاس آن با گویشهای کوردی رایج و هم جوار که در کتب این دست از نویسندگان به وفور دیده می‌شود، جدول زیر نمونه وار از نظر می‌گذرد. ۲۸

میخی	فارسی	لکی
ایدا (eide)	اینجا	ایره (eiræh)
دروکا (dærvæka)	دروغ	دُرو (doru)
اوا (æva)	آنجا	اوره (uræh)

سؤال نگارنده هم چنان بر این قرار است که: اگر در امتداد این جدول، ستون یا ستونهایی برای گویشهای کوردی و مقایسه‌ی آن‌ها با لکی پیش‌بینی شود، چه اتفاقی می‌افتد؟ اصرار این عزیزان برای گریز از این قیاس چه دلیلی دارد؟

سورانی		لکی			فارسی
آوانگار	خط کردی	آوانگار	خط کردی	خط فارسی	خط فارسی
Ḥēra	ئیره	Ḥira	ئیره	ایره	اینجا
derō	درو	doru	دوروو	درو	دروغ
lawē lawra	لهوی لهوره	Ḥura	ئووره	اوره	آنجا

— در باب نشان دادن هم ریشگی لکی با سایر زبانها و همچنان گریز از قیاس با گویشهای کوردی ۲۹

فارسی	انگلیسی	لاتین	سانسکریت	لکی	فرانسه
پدر	فادر (فَدِر)	پتر	پتیری	---	---
سیتاد	استود	است	است	اس	---
لب	لیپ	---	---	لو	لور
دره	---	---	---	دره	درنش

در نقد جدول فوق باید گفت : در اینجا هم جای ستون کوردی مانند تمام موارد دیگر در جدول تطبیقی نویسندگانی که لکی، فارسی و کوردی را زبانهای مستقل از هم می‌دانند، خالی است.

سؤال نگارنده در این باره:

زبان کوردی که مانند زبان فارسی در اشتراک فرهنگی و زبانی و جغرافیایی با دوستان لک زبان! است، چطور از زبانهای دیگری مانند انگلیسی و لاتین، سانسکریت و فرانسه غیر قابل قیاس‌تر می‌نماید؟

— در باب معرفی شاعران لک از طرف نویسندگان لک زبان ! و طرح چند سؤال از جانب نگارنده :

معرفی چند شاعر لک زبان

اگر به شعر و نوشته‌های بعضی از بزرگان شاعر و ادیب لک زبان نیم نگاهی داشته باشیم، به بزرگانی همچون خان الماس و ملا پریشان (مولوی و حافظ) و ترکه میر (عطار)، نوشاد و ملامنوچهر (خاقانی و نظامی) و شیخ امیدعلی دکامی (خواجه عبدالله انصاری و شیخ جنید) و هزاران مرد بزرگ دیگر بر می‌خوریم که هر کدام دریایی از تفکر، عرفان، شور و شیدایی و عشق بوده‌اند و پاسداران راستین زبان و ادب لک می‌باشند. « ۳۰

س - چرا مقابل نام هر یک از اساطیر ادب کوردی نام شاعری فارس زبان آمده؟
 و چه لزومی به مقایسه‌ی این شاعران بزرگ با شاعران پارسی گو بوده است؟
 ج - کما فی السابق جریان فارس زدگی طرفداران استقلال زبانی لکی به ذهن متبادر می‌شود؛ ظاهراً برای ایشان همیشه فارسی معیار و برتر از زبان لکی! خودشان است.

س - آیا این شاعران لک زبان! به زبان لکی شعر سروده‌اند؟
 ج - این شاعران در قالب گورانی که ادب کلاسیک کوردی را تشکیل می‌دهد، شعر سروده‌اند؛ گر چه گویش محاوره‌ای خودشان لکی بوده است .

س - آیا این شاعران لک خود را مستقل از کورد معرفی کرده‌اند؟
 ج - به این سوال در دو گزینه می‌توان پاسخ داد:
 الف) سرودن شعر در قالب ادبیات کلاسیک کوردی خود نشان دهنده‌ی پیوستگی ادبی لکی به عنوان زیر مجموعه در مجموعه‌ی کوردی است؛ گر چه دوستان لک زبان! به دلایل روانشناسانه و جامعه شناسانه از هر زیر مجموعه بودن می‌گریزند، اما تاریخ ادبیات کوردی این را اثبات می‌کند.

ب) این شاعران با صراحت در اشعارشان خود را کورد معرفی کرده‌اند:
 تورکه‌میر نه تورک ، نه عه‌ره و نه‌فزم
 کوردی کهم سه‌واد ، حافظه‌نجه‌فزم
 «ترک امیر»

تورکان ژه سه‌رین کوردان نه دامان
 نه‌ر پای سه‌هه‌ن کوی سان غولامان
 قه‌ی هه‌نگامه ته‌نگ جوش به‌لاشو
 قه‌وم شا خوه‌شین نازاده به‌رشو
 « خان الماس »

نه سلمه‌ن ژه کورد، نه سلمه‌ن ژه کورد
 بابم کورده وه ن، نه سلمه‌ن ژه کورد
 «شاه خوشین»

هه ر چهن ماوردم ده لیل ژه قورئان
 ماوات یالاندر کورد یخدر ئیمان
 « ملاپیشان »

از طرفی محمد تقی مومیوند در شعر سوگنامه ترک امیر (نجف) آزاد بخت چنین می‌سراید:

فهرده‌ش نه نه‌و به نه‌هل فارس چاو بی
 له نه‌کراده وه نه‌بیاتش باو بی

«رضا حسنونند» در مقدمه‌ی کتاب «واژه‌نامه مختصر زبان لکی» برای اثبات استقلال زبان لکی چنین می‌نویسد:

« ترکی: گه گداخ

فارسی: بیا برویم

لری: بیا روئیم

لکی: بوری بچیم

با دقت در جملات چهارگانه بالا در می‌یابیم از آنجا که زبان دارای حیطه جغرافیایی استفهامی خاص خود است و به علت وجود واژگان مختلف و مختص خود برای دیگر افرادی که با زبان‌های خاص خود تکلم می‌کنند قابل فهم نیست، دریافته می‌شود که ترکی زبان است و واژه‌های خاص خود را دارد. زبان فارسی نیز هم چنین، اما در مورد جمله لری فوق، از آنجا که لهجه سایه کم رنگ زبان معیار و رسمی است، در این جمله تنها تفاوت آن است که حرف باء برویم حذف شده و دیگر هیچ، و در مورد جمله لکی واژه‌ها منحصرند و جز لک‌ها کسی آن را در نمی‌یابد و بر این اساس زبان بودن لکی بیشتر رنگ و بو دارد تا لهجه بودنش. « ۳۱

شایان توجه است که نویسنده جمله‌ی لکی مذکور را با دیگر گویشهای کوردی مقایسه نکرده تا اشتراکات لکی با کوردی آشکار گردد؛ مبادا که لکی در زنجیره گویشهای کوردی جای بگیرد.

باید گفت: « بووری ، بووره ، بۆ ، وهره » همگی به معنای «بیا» در کوردی و از یک خانواده هستند.

« بچیم» نیز از مصدر « چیین » به معنای «رفتن» در لکی است که با بسیاری از گویشهای دیگر کوردی در اشتراک می‌باشد.

نتیجه:

از بررسی فرضیات متعدد در باب گویش لکی و همینطور با توجه به تعریف زبان کوردی به عنوان یک زنجیره و پیوستار گویشی، نیز نظریه‌ی گسترده‌ی زمانی زبان کوردی، هم چنین بررسی لکی در بستر جغرافیایی و رد فرضیه‌ی لری تبار، نقد نمونه‌هایی از کتب نویسندگان معتقد به استقلال زبانی لکی و رد آنها به این نتیجه می‌رسیم که «لکی» با توجه به اشتراکات واژگانی و دستوری از زنجیره گویشهای زبان کوردی است.

پیوست‌ها

پیوست ۱

آوانگاری گویش لکی ۳۲

الف - صامت‌ها (همخوان‌ها): همخوان‌ها بر حسب جایگاه تولیدشان که از گلو تا لب است نشان داده می‌شود:

ب /b/: بن /ben

پ /p/: اسپ /asp

م /m/: مرخ/merx

و /v/: وار/vârr

ف /f/: لف /laf

ت، ط /t/: توک /tok / طناف/tenâf

د/d/: داخ/dâx

ن /n/: نخد/naxd

ل /l/: لف /lef

ل /l/: لم /lâm /

ر /r/: رش /raš

س، ص، ث /s/: رسن /rasan / نسم/nesm / ثفت/saft

ز. ض، ظ، ذ /z/: زخال /zoxâl / ضرب/zarb / ظور/sowr / ذات/zât

ش /š/: شودر /šodar

ژ /ž/: قژ/qož

چ /č/: کچی /keči

ج /j/: مرج /Marj

ی /y/ : یال /yâl / زیم /zaym / چای /čay

ک /k : کلما /kalmâ

گ /g : گژک /gežek

خ /x : مخل /maxal

غ، ق /q : ساق /sâq / نقو /neqow

ع/ع/؟ /enâr? / انار / عشق /esq?

ب- واکه‌ها:

۱- واکه‌های ساده

ی، ید /i/ : شیک /šik / میمی /mimi

ه /e/ : سر /serr

و /o/ : گش /goš / صو /so

ه /a : شک /šak / شمه /šama

آ، ا /â / آزا /âzâ / پاسا /pâsâ

دُ /é / : سی /sé / سئر /sér

۲- واکه‌های مرکب:

او /ow : رو /row

ای /ay : زیل /zayl

ای /ey : بیل /beyl

ای /oy : ژویی /žoyi

پیوست ۲

آواشناسی زبان کردی ۳۳

جایگاه در واژه			نشانه آوانگاری	تصویر خط کردی همخوانها	شماره
آخر	وسط	اول			
-	-	+	ʔ	ء	۱
+	+	+	B	ب	۲
+	+	+	P	پ	۳
+	+	+	t	ت	۴
+	+	+	J	ج	۵
+	+	+	Ĉ	چ	۶
+	+	+	h	ح	۷
+	+	+	X	خ	۸
+	+	+	D	د	۹
-	+	-	R	ر	۱۰
+	+	+	Ṛ	ر	۱۱
+	+	+	Z	ز	۱۲
+	+	+	Ž	ژ	۱۳
+	+	+	S	س	۱۴
+	+	+	Š	ش	۱۵
+	+	+	ʔ	ع	۱۶
+	+	+	Γ	غ	۱۷
+	+	+	F	ف	۱۸
+	+	+	V	ف	۱۹
+	+	+	Q	ق	۲۰
+	+	+	K	ک	۲۱
+	+	+	G	گ	۲۲
+	+	+	L	ل	۲۳
+	+	-	l	ل	۲۴
+	+	+	M	م	۲۵
+	+	+	N	ن	۲۶
+	+	+	W	و	۲۷
+	+	+	H	ه	۲۸
-	+	+	Y	ی	۲۹

ب- واکه‌ها (مصوتها)

جایگاه در واژه			نشانه آوانگاری	تصویر کردی واکه‌ها	شماره
آخر	وسط	اول			
+	+	-	I	ی، یب	۱
+	+	-	Ē	ئ،	۲
+	+	-	Ā	ا	۳
+	+	-	Ō	ۆ	۴
+	+	-	U	وو	۵
+	+	-	A	ه، هه = (ـَ)	۶
-	+	-	O	و = (ـُ)	۷
-	+	-	E	ϕ = (ـِ)	۸

پی نوشت:

- ۱- کاکاوند، مقاله «درآمدی بر شناخت و بررسی زبان کردی لکی در اقلیم لک ها، بشر تمدنی ژرف و کهن.
- ۲- Oxford Reference Wilbert Heeringa/ Dialect areas and dialect continua-۲
- ۳- نظریه‌ای درباره‌ی رابطه‌ی گویش‌های زبان کردی با تاکید بر گستردگی زمانی از دکتر رهبر اشنویی محمودزاده.
- ۴- همان
- ۵- آزاد پور، ۱۳۹۲، ۱۳-۱۲
- ۶- لازم به ذکر است، هورامی نیز دارای ویژگی ارگاتیو می‌باشد. درضمن با اینکه خصوصیت ارگاتیو در دستور کلی از ویژگی‌های اصلی این گویش است، اما متأسفانه در بین اقوام لکی که از خاستگاه خود به دلیل مهاجرت‌های ایلی جدا افتاده و در مجاورت غیر کردزبانان زیسته‌اند، از بین رفته و بسیار کم رنگ شده است؛ از جمله کردهای لک کلاردشت
- ۷- آزادپور، ۱۳۹۲، ۱۵-۱۳
- ۸- منظور «استان لرستان» در تقسیمات کشوری می‌باشد و نه الزاماً مناطق لرنشین .
- ۹- سجادی، ۱۳۸۹، ۷۷.
- ۱۰- کاکاوند، همان مقاله
- ۱۱- به استناد مصاحبه با پژوهشگران میدانی که از مناطق لک نشین کردستان عراق بازدید کرده‌اند.
- ۱۲- پژوهشهای میدانی و تطبیقی نگارنده
- ۱۳- در این مثالها کلمات لکی با رسم الخط فارسی و آوانگار پیشنهادی نویسنده برای گویش لکی نوشته شده که در نقل قول مستقیم عیناً ذکر می‌گردد.
- ترجیح نگارنده براین قرار بوده که از همان آوانگار برای جداول تطبیقی خود استفاده نماید، تا قابلیت تطبیق برای خواننده گرامی فراهم شود؛ اما از آنجا که آوانگار لکی مذکور قابلیت کافی برای آوانویسی گویشهای دیگر کوردی را ندارد، لذا نگارنده از آوانگار دکتر رخزادی که مانند دیگر آوانگارهای کردی معتبر، قابلیت آوانویسی اکثر گویشهای زبان کوردی را داراست، استفاده نموده که به پیوست ضمیمه می‌گردد.
- ۱۴- آزادپور، ۱۳۹۲، ۱۰۱

- ۱۵- همان، ۱۱۰
- ۱۶- آوانگاری «حوریا» به شکل «hwoyā» منطقی به نظر نمی‌رسد؛ احتمالاً اشتباه تایپی رخ داده است.
- ۱۷- تطبیق با گویش سورانی تنها به خاطر در دسترس بودن منابع معتبر این گویش می‌باشد و علت دیگری ندارد.
- ۱۸- آزادپور، ۱۳۹۲، ۴۵
- ۱۹- به نظر می‌رسد در آوانگاری اشتباهی رخ داده است.
- ۲۰- «ژیر» به صورت /žer/ با آوانگار پیشنهادی نویسنده قابل تطبیق نمی‌باشد. طبق این آوانگار «ژیر» به یکی از دو صورت «žir» یا «žér» باید آوانویسی شود.
- ۲۱- شرفکندی (هه ژار)، ۱۳۹۲، ۷۸۱
- ۲۲- مردوخ روحانی، ۱۳۹۳، ۵۰
- ۲۳- کاکاوند، همان مقاله
- ۲۴- در فرهنگ‌های «دیلیم دیراوی» و «دهخدا» به این موضوع اشاره شده؛ همچنین «کریستین سن» در کتاب «ایران در دوره ساسانیان» و «حمد الله مستوفی» در کتاب «تاریخ گزیده» به مهاجرت لک‌ها از سوریه کنونی به مناطق لکستان امروزی پرداخته‌اند.
- ۲۵- حسنونند، ۱۳۹۰، ۴۶
- ۲۶- همانجا
- ۲۷- همانجا
- ۲۸- کیانی کولیوند، ۱۳۹۰، ۱۲
- ۲۹- همان، ۱۸
- ۳۰- همان، ۲۵
- ۳۱- حسنونند، ۱۳۹۰، ۱۹-۲۰
- ۳۲- آزادپور، ۱۳۹۲، ۲۰۸-۲۰۷
- ۳۳- رخزادی، ۱۳۹۰، ۴۷-۴۸

منابع:

- ۱- آزادپور، رضا، گویش لکی، آواشناسی، دستور، واژگان، نگاران نور، ۱۳۹۲
- ۲- حسنونند، رضا، واژه نامه مختصر زبان لکی، سیفا، ۱۳۹۰
- ۳- رخزادی، علی، آواشناسی و دستور زبان کردی، کردستان، دوم، ۱۳۹۰
- ۴- سجادی، علاء الدین، میژودی ئه ده بی کوردی، کردستان، ۱۳۸۹
- ۵- شرفکندی (هه ژار)، عبدالرحمن، فرهنگ کردی- فارسی، سروش، نهم، ۱۳۹۲
- ۶- کاکاوند، محمد، درآمدی بر شناخت و بررسی زبان کردی لکی در اقلیم لک‌ها، بستر تمدنی ژرف و کهن
- ۷- کیانی کولیوند، کریم، فرهنگ کیان (فرهنگ و واژه نامه‌ی لکی)، سیفا، ۱۳۹۰
- ۸- مردوخ روحانی، محمد ماجد، فرهنگ فارسی- کردی، دانشگاه کردستان، دوم، ۱۳۹۳
- ۹- www.oxfordreference.com

تحول تاریخی صامت ها در زبان کردی

■ استاد: یوسف شریف سعید

■ استادیار: مزگین عبدالرحمان احمد

چکیده:

در این پژوهش سعی بر آن است که بخش مهمی از ویژگی های صداهای صامت را در واجشناسی زبان کردی برای خوانندگان آشکار نماید، و سرآغازی است برای روشن نمودن بعضی از جنبه‌های ناپیدای این زبان که در طی تاریخ زبانشناسی کمتر اشاره‌ای به آن شده است. بر همگان واضح است که پیکره‌ی عظیم زبان بر روی واج ها و اصوات زبان بنا شده‌است. در این پژوهش تنها (۱۵) صامت کردی از نظر تحولات بررسی می شوند.

زبان کردی در خانواده‌ی بزرگ و گسترده‌ی زبانهای هند و اروپایی، از گروه معدود زبانها است که می توان مسیر تحول آن را از قدیمترین دوره‌های تاریخ تا امروز بررسی کرد و دگرگونی های آن را به صورت متوالی باز شناخت. چرا که تاریخ چنین زبانی به تاریخ زبان های ایرانی باستان گره خورده و بر همین مبنا می توان چگونگی تغییر و تحول آن را در طی چندین قرن قبل از میلاد از دیر باز تا به زمان حاضر بررسی و روشن نمود.

هدف از چنین پژوهشی آن است که ارتباط و قرابت زبان کردی و همچنین اصالت و استقامت زبان و نگه داشتن خصائص دیرین زبان های ایران باستان در زبان کردی روشن شود و در همان حال واجی را که بیشتر از همه مقاوم مانده یا دچار تغییر شده‌است نمایان گردد.

روش تحقیق:

از آن جایی که در این پژوهش به بررسی روند تاریخی زبان های هند و اروپایی تا حال حاضر پرداخته شده‌است، روش و شیوه‌ی تحقیق مبتنی بر روشی است در زمانی، و برای توصیف تحولات از روش توصیفی و تحلیلی سود گرفته شده است.

پژوهش حاضر از يك مقدمه و دو بخش تشکیل یافته، و در خاتمه نتایج و فهرست مصادر به کار رفته ارائه شده‌است. در بخش اول به بررسی تغییر صامت های زبان ایران باستان تا ایران میانه پرداخته شده‌است. در بخش دوم (۱۵) صامت کردی که در جریان تغییر قرار گرفته‌اند با ذکر چند نمونه تغییرات حاصله بررسی و معرفی شده‌است. در خاتمه نتایج به دست آمده در چند فقره‌ای خلاصه شده و با معرفی منابع و مآخذ اتمام میابد.

واژگان کلیدی:

زبان کردی، زبانهای ایران باستان، پهلوی، واجشناسی تاریخی، تحول صامتها.

قابل ذکر است که در متن موجود و برای نوشتن پژوهش نشانهای کاربردی بکار رفته‌اند، که در اینجا ذکر میشوند:

په	پهلوی	ا.ب	ایران باستان
او	اوستا	ه.ب	هندی باستان
ک	کردی	ها	هند و اروپایی
∅	واج صفر	پ.ا	پهلوی اشکانی

۱. تحول تاریخی صامت ها از ایران باستان تا ایران میانه:

اگر در روزگار کهن این امکان وجود داشت که زبان و گفتار را همچون اکنون ضبط و ثبت نمایند و آن را با شیوه گفتار امروزی تطبیق می دادند، بیگومان تغییر صداها به نحو روشنی احساس میشد و تحلیل و تفسیرات زیادی بر اختلاف صداها وارد میشد. برای تغییرات بالنفسه تحلیلات زیادی میشد. هر چند که، تطبیق زبان های باستانی به وسیله‌ی آثار بجا مانده‌ی زبان های مذکور انجام میشود، ولی تمایزات زبانی با دقتی تمام روشن نمی شود. به این علت که خود کار نوشتن در آن زمان بسی سخت و گران می نمود، شیوه نوشتن هم از نقص و عیب مبرا نبود و تصویری حقیقی از گفتار زبانی را نشان نمی داد. تغییر صداها همه‌ی زبان ها را دربر می گیرد، به خصوص هنگامی که صدا در قالب گفتار و گفت و شنود مستقیم به کار رود. به علت این که جدا کردن صدا از تصویرش (نوشتن) واقعیتی را برایمان آشکار می نماید که، همیشه صداها تغییرات زیادی را می پسندند، بدون اینکه تغییری در شیوه نوشتن زبان ها رخ بدهد. بهترین دلیل برای چنین وضعیتی اختلافاتی است که شیوه نوشتن بعضی از زبانها مانند تلفظ صداها‌ی زبان مذکور نیست. به این معنا که گفتار پیوسته تغییر می کند، اما در گونه نوشتاری تغییر چندانی رخ نمی دهد (طالب حسین، ۱۹۸۹: ۴۴). با وجود این، بعضی از صامت ها که در زبان پهلوی وجود داشتند، هم اکنون در زبان کردی شایع نیستند؛ ولی میتوان گفت که در چند لهجه‌ای می توان احساس کرد که باقی مانده است. از این صداها میتوان /ث/، /θ/ را ذکر کرد. همچنین صامتهای /b/g/d/ در زبانهای میانه به ظاهر به صورت /δ/، /γ/، /V/ تلفظ شده‌اند. تحول صامتها از زمان باستان تا میانه به شیوه‌ی زیر خود را نمایان میکنند (محسن ابوالقاسمی ۱۳۸۵: ۱۲۹):

ا.م	ا.ب
D	T
Ẓ	Č
G	K
W	B
H, ḏ	D
Г	G

واج پهلوی پارسی /ž/ در اساس به /Ĉ, C, Ĵ/ ایران باستان برمیگردد و تبدیل به //Z/ نشده است. بعد از آمدن /N/ به /Ĵ/ تغییر یافته است. صامت K // ایران باستان در همجواری یا مابین مصوت ها در پارسی تورفانی به /G/ و /G/ ایران باستان به /γ/ تغییر کرده است. صامت خوشه‌ای //XW/ در پارسی به شیوه‌ی //WX/ ظاهر شده است. برای این پدیده زبانی همچون آمیزش دو گویش یا تاثیر پهلوی، مکنزی بر این باور سلسلت که //XW/ و //WX/ در زبان پارسی نمایانگر صامت مصوت رفته /W/ باشد (Macken-zie, ۲۶: ۱۹۶۷).

۲.۱. تغییر صداها در زبان کردی:

صداها در همه‌ی زبان ها بیشتر از سطوح (level) دیگر زبانی دچار تغییر و تحول میشوند. زودتر و زیاده‌تر این پدیده در زبان ها احساس میشود. اختلافات واجی در زبان ها این جنبه‌ها را در بر می‌گیرد (محمد معروف، ۱۹۸۷: ۹۶): تعداد واج‌ها، کیفیت تقسیمات صامت و مصوت ها، و اشتراك واج‌ها در قالب هجا و کلمه و بود و نبود تکیه (stress) و چگونگی توضع در کلمه و جمله.... و غیره. زبان کردی بسان دیگر زبانها در طی تاریخ خویش دچار تغییر و تحول شده است. این تغییرات در ازای چندین قانون و قواعد دستوری رخ می‌دهند. اگر چنین تحولاتی رده بندی شوند، ممکن است که شیوه‌های متمایزی در زبان های مختلف مشاهده شود. ولی بعضی از این خصوصیات و تمایزات در بیشتر زبان ها مشترکند. از قانون ها و قواعد واجشناسی که در تغییر زبان دخیل اند می‌توان قانون های:

Palatalization, کامی شدگی /Assimilation/, همگونی /Dissimilation/, (ناهمگونی Mutation) دگرگون سازی /Elision/, حذف

را نام برد (رحمان اسماعیل ۱۹۹۱: ۹۸/ برنارد کمری ۱۹۳۹: ۴۷). تغییر تاریخی صامت های کردی به شیوه‌ی عام در زیر ذکر میشود.

تغییر تاریخی صامت /ب،/B:

هر دو واج /ب،/،/پ،/ از صداهای دیرین زبان های (ه.ا) هستند. صامت /ب،/ صورت بازماندهی bh// (ه.ا) است (مهری باقری ۱۳۸۰: ۸۷). هردو واج به علت این که حالت واج سازیشان و شیوه تولید و نظام تلفظشان شبیه همدیگر هستند، و تنها از نظر واکبری و بیواکی متمایز هستند؛ لذا در بسیار موارد به جای همدیگر به کار رفته‌اند. این صامت در زبان کردی یا تغییر کرده یا در مقابل زبان پهلوی شیوه‌های دیگری به خود گرفته که در اینجا چند نمونه‌ای ذکر خواهد شد:

۱، ۱، ۲. واج /ب،/ کردی در بعضی از کلمات در مقابل /v,w/ زبانهای باستان قرار میگیرد. به خصوص اگر کلمه‌ای در ابتدا به یکی از این دو صدا شروع شود و صدای بعد از آن یکی از مصوت‌های /a،/،/ī/،/ē/،/ā/ باشد. در بعضی از کلمات تغییری نکرده‌است (آریانپور کاشانی، ۱۳۸۴: ۱۱۶ / فاضل عمر، ۲۰۰۴: ۵۷). مثال:

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
Bēwe	Vēag-w	Vithava	Vidhāva	Widhēwa
Beraz	Varāz	Varāz	Varāha	Weros
ba	Vat-wat	Vata-vava	Vata	Wentos
Baran	Waran	vav	Vari-varšā	Wer
Bawer	Wābar	Var	Vrnōti	Weli
Biçuiik	(Vaçak(g	Çiçu	Bhor	Bhrē
Bed	Vat-wad	Wad	-----	Bhoidh
Befr-berf	Vafr	Vaera	Vāpra	Wep
Belg	Valg-warg	Vareka	-----	Bhlē
berx	Varak-vrrag	Varmak	Vuran	Veren
Bihār	Vahrā	raāVah	Vasar	Ves
Bāng	Vang	-----
Bāzār	vāçār
Biyaban	Viyāpān	Vivāpat

۱ - این دو صدا در زبان کردی در بسیاری از جاها به جای همدیگر به کار می روند؛ بخصوص اگر بعد از مصوتی قرار بگیرند. برای مثال: اسپ و اسب/ آشوب و آشوب/ پاپک و بابک/ پار ، بار... این وضعیت در زبان‌های ایران باستان بخصوص در زبان اوستا به زبان های میانه هم رسیده است:

ēpa	pašx	uyānrpa	aratxapa	pa	اوستا:
īb	baš	ānrob	ratxāb	ba	ایران میانه:
ēb	vaš	īnrv	retxab	ba/va	کردی:

۱, ۲. صامت/ب/ در زبانهای باستان، در بعضی از کلمات کردی حذف می شود، به خصوص هنگامی که در کنار /m/ قرار بگیرد (عادل رشید ۲۰۰۵: ۹۵): مثال:

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
Sim	Sumb	Sum(p-b)a	Saphas	Kapho

۲.۲. تحول تاریخی صامت/ج/ ۳/۳:

واج/ج/، c/ در زبان کردی در مقابل /ی/، /y/ ایران باستان می باشد. صدای نامبرده تاریخ کهنی با صدای /ی/، /y/ دارد. اگر /ی/ در اول کلمات دیرین قرار بگیرد؛ در پهلوی تغییری نکرده؛ ولی در کردی به /ج/، c/ تبدیل شده است؛^۴ مثل کلمات زیر (آریانپور کاشانی ۱۳۸۴: ۲۱۲/ مهری باقری ۱۳۸۰: ۷۸/ فاضل عمر ۲۰۰۴: ۹۵):

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
cow-ce	Yav-cawen	او Yawa-yavō	Yawa	Yewos-cewo
cuwan	Yuvān-cuvān	او Yuvan-yūnō	Yúvan	Yuwen
cavīd	Yāvēt	-----	Yavaētot	-----
Cām	Yām	او Yāma	-----	-----
cerg -Ceger	Yakar	Yākar	Yākr̥t	Yékewr
Cimik	Yamag	Yimaka	-----	-----

۲- /ب/، /ی/ که بعد از /م/ باشد حذف آن در زبان کردی قابل انتظار است. مثلاً (ārubmis, lēbmis, lāmāt) که به ترتیب تبدیل به (سیبل lēmis, سنجاب ārumis, تنبل lāmāt).

۳- زمان دقیق تحول /y/، /y/ آغازی به /ج/، /c/ روشن نیست و ممکن است از دوران باستان به دوره میانه و در دوره اشکانی بدون تحول مانده، در اواخر دوره میانه به صورت /ج/، /j/ تحول یافته باشد. برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به (مهری باقری ۱۳۸۱: ۸۵).

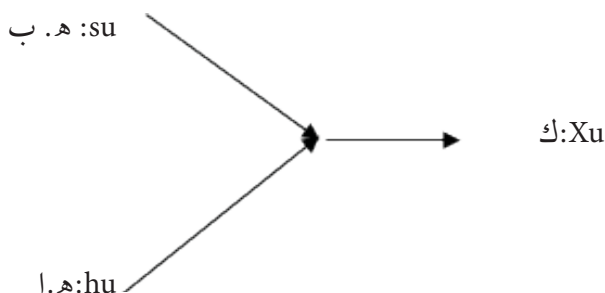
۴- کلماتی که با صدای /y/ شروع شده باشند و تغییری نکرده باشند؛ بیشتر آن‌ها نام‌های خاص یا بعضی از مقدسات دینی و جنبه‌های تقدیسی هستند که به آن علت شیوه‌های دیرین خود را نگه داشته‌اند؛ مانند: یوسف، یزدان، یشت...و غیره.

۳،۲. تغییر تاریخی صامت/x/:

۱،۳،۲. صامت /x/ یا بازمانده زبانهای باستان یا در بعضی از موارد صامت /k/ ی میانه است (رودینگر اشمیث ۱۹۳۹: ۵۴۴) مثال:

ک	په	ا.ب
Sāx سآخ	sāk	----
Melex مهلهخ	MalaK	Maθaxa
Sīxur سیخور	Sukur	Sukurθna سۇكۇر ئنا

۲،۳،۲. صامت /x/ در بعضی اوقات از تحول صدای /h/ ظاهر میشود، بخصوص اگر در اول کلمه قرار بگیرد و مصوت /u/ بعد از آن بیاید. در این موقع صدای /h/ به /x/ تبدیل میشود. مانند نمودار زیر: (مهری باقری ۱۳۸۰: ۱۴۹):

ک	په	ا.ب
Xurme خورما	Holmāk
Xur خور	Xōr	Hvarθ
Xun خون	Hōn	Vohuni
Xusro خسرو	Husrav	Haosravah

۳،۳،۲. در بعضی از کلماتی که خوشه‌ی صوتی /xl/ ، /xr/ در ایران باستان موجود بوده، در ایرانی میانه، قلب در میان /r/ ، /x/ یا /l/ ، /x/ اتفاق افتاده است. ولی در زبان کردی صامت /x/ حذف می‌شود: نمونه:

ک	په	ا.ب
سور Sur	surx	Suxra
Tāl-Tehl تال-ته‌حل	Talx	Tāxl

۴،۳،۲. گاهی اوقات در کردی این قلب هم رخ می‌دهد:

ک	په	ا.ب
Balx به‌لخ	Baxl
Çerx چه‌رخ	Çaxr	Çaxra

۵،۳،۲. صامت /x/ در زبان پهلوی، در بعضی از کلمات یا تبدیل به /h/ شده و یا به طور کلی حذف شده است. مثال:

ک	په	ا.ب	ه‌ب	ها
Pāhtin - Pātin	Puxtān	Paktar-pctis	Pêcati	Pekw
PĒŠik	PaxŠag	-----	Pulsis	Plus
Dut	Duxt-duxtar	او Dugedar	Duhitar	Daughter
RĒhtin - RĒtin-rĒj	RĒxtan-rĒz	Raec	RĒc	Liekw
Sohtin - Sotin-soj	Soxtan-soz	او Soac	Socati	Kfuk

۴,۲. تغییر تاریخی صامت /d, D/:

صامت /d/ در زبان کردی بازمانده صدای /t/ هند و اروپای است. این صدا به شیوه‌های جداگانه‌ی /d/, /y/, /t/ به کردی می‌رسد: با ذکر نمونه‌های زیر روشن می‌گردد:

۴,۲,۱. در بعضی از کلمات صدای /t/ در زبانهای دیرین، در مقابل زبان کردی به /d/ تحول می‌یابد به خصوص اگر در کنار /r/ قرار بگیرد، (مهری باقری ۱۳۸۰: ۱۰۷). مثال:

ک	په	ا.ب
Ardeşêrئه‌رده‌شیر	Artaxşêr	Arta-xŞaça
Merdمه‌رد	Mart	Martya
Bedبه‌د	Vat	-----

۴,۲,۲. صدای /d/ در زبان کردی در بعضی از کلمات در مقابل صدای /z/ در پهلوی قرار می‌گیرد. (د. هه‌ورامانی ۲۰۰۸: ۴۹۷) مثال:

ک	په.ا	او
Dilدل	Zird	Dzrd
'derya	Zray	Zrayah-zrayÓ
Dest	Zast	Zasta

۴,۲,۳. صامت /d/ در مقابل /d/ و /dh/ هندو اروپایی است. در برخی از زبانهای باستان به ویژه در اوستا در مقابل /Z/ قرار می‌گیرد. قابل ذکر است که /Z/ی اوستا که در مقابل /d/ ایران باستان می‌یابد بازمانده‌ی هندواروپایی /gh/, /gh/ است که در ایران باستان به /d/ تبدیل شده‌است و در برخی از زبانها به /Z/ تحول یافته‌است (سید حسین آصف ۱۳۸۸: ۲۹، ۲۸)، مانند نمودار زیر:

او → ا.ب → ه.ا
 Z d, dh gh, ġ

۱ - البته گاهی اوقات در بعضی از کلمات اوستایی با /Z/ شروع میشود و در پهلوی به /d/ تحول میابد و در کردی دوباره به /Z/ برمیگردد. نگاه به (۲,۶). بغیر از این، در کردی از روی معنای هم در کلمات اختلاف درست میکند، برای مثال *ayarZ* در زبان امروزی کردی به معنای اقیانوس میاید.

او	ا.ب	ها
ZrayÓ	Darya	Greion
Zasta	Desta	Hostoğ
Zaoş	Dauştar	Eusğ

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
گونGun	Gund	-----	GenŌ	GnoŌ
گه‌نمGenim	Gan(t-d)um	Gantuma	GodhŪma	Grnom
جوینCuîn	coy(t-d)an

۲, ۴, ۴. در بعضی از کلمات در مقابل زبان ایران باستان /t/, /d/ در زبان کردی حذف میشوند. مثال:

۲, ۵. تغییر تاریخی صامت /ژ/:

۲, ۵, ۱. صامت /ژ/ در زبان کردی در برابر /ش/ /š/ ایران باستان قرار می‌گیرد (مهری باقری ۱۳۸۰: ۱۹۴) مانند:

ک	په	ا.ب
دژوینDij	DuŠ	DuŠ

۲, ۵, ۲. صامت /ژ/ در زبان کردی در برخی از کلمات در برابر صداهای /g/, /c/, /z/ زبانهای باستان قرار می‌گیرد (محسن ابوالقاسمی ۱۳۷۴: ۱۶۹). همچون نمودار زیر و مثالهایی در این مورد:

ك → په → ا.ب → ه.ب → ه.ا

G c g z,cj

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
تیژ) TîĴ	Tîz-tîc	tigra	Têcate	Teig
دریژ) DrêĴ	Draz-drac	Darga	Dirghàs	Delêgh
ژهر) Ĵehr	Zahr	cathra	-----	Gwhen
دیژ) DiĴ (نه یار)	Diz	Uz-daeza	Dih	Dheigh

۳,۵,۲. صدای /ç/ در زبان پهلوی و ایران باستان در بعضی از کلمات در مقابل صدای /ĵ/ کردی قرار می گیرد (مزگین عبدالرحمان ۲۰۱۱: ۵۲).

ک	په	ا.ب
Pêĵ پیژ	Paç	Paç
HĵĪr هژیر	Huçihr	HuçiĪra
Roĵ روژ	RŌÇ	Rauçah

۶,۲. تغییر تاریخی صامت /z/:

۱,۶,۲. صامت /z/ در زبان کردی در برخی از کلمات در برابر صدای /g/ هندواروپایی و هند باستان //z/ ایران باستان /d/ پهلوی قرار می گیرد (فاضل عمر ۲۰۰۴: ۶۰) مانند:

ک	په	ا.ب	ه.ب	ه.ا
Zava (زافا)	Damat په.ا	Zāmātar	Gāmātar	Gem
Zivistan زڤستان	Damestān په.ا	Zāem و	mané H	Gheimon
ZevĪ- ZevĪk زهڤی	DamĪk په.ا	Zām و	Ksam	Ghom

۲, ۶, ۲. صدای /z/ در زبان کردی در بعضی از کلمات در مقابل صدای /ç/ پهلوی و ایران باستان قرار می گیرد. (مهری باقری ۱۳۸۴: ۱۷۴). مثال:

ک	په	ا.ب
Siza سزا	sçak	-----
Soz سوز	sāç	Saoçaya
Āwāz آواز	Āvāç	Vaç
Bāzār بازار	vāçār	-----

۷.۲. تغییر تاریخی صامت /s/:

۱.۷.۲. صامت /s/ در زبان کردی در برخ از کلمات در برابر صداهای /z/، /ʒ/، /z/ ایران باستان قرار میگیرد (ارانسکی ۱۳۸۶: ۵۴ / مکنزی ۱۳۷۹: ۲۴۱):

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
باسک Basik	Bāzāk	Buzuš	Bahu	Bahag
رِیستن Rēstin	Rištāg-rištān	-----	Risati	Reik
درست Dirist	Drust	Druvištā	---	----
تست، ته‌شت Test	-----	Taštā	----	-----

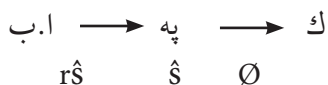
۸.۲. تغییر تاریخی صامت (ش، ʒ):

صامت /ش، ʒ/ از صداهای زبان هندواروپایی است، که صورت کنونی آن بازمانده زبانهای ایران باستان است و در زبان کردی هم باقیمانده، و در بعضی از کلمات این صدا در مقابل چند صدای دیگر قرار میگیرد که در اینجا به چند نمونه‌ی اشاره خواهد شد:

۱، ۸، ۲. صدای /ش، ʒ/ در زبان کردی در بعضی از کلمات در مقابل صدای /s/ پهلوی و ایران باستان قرار می‌گیرد (آریانپور کاشانی ۱۳۸۴: ۶۱ / بهرام فروه‌شی ۱۳۵۲: ۳۰۷):

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
ششتن Šištīn	Šistan	-----	Cuhoti	Ghen
آش Aš	Asysg	Asan	Asan	Ak-hek
براشتن Biraštīn	Barstan	-----	Bhrjati	Bhraz

۲، ۸، ۲. در بعضی موارد صدای /ش، ʒ/ در زبان پهلوی از خوشه‌ی صوتی /rʒ/ ایران باستان گرفته شده و /r/ حذف شده و تنها /ʒ/ باقی مانده است ولی در کردی /ʒ/ هم حذف می‌شود همچون نمودار زیر:

مثال:

ک	په	ا.ب
تینی Têni-têhni	TiŠnak	TarŠna
پانی Pāni	PāŠnak	ParŠni

۹،۲. تغییر تاریخی صامت /چ،ق/:

صامت /ق/ از صداهای باستانی است که تا زمان کنونی در زبان کردی به شیوه‌های گوناگونی تلفظ می‌شود. در بعضی موارد این صدا در مقابل اصوات دیگری قرار می‌گیرد که در زیر به آن اشاره می‌شود:

۱،۹،۲. صدای /چ،ق/ در زبان کردی در بعضی از کلمات در مقابل صدای /s/ زبانهای ایران باستان قرار می‌گیرد (مکنزی: ۱۳۷۹: ۲۲۳).

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
هرچ Hirç	Xirs	ArŠa	Rksa	Rktos
چه‌پر Çeper	Spar	----	----	Spehel
چه‌نگ Çang	Cang	-----	-----	Keng

۱۰،۲. تغییر تاریخی صامت‌های (ف، و) و (w):

هر دو صامت /ف، و/ و /و، w/ در زبان کردی بازمانده صداهای هستند که در زبانهای هندوایرانی بکار رفته‌اند. این دو صدا در موارد بسیاری تا زبان ایرانی میانه باقی مانده و بعد از آن دچار تغییر و تحول شده‌اند. در زیر اشاره‌ای چند به این تغییرات می‌شود:

۱،۱۰،۲. صامت‌های /ف، و/ و /و، w/ در زبان کردی در برخی از کلمات در مقابل /p/، /b/ ایران باستان قرار می‌گیرند به خصوص اگر مصوتی کشیده در جلو این صامت باشد (مهری باقری: ۱۳۸۰: ۷۸ / مکنزی: ۱۳۷۹: ۱۱۴). مثال:

۱- در اینجا هدف آن نیست که هردویشان در زبان کردی صدای یکسانی داشته باشند؛ بلکه در زبانهای ایران باستان یک واج در نظر گرفته شده‌اند. در تغییر و تحول صداها هم هماهنگ بوده‌اند به همین خاطر لزومی دیده نشد که از همدیگر جدا بشوند.

ک	په	ا.ب	هـب	ها
Tav تاف	Tab-tabidan	Tapayati	-----	Temp
NevĀ نةطی	Nab	Napāt	Nhāpāt	Nêpōt
Firiw فریو	Farêb	-----	Lipati	Libh
Ruwi روئی	Rōpās	او Raopi	Lopāsā	Lōpêkos
Vam قام	Apām	Apamna	-----	-----
PêSewa پیشه‌وا	PêSopay	-----	-----	-----

۲۰۱۰ و ۲۰۲۰. صامت (ف، v) در زبان کردی در مقابل (m) زبانهای باستان می یابد^۶ (آریانپور کاشانی ۱۳۸۴: ۳۲۵ / فاضل عمر ۲۰۰۴: ۶۰ / حمید عزیز ۲۰۰۶: ۷۴) مثال:

ک	په	ا.ب	هـب	ها
Tov توف	Tom	Taúmā	Tohm	Teuk
duil - Duv دویل	Dum-dumb	او Dum	Dhumbhma	Dumb
NĪv-nĪvek نیف	Nēm-nēmak	Naema	Nēma	Sēmi
Havin هافین	HāmĪn	ئاظ Hmina	Sàna	Semmero
Gav گاف	Gām	Gāthu	Gāyam	Gwā
ZevĪ زهفی	ZamĪk	ئاظ Zām	Ksam	Ghom

۶ - صامت /ف، v/ در کردی کنونی در مقابل /m/ فارسی میاید و در بعضی از لهجه‌ها همانند فارسی است. مانند:

کردی: زیف گاف نیف سلاف ناف زقستان
 فارسی: سیم گام نیم سلام نام زمستان

۱۱،۲. تغییر تاریخی صامت/ف،F/:

۱۱،۲،۱،۲ صدای /ف،F/ در زبان کردی در بعضی از کلمات در مقابل صدای /S/ زبانهای باستان قرار می گیرد. مثال:

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
Bālīf بالیف	Bāliš	Bālešt	Barhiš	Bhelgh

۱۱،۲،۲ در بعضی از کلمات پهلوی، در زبان کردی صدای /ف،F/ حذف می گردد (مزگین عبدالرحمان ۲۰۱۱: ۵۹). مثال:

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
Kuis کویس قه مبور	Kof	-----	Kucas	Kuk
Kotan کوتان	Koftan-kōstan	-----	-----	kāu
Girtin گرتن	Grftan	Grab	Grabh	Ghrebh
Gotin گوتن	Goftan	Gaub	Gādati	Gwet

۱۲،۲. تغییر تاریخی صامت /ك،K/:

صدای /ك،K/ در زبان کردی، بازمانده صدای /x/,/q/ زبانهای هندواروپای و /k/,/g/ هندوآریایی میباشد. در برخی از کلمات زبان های باستان این صامت را به صورت خود حفظ کرده اند تنها در پهلوی و در بعضی کلمات در ایران باستان تبدیل به /x/ شده است (رودینگر اشمیث ۱۹۳۹: ۵۴۴). مثال:

ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
Kirrīn ² (کرین)	Xritan	-----	Kri-krinati	Kwrināmi
Ken-kenīn کهنین	Xandak	-----	Kakhati	Khakha
Ker کهر	Xrīn	Xrī-nā	Kri	Kurei

۱۳،۲. تغییر تاریخی صامت /گ،G/:

صدای /گ،G/ در زبان کردی می توان گفت که بازمانده صدای /ف،v/ ایران باستان باشد. اگر بعد از این صامت یکی از مصوت‌های /i/،/a/،/e/ وجود داشته باشد، این صامت به صورت خوشه صوتی /gu/ در آمده است، به این معنا که مصوت‌های نامبرده تبدیل به /u/ میشوند. همانند نمودار زیر:

مثال:

ک	په	ا.ب
گونه‌ه Gunāh	Vnās	-----
گورگ Gurg	Gurg	(او) Vəhrka
گومان Gumān	Gumān	(او) Vimanah
گه‌ریان Gearyān	Gartītan	(او) Varōt
گورز Gurz	Vazr	(او) Vazra

۱۴،۲. تغییر تاریخی صامت /ه،h/:

۱،۱۴،۲. در زبان کردی صدای /ه،h/ در بعضی از کلمات در برابر صدای /خ،x/ زبانهای ایران باستان قرار می گیرد (مزگین عبدالرحمان ۲۰۱۱: ۵۸). مثال:

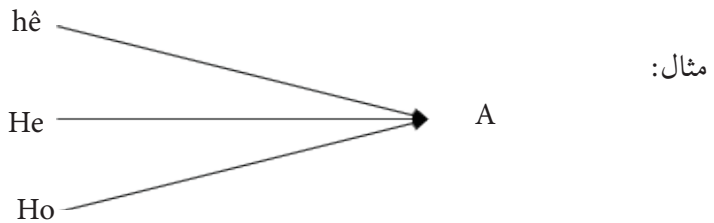
ک	په	ا.ب	ه.ب	ها
هورد Hord-huîr	Xvart-xurd	او Xvareta	Krdhū	Kerdh
هرچ Hirç	Xirs	Arša	Rksa	Rktos4
هیشک Hişk	Xuşk	Uška	Susyati	Sus

۲،۱۴،۲. صدای /ه،h/ در زبان کردی بازمانده صدای /s/ زبانهای هندواروپای وهندباستان میباشد. در برخی از اوقات صدای /s/ صورت خود را در زبان ایرانی باستان حفظ کرده و در بعضی کلمات اگر در کنار مصوتی باشد، به /H/ تبدیل شده است. در برخی ۱ - همان طوری که ملاحظه شد، تنها در زبان پهلوی صدای /k/ به /x/ تبدیل شده است؛ در زبان کردی دوباره به سیره اصلی خود بازگشته است.

از کلمات هم در مقابل صدای /S/ ایران باستان میاید (آریانپور کاشانی ۱۳۸۴: ۵۳۱/ فاضل عمر ۲۰۰۸: ۱۸) مثل نمونه‌های زیر:

ک	په	ا.ب	هب	ها
Hemŭ ههموو	Hamag	hama	Saha-sama	Semgh
Hêlan-hêŠtin هیلان	HiŠtan	Harz	Srcati	Selg
Guh گوھ	GŌŠ	GauŠa	GhŌŠa	Ghous

۲، ۱۴، ۳ مصوت‌های /a/, /u/, /a/ در زبان پهلوی؛ در کردی به صدای نرمی چون /h/ تغییر می‌کند. به این معنا که //a در پهلوی در برابر خوشه صوتی /he/, /hê/, /ho/ در کردی می‌آید (مهری باقری ۱۳۸۰: ۱۴۹) مانند نمودار زیر:

ک	په	ا.ب	هب	ها
Helŭ ههلئ	Aluh	Arduthia	Rjrā	Ereg
hesp ههسپ	asp	Aspa	Aswas	Ekwos
Hestī-hêstik هیسک	Asteag-astuxān	Asti	Asthi	Osthes
Hondir هوندیر-دناف	Andar	Antar	Antār	Enter
hêŠtir هیشتر	UŠtar- UŠtir	UŠtra- UŠtro	Ustra	Wes

۲، ۱۴، ۴. در واجشناسی زبان‌های ایران باستان، صدایی موجود بوده که آن هم صدای /ث، /δ بوده است (محسن ابوالقاسمی ۱۳۸۷: ۵). این صدا از دوران باستان تا ایران میانه،

۱ - چنین احساس میشود که قواعد واجی قلب صورت گرفته باشد، زیرا که تنها صدای //H در آخر کلمه‌ی پهلوی به اول کلمه کردی نقل شده است، ولی نباید چنین گمانی برای کلمات دیگر کردی هم بکنیم که همان قواعد بر آنها تحمیل شده باشد، به خاطر اینکه در کلمات پیش از پهلوی صدای /H/ ممکن است که وجود نداشته باشد.

صورت خود را از دست داده و به صدای دیگری تبدیل شده است. این صدا که در تلفظ کردن مانند /th/ انگلیسی میباشد؛ هر چند رسم الخط یا الفبایی برایش در زبان کردی رسم نشده است، ولی برای روشن نمودن منظورمان در اینجا حرف /ث/ را بکار میبریم. صدای /ð/ بازمانده صداهای /th/ و /t/ و /k/ هندواروپایی است. در زمان ایران میانه تبدیل به /h/ شده است و این /h/ در کردی حذف شده و یا تنها در بعضی لهجه‌ها متداول است. مثال:

او	په	ک
Paḏana	Pahan	ʼPān
Rāḏa	Rāh	Rê

۲، ۱۴، ۵. در بعضی از کلمات صامت /h/ در پهلوی نمانده ولی در کردی دوباره ابراز میشود. مثال:

او	په	ک
Nikāḏa	Nikās	Nīgāh
Vikaḏa	Gukās	Gewah

۲، ۱۴، ۶. یا خود در پهلوی و کردی مانده است، مانند:

او	په	ک
Daḏa	Dah	Deh

۱ - در اینجا به علت اینکه صدای /h/ که صدای ضعیف می باشد در کنار مصوت /a/ صدای /h/ دچار همگونی (noitalimissa) شده و مصوت کشیده /a/ جای آن را می گیرد. در گویش شمال غربی /h/ بصورت صدای حلقی /ح/ تلفظ می شود، مانند کلمه (په_حن_پهن).

۱۵۰۲. تغییر تاریخی صامت /y/:

در بعضی از کلمات زبان پهلوی صامت /t/ در مقابل صدای /y/، زبان کردی قرار میگیرد (مهری باقری ۱۳۸۰: ۱۰۷). مثال:

ک	په	اب
پائیز Pāīz	Pātēz	Patidaiza
په‌یکه‌ر Peyker	Patkar	Pati-kara
په‌یمان Peyman	Patmān	-----
به‌یان Beyan	Patdān	Paiti-dāna
په‌یام Peyam	Patigāma	Paytām

۶۰۲. لایه‌هایی از واجشناسی زبان‌های باستان بر روی زبان کردی کنونی:

برای مشخص کردن عمر صدا؛ لازم است که محقق، آثار بجا مانده‌ی صدا را ردیابی کند؛ تا به بن و ریشه‌ی آن برسد. برای مثال، صداهای متن گاتاهای اوستا در زمان نوشتن آخرین اوستا، صدا یا آواهای چنانی دخیل گاتاها شده‌اند که در گاتاهای قدیمتر وجود نداشتند. برای مثال، اگر در اوستای آخر کلمه‌ی (mašya) آمده باشد، در گاتاها همان کلمه به شیوه‌ی (mārtya) آمده‌است، در این حال این نکته روشن می‌شود که صدای (§) جایگزین آوا گروه (rt) شده‌است و عمر آن (عمر تغییر و تحول آن) به عمر اوستای دیرین برمی‌گردد. یا ریشه‌ی (mā) که اکنون در کلمه‌های چون (māzin, mārđ) (بزرگ؛ مرد) که در کردی کنونی هستند، عمری دراز حداقل به زمان گاتاها برمی‌گردند (سولوکوف ۱۹۸۸: ۱۳).

اگر چه تحول صداها بیشتر وقتها و در اکثر زبان‌ها طبق چندین قواعد و دستور و ویژگی‌های هر زبانی صورت می‌پذیرد؛ ولی باید ملاحظه کرد که این قواعد عمومی نیستند و همیشه حالت استثنا وجود دارند، اما قواعد واج‌های نامبرده بیشتر آنها را دربر می‌گیرد. به این معنا، قواعد تغییر آواها در هر زمان مانند قواعد ریاضی دقیق و بی‌کم‌وکاستی نیستند.

۱،۶،۲. تاثیر و تأثر صامت های باستان بر روی زبان کردی:

در زبان کردی به شیوهی عموم، تمامی صامت های زبان ایران باستان وجود دارند؛ ولی در بعضی موارد صامت ها رسم الخطی برایشان ترسیم نشده است. در گویش های کردی هم به آسانی چنین صامت های شنیده میشوند. برای مثال، صدای (ث،δ) اوستا و ایران باستان که در اواخر سده های میانه نمانده است. همچنین صدای (ذ،θ) که چنین صدای هم در زبان های باستانی موجود بوده ولی اکنون نمانده است. وقتی که گفته میشود حذف شده یا نمانده است، منظور آنست که در کردی مانند واج با آن ها برخورد نمی شود، زیرا که از نظر معنایی در کردی اختلاف در کلمات درست نمی کنند. به همین خاطر به شیوهی واجگونه (allophone) با آنها رفتار می شود. مانند صداهای (ص،ط) که در تلفظ میتوان احساس کرد که وجود دارند ولی واجگونه ی صامتهای (س،ت) محسوب می شوند. ممکن است که صداهای نامبرده باعث تغییر معنا نشوند و واج (phoneme) محسوب نگردند، در عوض در بعضی از گویشها صداهای می توان یافت که هم از نظر معنایی و هم تلفظ از صدای شبیه جداست ولی به واج محسوب نشده است. برای مثال، شیوه (ك)ی در کردی شمال وجود دارد، که کامی شده (palatalize) است. و بصورت (k) تلفظ میشود، هم از نظر معنایی اختلاف معنای درست می کند، هم از نظر تلفظ از سایر (ك)ها متمایز است (ارانسکی ۱۳۸۶: ۱۲۸/قناتی کوردو ۱۹۶۰: ۷). یا صداهای (ت،ط) در کردی شمالی از هم جدا هستند از نظر معنای و تلفظ. همچنین صداهای (ث،ذ) در اورامانی و همخوان مرکب (نگ،ڭ) در گویش لوری. در مورد زبان پهلوی صامتهای (خ،x و ژ،ج) متعلق بودند به زبان پهلوی اشکانی. در اوستا (wx) در مقابل (hw) ایران باستان آمده است. در ایرانی میانه به غیر از صداهای نامبرده خوشه صوتی (wx) به شیوه (xv) و (xu) ظاهر شده است. (wx) بازمانده (wx) اوستایی است. در مقابل (xw) در پهلوی اشکانی (wx) آمده که به نظر میرسد (ux) تلفظ شده باشد (محسن ابوالقاسمی ۱۳۸۷: ۴۱).

تغییر صامت های کردی در مقابل صامت های ایران باستان و پهلوی به صورت زیر میباشد.

(۱۹۹۰: ۵۵-۶۳) Oswald J. Lszemerenyi

ش	ا.ب	په	ک
۱	P	P,b	P,v,w,b
۲	B	B,w	B,∅,v,w,p
۳	T	T,d	T,d,y,l,∅
۴	D	D,ḏ	D,z,∅

K,g, Ø	K,g	K	۵
Ui,w	م.ا x,xw په.ا ux,wx	X	۶
H,x, Ø	h	H	۷
V,w,g,b,p,go	v	V	۸
S,h	م.ا Y,s په.ا H,t,s, Ø	Δ	۹
Z,Ĵ,s	په.ا z	Z	۱۰
G,k	G,y	G	۱۱
Č,c,z,Ĵ	م.ا z, Ć	Č	۱۲
F,w,v, Ø	f	F	۱۳
H,s	H,s	Θ	۱۴
,Ć s,h,Ŝ	s	S	۱۵
Ŝ,s,h,f,Ĵ	Ŝ	Ŝ	۱۶
X,k,h, Ø	x	X	۱۷
c, Č	Ĵ, z, Ć	C	۱۸
Г	Г	Г	۱۹
M,v,k	m	M	۲۰
N	n	N	۲۱
R	r	R	۲۲
W,m,b,p,hê, Ø	w	W	۲۳
Y,c	په.ا y م.ا y,c	Y	۲۴

۲،۶،۲. تاثیر و تاثر خوشه‌های صوتی زبان های باستان بر روی زبان کردی:

بعضی از واج‌ها در طول زمان دچار تغییر و تحول شده‌اند. در برخی موارد دو واج به هم گره خورده و به يك واج محسوب شده‌است، این دو واج هم از تغییر مصون نمانده‌اند. چنین واج‌های به هم گره خورده را خوشه صوتی یا خوشه مصوت یا خوشه صامت نامند. آن‌هایی که

در کردی باقی مانده‌اند ، خوشه مصوت(ii) یا مانند صدای ترکی و یا آلمانی (ii) می باشد که در گویش بهدینان و لوری باقی مانده‌است. همیشه چنین خوشه‌ها آسانتر دچار تغییر میشوند، به همین خاطر خوشه نامبرده هم، چه در بهدینان یا در لوری دچار تحول شده و به شیوه (ی،İ) تلفظ میشود. به غیر از آن، همخوان مرکب (I) که در لوری(فیلی) وجود دارد و بازمانده صداهای باستان است، هنوز کاربردی مناسب را داراست. تغییر صامت های کردی در مقابل خوشه‌های صوتی ایران باستان و پهلوی به صورت زیر میباشد.(رودیگر اشمیث ۱۹۳۹: ۱۷۰ / محسن ابوالقاسمی ۱۳۸۷: ۴۲ / مهری باقری ۱۳۸۰: ۲۸۸):

ک	په	ا.ب
S,r	Hr	Rθ
z,d	z	Dz
H	S	Ts
D	b	Dv
h,∅	F	vθ
Ŝ	Ŝ	xŜ
Ŝ	Ŝ	FŜ
,∅Ŝ	Ŝ	RŜ
X ,xu	Wx,x,xu	Xw
(l,(x , r قلب	x , r قلب	Xr
Nb,m	nb	Mb

در خاتمه قابل ذکر است که علی رغم همه تغییرات و تحولات اجتماعی، فرهنگی سیاسی و اقتصادی و نمادین همه عادات و تقالید و آداب و رسوم زمان های دیرین؛ تاکنون زبان کردی حامل بسیاری از ویژگی های ریشه‌ی زبان دیرین ایران زمین میباشد و خصوصیات صدا و رخساری صداهای کهن را به خوبی نگه داشته‌است. همچنان که در این پژوهش مخدصر روشن میگردد؛ بسیاری از صداها همانند خود در ساختار کلمات باقی مانده‌اند، و بعضیها تغییر کرده و صداهای دیگری به جای آن ها آمده‌اند.

نتیجه:

در این پژوهش نتایج به دست آمده را میتوان در چند فقره زیر خلاصه کرد:

۱. در تطبیق کردن صامت های زبان کردی و زبان های باستانی صامت /ه/ بیشتر از همه صامت های دیگر جایگزین صامت های دیگر شده است. این صدا به علت طبیعت ساختاریش و نرمی در تلفظ کردن به صدای اصیل در زبان کردی مبدل شده است. به غیر از آن صامت نامبرده در زبانهای باستان به خصوص در هندی باستان بسیار به کار رفته در مقابل صامتهای دیگر. میتوان تفسیر یا تعبیری فلسفه‌ای برای این صدا حدس زد، به علت اینکه فهمی از وجود و هستی را در بر میگیرد. از اینها هم گذشته پدید آورنده نشئه‌ی از رخداد فعل در زبانهای ایران باستان می باشد که نشانه فعلی یش /ah/ در ایران باستان میباشد. به همین علت در زبان کردی می بینیم که جایگزین صامتهای (/ʃ/, /k/, /x/, /r/, /a/, /w/, /s, /θ/, /Ø/, /v/) است. اکنون هم در زبان کردی به جای صداهای (/ʔ/, /eə/ بکار میرود.

۲. بسیاری از کلمات کردی با تطبیق کردنشان با زبان های هندو اروپایی، سانسکریتی، ایران باستان یا پهلوی، یا مانند کلمات زبان های نامبرده است یا خود قلب مابین صداها صورت گرفته یا کلماتی موجود هستند که کردی آنها به زبانهای اصیل هندواروپایی نزدیکتر است از پهلوی آن. در برخی از کلمات از نظر صدا و واجی صورت باستانی را حفظ کرده، ولی از نظر معنایی در طی زمانهای مدید، معنی دیرین خود را از دست داده است و به معنی تازه‌ای دست یافته است.

۳. تغییر و تحول صداها این نکته را برایمان روشن میکنند که در حال حاضر هم این تحول مستمر می باشد، برای مثال در بعضی از گویش ها /ف،/v/ جایگزین /ب،/b/ شده است و یا صدای /ث،/δ/ و برخی از صداهای همگون در لهجه‌های کردی مانده است.

منابع و ماخذ به زبان کردی:

۱. تالب حسین علی، فۆنۆلۆجی کوردی و دیاردهی ئاسانبونی فۆنیمه کان له زاری سلیمانیدا. نامه‌ی ماستەر ۱۹۸۹، زانکۆی سه‌لاحه‌ددین.
۲. ره‌حمان اسماعیل حسن برِگه و ئاسانبونی برِگه له کوردیدا، نامه‌ی ماستەر، زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، ۱۹۹۱.
۳. س. ن. سۆلۆکۆف، زمانی اویستا؛ وه‌رگیرانی محمد امین هه‌ورامی، چاپخانه‌ی دارالحریه، بغداد، ۱۹۸۸.
۴. عادل رشید قادر، فۆنۆلۆجی زمانی کوردی، کرمانجی سه‌روو، نامه‌ی دکتۆرا، زانکۆی سلیمانی. ۲۰۰۸.
۵. فیردریش مۆلیر- ئەلبیرت سوسین- هۆگۆمه کاس، زمانی کوردان، چه‌ند لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی فیلۆلۆجی زمان، وه‌رگیرانی، حمید عزیزه‌ه‌ولیر ۲۰۰۶.
۶. فاضل عمر، ئاوره‌ک ل زمانی کوردی، چاپخانه‌ی سپیریژ، ده‌وک ۲۰۰۴.
۷. محمد معروف فتاح، زمانه‌وانی، ۱۹۸۷.
۸. مزگین عبدالرحمان احمد، گه‌ردانکردنی کار له زمانی په‌لوی و کوردیدا، نامه‌ی دکتۆرا، زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، ۲۰۱۱.
۹. د. هه‌ورامی، فه‌ره‌ه‌نگی ئاریانقاج، به‌رگی سینیهم، هه‌ه‌ولیر، ۲۰۰۸.
۱۰. Êrivan , ۱۹۶۰ - Qenatê kurdo, , Gramatika zimanê Kurdî.

منابع و ماخذ به زبان فارسی:

۱۱. ارانسکی، یوسیف میخائیلویچ، زبانهای ایرانی، ترجمه علی اشرف صادق، چاپ دوم، انتشارات سخن، ۱۳۸۶.
۱۲. _____، مقدمه فقه‌اللغه ایرانی، چاپ دوم، انتشارات پیام، ۱۳۷۹.
۱۳. بهرام فره‌وشی، فره‌نگ فارسی به په‌لوی، انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۵۲.
۱۴. سید حسین آصف آگاه، په‌لوانی نامگ، انتشارات مجمع الذخائر الاسلامیه، قم، ۱۳۸۸.
۱۵. رودیگر اشمیث، راهنمای زبانهای ایرانی (۱۹۳۹)، ترجمه فارسی، زیر نظر حسن رضایی باغ‌بیدی، انتشارات ققنوس، ۱۳۸۲.
۱۶. محسن ابوالقاسمی، دستور تاریخی - مختصر زبان فارسی، چاپ ششم، انتشارات (سمت)، ۱۳۸۷.
۱۷. _____، راهنمای زبانهای باستانی ایران، چاپ چهارم، انتشارات (سمت)، ۱۳۸۵.
۱۸. _____، تاریخ زبان فارسی، چاپ دوم، انتشارات (سمت)، ۱۳۷۴.
۱۹. دیوید نیل مکنزی، فره‌نگ کوچک زبان په‌لوی، ترجمه د. مهشید میر فخرایی، چاپ دوم، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۹.
۲۰. مه‌ری باقری، واجشناسی تاریخی زبان فارسی، نشره قطره، ۱۳۸۰.

ENGLISH REFERENCES

21. Mackenzie, notes on the transcription of Pahlavi- 1967, In bulletin of school of oriental & African studies,xxx,pt.7.
22. Oswald J. L. Szemerényi, Introduction to Indo-European linguistics, 4th edition-1990, Oxford university press.

Internet saits:

23. <http://www.artarena.force.co.uk/parthlit.htm>
24. <http://www.Persianlanguage.ir>
25. <http://www.linguist87blogfa.com>
26. <http://linguistica.com>

Abstract:

This study is an attempt to clarify some aspects of diagnosis and hidden phonology Kurdish language, historic track audio and conversion to fifteen consonant across ancient languages and even the present era. The study sheds light on the changes that you get all the silent passage of time. Therefore, the study can be considered a historic Etymologic to clarify and interpret the changes in these consonants stages by which time passed by. The study is in two axes and each axis includes some analysis the changes on the consonants in the first axis theoretically analyzes the changes that took place on these consonants in the ancient Iranian language to intermediate and then languages of Iranian Kurdish language middle-ware to present and how to change them.

The second axis is the decomposition of consonants (15) fifteen signed by changes according to time and shows the shape and style, which appear in the ancient languages and to the present day of illustrative examples and shows the causes and the stages through which changes in these consonants and conclude find some of the results of the study.

Written by:

Pro.Dr. yusif sheriff saeid- university of Salahaddin, college of linguistics, Kurdish department- Erbil

Email:Yousif_sharef@hotmail.com

Mob:009647504661371

Dr. Mzguin Abdurrahman Ahmad- university of Salahaddin, college of linguistics, Kurdish department- Erbil

Email: mizginchali@live.com

Mob:009647504514274

هورامان، قلب کردستان

■ مصاحبه با اسماعیل شمس

چکیده: هورامان همانند مادری است که به فرزندان خود در کردستان در طول تاریخ شیر داده است. شاید این ادعایی بزرگ باشد، اما جغرافیا و تاریخ کردستان به خوبی آن را تأیید می کند. به رودخانه هایی که در دشتهای مریوان، روانسر، کرمانشاه، سنندج، زهاب، قصر، شهرزور، گرمیان، دیاله و ایلام جاری است و در نهایت به خلیج فارس می ریزند، نگاه کنید؛ به آبهایی که از طریق کانالها و تونل های انتقال آب به نواحی گرمسیر استانهای کردنشین اطراف منتقل می شود، دقت کنید همه و همه از کوهستانهای هورامان سرچشمه می گیرند. این؛ یعنی هورامان قلب کردستان و لااقل بخش اعظم آن است. قلب، فرمانده بدن است، یعنی اگر نباشد بدنی هم در کار نیست. به همین سیاق سرآغاز تاریخ دین، علم، عرفان، فلسفه و صنعت دستی کردستان در هورامان است. کردستان امتداد جغرافیایی، تاریخی، مردم شناسی و فرهنگی هورامان است. کرد در هر جای کردستان بخواهد از تاریخ دین و فرهنگ و ادب کهن خود آگاه شود، بالضروره باید زبان مردم هورامان را یاد بگیرد.

لطفا درباره موقعیت جغرافیایی اورامانات، وسعت آن و این که در چه استانهایی قرار دارد،

بفرمایید؟

نخست باید گفت که یونسکو پرونده را با نام هورامان/ اورامانات ثبت کرده است، در حالی که این دو با هم متفاوت هستند. هورامان یک پدیده و چشم انداز تاریخی و فرهنگی مشخص با عمر چند هزار ساله است؛ اما اورامانات که هورامان بخش کوچکی از آن است، یک واحد تقسیمات استانی و اداری در استان کرمانشاه با عمر تقریباً صد ساله و شامل چهار شهرستان، پاوه، جوانرود، ثلاث باباجانی و روانسر است. هورامان که کانون اصلی منطقه ثبت شده در یونسکو است، در سه استان و دو کشور ایران و عراق قرار گرفته است. این منطقه در شمال غربی استان کرمانشاه، جنوب غربی استان کردستان و شرق استان حلبچه (در اقلیم کردستان عراق) واقع شده و از نظر طبیعی در محدوده کوهستان زاگرس قرار گرفته است. هورامان استان کرمانشاه در شهرستان پاوه و هورامان استان کردستان در چهار شهرستان سنندج، کامیاران، سروآباد و مریوان قرار دارند.

درباره تاریخ سکونت انسان و قدمت هورامانات و تمدن و فرهنگ این خطه بفرمایید؟ نتایج تحقیقاتی که اخیراً به همت باستان شناسانی مانند دکتر فریدون بیگلری صورت گرفته است قدمت سکونت انسان در هورامان را به قبل از چهل هزار سال پیش رسانده است و شواهدی از دوران پارینه سنگی در این منطقه پیدا شده است. پس از آن هم آثار زیادی از دوره های نوسنگی و عصر فلز تا دوران تاریخی و پس از اسلام در هورامان کشف شده است. از این نظر هورامان یک سند باستانی و مستند برای تداوم تاریخی و بی گسست تمدن و فرهنگ در کردستان و ردیابی مسیر تحول دهها هزار سال سکونت ممتد انسان در این سرزمین است.

هورامانات در طول تاریخ چه نقش و تاثیری بر شکل گیری تمدن و فرهنگ کردی داشته است؟

هورامان، از نظر جغرافیایی درست در مرکز کردستان قرار دارد و به بیان دیگر قلب کردستان و جزیره ای کوهستانی در دل کوههای سربه فلک کشیده زاگرس است. این دژ طبیعی مهم ترین خاستگاه و حافظ دین و شعر و موسیقی و عرفان و زبان و هنر و معماری و صنعت دستی کردستان است. برای نمونه خاستگاه آیین یارسان و بیشتر طریقتهای کردی در هورامان بوده است. زبان متون دینی کردهای یارسان، هورامی است و نخستین نوشته های کردی به زبان مردم هورامان است. از سوی دیگر هورامان را می توان سمفونی فرهنگ و تاریخ و موزه جغرافیایی، تاریخی، انسانی و زبانی مردمی دانست که از گذشته های دور، از آشور و از قبل و بعد آنها حرف می زند. اهمیت ثبت هورامان در این است که در بحبوحه جهانی شدن و دگرگونی فرهنگها نشان می دهد که انسان سنتی کرد و هورامانی در دوران کهن چگونه یکه و تنها و با الهام از طبیعت و محیط زیست و البته بدون آسیب زدن به آن توانسته است تمدن و فرهنگ و در یک کلام زندگی بیافریند. هورامان را می توان کردستان کهن و زبان مردم آن را هم کردی کهن نامید.

نقش فرهنگی و تمدنی علمای هورامان در دنیای عربی و اسلامی چگونه بوده است؟ هیچ منطقه ای در کردستان به اندازه هورامان و جورقان یا گوران که در پیوست آن قرار دارد، عالم خیز نبوده و به فرهنگ و تمدن اسلامی در طول هزار سال پی در پی خدمت نکرده است. کافی است تنها فهرست علما با پسوند گورانی و جورقانی و شهرزوری و اورمانی

را نگاه کنید، آن وقت مشخص می شود که نقش هورامان در خدمت به علم، فلسفه، فقه، عرفان اسلامی و ادبیات عرب در مقایسه با دیگر نقاط کردستان تا چه اندازه است. ای کاش پروژه ای تعریف می شد و این خدمات شگرف که حتی به اندونزی، هند، چین و به طور کلی آسیای شرقی امتداد یافته است، بررسی شود.

* گزیده مصاحبه اسماعیل شمس با صابر گل عنبری، خبرنگار روزنامه «العربی الجديد»، چاپ لندن

واژه سازی؛ چرایی و چگونگی

عهتا منصوری ■

مقدمه

مقاله ی زیر در پاسخ به دو سؤال کلیدی مربوط به زبان کوردی (مخصوصن گویش جنوب) نوشته شده است.

۱- آیا باید واژه سازی کرد؟

۲- چگونه می توان واژه سازی کرد؟

مهمترین بحث در مقطع فعلی از حیات زبان کوردی ، واژه سازی است . اما تا وقتی که گویشور کورد به این « لزوم » فوری و فوتی اعتقاد نداشته باشد ، نه اهمیتش را درک میکند و نه برای ساختن واژه خود را به زحمت می اندازد!

پیش از آنکه راههای کلی و تکنیکهای جهانی و محلی واژه گزینی را توضیح دهم ، ابتدا باید گویشور زبان کوردی (گویش باشور) را به ضرورت این امر قانع کرد.

شاید گویشور کورد، بگوید: وقتی که هزاران سال است زبان کوردی نیاز ارتباط کلامی را برای کوردها برطرف کرده، و مردم از طریق این زبان به سهولت با هم ارتباط گرفته، تبادل مقصود کرده و با هم زیسته اند، چه نیازی به واژه سازی داریم !؟

این دیدگاه متعلق به مردم و گویشوران معمولی زبان محاوره است که الزام و ضرورت واژه سازی را در نمی یابند یا آن را کاری بیهوده، ناممکن یا بی دلیل می پندارند یا برخی شاعران که با سرهم کردن چند قافیه ی ابتدایی، موفق به ساختن نظمی «هه لوهس» غریزی و ابتدایی می شوند و تاثیر نظم خود را برمخاطب «عامی» «شگفت انگیز می بینند؛ تمایلی به پذیرش نیاز به واژه سازی ندارند و حتا ممکن است در مقابل این دیدگاه مقاومت کنند!

اما وقتی استدلال و براهین « ضرورت واژه سازی » را بشنوند ممکن است نظرشان عوض شود.

پس دستورکار پیش روی روشنفکر کورد ابتدا، قانع کردن قشر فرهیخته، به لزوم واژه گزینی/سازی/زایی/وام گیری و.. بعد تدوین اصول استاندارد برای ساختن واژه، سپس تشویق و ترغیب مردم به تلاش برای رفع نیاز و بر طرف کردن نواقص زبان مادری است.

مخاطب کورد زبان (بخصوص گویشور باشور؛ ایلام، کرمانشاه، لکستان) اگر میخواهد به ضرورت واژه سازی پی ببرد، کافی است، متنی از هرزبان دیگر(انگلیسی ، فارسی ، فرانسوی ، عربی و...) را پیش رو بگذارد و سعی کند آنرا به کوردی گویش مادری برگرداند! وقتی در

حین اینکار به میزان وحشتناک نواقص و کمبود واژه‌ها، اصطلاحات، اسامی و سایر ملزومات زبانش پی برد آنگاه می‌داند چقدر عقب هستیم و چه تلاش گسترده و طولانی لازم است ... مهمترین دلایلی که برای ضرورت واژه‌سازی می‌توان شمرد :

۱- زبان کوردی برای هزاران سال یک زبان شفاهی بوده (و هنوز کمابیش هست) و سابقه ی معتبری در نوشتار ندارد. این به معنای تلنبار شدن نیازها و فراوانی کمبودهاست. (یک برنامه ی نرم افزاری را در نظر بگیرید که سال‌ها، بلکه قرن‌هاست، آیدیت نشده و با احتیاجات روزافزون زندگی تطبیق پیدا نکرده است) حالا برای ادامه ی حیات و رقابت با دیگر زبانهای زنده ی دنیا ناچار است حجم انبوه نیازهای زمین مانده و عقب ماندگیها را، یکجا و ناگهانی جبران کند!

۲- زبان کوردی، عامل ارتباط مردمان کشاورز-دامدار بوده است یعنی اگرچه در بستر نیازهای متناسب با نوع زندگی خود، دارای ثروت زبانی خوبی است، اما در قبال دیگر بسترهای علمی، هنری مثل (صنعتی، تکنولوژیک، پزشکی، فنی مهندسی، بازرگانی، بانکی، فلسفی، جامعه شناسی، روانشناسی، نقد، و...) تقریباً لال است!

۳- جغرافیای زندگی مردم کورد نواحی وسیع کوهستانی و صعب العبور بوده (هنوز هم تا حدودی هست). رشته کوههای زاگرس بخاطر عوارض سخت و خشن طبیعی، مانع دسترسی و ارتباط کوردها با سایر اقوام و ملل خاورمیانه و آسیا بوده است، این صعوبت دسترسی از یک طرف باعث یکپارچه ماندن و اصالت نژادی، زبانی، فرهنگی کورد شده و از طرف دیگر موجب درخودماندگی و بیخبری نسبی ما از جهان خارج شده است. و همین بیخبری نسبی ما را از نیازهای روز دنیا دور نگه داشته و ضرورت‌های رقابت زبانی را مغفول و کم اهمیت کرده است. البته امر ارتباط و دسترسی طی یک قرن گذشته به لطف پیشرفتهای خارق العاده ی ابزار مسافرت و اختراع رسانه های ارتباطی چون چاپ، رادیو، تلویزیون و مهمتر از همه اینترنت ممکن و میسر شده و تا حدود خیلی زیادی خشونت جغرافیای زیستگاه ما را تلافی کرده است.

۴- اگر در گذشته، صرف گفتاری بودن یک زبان، نیاز مردم آن جامعه را رفع میکرد، امروزه دیگر نمی‌کند. امروز زبانی که قدرت و قابلیت نوشتاری نداشته باشد قادر به ادامه

ی حیات نیست و قطعن در بطن زبانهای قویتر مجاور حل خواهد شد . همانطور که کوردی باشور مورد هجوم و آسیمیله‌ی فارسی ، عربی و حتا انگلیسی قرار گرفته است . (بدیهی است که منظور از نوشتاری بودن زبان ، کتابت و تاریخ مکتوب در همه ی ابعاد زندگی است). خلاصه اینکه اگر فعالیت جدی برای احیا و آبدیت زبان کوردی صورت نگیرد، بوسیله ی سرعت سرسام اورکامونیکشن ، در شکم فارسی هضم می شود. همین کامونیکشن (ارتباطات) با همه ی محاسن و کاربردهای مثبتش، گاهی عامل مستقیم آسیمیله ی زبانی یا حذف فرهنگ یک ملت می شود.

۴- پراکنش و تفاوت در لهجه های گویش جنوب خیلی زیاد است. اختلافات ریز و درشت زبانی در بسیاری از روستاهای ایلام و کرمانشاه بحدی است که براحتی در گفتار دو روستای مجاور احساس می شود. این پراکندگی منجر به پیدایش چنان تنوعی از لهجه شده که کار توافق بر سر لفظ واحد یا صورت نوشتاری یک کلمه ی خاص را محال کرده است .

۵- کوردها بخاطر پراکنش جمعیت و شیوه ی خاص معیشت (کشاورزی-دامداری) در کلونی های کوچک، هم تمایل و امکان چندانی برای کسب قدرت سیاسی در کشوری بزرگ را نداشته‌اند و هم بوسیله ی اقوام مجاور از قدرت سیاسی دور نگه داشته شده‌اند. این دوری از قدرت سیاسی و حاکمیت، باعث شده، نیاز به زبان مکتوب و ضرورت توسعه‌ی زبان مادری چندان احساس نشود .

۶- با وجودیکه کوردها بندرت دارای قدرت سیاسی و حاکمیت بر نواحی وسیع بوده‌اند اما تقریباً همیشه نیروی نظامی اصلی قدرتهای سیاسی بزرگ (بخصوص در سلسله های پادشاهی ایران) بوده ، و ابزاری برای انجام جنگها و کشورگشاییها باقی مانده اند. این کاربرد سرباز بودگی کوردها در اکثر حکومتها موجب شده که بجای صدور دستور، دستوربگیر بمانند. واضح است که نقش دستوربگیری، اکثر فرصتهای پیشرفت (منجمله در زبان پروری و ادبیات) را از آنها گرفته است.

۷- اگر ظرف ده-بیست سال گذشته توجه اندک و اقبال نسبی به حفظ و توسعه و آموزش زبان کوردی می بینیم، بخاطر رنج و کوشش خود کوردها است.

۸- مثالهایی واقعی و عملی با زبان ساده ذکر میکنم تا شما همزبان عزیز بطور ملموس و حقیقی در جریان نقایص موجود در گویش مادری قرار بگیری !

اما بهترین روش و تجربه برای پی بردن به نیازهای زبان مادری، امتحان کوچک و کوتاهی است که خود شما براحتی می‌توانید انجام دهید .

در هر رشته یا زمینه ای که تحصیل یا کار میکنید، متن کوتاه فارسی از همان زمینه انتخاب و تلاش کنید آنرا به زبان کوردی گویش مادری ترجمه کنید! هر کلمه یا اصطلاحی که معادل قابل قبولی نداشت، خود همان اصطلاح را بزبان مبداء (فارسی یا انگلیسی یا عربی ...) بنویس . در خاتمه، تعداد کلمات و اصطلاحاتی که معادل کوردیش را پیدا نکرده ای بشمار و تعداد چنین کلماتی را با کل متن انتخابیت مقایسه کن! می بینی که درصد فراوانی از دالهای زبان مبداء ، قابلیت ترجمه و انتقال به زبان مقصد (گویش مادری) ندارند. گاهی کار به جایی میرسد که می بینی همهی متنی که از زبان فارسی انتخاب کردی تقریبین به همان زبان فارسی بازنویسی شده و این احساس خیلی بد و تحقیر و تاسف آمیزی به تو میدهد که ممکن است عزمت را برای تلاش در معادل یابی و واژه سازی بزبان مادری جزم کند

۹- تنها بخشی که ضرورت و نیاز کمتری به واژه سازی دارد ، بخش محاوره و زبان عمومی کوردی است. چرا که اولن این بخش از زبان بخاطرگردش روزمره در جریان مستقیم زندگی قرار داشته/دارد و تا حدودی نیازهای زمانمند خود را رفع کرده است .

دومن شاعران کوردی گو با استفاده از ظرفیت ها و استطاعت همین زبان محاوره شعر گفته اند و همین اشعار با اینکه اغلب شفاهی و سینه به سینه منتقل شده اند، اما بهرحال توانسته اند بخشی از واژه ها و اصطلاحات اصیل کوردی را از خطر فراموشی و استهلاک برهاند .

سومن : هر تلاشی که در زمینه ثبت و ضبط واژه گانی در قالب فرهنگ لغت ها و دیکشنری و دایره المعارف ها صورت گرفته بر همین زبان عمومی و محاوره استوار بوده و بندرت وارد بحث مقولات علمی ، فنی ، پزشکی ، جامعه شناسی ، روانکاوی ، حقوق ، سیاست و مانند اینها شده است. بهمین دلیل ثروت واژه گانی در بخش زبان عمومی بالنسبه بد نیست .

آنچه در حد فاجعه آمیزی نگران کننده است، کمبود و نقص در زمینه های تخصصی و غیر محاوره است.

۱۰- یک استاد دانشگاه یا دانشجوی کورد زبان رشته ی مثلن (عمران یا سازه) ، تصمیم میگیرد مقاله ای از درس (فرضن) مقاومت مصالح را بزبان کوردی گویش جنوب ترجمه کند

چنین کسی مجبور است ابتدا مترادفهای منطقی در زبان مادری برای تیرهای کلی همچون :

استاتیک ، آگوستیک ، هیدرولیک ، سینماتیک و امثال اینها بیابد و تازه

می بیند که فقط مقوله ی: {تغییر شکل مواد تحت تاثیر نیرو} ممکن است یکی از حالت‌های

:

فشردگی ، کشیدگی ، پیچیدگی ، سائیدگی ، خوردگی ، پوسیدگی ، خستگی ، تافتگی ،
 لهیدگی ، مچالگی ، تنیدگی ، ماسیدگی ، تکیدگی ، بریدگی ، چسبیدگی ، ترکیدگی ، چالیدگی
 ، تابیدگی ، خیسیدگی ، پاشیدگی ، افتادگی ، وارفتگی ، مکیدگی ، لولیدگی و... را ایجاد کند
 . او ناچار است علاوه بر یافتن معادل مناسب برای هرکدام از فرایندهای فوق سایر جزئیات
 تخصصی بعضی از فرایندهای تغییر شکل را مثل :

تنش ، کرنش ، پیچش ، کشش ، خمش ، چالش ، برش ، تابش ، سایش ، جنبش ، مکش
 و ... ، به کوردی برگرداند و اصطلاحات تخصصی دیگری مثل دیاگرام نیروی برشی ، لنگر
 پیچشی ، ممان اینرسی ، شعاع ژیراسیون ، گشتاور ماند ، ضریب لاغری ، و همینطور بسیاری
 اصطلاحات مربوط به نقشه کشی مانند : اتود ، اسکیس ، دتایل ، پرسپکتیو ، پروفیل ، سایت
 ، سکشن ، کروکی ، پنج مارک ، رپر ، و... را بزبان مادری معادل سازی کند . و می بیند دست
 زبان مادری بشدت خالیست!

بنظر شما این مترجم فرضی به افسردگی حاد دچار نمی شود؟

۱۱- حالا گوشه ای از مشکلات کسی که در حوزه ی یکی از شاخه های علوم انسانی
 (مثلن نقد ادبی) قصد نوشتن مقاله ای بزبان کوردی «گوش جنوب» دارد . اوناچار است دالها
 و اصطلاحاتی شبیه نمونه های زیر را معادل یابی کند وگرنه نمی تواند مقاله کوردی بنویسد،
 چون زبان مادری در مورد چنین اصطلاحاتی ساکت است!

signifie-----دال

signified-----مدلول

dox-----سازه

pdradoxa-----ناسازه

چند معنایی	-----	polysemy
چندشکلی	-----	polyformal
چندصدایی	-----	polyfonic
رمز ، کد	-----	code
رواداری	-----	tolerance
فرازبان	-----	meta language
دلالت ، معنادهی	-----	signification
جانشینی	-----	paradigmatic
همنشینی	-----	syntagmatic
همساختی	-----	homology
گفتمان	-----	discourse
روایت	-----	narrative
کنش	-----	action
بینامتنیت	-----	intertextuality
بافتار	-----	texture
ساختاربخشی	-----	structuration
ساختار شکنی ، شالوده شکنی	-----	deconstruction

۱۲- زبان فارسی که معمولن رفرنس و مرجع اصلی فهم گویشوران کوردی باشوراز محتوای علمی و هنری جهان است ، باوجود نهادهای رسمی سابقه دار در امرآژه سازی (مثل فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی که از سال ۱۳۱۹ تا کنون فعالیت دارد، کل کارنامه اش به ساختن و گزینش حدود هفت هزار واژه میرسد) هنوز بشدت لنگ و نیازمند معادلهایی است که کم و کسر دارد. حالا حساب کنید زبان ما که نه سابقه ی مکتوبی مثل فارسی دارد و نه صاحب قدرت سیاسی است که به واژه سازی بودجه و امکانات تخصیص دهد با چه مشکلاتی دست به گریبان است!؟

اگرچه امکانات انسانی و مادی مختص به زبان در فارسی بسیار زیاد و از این حیث با زبان کم توان ما قابل قیاس نیست، اما در همین زبان فارسی هم ضعف مترادف برای بومی کردن مفاهیم جهانی، جدی است.

فی المثل اصطلاح tolerance که در فارسی به «رواداری» ترجمه شده است، بخاطر تفاوت‌های ریز و درشتی که در کاربردهای مختلف آن در بخش‌ها و رشته‌های گوناگون زیست اجتماعی وجود دارد دچار نوعی عدم کفایت است مثلن tolerance در عرف و اخلاق عمومی به معنای: تسامح و تساهل، سازگاری، گذشت، شکیبایی، پذیرندگی است.

tolerance در ادبیات: مدارا، احسان، بخشش، بزرگ منشی

tolerance در پزشکی: محدوده‌ی طبیعی فاکتورهای سلامت، دوز لازم برای تاثیر مطلوب

دارو

tolerance در فنی مهندسی: خورند، حد مجاز بارگذاری، انحراف مجاز از معیار،

ضریب اطمینان

tolerance در روانشناسی: آستانه‌ی تحمل رفتار نقیض

tolerance در جامعه‌شناسی: همزیستی مسالمت آمیز، پذیرش وجود فکر نقیض

tolerance در علوم سیاسی: رکن اصلی دموکراسی، محدوده‌ی مدارا با احزاب و

تشکلهای اپوزیسیون

tolerance در حقوق بین الملل: تامین قانونی حقوق بشر، برسمیت شناسی باورها و

عقاید دگرباشان و دگراندیشان سکولار

اما با همه‌ی اختلافات جزئی که مفهوم و کاربری این دال در بسترهای مختلف دارد تنها

معادل برساخته‌ی آن در زبان فارسی «رواداری» است! حالا اگر ما دنبال معادلی برای این

مدخل (در کوردی گویش باشور) باشیم ممکن است به پیشنهادهایی مثل موارد زیر هم اعتنا

کنیم.

tolerance = ره‌واداری، ره‌وامه‌نی، ره‌وایی، ره‌واکاری، رام‌ره‌وایی، ره‌وایه‌تی، ره‌واچاری

، نه‌رمایه‌تی، هیشته‌نی، هیله‌نی، هیشتمان، هیشخانه، هیشتار(که برای «مجاز» هم مناسب

است)

و در نهایت گروهی از فرهیختگان کورد در قالب نهادی مثل فرهنگستان « وشه وژانی » (که بوسیله بعضی از فرزندان باسواد و متخصص ایلام و کرمانشاه و لکستان در حال تشکیل و انسجام است) به گزینه ی ارجح رسمیت بدهند و انرا در دیکشنری جدیدی که مختص دالهای برگزیده یا ساخته است منتشر کنند تا بتدریج در معرض محک نویسندگان کورد قرار بگیرد و در جریان عمل جذب زبان مادری یا از آن دفع شود.

واژه گزینی

اگر مخاطب کورد زبان به این نتیجه رسید که چاره ای غیر از معادل گزینی و واژه سازی و به روز کردن زبان مادری ندارد، آنوقت به سراغ راههای عملی و قابل اجرای ساخت / گزینش / زایش / وامگیری، برای واژه ها می رود.

نفس کنش واژه سازی مختص زبان کوردی نیست، بلکه در واقع هیچ زبانی از واژه سازی بی نیاز نیست، اما شدت و فوریت این نیاز در زبان ما بیشتر است.

کلمات را باید به « ظرف » هایی تشبیه کرد که حاوی « معانی و مفاهیم » خاصی در طول زمانی خاص هستند.

۱- گاهی محتویات این ظرفها بمرور زمان و برحسب تغییرات شیوه ی زیست، از جریان زندگی خارج می شوند و فقط ظرف خالیشان باقی می ماند، که لازم است این ظرفها دوباره و چند باره بارگیری شوند

۲- گاهی محتویات و مواد داخل این ظرفها در درازای زمان تغییر ماهیت می دهند و بالطبع به ظرفهای جدید تری نیاز دارند

۳- گاهی مواد و محتویات تازه ای اختراع یا کشف می شود و طبیعی است که این نورسیده ها به ظرفهای مناسب نو احتیاج دارند.

۴- گاهی ارتباط با ملت های دیگر جهان باعث می شود به ظرفهای جدیدی برای برقراری ارتباط یا ترجمه ی مقصود نیاز شود ...

دو روش اصولی برای برخورد با امر واژه سازی :

از نیاز به مازاد(نم) : تشخیص «مدلول» بیگانه و جستجو در امکانات زبان مادری برای

تامین «دال» آن

از مازاد به نیاز(من) : تشخیص « دال » های بی مصرف در زبان مادری و بارگیری مجدد آنها یا ساخت واژه های جدید برای مدلولهای بدون دال بیگانه که در این فرایند :

نیاز = احتیاجات جدید زبان مادری به دالهای جدید

مازاد = دالهای اضافی یا مستهلک ، یا قابل ساخت موجود در زبان مادری

دال = برچسب زبانی ویژه (لفظ یا نوشتار) برای « دلالت » به معنا و مفهومی خاص

مدلول = معنا و مفهومی خاص که با لفظ یا علامت نوشتاری ویژه ای مشخص می شود

دلالت = رابطه ی رسانا ، بین برچسب زبانی و مفهوم آن

بیان مشروح و ساده تر روشهای (نم ، من)

نم (نیاز===) مازاد) وقتی که برای ترجمه ی کلمه ی بیگانه یا نام گذاری یک مفهوم نوظهور ، به سراغ داشته ها و امکانات زبان مادری می رویم و لفظ مناسبی از طریق گزینش یا ساخت و ساز برای آن انتخاب می کنیم

مثلن لازم می شود برای واژه ی بیگانه ی (tolerance) معادل مناسب « هیسته نی » را از زبان مادری انتخاب کنیم.

من (مازاد===) نیاز) وقتی که کلمات قدیمی بی مصرف زبان مادری یا استعدادهای ساختن واژه های تازه را بوسیله ی مفاهیم تازه ای که در زبان ما معادل ندارند، بار گیری می کنیم.

مثلن واژه ی (کولین) که قبلن در زندگی چادرنشینی کوردی، اسم مکانی برای نگهداری اذوقه یا مشک اب بوده و حالا بخاطر عوض شدن مناسبات زیست (مثل آپارتمان نشینی) موضوعیت ندارد.

میتوانیم دال (کولین) را از مفهوم جدید پر کنیم و بجای (آرشیو) که مفهومی لازم و امروزی است بکار ببریم.

بطور خلاصه در فرایند نم (نیاز =) مازاد) مدلول بیگانه موجود است و دنبال گزینش «دال» در زبان خودی هستیم. در فرایند من (مازاد =) نیاز) دال زبان خودی وجود دارد و دنبال مدلول بیگانه برای آن هستیم.

اکثر کسان یا نهادهایی که به واژه گزینی میپردازند، معمولن از نیاز به مازاد می روند یعنی فقط موقعی به ساختن یا یافتن واژه ای در زبان مادری اقدام می کنند که نیاز فوری به یک معادل کوردی ، برای جانشینی یک واژه ی بیگانه داشته باشند.

اما توصیه ی اکید من اینست : کسانی با سواد متوسط ، که ذوق و استعداد واژی سازی دارند با رویکرد «من» (مازاد==نیاز) شروع کنند چرا که بُنهای گویش مادری را بخوبی می شناسند و میتوانند با

توسعه ، اشتقاق ، ترکیب ، ترکیب تابع ، نظام وندها (پیشوند ، پسوند ، میانوند). تعداد زیادی دال جدید بسازند و بعد به کمک گویشوران متخصص، دنبال مدلولهای بیگانه بگردند . با مدتی تمرین و پرورش ذهن واژه ساز ، راه کمک به زبان مادری را پیدا میکنند به این مثال توجه کنید:

(ژین) مصدری کوردی به معنای «زیستن» است و (ژیان) مصدر هم خانواده ی دیگری به معنای « زندگی» اگر صیغه ی امری این دو مصدر (ژی) را بگیریم ، با افزایش (پسوند ، پیشوند ، میانوند) با اسم یا فعل یا قید یا صیغه ی امری مصدری دیگر یا مصدر دیگر ... ترکیبات معنادار جدیدی میتوان ساخت . ترکیباتی که تا کنون رایج و مصطلح نبوده اند، و براحتی قابلیت برابری با برخی واژه ها یا اصطلاحات بیگانه را دارند. مثلن :

ژی + پا = ژپا === پایش زندگی ، محافظ زندگی ، مراقب زندگی ،
ژی = زی ، بز ، زندگی کن ،

پا = صیغه ی امر از مصدر « پاییدن » == پا = پیا = مواظب باش ، مراقبت کن

ژپا = مراقب زیستن ، کنترل کننده ی زندگی ، چک آپ = check up

ژیوان ، ژبیان = محافظ زندگی ، نگهبان زندگی ، بادی گارد = body guard

ژیناس = شناسای زندگی ، متخصص شناخت موجود زنده ، زیست شناس = biologist

ژیباس = بحث زندگی ، موضوع زیستن ، بیولوژی = biology

ژیئوس = زندگینامه نویس ، شرح حال نویس ، بیوگرافی نویس ، biographer

ژیکام = مرفه ، دارا ، خوشگذران

ژپرام = کسی که زندگی رام او است ، خوشبخت ، سعادتمند

ژیبار = قمار بر سر زندگی ، ریسک کننده ، بدل کار

ژپاک = پاکزی ، زندگی پاک ، بیگناه ، معصوم
 ژیراس = زندگی واقعی ، زندگی راستکی ، اساس زندگی
 ژیناک = پُر از زندگی ، full of life ، امید زندگی
 نه مای ژیناک = شاخص امید به زندگی (expectancy life)
 ژیراز = راز زندگی ، سر زیستن
 ژینان = قوت لایموت ، بخور نمیر ، زنده نگه دارنده ، زنده گردانیدن (احیا)
 ته مژی = فلاکت ، صعوبت زندگی ،
 نه مای ته مژی = شاخص فلاکت (Misery Index)
 نه مای ته مژی = نرخ بیکاری + نرخ په نام
 (شاخص فلاکت (Misery Index) = نرخ بیکاری (Unemployment Rate) +
 نرخ تورم (Inflation Rate))
 گه لژی = زندگی دسته جمعی ، زندگی گروهی
 ژیواز = زندگی جدا ، طلاق
 هه م ژی (هامژی) = همزیست ، شریک زندگی ، همسر ، پارتنر
 لطفن توجه بفرماید که اینها فقط مثال هستند و هیچگونه تعصب و اصراری بر صحت آنها
 نیست . چنین نمونه هایی فقط وقتی
 بطور جدی به جامعه ی گویش باشور پیشنهاد خواهند شد که از صافی فرهنگستان گذشته
 و تایید شده باشند.

*برگرفته از کتاب گزارش به زبان مادری نوشته عه تا منصوره

**تبلور أشكال حروف الابدجية الكردية
عبر التاريخ حتى يومنا هذا**

دلاور زنكي ■

اللغة كالتاريخ والجغرافية هي الجسد الذي تعيش في الروح وبدون هذا الجسد لا حياة للروح؟ لذا فإن اللغة الكردية هي الجسد الذي تعيش فيه الكرديتي وبسبب تلك الحقيقة وجه أعداء الكرد سهامهم المسمومة إلى جسد الامة الكردية وفي المقدمة إلى روحها حيث اللغة الكردية، بحيث حاولوا مرارا وتكرارا وبكل الوسائل للإنسانية على طمسها وانكارها بدأً من جذورها المتعمقة في التاريخ وبكل الاسف نجحوا في ذلك إلى حد بعيد بأساليب الاكراه والتهيب تارة وبأساليب الترغيب باللعب على أوتار الايمان خاصة في الدين تارة أخرى . ولكن كما يقول الكرد : كة يا دبن كة فراندا نامينا أي لا تبقى الاعشاب تحت الحجارة . لأنها تجهد في نفسها لكي تخرج من تحتها وتستمر في النمو . ذلك ما حدث وما يحدث مع الشعب الكردي بشكل عام ومع لغته بشكل خاص . فبفضل الحجم الكبير للوجود الكردي وعدده الهائل وغناه الثقافي وتراثه الدفين والعريق وبجهود المخلصين والمختصين تمكنت لغتنا الكردية في الحفاظ على وجودها و تمكنا من ازالة جزء من الغشاوة التي صنعتها الانظمة والعنصريون » عنها وكذلك عن التاريخ الكردي ، فأخذت المصادر تكثر هنا وهناك للبحث فيهما ، كما أن هذه المصادر تصل إلى قدم تاريخ الكتابة الكردية الطويل الذي يعود إلى أكثر من أربعة آلاف سنة ق .م.

مرحلة ما قبل التاريخ :

اللغة من حيث النطق والكلام لدى الكرد فيعود ذلك إلى زمن الانسان العاقل هوموسيانس في كردستان . أما من حيث الحروف فتمتد الكتابة إلى الشكل المأخوذ من الصور فكان التعبير عن شيء برسم صورة له ، لذا تسمى بالكتابة الصورية . ثم أنتقل الانسان بشكل عام وأنسان موزوبوتاميا بشكل خاص بمن فيهم الكرد إلى استخدام الرمز للتعبير الدال على المعنى . مثال ذلك برسم رمز يدل على النهر وبجانبه رسم انسان ، بمعنى : سار الانسان مع النهر أو البحر وهكذا... فسميت بالكتابة الرمزية

نموذج من الكتابة الصورية السومرية.

مرحلة التاريخ :

لغة سومر

بتقدم الانسان وذهنيته أخذت الكتابة الصورية تتحول إلى الرموز ومن ثم إلى الحروف وخاصة لدى الكرد الذين أسسوا دول

(١)

وامبراطوريات بدأت عند الأيلاميين والكاشيين ,ومن ثم عند الكوتيين والهوريين وغيرهم ,التي اشتهرت في سومروكرديستان باسم الكتابة المسمارية ٣٥٠٠ ق.م إذ أن للكرد دور كبير في بناء حضارة سومر بسبب وجودهم فيها بفترة تجاوزت بكثير عن ألف عام و شمل تأثيرهم موزوبوتاميا وخارجها. لنترك هنا الجانب السياسي للتأثير الكردي في الحضارة السومرية ولنكتفي فقط بالجانب اللغوي عندما نتناول الجانب اللغوي الكردي السومري بمعنى أننا نبحث عن الجذور الاولى للغة الكردية من جهة وعن العلاقة الروحية بين اللغة الكردية والسومرية من جهة أخرى سواء من حيث شكل الحروف أو من حيث النطق والالفاظ :

من حيث القواعد و الحروف والكتابة:

تظهر الرقم الطينية شكل الحروف لدى الكاشيين ,الايلاميين,السوباريين والكوتيين والسومريين بأنها كانت واحدة وتسمى بالمسمارية . أي أن الشكل والمنشأ واحد مع السومرية

اللغتان الكردية والسومرية تشتركان بصفات خاصة فيما بينها فهما من عائلة لغة ذات كتابة لاصقة(١) وممتزجة وغير اشتقاقية بشكل عام أي اللفظ لا يشتق من بعضه كما هي في العربية. بل يمكن تركيب كلمتين مع بعضهما وایجاد منهما كلمة أخرى بمعنى جديد . مثال : لو (الرجل)- كال(العظيم) = لوكال أي الرجل العظيم .نو (الجديد) روز (اليوم) = اليوم الجديد وهذا الامثلة بألاف الكلمات كما هي حديثاً في اللغة الكردية مثل : سروك كومار تصبح سروكومار ,رو هلات تصبح روهلات ,سر بان تصبح سربان وهكذا....

لا يسبق الفعل الفاعل في الجملة كما هو في اللغة العربية , أي هكذا : نجح الطالب , بل أن في السومرية والكردية , يأتي الفعل في النهاية , هكذا : خوندكار بسركت. XWENDEKAR BI SER KET لا يوجد فيهما المثنى كما هو في العربية . بل يوجد المفرد فقط . مثال : برخي نير . أي الخروف الذكر , حيث لا يوجد في السومرية والكردية بصيغة المثنى , أي لا يوجد الخروفان الذكران , إلا باستخدام العدد اثنان أي دو برخين نير.

لا يوجد فيهما أي الكردية والسومرية المؤنث , إلا بالإشارة إلى الجنس من خلال الجملة. فالبرخ هكذا بمفرده هو برخ سواء ذكر أو انثى ولكن داخل الجملة يتم معرفة ذلك . مثال : برخي نير , برخا مي وهكذا.

(٢)

توجد في السومرية ومثلها الكردية ولكنها لا توجد في العربية C, J, P, G
لا توجد فيهما حروف ث, ض, ط, ح
A, U, E, I, وكما أن اللغتان السومرية والكردية تحويان حروف العلة
من حيث الاسماء.

مثل: كار العمل .كوي الجبل ومازال الاسم لدى أهلنا الزازيين .كالكامش أي الثور العظيم .
كاستير أي القصدير .الرفش مر . روفي الثغلب . توبوداناتو أي كاتب الطابو .زكوتو الزكاة .شاركشتي
ملك العامة. خور الشمس ومازالت تستخدم لدى أهلنا الصورانيين وغيرهم . أنثى مى . آكر النار.
إينانا اليقين ومنها أين ويني أي الجمعة والسيدة الكبيرة .نانكي سيدة المكان. نك القدم . دب لوحة
للكتابة ومنها الخشب ودبتر ودفتر ودبستان. مشكين مسكين وهم الطبقة الدنيا لدى السومريين
والهوريين الخورين وغيرهم من أجداد الكرد .زند الساعد .آ أي آف الماء .ناندا أي نان الخبز.كة
أي كتم القمح.شة أي جة الشعير. سَم أو سَن وهسن الحديد. نشار نجار. سنكري الحداد .كَا الثور.
قولة أي كولة الخادم. قيزك الفتاة. ميش ذباب .كاكا الأخ .كوت أي جوت المحراث .باران المطر . تي
العطش .باتيس أي باديشاه الملك . بر كثير .دار شجرة .كور عميق .اوتو الشمس ومنها الآن في اللغة
الكردية هتاو الشمس واوتي المكواة وإيتون الحرارة. امة الجماعة والآن في الكردية امت . سومر سوبر
سوبارتو أحد أجداد الكرد . سو الاحمر الآن منها صور في اللغة الكردية . كل الشعب .

من حيث الديمومة والاستمرارية
فأن مدينة أرك تسمى اركواز في منطقة ايلام المتحولة من اسم اوروك تسكنها الآن قبيلة
ملكشاهي

الكردية . كما أن قبيلة سورميرا الكردية تسكن بالقرب من مدينة سومار وكذلك أن نهر سيمرا
يخترق أراضي ايلام في روزهات أي شرق كردستان .وتأكيداً على الصلة العرقية اللغوية بين الكرد
والسومريين مازال الاخوة الكرد من الكلهوريين والفيليين يتكلمون بلهجات قريبة من لغة أجداهم
الكرد القدماء بمن فيهم اللغة السومرية.

مقطع من الكتابة المسمارية زمن الجوديين

(٣)

مقطع من الكتابة الأيلامية

الزندية:

تطور شكل الكتابة جزئياً من الشكل الذي استخدمه الكرد القدماء أبان الحضارة السومرية إلى شكل أكثر تجاوباً مع اللفظ بالأخص في الفترة التي تميزت بتبلور الفكر الديني الميترائي و الايزيدي (الزندي) و الزردشتي فجاءت حروف أكثر وضوحا عرفت بالحروف الزندية وكتب بها الكتاب الايزيدي المقدس مصحفا رش أي الكتاب الاسود وكذلك كتاب جلوا

صفحة من كتاب جلوة.

(٤)

بتقادم الزمن وتبلور الحروف تبلورت الحروف الزندية وما يظهر للعيان ذلك هو في الكتاب الديني الايزيدي جلوا

بالمقارنة في الصورة التالية بين الحروف العربية وكردية كتاب جلوا الايزيدية نرى كيف أخذ العرب منها ابجديتهم

(٥)

الافستائية:

أما الشكل الاكثر انتشاراً وتأثيراً هو في الابدجية الافستائية مع كتاب أفستا للنبي زرادشت هذا جزءاً تم نقله من كتاب أفستا المقدس نرى فيه تأثير الابدجية الكردية الافستائية على الابدجية العربية.

ترسخت هذه الكتابة واللغة الكرديتان حتى أصبحتا ذات امتداد أكبر باتجاه الهند واليونان والقفقاس, على مدار انتشار الديانة الزردشتية ,حيث كتب بهما كتاب أفستا(٢) باسم لغة أفستا(٣), ولكن ما يحز النفس هو أن هذه اللغة من وراء العداء الشديد للزردشتية من قبل قوميات وأديان غربية عن المنطقة , تعرضت للكثير من الاعتداء والتشويه عندما حاولوا بشتى الوسائل القضاء عليها,

ومع الأسف هذا ما فعله العرب المسلمون ومن قبلهم اسكندر المقدوني, عندما أحرقوا الآلاف من هذه الكتب ولاحقوا كتابها وأتباعها وخاصة العلماء ومن الجدير ذكره كانت عدد أحرفها ٤٤ حرفاً, قال في هذا السياق الإستاذ فارس عثمان في كتابه عن الزردشتية: أن قاسم الدمشقي يقول(٤) : أن حروف القرآن الكريم هي حروف آفستا بأعيانها لا على أنها مثلها

٣

صورة عن الكتابة الافستانية

(٦)

صورة من كتاب افستا

البيلوانية (الفهلوية)

تأتي هذه الحروف كتحديث على يد الكرد في الحروف الافستانية والتي صار عدد حروفها (٤٢) حرفاً وتعني

وظهرت في العهد الساساني كلغة كردية عريقة لها شهرة في أصقاع العالم الشجاعة باللغة العربية أي الفهلوية

من الجدير ذكره هو أن قراءة تلك الحروف هي نفسها التي علمنا إياها أجدانا بصيغة ابجد هوز حطي كلما شعقص قرشت ضازوغلا وتبدأ من اليمين نحو اليسار .

يقول الدكتور المصري (محمد غنيمي هلال) : إن معنى فهلوية هو في الكردية الابطال وهي اللغة الكردية القديمة التي كانت هي الأساس الذي ترجمه العرب لكتاب كليلة ودمنة لكاتبها روزبيه الملقب بـ ابن المقفع وكذلك كتاب ألف ليلة وليلة, وقد ذكر قول د.هلال هذا في كتاب اللغة العربية للصف الحادي عشر أدبي في الصفحة ١٥٦, ومن الملفت أن هذه الحروف كانت القاعدة التي استمدت منها حروف القرآن الكريم, ونلاحظ ذلك في حدة التشابه الكبير بينهما .

(٧)

كما كتب بها الكتب التالية : السندباد البحري , كليلة ودمنة 'آييننامه ,خوداينامة وكارنامه حروف ماضي صوراتي :

هي الحروف التي أوجدها ماضي صوراتي - بينوشاد وكان عدد حروفها ٣٦ حرفاً ثم صار ٤٢ حرفاً يقول في هذا العلامة أحمد ابن الوحشية النبطي الذي كان كاتباً لدى الخليفة الأموي عبد الملك بن مروان : إنني رأيت ٣٠ كتاباً في بغداد بلغة ماضي صوراتي , وكان يوجد منها في الشام كتابان : أحدهما عن كيفية السقاية والزراعة , والآخر عن تربية النخيل , ذكر هذا في كتابه شوق المستهام في معرفة رموز الأقلام عام ٢٤١هـ (٥) كما أن ابن وحشية ترجم ذلك الكتابين إلى اللغة العربية , ومن الجدير ذكره ومن المؤلم بأن هذه اللغة الكردية قد جبهت بمواقف وهجمات عنصرية خلال الدولة الأموية , إذ إن الخليفة الأموي عبد الملك بن مروان حارب هذه اللغة في المساجد والأعياد والدواوين , مستخدماً سياسة التعريب , والأبشع من هذا إن الوالي الأموي على العراق الحجاج بن يوسف الثقفي الذي كان يقول عن العلماء والمعارضين : أرى الرؤوس قد أينعت فحان قطافها قد أحرق كلما وجده من الكتب الكردية , بالإضافة إلى إنه قضى على منبع ذلك العلم آلاً وهو زادان مروخ الكردي الذي قتله عندما كان رئيساً للديوان لديه , وقام بتعيين شخصاً عربياً بدلاً منه اسمه صالح

قارن ابن وحشية بين الابجدية الكردية تلك أي ماضي صوراتي وبين الحروف العربية وأكد على التشابه الكبير بينهما وتوصل إلى تأثيرها القوي على الابجدية العربية , إذ أنها سبقت العربية وأظهر لنا المقارنة بين مجموعة من الحروف في الصورة التالية :

(٨)

فيما يلي كتابة اسلامية بالابجدية العربية المتأثرة بأبجدية ماضي صوراتية الكردية وقبل أن يضع عليها اللغوي أبو أسود الدؤلي النقاط والتشكيل في عهد الخليفة الامام علي بن أبي طالب كرم الله وجهه.

الأبجدية السورانية :

هي التطور الاخير للحروف الذي جرى مع الحروف الكردية بأنواعها عبر التاريخ وتتشابه مع الحروف الفارسية والعربية ذات المنشأ الموزوبوتامي الواحد كما وضحنا سابقاً وقد تم التأثير فيما بينها منذ سقوط الدولة الميديية على يد الاخمينيين واعتمادهم على الديانة الزردشتية وحروف أفستا وقيام الدولة الاشكانية والساسانية وتحديث حروف أفستا بجعلها فهلوية

حروف کردية سريلية (كربلية):

A, B, B, Γ, Γ, Δ, E, Ж, З, И, Й, K, K, Л, M, H, O, Ö, П, П, P, P, C, T, T, Y, Ф, X, Ч, Ч, Ш, Ш, Ь
 ٣٢ حرفاً, Q, W, I, E

حروف كردية اتحادية وهي ٣٤ حرفاً

A, B, C, D, E, É, F, G, H, h, I, Í, J, Jh, K, L, ll, M, N, O, P, Q, R, S, Sh, T, U, Ú, V, W, X, xh, Y, Z

أبجدية سيدي جلاّد أو أبجدية هاوار نسبة إلى مجلة هاوار

نسبة إلى العلامة الكردي جلاّد بدرخان الذي كان ابن عصر يشهد تحولات متأثرة بالثقافة الأوروبية في فترة ما بين الحربين العالميتين التي شهدت اليقظة القومية في الشرق الأوسط عامة وكردستان خاصة ولأن سيدي جلاّد ينحدر بكرديته من شمال كردستان المحتلة حينذاك - وماتزال - من قبل الأتراك الذين قادهم مصطفى كمال أتاتورك الذي استبدل الحروف اللاتينية

(١٠)

بالحروف الإسلامية العربية بالإضافة إلى صداقة وعلاقة المشتشرق الفرنسي روجير لسكو به وإتقانه للغة الكردية أختار معه سيدي جلاّد الأبجدية اللاتينية وأوجد منها أبجدية من (٣١) حرفاً تتناسب إلى حد ما النطق الكردي سميت بالأبجدية الكردية اللاتينية

A, B, C, Ç, D, E, Ê, F, G, H, I, Î, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, Ş, T, U, Û, V, W, X, Y, Z

ينتسب العلامة اللغوي الكردي جلاّد عالي بدرخان إلى العائلة البدرخانية العريقة التي أسست إمارة كبيرة استمرت قرون في جزيرة بونان في شمال كردستان كما قلنا أنفاً، الذي انشغل لسنوات بإيجاد أبجدية كردية بمساعدة المشتشرق الفرنسي، صديق الشعب الكردي روجير لسكو بوضع حروف لاتينية عددها ٣١ حرف، وقد تكلل نجاحهما أن أستعملها لأول مرة في مجلة هاوار ١٥-٥-١٩٣٢م الصادرة في دمشق. لذلك يعد هذا اليوم عيد للغة الكردية، يحتفل به كل كردي وطني وكل محب للغة الكردية، باستثناء أهلنا الصورانيين في جنوب وشرق كردستان.

كما أن المفكر الكردي اوسمان صبري أوجد أبجدية بإضافة أربعة حروف على الأبجدية السابقة ووضع عنها كتاباً عام ١٩٥٥ بعنوان ألقباء كردي

وفي الختام نقول :

بسبب الغنى الثقافي الدفين لدى الكرد تعددت اللهجات الكردية التي لا تشكل عائقاً امام ايجاد لغة كردية متحدة محكية شبيهة بالصورمانجية(من صوري و كرمانجي) خاصة إذا توفرت النوايا السلمية بين الكرد في ذلك المجال ولكن ما نعاني منه حالياً وتشكل عبئاً ثقيلاً على لغتنا هو وجود أبجديتين كرديتين هما السورانية واللاتينية اللتان تستوجبان علينا نحن الكرد التوحيد بينهما وذلك بإنشاء مجمع لغوي كردي واحد لتلك الغاية.

برادوست ميتاني ١٥-٦-٢٠١٩م. ٢٦-٣-٢٦٣١ كردي

المصادر:

- ١- أ. محمد مندلاوي - ما هو نوع العلاقة بين كلمة أمة السومرية بالرسم العربي وكلمة ائمة الكردية وموقع الحوار المتمدن الالكتروني
- ٢- العلامة محمد أمين ذكي - خلاصة تاريخ كرد وكرديستان - ج ١ - ص ٢٦٧
- ٣- د. وهيبية شوكت محمد - زرادشت الحكيم الفيلسوف - ص ٦٢
- ٤- فارس أوسمان - زرادشت والديانة الزردشية - ص ١٩٠
- ٥- وطن الشمس ج ١ ص ٣٤٦ أ.عبدالله قره مان
- ٦- أ.صلوات كلياموف - آريا القديمة وكرديستان الابدية ص ٧٤ .
- ٧- جيمس هنري برستد - انتصار الحضارة - ٢-٢٤٥

كوردستان هي مهد اللغات
الهندو - أوروبية

■ د. مهدي كاكهيي

قام (١٣) علماء بإجراء بحثٍ لمعرفة المنطقة التي إنبثقت منها عائلة اللغات الهندوأوروبية. الدول التي تنتمي إليها هؤلاء العلماء وأعدادهم لكل دولة، هي كالآتي: (٣) من نيوزيلندا، (١) من بلجيكا، (٢) من هولندا، (٢) من أستراليا، (٤) من الولايات المتحدة الأمريكية، (١) من بريطانيا، والذين يعملون في (١٣) مراكز بحثية وأقسام علمية متخصصة في المجالات التالية: علم الكومبيوتر، علم الأحياء الدقيقة والمناعة، علم اللغات النفسية، الدماغ (علم المعرفة الدماغية والسلوك)، علم النفس، الثقافة والتاريخ واللغة و العلوم المتعلقة بآسيا والمحيط الهادئ، علوم المعلومات الصحية والمعلومات الحياتية، البيئة الجزيئية والتطور، الفلسفة، علم الرياضيات البيولوجية، علم الإحصاء البيولوجي، علم الوراثة البشرية، علم الإنسان الإدراكي والتطوري.

إشتركت في هذا البحث المراكز العلمية والجامعات التالية: جامعة أوكلاند النيوزيلندية، مركز ريغا البلجيكي، مركز ماكس بلانك للغات النفسية الهولندي، جامعة رادبود الهولندية، الجامعة الوطنية الأسترالية، كلية الطب - جامعة نيويورك الأمريكية، جامعة كاليفورنيا الأمريكية، جامعة أوكسفورد البريطانية. تمّ نشر البحث في المجلة العلمية الأمريكية (Science) [١]. هذه المجلة هي أشهر مجلة علمية عالمية الى جانب مجلة (Nature) البريطانية، اللتين تنشران الأبحاث الأصيلة فقط أي يقتصر النشر فيهما على الإكتشافات والإختراعات فقط.

في هذا البحث، قام العلماء بأخذ فرضيتين متنافستين كمصدر للعائلة اللغوية الهندو-أوروبية. وجهة النظر التقليدية، تضع موطن هذه اللغات في سهوب پونتيك (جمهورية أوكرانيا الحالية) قبل حوالي (٦٠٠٠) سنة. تدّعي فرضية بديلة، أن اللغات الهندو-أوروبية إنتشرت من منطقة الأناضول (شمال كوردستان) مع التوسع في الزراعة خلال (٨٠٠٠) إلى ٩٥٠٠ سنة مضت.

إستخدم الباحثون العلميون في بحثهم منهج دراسة العمليات التاريخية التي قد تكون مسؤولة عن التوزيعات الجغرافية المعاصرة للأفراد. تمّ إجراء هذا البحث من خلال النظر في التوزيع الجغرافي للأفراد على ضوء علم الوراثة، وخاصة علم الوراثة السكانية، جنباً إلى جنب مع بيانات المفردات الأساسية لـ (١٠٣) لغات هندو-أوروبية قديمة ومعاصرة، ليعمل نموذج واضح لإنتشار هذه العائلة اللغوية وإختبار الفرضيتين المذكورتين.

وجد الباحثون دعماً حاسماً لكون شمال كوردستان منبع اللغات الهندو-أوروبية. يتطابق كل من التوقيت المُستنتج والموقع الجذري لأشجار اللغات الهندو-أوروبية مع التوسع الزراعي من كوردستان الذي بدأ بين سنة (٧٥٠٠) و سنة (٦٠٠٠) قبل الميلاد. تسلّط هذه النتائج الضوء

على الدور الحاسم الذي يمكن أن يلعبه إستنتاج الدراسة الجغرافية لتوزيع الأفراد وراثياً في حل الجدل الدائر حول عصور ما قبل التاريخ البشري.

كما أنّ إكتشافات عالم الآثار الأمريكي البروفيسور (روبرت جون بريدوود Robert John Braidwood) تتوافق مع نتائج البحث الذي أجراه هؤلاء العلماء، حيث يذكر (بريدوود) بأن الإنتقال من حياة الصيد الى حياة الزراعة حدث في شمال كوردستان في حوالي سنة (٦٠٠٠ - ١٠٠٠٠) قبل الميلاد. يضيف بأن الشعب الكوردي كان من أوائل الشعوب التي طوّرت الزراعة والصناعة ومن أوائل الشعوب التي تركت الكهوف لتعيش في منازل بها أدوات منزلية متطورة للإستعمال اليومي وأن الزراعة وتطور المحاصيل الزراعية قد وجدت في كوردستان منذ (١٢) ألف سنة، إنتشرت منها إلى ميزوپوتاميا السفلى، ثم إلى غرب الأناضول ثم إلى الهضبة الإيرانية ثم وصلت منذ ثمانية آلاف سنة إلى شمال أفريقيا ثم أوروبا والهند. مع إنتشار الزراعة، إنتشرت عائلة اللغات الهندو-أوروبية الى الشعوب التي تتكلم بها اليوم، كما توصل إليه هؤلاء الباحثون العلميون. يستطرد هذا العالم الأمريكي بأن الكثير من المحاصيل الزراعية التي نعرفها الآن، كالقمح والذرة والشعير قد إنطلقت من كوردستان. حول الصناعة، يؤكد البروفيسور المذكور بأن الموقع الآثاري «چيانو» الواقع في شمال كوردستان يمكن أن يُطلق عليه إسم أقدم مدينة صناعية في العالم، حيث يُستخرج منه النحاس إلى يومنا هذا، كما عُثر فيه على صلصال دُون عليه التبادل التجاري. في موقع «چيانو»، عثر عالم الآثار (روبرت جون بريدوود) وفريقه التنقيبي أيضاً على أقدم قطعة قماش في العالم والتي تمّت حياكتها في حوالي سنة (٧٠٠٠) قبل الميلاد.

نتائج البحث تُفسّر كون أكثر من ٥٠٪ من الكلمات الإنجليزية مأخوذة من لغة أسلاف الكورد السومريين، الذي أشار إليه العالم اللغوي البريطاني (Wadell) قبل نشر هذا البحث بعشرات السنين [٢].

بالنسبة الى منطقة الأناضول، أقدم إشارة معروفة لها تمّت بإسم «بلاد الهيتيين» الذين هم أسلاف الكورد، على ألواح مسمارية تعود لبلاد ما بين النهرين خلال فترة المملكة البابلية (٢٣٥٠ - ٢١٥٠) قبل الميلاد. أول إسم مُسجّل إستخدمه اليونانيون لشبه جزيرة الأناضول هو Ἀσία ((Asía))، [٣] الذي قد يكون مقتبساً من إسم الكونفيدرالية التي تكوّنت من ٢٢ دولة قديمة في غرب الأناضول والتي كانت بإسم (أسوا Assuwa) قبل سنة ١٤٠٠ قبل الميلاد. كما أنّ كلمة (الأناضول) قد ترجع إلى الكلمة الإغريقية (أناتولي)، باليونانية (ἀνατολή) والتي تعني (الشرق) أو (مكان شروق الشمس) [٣][٤].

هذا الإكتشاف هو ثورة كبرى في التاريخ الكوردي ويُظهر عراقة الشعب الكوردي والدور المحوري الذي لعبه أسلافه في لغات وثقافات شعوب العالم وكونهم الرواد الأوائل في إبتكار الزراعة والكتابة والأرقام والفن والصناعة والموسيقى وتدجين الحيوانات وإنشاء المدنية.

المصادر

1. SCIENCE, VOL 337, 24 AUGUST 2012. pp. 957 – 960.
2. Wadell, L. Austin. Sumer – Aryan Dictionary, London, 1927.
3. Henry George Liddell, Robert Scott, Ἰστορία, A Greek-English Lexicon, on Perseus.
4. «Online Etymology Dictionary».

أولى الكتابات الكردية
خطت بلغة سكان هورامان

صابر گلعبري ■

تسحرك طبيعتها، بمجرد أن تضع قدميك على أرض «هورامان» أو «أورامانات» شرق كردستان اي غربي إيران، وتخطف مشاهدها الخلافة أنظارك ميمناً وشمالاً، فيوقفك جمالها الساحر عن الحركة بعض الوقت، قبل أن تجذبك المناظر الممتدة وتدفعك لمواصلة الطريق لتكتشف صفحات أخرى من هذه الروعة الجمالية، واحدة تلو أخرى. وأنت في الطريق، يشدك صفاء نهر سيروان وضجيج قطرات المياه الضاربة على الصخور في طريقها بين الوديان العميقة والجبال الشاهقة، وغناء الطيور فوق الأغصان وعطر فسيح يتناثر على الأزهار.

«هورامان» منطقة جبلية، يعاني فيها الإنسان أحضان الجبال وتضاريسها الوعرة، وتستلقي المنازل بمعمارياتها الرائعة على سهولها لندرة الأرض الخصبة المسطحة، فسطح بيت ساحة لبيت أعلاه، ما شكل للمنطقة تراثاً فريداً من نوعه على مر مختلف العصور والأزمنة، يمتزج فيه جمال الطبيعة بعبق التاريخ والحضارة الإنسانية، ليجذب أخيراً انتباه منظمة الأمم المتحدة للتربية والعلم والثقافة أو ما يعرف اختصاراً بـ«يونسكو». دخلت «هورامان» أو «هه ورمان» باللغة الكردية، قائمة «يونسكو» للتراث الإنساني العالمي خلال يوليو/تموز الماضي، باعتبارها التراث المادي السادس والعشرين لإيران في القائمة.

يقول المؤرخ الإيراني الكردي، إسماعيل شمس، إن المنظمة الدولية أدرجت المنطقة على قائمتها للتراث العالمي تحت عنوان «المشهد الثقافي في هورامان/أورامانات»، مشيراً إلى أن «التسميتين مختلفتان دلاليّاً». «اسم هورامان ورد في المصادر التاريخية قبل ألف سنة، على الأقل»، كما يقول شمس لـ«العربي الجديد»، مضيفاً أن «أورامانات التي تشكل منطقة هورامان جزءاً صغيراً منها، تسمية وفق تقسيم إداري حديث منذ قرابة ١٠٠ عام، تشمل أربعة أفضية، باوه وجوانرود وثلاث باباجاني وروانسر»، في محافظتي كردستان وكرمانشاه غربي إيران. يضيف أستاذ التاريخ بجامعة «العلامة طبطباي» بطهران، أن «منطقة هورامان التي تشكل المركز الأساسي للمنطقة المدرجة على قائمة «يونسكو» تقع في ثلاث محافظات في إيران والعراق، محافظة كردستان وكرمانشاه الإيرانية وشرق محافظة حلبجة الكردية العراقية».

الصورة

منطقة هورامان تقع في ثلاث محافظات في إيران والعراق (ماتجاز كريفيك) عن تاريخ هورامان، يقول المؤرخ الإيراني إن نتائج البحوث الأثرية في المنطقة، تشير إلى أن الإنسان استوطن فيها قبل أربعين ألف عام، مشيراً إلى العثور على آثار فيها من العصر الحجري القديم، والعصر

الحجري الحديث والعصر الحديدي، فضلا عن الحقبة ما بعد دخول الإسلام إلى المنطقة. وعليه، يوضح شمس وهو مدير الدراسات الكردية بمركز الموسوعة الإسلامية الكبيرة أيضاً، أن «هورامان وثيقة أثرية موثقة تروي استمرارية التاريخ والحضارة والثقافة في كردستان من دون انقطاع، ومسار تاريخ استيطان مستمر للبشر في هذه الأرض»، لافتاً إلى أنها «تقع جغرافياً في قلب كردستان وعبارة عن جزيرة جبلية بين جبال زاغرس الشاهقة». ميزة هورامان ليست في جغرافيتها الرائعة فحسب، فكما يقول شمس إن «هذه القلعة الطبيعية التاريخية تشكل معقلاً للدين والشعر والموسيقى والعرفان واللغة والفن والمعمارية والفنون والصناعات اليدوية»، مشيراً إلى أن «معظم الطرق الصوفية الكردية انطلقت من هورامان، وأولى الكتابات الكردية خُطت بلغة سكان هورامان».

إلى ذلك، فهورامان «سمفونية كردية تعزف على أوتار الثقافة والتاريخ والمتحف الجغرافي والتاريخي والإنساني واللغوي الشعبي»، حسب المؤرخ الإيراني الكردي، الذي أضاف أن «هذه السمفونية تروي تاريخ العصور القديمة من حقبة الماد (أول من سكن إيران) والآشوريين إلى بقية الحقب التاريخية». ويؤكد أن: «أهمية تسجيل هورامان كتراث عالمي أنها في عصر العولمة والتحويلات الثقافية، تكشف لنا كيف نجح الإنسان الكردي التقليدي الهوراماني في العصر القديم في خلق الحضارة والثقافة والحياة، مستلهما من الطبيعة والبيئة ومن دون الإضرار بها، فيمكن القول إن هورامان هي كردستان القديمة ولغة سكانها هي الكردية القديمة».

علوم وآثار

التراث الأثري المغربي... واقع مرتبك وسياحة معطلة

«هورامان ومنطقة گوران (أو الجورقان) التي تعد جزءاً منها، لا تضاهيهما الأهمية، أي منطقة أخرى في كردستان لجهة تربية العلماء ورجال الدين وخدمة الحضارة الإسلامية»، حسب قول شمس، الذي أشار إلى «أسماء علماء تحمل لواحق گوراني وجورقاني وشهرزوري وأورماني في التاريخ الإسلامي»، وقال إن ذلك «يظهر الدور الكبير الذي لعبته هورامان في خدمة العلم والفلسفة والفقة والعرفان الإسلامي والأدب العربي».

كافان زارزان- گافانی زهرزان (Gavanê
Zerzan) و «زرباب» وشؤون أخرى
جذرهما التاريخي وأثارهما الحالية

د.خليل جندی ■

مدخل:

كانت الديانة الايزيدية تعد إلى تاريخ قريب، حلقة شبه مفقودة في سلسلة الديانات الشرقية الهندوأرية والهندو أوروبية القديمة. إلا أن الثورة المعلوماتية التي اجتاحت العالم، فتحت الأبواب أمام الكتاب والباحثين وأصحاب الفكر للاطلاع على كنوز المعرفة، وخزائن المصادر والوثائق التي كانت بعيدة عن متناول الكثيرين من أصحاب الشأن.

في هذه الحلقة أتوقف عند كتاب قيّم جداً وقع مؤخراً تحت يدي، للمؤرخ والمختص اللغوي (صلوات كولياموف)، الموسوم: «آريا القديمة وكوردستان الأبدية (الكرد من أقدم الشعوب) طبعة أبريل، لعام ٢٠١١، لأستعرض منه موضوعات جلب انتباهي، ربما تلقي الضوء على بعض الحلقات المفقودة من تاريخ جذور العقيدة الايزيدية، من تلك المواضع هو الإله (كافان زارزان- كافان زه رزان)^(٣). و «زرباب». فمن هو هذا الإله (كافان زرزان) ومن هو (زرباب) اللذان يردان ذكرهما في الموروث الديني الايزيدي؟ ومن أين يستمدان جذرهما التاريخي، وهل لـ (كافان زرزان) علاقة بـ «العجل الذهبي» لدى اليهود؟ إذا كان الجواب بنعم، فما سرّ تلك العلاقة؟!

قبل الدخول في صلب التحليل والمقارنات وغريلة الأفكار، أستميح المؤرخ الكبير (صلوات كولياموف) استعراض مقطعات من كتابه الفريد المعزز بالدلائل الموثقة لحركة الشعوب عبر التاريخ القديم، وظهور أولى براعم الأفكار والمعتقدات الدينية وانتقالها فيما بعد إلى تلك الشعوب التي هاجرت من موطنها الأصلي في غرب آسيا إلى أن وصلت أوروبا وشمال أفريقيا. أستعرض الموضوع الخاص ببحثي بشيء من الإيجاز وقليل من التعديل، بحيث لا يؤثر على مضمون الكتاب الأصلي أبداً.

انطلاقاً من وجهة النظر التاريخية، واستناداً إلى المصادر والوثائق والأدلة القاطعة التي يطرحه المؤرخ والمختص اللغوي (صلوات كولياموف)، يعد الكرد، أحفاد الشعب الكوتي^(٣) القديم الذين كانوا أصل الدول القديمة مثل سومر وأكاد، أي كانت هنالك دول وممالك قبل الحضارة السومرية والأكدية والآشورية في جبال زاغروس وطوروس، حيث جاء ذكر (قبائل كوتي-أومان ماندا) و (لولوبوم) في النصوص المسماة الأولى لكل من سومر وأكاد في الألف الثالث قبل الميلاد، بدءاً من نقوش وكتابات الملك الأكادي نارام سين (٢٣٠٠ ق.م.) ثم قوانين ملك الحيثيين (١٦٠٠ ق.م.) انتهاءً بمراسيم الملك الفارسي قير العظيم في القرن السادس قبل الميلاد، وأنهم السكان الأصلاء

لزاغروس وطوروس. وتعود كلمة «كوتي» كما يقول كولياموف، في علم الاشتقاق الى أقدم اللغات الهندو أوروبية، وتعني «حبة/ بذرة القمح» وفي معناها الواسع تعني الزراعة أو الحراثة في تصنيفها الاجتماعي. (ص٢٤) وأن الكلمة ذاتها في الأصل الهندو أوروبي هي (كوتان)^(٤) وتعني «المحراث لفلاحة الأرض» و «طاحونة لطحن حبوب القمح».

كما أن اسم (أومان-ماندا) مشتق من الكلمة الكردية (هه می/هه موو Hemy) بمعنى الجميع. و (مان دا) معناه من سلالة (مانو) الذي حسب ميثولوجيا الشعوب الهندو جرمانية (الهندوس- الألمان- الإيرانيون) أسلاف البشرية. وأن المعنى الاشتقائي لكلمة (أومان- مان دا) يتطابق بدقة مع اسم أكبر القبائل الكردية المتحدة (كورمان جي= کرمانجي) أتباع «أبناء أرض مانو» من الكلمة الكردية (کور =kur= الابن- الأبناء) الذرية. (ص٢٥) وبهذا تشهد وجود القبائل التي تقطن السفوح الجنوبية لجمال طوروس وكذلك (كاستا بيروف kasta pîrov) أي مرتبة الكهنة الكاتاني المقدسة عند الكرد الایزیديين (يقصد بها مرتبة القاطنين-خليل) وكذلك الكورمانجي. (ص٢٤) بهذا فأن جميع أراضي آسيا الصغرى والهضبة الإيرانية هي عبارة عن الموطن الأصلي للقبائل الهندو أوروبية.

يمضي المؤرخ كولياموف بالقول: عندما ظهر زرادشت وضع أمامه استئصال الآلهة الوثنية المتعددة لدى أفراد و قبيلة الهندو-أوروبيين وتكوين ديانة توحيدية واحدة. وبهذا الصدد يقول المختص بإيران (میری بوي) بأن زرادشت عاش في منطقة جنوب أورال وخوارزم. (ص٣٤) وتمكن زرادشت من إدخال أبناء جلدته (معبودي النار) إلى الدين الجديد وإنشاء اتحاد عسكري من قبائل إيران الشرقية، وأعلن بأن (أندرو) الإله الرئيسي للهندو آريين هو عفريت الشرّ الصغير، الأمر الذي أثار غضب معبودي ريغفيد مما أدى إلى إشعال الحرب بين مجموعة قبائل شرقي إيران الخيالية أنصار زرادشت مع أنصار المذهب القديم مربوا الغنم الجبليون من آريين/ مما تركهم أمام خيار إما القبول بالدين الجديد (الزرادشتية) أو مغادرة أراضيهم. وفي النهاية قد أجبر قسم من الآريين القدامى كورو (كورد- كورمانج) على ترك مناطقهم من آسيا الصغرى ومن جنوب سهل آسيا الوسطى إلى الهند في النصف الأول للألف الثاني قبل الميلاد والنزوح إلى أودية السند والبنجاب^(٥)، والقسم الآخر من هؤلاء الهندو آريين والمعروفين في التاريخ باسم المیتانیين والکاشیین، قد تم مضايقتهم من قبل تيارات القبائل الإيرانية الشرقيين ونزحوا من أماكن سكنهم السابقة نحو الغرب تاركين الهضبة الإيرانية في القرن ١٨ قبل الميلاد، ووجدوا أنفسهم على أراضي الشرق الأوسط في فلسطين وسوريا، حيث أنشأوا هناك مملكتهم الهندو أوروبية عاصمتها (وشوكاني) في أعالي

نهر الخابور. وبعد ذلك ترك الميٲانليون الهندو آريين جبال زاغروس واندمجوا جزئياً مع الحيٲيين- الهندو أوروبيين، وتحولوا جزئياً إلى حياة العزلة وإلى مجموعات تقليدية تتمسك بأعرافها في وسط سكان الساميين في الشرق الأوسط؛ أضاعوا لغتهم الهندو-إيرانية، لكنهم على سبيل المثال الدرور واليزيديين والعلويين، صانوا أصولهم الهندوآرية، على شكل المعتقدات القديمة (عبادة الشمس، الايمان بتقمص الأرواح، الطوائف المجزئة..). (ص ٣٤-٣٧)

يحتفظ المجتمع الكردي- كورمانج حتى يومنا هذا بالديانة القديمة عبادة الشمس. ان الكرد الذين يعبدون الشمس يعرفون باليزيديين، وحسبما أثبتته العلماء فان جميع الكرد قبل الإسلام كانوا يزيديين معبودي الشمس. ان اليزيديين يشكلون مجموعة مغلقة تقليدية متمسكة بعاداتها في المجتمع الكردي. تبين الدراسات البحثية بان اليزيدية تعد بطبيعتها هندو-آريه، بمعنى آخر أن اليزيدية في آسيا الصغرى تعد أكثر قدماً من ديانة ريغفيد وآفيستا. ان المجتمع، سواء أكان لدى اليزيديين، أو الهندو-آريين القدامى كورو، أو لدى الإيرانيين القدامى ينقسم إلى أربع طوائف (طبقات) وهي: (للمقارنة)

الاييزيديين (الكرد) - الهندو آريين ريغفيد - آفيستا الإيرانية

بير	-----	براهمان	-----	كهنة أتورفان
شيخ	-----	الراجا	-----	هشايا هشاترا
مرید	-----	فايشيا	-----	المزارعون-الرعاة
مرتبہ	-----	شودرا	-----	ليسوا بإيرانيين (ص ٣٧)

الاسم الكردي (بير) لا يمت بصلة باللغة الهندو-آريه، بل يرجع إلى مجموعة اللغات الهندو-جرمانية القديمة، لأنه يتطابق كلياً مع (بير Per) (الوجه الآخر)، (رأس القبيلة) لدى الانجليز القدامى، الصوتيات التي تتطابق مع الصوتيات اللغوية لقبيلة (ماندا) الشرق إيرانية. وأن قبائل إيران الشرقية الذين كانوا يقطنون السهول يربون الخيول، بينما الميٲانليون الآريين، السكان القدامى لآسيا الصغرى الذين يقطنون الجبال، كانوا يربون الغنم والماعز. (ص ٣٨).

شكلت قبيلة ماندا- كورمانجي مملكة كوردية باسم (مانا) في جبال زاغروس حوالي القرون ١٤-١٣ ق. م، وكانت تلك قاعدة لظهور الدولة الميٲدية التي وحدت^(١) قبائل ميٲدية من ضمنهم قبيلة (بودي)(٦) أو (بودين). (ص ٣٨)

لقد ورث السومريون عبادة الثور في الألف الثالث قبل الميلاد من الشعوب القدامى الأصلاء في ميزوبوتاميا وزاغروس - الكوتيين واللولوبيين، وان إحدى القبائل الأربعة الكبيرة لدى الكرد أحفاد الكوتيين-اللولوبيين ليومنا هذا تحمل اسم (گوران-أتباع الثور). ورغم مرور آلاف السنين، فما زالت آثار تلك العبادة باقية في الموروث الاجتماعي الديني لدى الايزيديين متمثلاً في الإله (گافانى زارزان). (ص ٤١٨) كما نجد عبادة الثور (العجل الذهبي) في العهد القديم لليهود (جهو Cihu) بمعنى المنشقون/أو المنفصلون. كيف يمكن تفسير ذلك، وما هو المشترك بين عقيدة عبادة الثور قديماً للايزيدية واليهود؟

ان الحقائق التاريخية والاشتقاقات اللغوية التي طرحها المؤرخ كولياموف في كتابه الآن الذكر للعديد من العقائد والعبادات والأصول، والتي استعرضت البعض منها، دفعني أن أفكر فيها بعمق وأقارنها مع ما هو باق بين ثنايا النصوص الدينية الايزيدية، وضمن الموروث الثقافي-الديني والشعبي، وكذلك في أسماء الأعلام والمناطق والقرى الايزيدية. أذكر منها:

{الإله كافان زارزان - الإله مام شفان- كرمانجي- مانو- الطبقات الاجتماعية الدينية- بير- زرباب- قاتاني- عبادة الشمس والنار- النظر بعين التبجيل إلى الغنم والنحل والحيّة- وجود أسماء تاريخية قديمة مثل: كوتي، خوشناف «نافخوش»، خوشابا/خوشافا، بوزان، زرزا/زازا/دوملي- خالتي/خالدي- بودي- ماش «ميشن= الغنم بلهجة أهل سنجار»- شيخ بزني- اسطورة الطوفان الايزيدي ووجود قوم نوح في منطقة الشيخان الحالية، دور ومكانة إبراهيم الخليل في الموروث الديني الايزيدي... القاعدة الفكرية لتشابه العديد من العبادات والتقاليد بين الايزيدية واليهودية كعبادة الثور/العجل وطقس الختان... سرّ وجود أكثر من نص ديني ايزيدي يذكر «يعقوب وموسى- مسكينو زارو- كاو ماسى» كأنها تعكس لنا سفر الخروج التوراتية، وتتحدث لنا عن «عزيز مصر»؟ ربط بعض أولياء الايزيدية أصلهم بمصر من خلال نصوص دينية... حقيقة البنية الفكرية والتاريخية لقول رجالات الدين الايزيدي في علاقتهم بـ «مكة» و «قريش» قبل العرب والإسلام... في المقابل ماهي حقيقة قول رجالات دين أن ديانتهم قادمة من الهند؟....} هذا ما سأحاول البحث فيه والنبش عنه بشكل مكثف.

تتبع الحلقة الثانية: كافان زارزان- گافانى زهرزان (Gavanê Zerzan)

المصادر الهوامش:

- (١) فصل من كتاب نعمل عليه منذ عام ٢٠١٢ وبشكل متقطع نتيجة وظيفتي في وزارة خارجية جمهورية العراق ولعدم توفر المصادر والمراجع الكافية آنذاك. لم نستقر على عنوان الكتاب النهائي بعد، ربما ينحصر العنوان بين «روافد عقيدة الديانة الايزيدية» أو «من آسيا الصغرى إلى لالش فمكة» أو ربما عنوان آخر (رحلة في عالم تاريخ الايزيدية المتداخل).
- (٢) صلوات كولياموف، آريا القديمة وكوردستان الأبدية) الكرد من أقدم الشعوب، ترجمة عن الروسية: د. إسماعيل حصاف، الطبعة الأولى أبريل ٢٠١١، ص ٤١٨.
- (٣) ما أكثر من تواجد اسم (كوتي - Kutî) بين ايزيدية سنجار.
- (٤) كوتان (Kutan -kotan): في اللهجة الكرمانجية التي يتكلم بها الايزيديون الحاليون، تأتي (كوتان- Kutan) بالياء الممدودة بمعنى الضرب أو الطحن، أما (kotan) بالياء المفتوحة تأتي بمعنى حضيرة الحيوانات، المصنوعة سياجها عادة من الخشب وأغصان الأشجار وتكون غالباً مقيمةً خارج البيت. أما المحراث يسمى بـ (هَفْجار = Hevcar)، الحرث والفلاحة يطلق عليها (جوت- Cot)، والذي يقوم بعملية الحراثة يعرف بـ (جوتيار-Cotyar). بهذا نلاحظ التطابق بين كلمة (جوت-جوتي) وكلمة (كوتي) بناءً على قانون تبادل الشفويات مثل، پ = (p) ب (b)، ف = (f) في (v)، ق = (q) ك = (k)، ج = (c) ك = (k)...وهنا يبدو ان كلمة (كوتي) تعود جذرها إلى (جوت - جوتي)، تلك المجموعة البشرية (القبيلة-الشعب) الذي اكتشف وتعلم الزراعة، وبدأ بحراثة الأرض والاستقرار من خلال بناء بيوت تعرف اليوم بالقرى، بمعنى تم التحول التدريجي من حياة الرعي والترحال، إلى حياة التحضر، ومن هناك أتى مصطلح (كرمانج أو كورمانج) الفلاحين الحضريين ومن دون أن يقطعوا صلتهم بتربية المواشي والحيوانات. (خليل).
- (٥) سمعت كثيراً لما كان يتردد بين العديد من رجال الدين وكبار العمر الايزيديين بأن جذور ديانتهم تعود للهند من دون إعطاء أية تفاصيل.
- (٦) تعد (بودي) قبيلة ايزيدية ما زالت بقاياها تعيش بنفس الاسم القديم بين ايزيدية أرمينيا وجورجيا.

نعم لتوحيد لغة موحدة في كوردستاننا،
فهي لا تقلُّ كثيراً عن استقلالها

■ د. سيروان انور مجيد

ما أحوجنا لولادة لغة موحّدة في كوردستاننا الكبرى!. و ما أجمل أن تكون هذه اللغة معمولة بها في جميع كتاباتنا! ومسطورة بها في جلّ يراعات أنامل كُتابنا!. فوجود هذه اللغة لا تقل شأنًا عن استقلال كوردستان. فإن استقلّت جدلاً، فبدونها تصبح دوله هشة غير متينة و متماسكة، لا روح ولا تناغم بين لحمه سداتها. نعم لوجود لهجات مختلفة ولكن لا لتشتيتها، بل لإغنائها بالثورة المفرداتية التي تحاكي ثورة عصرنة الانفجارات المعلوماتية. و يجملني أن استحضر في هذا المقام، مقال المفكر الألماني (فيخته) في سلطة اللغة الموحدة، و لا شك أنّ مقاله في هذا الموطن خير استشهاد لمحاكاة سياق آلامنا، إذ يقول « (أيّما توجد لغة مستقلة، توجد أمة مستقلة لها الحق في تسيير شؤونها وإدارة حكمها).

ولقد تأكّدت من خلال القرن العشرين سلطة اللغة الموحدة، و عظمة وسطوة هيمنتها، حين لجأت الدول العظمى المنتصرة عقب الحرب العالمية الأولى في اجتماعها «بفرساي» إلى تعيين الحدود بين الدول على أساس المناطق اللغوية، وحتى عندما تتشابك الثقافات في المناطق الواقعة بين أمتين كبيرتين، تكون اللغة عادةً هي المعيار الذي يحدد شخصية الإقليم المتنازع عليه... ولظلم هؤلاء الدول المستعمرة، وعدم وجود لغة أدبية جامعة مانعة تجمعنا، آلت الظروف بنا إلى عالم التفرقة و التهجير والتعريب والتريك والتفريس! فلو كانت لدينا يومها لغة موحّدة، لرّبما نحن الآن مكرّمون في وطننا، ولا يشمت بنا المحتلّون، أو يتصدّقون علينا بحق التعليم بلغتنا كلغة اختيارية في موطننا وليست لغتها! فلغتها بطبيعة الحال مفضضة علينا، ولنا الطاعة و إلا السوط ينتظرنا!...أو ينقلب الدنيا عليهم و لا تقم، حال طلب أبسط حقوقنا: كحرية الرأي، و الحكم الذاتي، و التدريس بلغة الأم.

إن اللغة الموحّدة تتكاتف ذلك الشعب ويزيد من لحمته، ويجعله طينة متماسكة، ذا أرضية مشتركة وقاسم مشترك، لا يفصلها و لا يجزّئها ويلات الحروب و الدمار بهذه البساطة التجزئية. وتأسيساً على هذا، استعمل (موسوليني) بالفعل هذه الفكرة لأغراض توسعية، إذ كان يحس بأن «مطالبته بضم جنوب «تيرول» لن تكون شرعيةً إلا إذا قطن هذه المنطقة سكان ناطقون باللغة الإيطالية، مما جعله يشجع الإيطاليين على الهجرة إلى تلك المنطقة. ونحن لا نريد لذلك، فقط مبتغانا تكمن في استرجاع بيوتنا و دار أمهاتنا و مساجد أجدادنا...».

وا كوردساناه! كم أنت أسيرة يسيرة، و لقمة سائغة في أيد الطامعين. و كم أجادوا في تطبيق السياسة الماسولونية على أراضيك الطاهرة بحذافيرها من سياسة التعريب و التريك و التفريس

عليك؟ فكم استغربوك و هجروك و أنفلوك؟ و نسوا حسنات أبطالك العظام الذين أنقذوهم من الويل و جور ظالمهم، و أنت الآن من كوكبة الثكالي و اليتامي في أمّ جغرافيتك! فعلى سبيل المثال لا الحصر، لو نظرنا إلى الدول العربية، نرى أنهم، و بفضل لغتهم الموحدة - والفضل الوحيد في ذلك كتاب الرحمن- تمكنوا من لمّ شملهم، و قطف ٢٢ دولة، على الرغم من استقطاع قوميات أخرى في حاضرة دولهم من قبل الاستعمار بحجة أن الثاني هم الأقلية، في حين أنهم هم الأكثرية في موطنهم وليس تلك اللوحة المصنوعة و المنجبرة التي حلت علينا ضيفاً ثقيلاً، وهم في ذلك لا حول لهم و لا قوة. و الترك و الفرس في ذلك لنا سيّان.

فيا للعجب العجاب نحن في أقليم ثلاث محافظات تكون لغة الكتابة بلهجتين في حكومة فدرالية واحدة! فترى أين نفيق من هذا السبات العميق الذي ترتكح كياننا بوجودها. و يستوقفني هنا حواراً دقّت باب الحديث بيني و بين أستاذ جامعي، ينتسب إلى مدينة بغداد في ماليزيا، عن عمر يناهض الخمسين، حول اللغة الكوردية، فتحدّثنا عن مناهج الأقليم باللغة الكوردية، و قال لي ضاحكاً وباللهجة البغدادية ناسياً لغة القرآن: «يا معوّد أنتو بالشمال عدكم لغتين أشلون تصير المناهج باللغة الكوردية، ترى أهل دهوك ما يفتاهمون لغة أربيل!» وقلت له: إنّ لغتنا واحدة ولكن هناك لهجات... و قال لي مازحاً، مغالباً سطوته الأمس علينا: «يا معوّد لمن تغير المناهج في بعض المدارس إلى الكوردية في السبعينات أهل دهوك تشانوا ما يفتهمون اللغة، وطلبوا التدريس باللغة العربية، فعادت إليهم إلى أوانها السابق!»... فرغم محاولتي بأن الجغرافيا و الدول المحيطة أثّرت سلباً على تفريق الهوية إلا أنّ ملامح وجهه، وعقليته الأمس قال لي «كلّا!»... و نحن هنا لا نضع اللوم عليه، بل في سياسيينا و أكاديميينا...

فنحن نريد لغة موحدة سواء أكانت من شمال كوردستان أو جنوبها أو اتخذت بين ذلك سبيلاً... فكفانا التفرقة اللغوية. فلو كانت لدينا وقتها لغة موحدة لرّبما كانت اليوم لدينا كوردستان الكبرى، و لا أحد يستطيع اليوم أن يتصدّق علينا ويقول في مستوى رفيع ناتويي: أنّ بإمكان الكوردي قراءة لغته في أرضه كلغة اختيارية و في المدارس الأهلية و ليست الحكومية! في حين لغته إجبارية على أهل البلد... و لا أحد كان يستطيع أن يهجّرنا و يستقطع أراضينا في ديارنا ... فمسألة اللغة الموحدة هي مسألة البقاء و الصمود و تحقيق الأهداف... فكيف تليق لمهد البشرية الثانية، و أحفاد صلاح الدين الأيوبي و الشيخ النورسي أن لا تملك لغة يجمعه، و يتلاحمه، و يجعله كالطينة الواحدة...

فإذا لم نفق اليوم من سباتنا لا يرحمنا تاريخ الغد، و لا جيل الغد، ولا تكن الطرق مفروشة لنا بالزهور، وإنما ملؤها الأشواك، فعلينا أن نعمل اليوم لا الغد؛ لأنّ اللغة المستضعفة من هذه الزاوية، وبدون منازع، هي من بين الداء الذي ينخر الكيانات القومية الضعيفة لإزالتها من الوجود ... بل و يجعلها كيانات مجهرية لا حصر لها، داخل الرقعة الجغرافية الواحدة، كما يتجلى، على خريطة العالم الممدودة، كالحصيرة أمام كل ذي بصر وبصيرة.

فإذا كانت اللغة الموحدده هي المانعة الجامعة لتوحيد الشعور والإحساس و الوجدان؛ فضلاً عن كونها وعاءاً للفكر و تناقل الآراء و الطروحات و تقارباً للآراء وتقليل هوة الاختلاف، و تسهيل آلية التفاهم و التواصل الفعّال بين الناطقين بها... فلنعمل معاً و شعار جميع مكونات الشعب الكوردي في هذا المؤتمر القومي الكوردي الأول في القريب العاجل، عنوانه « اللغة الكوردية في خطر، و نعم للغة الكوردية الموحدة في كوردستان الكبرى، فهي لا تقل عن استقلالها».